STRINDBERG

En ledtråd vid studiet av hans verk av Erik Hedén ----------*Bokförlaget Nutiden Stockholm*

STOCKHOLM Såningsmannens A.-B:s Tryckeri 1921

Förord till den elektroniska utgåvan

Boken digitaliserades direkt från original och anpassades och OCR-tolkades för Projekt Runeberg i mars 2014 av Bert H.

TILL EVA

ἐλαφρὸν ὅστις πημάτων ἔξω πόδα ἔχει παραινεῖν νουθετεῖν τε τὸν κακῶς πράσσοντ᾽ · ἐγὼ δὲ ταῦθ᾽ ἅπαντ᾽ ἠπιστάμην. ἑκὼν ἑκὼν ἥμαρτον, οὐκ ἀρνήσομαι · θνητοῖς ἀρήγων αὐτὸς ηὑρόμην πόνους.

[För den som själv har foten utom farans garn det går så lätt att råda och att läxa upp den nöden drabbat. — Mig var dock allt detta klart. Jag bröt med vett och vilja, ej jag nekar det. Till mänskors lisa tog jag själv eländets tyngd.]

Aischylos, *Den Fjättrade Prometheus*.

I.

DEN OVÄLKOMNE.

SVERGES fleste diktare ha uppväxt på landsbygden och naturintrycken från hemtrakten ha vanligen i hög grad smyckat och — fast kanske mindre ofta — inspirerat deras dikt. Strindberg, som i vidsträcktare mån än någon annan svensk diktare lärt sig och oss känna, förstå och älska svensk natur, var icke lantbarn. Visserligen härstammade också han i sista hand från landsbygden, från Ångermanland, från byn Strinne (Multrå socken), varifrån släkten på 1700-talet tog sitt namn. Men det var i Stockholm han såg dagens ljus. Strindberg blev Sverges förste verklige storstadsdiktare.

Hans liksom så många andra svenske skalders förfäder hade först i flere led varit bönder och sedan präster; Strindberg räknade dock blott en präst bland sina förfäder. Hans familj hade redan på slutet av 1700-talet övergått till köpmannayrket och bosatt sig i huvudstaden.

Han föddes den 22 januari 1849 i Sundhetskollegiets nu nedrivna hus på Riddarholmen. Det första barndomshem han mindes låg dock i hörnet av Klara Västra Kyrkogata och Klara Vattugränd, med utsikt över Klara kyrkogård. Fadern, Carl Oscar Strindberg, var förste krvddkramhandlare — affären hade han ärvt — och sedan ångbåtskommissionär; namnet finnes ännu kvar i firman Hedborg & Strindberg. Farfadern hade varit en aktad borgare, officer vid borgerskapets infanteri — ett militäriskt högst ofarligt men på sitt vis socialt ansett vapenslag

— och på lediga stunder dramatisk amatörförfattare. Farmodern var av en aktad tysk släkt och hette Neijber. En faster, som senare bodde hos fadern, hade varit gift med den berömde engelske uppfinnaren Samuel Owen, de svenska ångbåtarnes skapare. Om fadern alltså tillhörde en ganska fin borgarfamilj, så varmodern av dess ringare börd; hon var skräddaredotter och hette Ulrika Eleonora Norling. Mormodern tycks fadern ha tagit hand om; hon bodde i hans hus.

Strindbergs farfar.

Fadern hade varit välbärgad, men redan på 1840-talet hade hans affärer gått utför, och under 1850-talet gjorde han konkurs. Den lille Johan August, såsom gossen i dopet kallades, uppväxte alltså i ett hem som visserligen ej var fattigt — Strindberg har själv betecknat sin skildring av dess fattigdom (i Tjänstekvinnans Son) som överdriven — men dock statt i ett ekonomiskt trångmål vilket, för en familj som varit van vid bättre, måste kännas tryckande. Fullt med barn yar där också, August var det fjärde av inalles elva stycken. Man kan därför ana att ett av de första och starkaste intryck gossen fick eller kanske rättare trodde sig få av livet var att ej vara välkommen — ett intryck vilket måste för livet märka varje barn som får mottaga det. Det ligger ock däri ett varsel om hans kommande öde. Oläglig och ovälkommen skulle han te sig, vart han kom, hela livet igenom.

Hans första förnimmelser, såvitt han senare mindes dem, voro ock fruktan och hunger. »Han var mörkrädd, strykrädd, rädd att göra alla till olags, rädd att falla, stöta sig, gå i vägen! Han var rädd för brödernas nävar, pigornas luggar, mormors snubbor, mors ris och fars rotting». Vidare kände han hela livet igenom en oövervinnerlig skräck för hundar. Under hela sin uppväxttid led han, som han tyckte, brist på tillräcklig och närande mat. I hemmet rådde överbefolkning å barn. »Möblemanget bestod mest av vaggor och sängar. Barn lågopå strykbräden och stolar.» Å andra sidan dogo tidigt ej mindre än fyra av syskonen. Det blev därför en idelig omväxling mellan »barndop, begravning, barndop, begravning. Ibland två dop utan begravning emellan». Ett av Strindbergs tidigaste minnen var begravningskaramellernas svarta papper, som barnen brukade klistra upp på barnkammarväggarne.

Ytterst känslig var han redan som liten. Han grät ytterst lätt men slog också ytterst lätt om från gråt till ysterhet. När han vart retad, kunde han få kvävningsanfall och utbryta i hysteriska skratt. Också en äldre broder var hysterisk. När bröderna fingo någon belöning som han ansåg oförtjänt eller icke fingo något straff som han ansåg förtjänt, vart han upprörd — av rättsinne ansåg han själv, av avundsjuka ansåg familjen. Samtidigt led han en rent kroppslig pina, när han såg någon av bröderna få stryk.

Strindbergs födelsehem. Teckning av Axel Strindberg.

Föräldrarnes karaktär gjorde gossens uppväxttidsärskilt prövande. Fadern var ingen elak man men dels tungsint och dels sträng. Icke synes han mycket ha förstått sig på barn, allra minst ett barn, så svårhanterligt som August. Modern hade redan genom sin börd och förtid en vansklig ställning i hemmet. Det är bokstavligt sant, när Strindberg kallar sig Tjänstekvinnans son. Hon hade först tjänat som jungfru, sedan som värdshusflicka, innan fadern gjorde hennes bekantskap. Hon vart därefter hans hushållerska och senare hans hustru; August var det första av makarnes barn som föddes inom äktenskapet. Han som mer än någon annan skulle bli hela svenska folkets diktare hade alltså från födseln både över- och underklassens blod i sina ådror.

Carl Oscar Strindberg. August Strindbergs far.Ulrika Eleonora Strindberg. August Strindbergs mor.

Den skildring Strindberg i första delen av sin levnadsbeskrivning Tjänstekvinnans Son gett av sin mor bäres av en bitterhet, bakom vilken man anar det ännu efter flera årtionden djupt kvarlevande minnet av en överkänslig gosses svikna ömhetsbehov. Han längtade efter moderns kärlek men fick den ej så som han ville. Modern förstod honom ej; det bör då ock medgivas att sällan har väl en moder haft ett svårare barn att förstå sig på. Hon hade en annan av gossarne till gunstling. Han sökte vinna hennes kärlek men på ett blygt och tafatt sätt. En gång köpte han henne blommor men lät henne sedan tro att en annan av bröderna skänkt henne dem. Han hoppades väl att sanningen skulle komma idagen, men det gjorde den ej, och August lät utan att säga ett ord föräldrarne skänka brodern sin tacksamhet.

Detta drag är i högsta grad kännetecknande för den unge Strindberg. Det röjer att han ägde den hos nervösa personer ej ovanliga lusten för självplågeri.

Strindbergs barndomshem vid Klara kyrkogård. Teckning av Axel Strindberg.

Han fann en viss bitter tillfredsställelse i att öka sitt lidande genom att pina sig själv, samtidigt som han törstade efter lycka. Han led alltså tidigt av viljeklyvning; han ville egentligen ett men kände dock en oemotståndlig lust att göra ett annat. Denna osunda dubbelhet i hans själsliv förvärrades genom behandlingen i hemmet. Man agade honom på ett sätt som måste öka nervositeten. Fantasirik som han var, bortblandade han verklighet och tanke, vilket gav honom sken att ha ljugit. Osäker på sig själv som han var, såg han ofta skuldmedveten ut, även då han intet ont gjort, och så anklagades han och straffades för brott som han ej begått. En gångmisstänktes han t. ex. oskyldigt för att ha druckit ur en vinbutelj, och då han nekade, pinades han med stryk att bekänna och sedan att bedja fadern om förlåtelse; när han sedan sade till jungfrun att han var oskyldig, torterades han till en ny bekännelse. Han säger emellertid själv att han på visst sätt tyckte om att få aga. Det gav för ögonblicket nerverna en sorts avspänning. Han tyckte också om, när någon tog kommando över honom; det befriade honom från hans vacklande mellan de två viljor han bar inom sig.

En gång, vid 5, 6 års ålder, får han kasta en blick in i en helt annan värld än den vanliga. Han får vistas en sommar vid Drottningholms slott, han får se och tala med kronprinsen (sedermera Karl XV). Han skriver därom:

Gossen har sett överklassens härlighet i fjärran. Han längtar dit som till ett hemland, men moderns slavblod uppreser sig däremot. Han vördar av instinkt överklassen, vördar den för mycket att våga hoppas komma dit. Och han känner att han icke hör dit. Men han hör icke till slavarne häller. Detta blir en av slitningarne i hans liv.

När han sedan vid 7 års ålder börjar gå i skola, får han direkt känning av klasskillnaden. Han går först i Klara skola, ett läroverk för barn ur medelklassen; där märker han, att de fattigt klädda barnen få mer stryk än de välklädda. Skoldisciplinen var den tiden byggd på stryk som universalmedel och var överhuvud sådan att även långt mindre nervösa personer än August Strindberg vid mognare år undrade hur de stått ut med den. Augusts självständighetsbegär reser sig däremot. Följden blir, att han en gång, vid omkring 10 års ålder, får dåliga betyg och blir nedflyttad i klassen, vilket i sin tur medför att fadern flyttar honom till en annan skola, Jakobs. Den var en de fattiga barnens skola. Här kommer han för första gången i närmare beröring med underklassens barn. Han får också kasta en blick in i deras hem och lär sig inse, säger han, den upprörande orättvisan att fordra renlighet och dylika dygder av gossar, vilkas hela familj bor i ett endarum, fullt av barn, där alla sysslor skola utföras. För övrigt trivs han icke illa hos sina nye kamrater. Han känner sig hemma med dem, känner sig icke nedtryckt här som i Klara. Men samtidigt känner han sig förnedrad, utstött. Han undviker sina forna kamrater, går bakgator för att slippa möta dem och slippa höra hånet över att han nu går i »busskolan».

Senare fick han åter flytta upp på skolans samhällsstege. Han sattes i ett enskilt läroverk, Stockholms Lyceum, där en hel mängd högadlige ynglingar gingo. Där nyttjades ej blott tidsenliga och humana undervisningsmetoder. Där rådde överhuvud en långt mer modern och frisinnad anda än i statens dåtida skolor. Skolans rektor, Bohman, förstod att vinna respekt med andra medel än med käppen. En gång t. ex., då de fina ynglingarne bråkade, fick han dem tysta genom att berätta hur Demosthenes näpste det ohörsamma folket i Athen. Den unge Strindberg kände sitt skönhetssinne tilltalat av adelsgossarnes fina ansikten och vackra kläder. Han kastade nu som förr vid Drottningholm en beundrande blick in i den högsta klassens liv men ville ändock icke riktigt dit. Samtidigt kände han ock, att han i sin begåvning ägde något, som kunde göra honom jämställd med de förnäma.

Naturligtvis var han icke dum i skolan. Han led tvärtom över att skolkursen skred för långsamt fram i förhållande till hans snabba själsliga utveckling. Men hans nyckfullhet och egensinne hindrade honom från att bli ett riktigt skolljus. Det hände i Klara skola att han ej ville svara på en fråga som han gott kunnat besvara; han tyckte läraren frågade dumt. Han synes med andra ord haft det sjukliga anlag som på vetenskapligt språk kallas afasi och på svenska tunghäfta. Till följd därav hade han under hela sitt liv svårt att lära främmande språk och kunde aldrig hålla tal.

Han vantrivdes med de formella ämnena såsom matematik, i den mån den ej var praktiskt nyttig, och med de klassiska språken. Han upphörde på gymnasiet egenmäktigt att läsa grekiska och slog sig i stället på levandespråk. Främst stod redan då hans håg till naturvetenskapen, och han började göra experiment på egen hand till stor och icke obefogad skräck för sin omgivning. Bland annat ville han göra vad ännu ingen mäktat, ett Perpetuum Mobile, en maskin som aldrig stannar — han frestades redan då av det omöjliga. Allt som allt skötte han sig emellertid i Lyceet vida bättre än i Klara, och på gymnasiet satt han åtminstone ett år först i sin klass. Han fick också vid sidan av skolarbetet arbeta och förtjäna litet som privatlärare, vilket höjde hans självkänsla.

Norrtullsgatan 14. Ett av Strindbergs ungdomshem. Teckning av Axel Strindberg.

I hemmet hade under Strindbergs uppväxttid stora förändringar inträtt. Fadern lyckades småningom bättra upp sin affärsställning. År 1856 flyttade han bort från den överbefolkade våningen i Klara till en malmgård — såsom man den tiden kallade de gårdar, vilka lågo utanför den egentliga staden — vid Norrtullsgatan, n:r 14. Därifrån var det lång och svår väg till skolan för den lille nybörjaren, men detta uppvägdes därav att man*Årdala kyrka och klockargård. Teckning av Axel Strindberg.*

de så gott som på landet. Till huset hörde också en stor trädgård med stall och ladugård; fadern hade nämligen, förtäljer Strindberg, alltid älskat landet och önskat bliva jordbrukare. Barnen fingo ej endast leka i trädgården och uthusen samt i de kringliggande markerna ända bort till Haga utan ock arbeta i jorden. Men senare (troligen 1859) flyttade familjen till en mindre trevlig malmgård, kallad Loviseberg vid dåvarande Stora Gråbergsgatan 25 (nära det nuvarande Sabbatsberg), där det visserligen också fanns trädgård men ingen tillstymmelse till jordbruk och alltså intet tillfälle till jordarbete. Efter ett par år flyttade dock familjen åter till Norrtullsgatan, först tillbaka till n:r 14, där man bodde 1862, sedan till n:r 12, där man vistades 1865 Huset — ett fult, trevånings stenhus — fanns ännu 1921 kvar inne på Hamburgerbryggeriets gård men började då rivas.. Jordbrukssysslorna återupptogosdock icke. Men i stället var August, då som tidigare, vissa somrar inackorderad på landet, först hos en klockarefamilj i Årdala socken i Södermanland, nära greve Bondes gods, Vibyholm, sedan i en annan klockargård, nära Mariefred. Där levde han ett härdande friluftsliv, fyllt av vilda lekar, kroppsarbete och kalla bad, men fick ändå icke, säger han, säkert styr på sina nerver. Vid idrotter och kroppsövningar var han av naturen ängslig men tvang sig att bliva den djärvaste av de djärve. Han vågade aldrig anfalla någon, men anfölls han, så försvarade han sig, även mot starkare. Han kände en utpräglad motvilja mot vissa personers utseende; en gång ute på landet under första skoltiden skulle ha leka med en svartmuskig gosse men vägrade, sprang och gömde sig och kunde ej lockas fram. Till modern längtade han, så fort han lämnade henne.

Vibyholms slott i Årdala socken. Teckning av Axel Strindberg.

Just då livet syntes ljusna för honom, då skolan blivit trevligare, hemmet rikare och gladare, dog modern (1862); han var då blott 13 år. Snart fick han styvmor. Fadern gifte sig även denna gång med sin husmamsell, dock stod hans andra hustru tydligen socialt högre änhans första. Husets nya härskarinna, som var vida yngre än fadern, hade tillkallats för att sköta barnen redan under första hustruns tid. August gillade naturligtvis ej omgiftet, och mellan honom och styvmodern rådde snart en ständig spänning, vilken stundom bröt ut i öppet hat. Återigen tyckte han sig få otillräckligt med mat, och hans kläder vansköttes. Det senare var en särskilt bitter pina för Strindberg, som under hela sitt liv var ytterst noga med sin dräkt och rent kvinnligt svag för vackra kläder. Vidare hölls han mycket knappt i fråga om pengar. Motviljan mot styvmodern förde honom även i konflikt med fadern. Känslig och egensinnig, lätt uppbrusande och samtidigt tafatt, särskilt då det gällde att försvara sig mot anklagelser, gjorde ock gossen ställningen i hemmet svårare för sig än den behövt bliva.

*

II.

SÖKAREN.

Hans plågsamma livsläge drev honom till överspänd religiositet, en böjelse han kanske ärvt av sin mor. Även styvmodern omfattade den sekteriskt kyrkliga, pietistiskt färgade rörelse, som då blomstrade under ledning av pastor Beskow och Evangeliska Fosterlandsstiftelsen. Ynglingen ville, just för att han tyckte illa om styvmodern, överträffa henne i fromhet. Han blev t. o. m. »läsare», han gick och hörde Rosenius men lyckades ej känna sig som ett nådens barn.

Hans religiositet hade ock ett annat motiv. Strindbergs könsliv var tidigt vaket. Redan vid nio års ålder, då han gick i Klara skola, hade han upplevt sin första kärlek, en oändligt blyg kärlek till rektorns lilla dotter, som var med vid vissa lektioner. Den skakade honom så djupt att han tog en kniv och sade åt modern att han tänkte skära halsen av sig. Vid 12 års ålder, en sommar på landet, upplevde han sin andra kärlek, även den en dyrkan på avstånd. Han svärmade för en 20-årig ung dam, med vilken han aldrig ens fick tala. Han åtrådde intet utom att för hennes skull få göra något stort offer, helst en drunkning i fjärden — alltså dyker även nu självmordstanken upp. Samma sommar lärde honom kamraterna en känd ungdomssynd. Ett par år senare, efter moderns död, blev han våldsamt uppskrämd av en tysk väckelseskrift som i starka ordalag skildrade följderna av den där synden. I förtvivlan däröver sökte han religionens tröst.

Senare sökte sig hans brådmogna sinnesliv en annan utväg. Som det så ofta händer ynglingar i övergångsåldern, greps han av en sinnligt-platonisk fantasikärlek till en långt äldre kvinna; hon var 30 år, han 15. Då även väninnan var svärmiskt religiös, underblåsteshärigenom ynglingens pietism. Han tänkte en tid bliva präst. Då han vid denna tid (1864) började författa på egen hand — små krior på franska — voro också dessa av religiöst innehåll. Man ser hur han redan då börjat tvivla på människornas godhet, och på sin egen. Dess ivrigare förkunnade han: »Ingen lycka utan dygd, ingen dygd utan religion» — då som på ålderdomen.

August Strindberg vid 13 års ålder. Länge kunde han dock ej underkasta sig en tro av så sträng, så världsfrånvänd, så rättrogen art som pietismens. Dels fick han kännedom om den tidens frisinnade kristendom, särskilt företrädd av Viktor Rydberg (vilkens Bibelns Lära om Kristus Strindberg dock först senare läste) och amerikanen Parker, dels fick han genom en vän, en ingenjör, sin första kunskap om naturvetenskapens religionskritik (närmast den tyske materialisten Moleschotts).

Han blev dock icke helt irreligiös. Han stannade vid en liberal kristendom, som kvarhöll tron på Gud men förkastade Kristi gudom. På gymnasiet disputerade han med kristendomsläraren och sökte skolka från morgonbönen.

Som gymnasist deltog Strindberg en sommar, 1865, i den då så blomstrande skarpskytterörelsen. Där kom han åter i beröring med män ur (den högre) underklassen, men beröringen blev denna gång ej övervägande angenäm. Han saknade ingalunda sympati för dem, men han lyckades icke komma dem nära och misstänkte dem för lust att stuka honom. Sitt befäl lydde han flinkt men kritiserade det också, ehuru tyst.

Men hans märkligaste upplevelse under skarpskyttetiden var alldeles ej av militärisk art. Han var en gång ute på övning i trakten av Tyresö. Då gjorde han en upptäckt som alltid tillhör ungdomens underbaraste rön, och vilken ofta kan komma överraskande snabbt fast sällan så blixtlikt som hos Strindberg. Han upptäckte naturen. Han upptäckte att naturen var skön. När han oväntat kom upp på en brant bergshäll och blickade ut över skärgårdspanoramat med sina fjärdar och holmar i oändligt perspektiv bakom varandra, då frös han till av förtjusning och ville tillbedja i hänryckning. Det var Stockholms skärgård han hade sett, det var i och genom den han hade upptäckt naturens skönhet. Och hur mycket hans livssyn och åskådning än sedan skiftade, sin kärlek till Skärgården blev han trogen in i döden.

Sommaren 1867 mottog han med nöje ett anbud att bliinformator hos kungl. sekter Trotz, innehavare av Hammersta gods, vilket ock låg i Södertörns skärgård (Ösmo socken, Sotholms härad). Familjen var fin; frun var född friherrinna Löwen. Strindberg väntade sig gott av de förnäma, men det dröjde ej länge, innan hans

upproriska lynne bragte honom på stridsfot även mot dem. Han förstod t. ex. ej varför han förbjöds låta sina herrskapsfödde lärjungar leka med statbarnen. Efter ett gräl med herrn skildes han från familjen.

Under denna sin informatorstid hade han en upplevelse, rätt märklig men dock icke synnerligen djupgående. Komministern i församlingen hade att ensam sköta hela tjänsten och ville därför slippa predika en söndag. Han bad följaktligen den 17-årige informatorn på herrgården, som ju haft små funderingar på prästbanan, att predika i hans ställe. Ynglingen lät övertala sig därtill men förnekade ej sina halvt fritänkaraktiga åsikter vare sig enskilt för komministern eller från predikstolen. Strindberg kallar själv på ålderdomen sin Ösmo-predikan för den första; han tycks alltså ha predikat flera gånger, antagligen under informatorstiden. För övrigt var hans predikan åtminstone i ett fall skäligen originell. När han uppläst texten, vilken handlade om Jesu Förklaring (Joh. Ev. XIII 31 f.), sade han ej som ju bruket fordrar: Med anledning av den heliga text vi nyss hava uppläst, vilja vi till ämne för vår betraktelse taga o. s. v., utan han fortsatte »Som dagens text icke ger oss anledning till några betraktelser, så vilja vi» — i stället behandla ett helt annat religiöst ämne, vilket mer tilltalade honom, nämligen omvändelsens innebörd. Hans behandling av ämnet hade en demokratisk fläkt över sig och innehöll en udd riktad mot läsarne; den hävdade att evangelium bjöds åt alla, ej blott åt dem som trodde sig ensamma vara Guds barn. Komministern var ju förskräckt, därför att han ej hållit sig till texten, men hoppades att ingen märkt det. Hans predikan slog emellertid mycket an på de unga flickorna i kyrkan, emedan den var såkort. Strindberg förstod också att skaffa sig en viss fördel av detta sitt försök på prästbanan. Ty när fadern en gång tyckte, att August borde gå i kyrkan och höra en god predikan, svarade sonen: »predika kan jag göra själv», och därtill var ju intet att invända.

Naturligtvis hade han redan i skolan blivit en bokslukare. Det är märkligt att han den tiden icke tyckte om vers. Icke heller tyckte han om romaner med ingående skildringar som Walter Scotts. Han synes mest ha älskat fantasirika, känslofyllda romaner med social bakgrund. Ty han slök Eugène Sues Den Vandrande Juden och redan tidigare Emilie Flygare-Carlén, medan han icke kunde med kvinnosakskvinnan Fredrika Bremer. Shakespeare läste han fullständigt (i översättning) redan som ung, men hans beundran var insprängd med ganska mycken kritik.

Särskilt politiskt intresserad var han ej under sin skoltid, men i den mån han var det, var han liberal och skandinav. Han gladdes åt representationsreformens seger och deltog varmt i den allmänna sympatin för danskarne, när de stredo den ojämna kampen mot tyskar och österrikare om Slesvig.

År 1867 blir Strindberg student och reser till Uppsala. Men där vantrivs han alltigenom. Upplandslätten fann han ful, och han drogs tillbaka till sin kära Stockholmsnatur med stark och smärtsam längtan. Den gammaldags småstaden var ingen omgivning där hans ande kunde finna luft, det gammaldags universitetet lika litet. Med förakt konstaterade han att professorerna icke kunde engelska. Boströmska filosofien, vilken då behärskade Uppsalas tankevärld, måste med sin konstruktivt teoretiska idealism, sitt förakt för erfarenheten och sin vrede mot demokratin egga hans upprorslynne. I det hela stod Uppsala universitet vid denna tid ovanligt lågt. Men även mot Uppsalas bortgångne store män kände sig Strindberg, åtminstone enligt vad han själv senare påstår, redan då upprorisk. Han kritiserade både Geijer och Atterbom. Han läste den senares Svenska Siareoch Skalder, men fann Atterboms hjältar, Svedenborg och Thorild, tokiga båda två.

Undervisningen vid universitetet var ytterst illa organiserad; för att få reda på något om studierna måste man, klädd i frack, uppvakta professorerna, och därtill var Strindberg för stolt. Nyckfull som han var, kunde han arbeta med oerhörd flit, när han satte till, men hade svårt att hålla sig själv till ordnat arbete. Därtill kom fattigdomen. Han hade summa 80 kr. att leva på. Undernäringen hade ju plågat honom redan under uppväxttiden, och det desto mer som hans kroppsliga drifter voro kraftigt utvecklade. Han njöt därför högeligen av den starka maten på värdshusen, när han någon gång fick tillfälle besöka sådana, och likaså av de starka dryckerna. Till flickor hade han börjat gå strax efter studentexamen.

Strindbergs bostad Svartbäcksgatan 11 i Uppsala h. t. 1867.

Mycket umgänge med kamrater hade han icke. Han hyrde ett rum Han bodde enligt universitetskatalogen

Svartbäcksgatan 11. tillsammans med sin i självbiografin omtalade gamle skolkamrat »Fritz» eller »vännen med pince-nezen», vilken i verkligheten hette August Bernhard Strömbäck och senare vart v. häradshövding samt notarie i Medicinalstyrelsen; men även med honom blev han osams.

När första terminen och pengarne voro slut, återvände Strindberg till Stockholm, där han för att skaffa sig existensmedel blev vikarierande lärare i en folkskola. På nytt kom han i beröring med underklassens barn, men nu kände han sig främmande för dem. Undervisningsmetoderna voro gammaldags, stryk var naturligtvis även här uppfostrans A och O. Strindberg var ej rätte mannen att undervisa en skolklass efter en sådan metod.

Med glädje antog han därför våren 1868 en informatorsplats hos en lika rik som frisinnad familj, professor Oscar Sandahls. Här mötte honom en ny andlig luftkrets, frigjord, bildad, förnäm utan skryt, vari han utmärkt trivdes. På hösten överflyttade han som informator till en judisk läkare, Axel Lamm, även han både rik och frisinnad. Denne sökte vinna honom för sitt yrke och lyckades även väcka hans lust för medicinska studier. Laborationerna roade honom. Bl. a. lockade det Strindbergs fantasi att framställa det starka giftet blåsyra. En liten flaska full därav, det var döden under en glaspropp. »Den var märkvärdigt rolig att ha». Ett annat smådrag från denna tid förebådar på ett betydelsefullt sätt Strindbergs kommande ståndpunkt i kvinnofrågan. I anslutning till en engelsk artikel om kvinnan som läkare skrev han en artikel i Aftonbladet, vari han bestämt uttalade sig emot kvinnans inträngande på mannens arbetsmarknad. Tidningen ändrade emellertid artikeln, berättar Strindberg, så att den i stället talade för kvinnans krav Det tycks som om ingen av Strindbergs utgivare eller biografer med säkerhet återfunnit denna uppsats. Möjligen kunde en artikel Om Kvinnans Berättigande att utöva Läkaryrket, Aftonbladet 3 september 1869, vara den av Strindberg åsyftade. Men i så fall har den verkligen grundligt omstuvats. Det enda som blivit kvar av dess ursprungliga form vore då några notiser i slutet om de engelska universiteten och kvinnan..

Man kan särdeles lätt förstå att läkareyrket skulle ligga väl till för Strindbergs medfödda lust för naturvetenskapliga studier. Det var också mycket betydelsefullt för hans utveckling att den lusten på detta sätt vart ytterligare eggad och främjad. Men alla de torra och besvärliga förberedelser den naturvetenskapliga forskningen kräver blevo nu liksom under hela hans liv ett alltför svårt tålamodsprov för hans ivriga fantasi. När han for upp till Uppsala för att taga sin förberedande medicinska examen, vart han kuggad i kemi, ehuru han godkänts i en provtentamen vid Teknologiska Institutet i Stockholm. Samtidigt hade han mer och mer gått upp i skönlitterära intressen. Så lämnar han läkarstudierna och övergår våren 1869 plötsligt och språngvis till ett annat yrke, så olikt läkarens som gärna möjligt: skådespelarens.

Men även här mötte honom kravet på en lång och ledsam lärotid. På Dramatiska Teatern, dit han vände sig, ville man sätta honom i elevskolan. Med nöd slapp han detta och fick försöka ändå. Men naturligtvis fick han ej de stora roller han som alla nybörjare drömt om. Hans debutroll — en budbärares i Björnsons Maria Stuart — omfattade summa en replik om tillsammans 11 ord. När han sedan, dock blott vid en repetition, fick försöka sig i en längre roll (Härved Bosons i Bröllopet på Ulvåsa av Frans Hedberg, teaterns dåvarande ledare), lyckades han icke. Man hade den tiden, uppgiver Strindberg, ett onaturligt sätt att skrika på teatern, vilket icke passade hans verklighetssinne, och vilket han, när han nu ändå måste försöka det, med sin naturs våldsamhet överdrev. Kuggad och förtvivlad gick han hem. Han såg att han misslyckats som skådespelare, och han kunde då ej veta att vad han oriktigt trott vara skådespelarbegåvning var hans gryende begåvning som dramatisk författare — en begåvning som eggades och skolades av hans egna erfarenheter på tiljan. Nu tänkte han blott på hur svårt han hade att finna sin plats, ja överhuvud någonsom helst plats i samhället. Allt vad han företog sig syntes vilja misslyckas, fattig och ensam var han också, ty med hemmet hade han brutit. Han ville begå självmord och tog in opium, men detta bet icke på honom.

*

III.

DIKTAREN.

Men just då — icke natten omedelbart efter det misslyckade provet men den därefter — är hans livs avgörande stund inne. Medan han ligger sömnlös och vrider sig i feber, än sökande ro för sinnet genom att tänka påFältskärns Berättelser, som han nyss läst, än grubblande, om han skulle kunna försona sig med far och styvmor, märker han att något egendomligt börjar försiggå i hans huvud. Hos Topelius har han just läst hur en styvmor och en styvson (väl Ester Larsson och Bernhard Bertelsköld) försonas, han hoppas själv få uppleva detsamma och funderar på hur detta skall gå till. Intryck från teatern dyka upp i minnet. Hans fantasier börja ordna sig till scener, han ser de personer han tänker på stå framför sig på tiljan, fritt uppfunna bipersoner sluta sig till dem, orden forma sig till repliker — — Han är diktare! På ett par timmar har han ett lustspel färdigt i huvudet. Glödande av iver börjar han sätta det på papperet, och efter fyra timmars arbete i högspänn har han det färdigt. Han läste det för sina vänner, och de beundrade det. Stycket, som kallades En Namnsdagsgåva och nu ej finns kvar, inlämnade han till Dramatiska Teatern; det antogs icke men upphjälpte dock Strindbergs både mod och anseende.

Nu var isen bruten. Det ena verket följer efter det andra. Förut när Strindberg sökt skriva vers — hans äldsta bevarade dikter äro från 1868 — hade det ej velat gå. Han tyckte ju överhuvud icke om vers som ung. När han en gång av en värdshusflicka på Stallmästargården, som han vid denna tid svärmade för, blivit ombedd att skriva en dikt till henne, lät han en annan göra det; då bedrägeriet upptäcktes, vart han så skamsen att hangick ut i skogen och kastade sig omkull på marken i förtvivlan.

Men nu fick han även bukt med versen. Han skrev bland annat på orimmade femfotade jamber — den regelrätta skådespelsversen enligt Shakespeares mönster och samtidens tro — ett stort sorgespel, först kallat Det Sjunkande Hellas, senare *Hermione* (författat 1869, tryckt 1871). Det behandlar, ovanligt nog för Strindberg, ett klassiskt ämne; det rör sig om Athens frihetskamp mot konung Philip av Makedonien. Frihetssvärmaren framträder alltså i ämnesvalet. Men samtidigt röjer Hermione också den motsatta tankeriktningen i Strindbergs själ, vilken drev honom åt höger, medan frihetskärleken och medkänslan med de fattiga drev honom åt vänster. I Demosthenes', frihetshjältens, ställning till Athens folk — kanske hade Strindberg fått uppslaget härtill genom den där historien som rektor Bohman berättade på Stockholms Lyceum — skildrar nämligen skalden motsättningen mellan den store, upplyste enskilde och den tröga, självkära massan. Demosthenes hånar folket, och folket sviker i sin tur frihetskämpen.

För övrigt är Hermione ungdomligt omoget både i sin överspända deklamation och i sina ej sällsynta matta partier. Det inlämnades till Kungl. Teatern — vilken då innefattade dels Operan, där man för övrigt stundom gav även talskådespel, dels Dramatiska Teatern — men där ville man ej antaga det oförändrat. Däremot fick det hedersomnämnande av Svenska Akademien, det första och sista erkännande Strindberg fick från denna församling.

Både i frihetsförkunnelsen och i hånet mot massan hade Strindberg givit ord åt personliga erfarenheter. Vart hans upprorslynne kunde leda honom, hade han nyss förut i handling visat. Under det upplopp som framsprang ur folkets harm över sitt uteständande vid invigningen av Karl XII:s staty (30 nov. 1868) hade Strindberg fått syn på en man som polisen tagit och störtade ögonblickligen fram för att hjälpa denne. Han lyckades ocksårädda den gripne men hade så när blivit fast själv. Sedan var han med i hopen, som sökte storma högvakten, dock hejdande sig inför bajonetterna. Å andra sidan hade han (augusti 1869) under en ångbåtsresa till Köpenhamn — för övrigt märkligast genom den svält han därunder fick utstå — varit i lag med småfolk (snarare hantverkmästare än arbetare) och funnit dem retsamt högmodiga och påflugna.

Skuptören Alfr. Nyström

I Köpenhamn beságo Strindberg och hans reskamrat, bildhuggaren Alfred Nyström (vilken bl. a. använt

Strindberg som modell för sin Bellmansbyst å Hasselbacken) Den Bellmansbild vartill Strindberg satt modell var dock tydligen ej den som faktiskt vart uppställd utan en tidigare, vilken ogillades av Nyströms uppdragsgivare, den kände bildhuggaren Molin, samt av Hasselbackens ägare Davidson — detta emedan Bellman å denna byst ej tedde sig nog fin och vårdad i sin klädsel. Bysten råkade sedan ut för olycksödet att tappas i sjön och ligger nu på havsbottnen utanför Tenö. Thorvaldsens Museum, men Strindberg var ej vid lynne att beundra Thorvaldsen. Färden till Köpenhamn, vilken företogs kanalvägen, har Strindberg förevigat i några dåliga sonetter Se Samlade Otryckta Skrifter II.. Hem reste man yttre sjövägen, varvid bl. a. Visby anlöptes. Där fick Strindberg uppslaget till sin dikt På Nicolai Ruin Se därom Rune Zetterlund, Dikten som krävde tretton år att bli färdig. Stockh. Dagbl. 28.12.1919..

I det hela skrev Strindberg rätt flitigt vers denna tid. Han författade bland annat en orimmad dikt till sin mest älskade syster Anna. Han tolkar vidare i melodiska, miltklagande verser sin olyckliga fast tydligen ej dödliga kärlek till sin kusin Maria Strindberg, vilken 1871 gifte sig med en annan. Några poetiska alster från nybörjaråren (1869—72) omtryckte han sedan, lätt ändrade, i Dikter på Vers och Prosa. De visa att han ännu ej brutit med Sverges nedärvda lyriska sedvänjor. Han skriver snällt om än ej felfritt på det för klagoskrifter hävdvunna klassiska versslaget, det elegiska distichon.Kärlekssjukan röjer tydliga intryck från B. E. Malmströms berömda Angelika. I stycket Vid Dammen (liksom i dikten till systern) kan skönjas inflytande från Runeberg; Strindberg nyttjar där ett av dennes mest älskade versslag. Den kärlek som besjunges i dessa dikter är så ren och ädel som den strängaste kritiker av äldre typ kunde begära; den är som hos så många svenska skalder blott ett ynglingsaktigt svärmeri. Att Strindberg dessutom i en skämtsam Tärnvers finner kvinnans skönhet vara oförenad med reson var ett kätteri som även i äldre svensk diktning kunde tålas. Men det ironiska tvivel på kvinnlig oskuld som genomgår dikten S i c! (tydligen ett minne från hans informatorstid på Hammersta) röjer redan den kommande kvinnohädaren som varken tänker tvgla sin nyfikenhet eller sitt hån. Strindbergs poetiska språk är oftast melodiskt men föga egenartat. Någon enda gång möter man i dessa dikter ett nytt och djärvt ord som »häckel» (= häcklande). Typiskt Strindbergskt men dock mycket blygt realistiskt är det, när diktaren en gång erkänner sig ha ätit och druckit för mycket och en annan gång säger sig sätta naturliga blommor över konstgjorda. Än mer framträder den ungdomliga oppositionslusten i dikten På Nicolai Ruin (som ej blev färdig förrän hösten 1870). Där ställer han naturen mot religionen, dock — i diktens ursprungliga form Se Samlade Otryckta Skrifter II. — uttryckligen endast mot den falska religionen.

Under sin första Stockholmstid som student — redan under folkskollärartiden — hade Strindberg råkat i skuld;skuldbördan följde och pinade honom sedan under hela livet ända tills kort före hans död.

År 1870, under vårterminen, är han tillbaka i Uppsala. Medel att studera på hade han fått i och med ett mödernearv å ett par hundra kronor, som han efter en het dust lyckats utfå av fadern. Så satt han åter i lärdomsstaden på sin ensliga vindskammare och vantrevs. Kammaren var dålig, det regnade in, han fick hänga ett bläckhorn vid taklisten för att uppfånga droppet. Men bra mat fick han denna gång. Han berättar i ett brev helt förtjust att han å sitt matställe till middag ätit: 2 stora tallrikar surkål, 8 frikadeller, 10 köttbullar, 2 biffstekar och ½ öl. Snart kom han ock i livligt umgänge med kamrater.

Han stiftade ett litterärt sällskap på fornnordisk grund. Strindberg svärmade denna tid för det nationellt nordiska. Sällskapet hette Runa, och medlemmarne togo sig fornnordiska namn. Strindberg själv hette Frö — det var både kroppsligt och andligt en riktig symbolik att han fick namn efter fruktbarhetsguden. De andra medlemmarne voro: Axel Jäderin, sedermera (konservativ) redaktör av Svenska Dagbladet, vilken kallades Ur; Joseph Josephson, senare medredaktör i Ny Illustrerad Tidning, kallad Thor eller Thurs; C. O. Larsson, senare kyrkoherde i Ärentuna och prost, kallad Os; C. A. Wickström, senare typograf och tidningsman, kallad Rejd; Eugen Fahlstedt, senare musikskriftställare och medarbetare i Nordisk Familjebok, kallad Kaun; Rafael Lundgren, senare förste aktuarie i Generalpoststyrelsen, kallad Hagall; Ernst Nilsson, en ung, tidigt avliden skald, kallad Naud; samt Josef Linck, skriftställare (mest känd för sin bok om Lucidor), kallad Is. Om Strindbergs fornnordiska smak vittna ock de signaturer varmed han undertecknade sina litterära alster; dikten till systern var t. ex. undertecknad Arnkel Ofeg. — Signaturen Ofeg skulle vid pass 20 år senare upptagas av en

diktare som i mycket var Strindbergs själsfrände och like, Ola Hansson.

*Medlemmar av föreningen Runa: Josef Linck. Axel Jäderin. Eugen Fahlstedt. J. Josephsson. Carl Oscar Larsson. Arvid Wickström.*På sällskapets sammankomster diskuterades naturligtvis ytterst livligt litteratur, bl. a. Strindbergs egna, nyskrivna verk. Vid en utfärd i det gröna kom Strindberg i våldsam tvist med en av vännerna, emedan han kritiserade Bellman. Denne prisades ju av de tongivande mästarne (såsom Atterbom), alltså var han själv en auktoritet och borde nedrivas. *Medlemmar av föreningen Runa: Ernst Nilsson.Rafael Lundgren.* Men Strindberg hade ock andra kamrater, vilka i viss mån bildade en motvikt mot denna litterära krets. Hans forne skol- och numera Uppsalakamrat Gustaf Eisen, sedermera docent, var naturvetenskapsman, och genom honom lärde han för första gången känna Darwin, dock utan att djupare intresseras. Eisen var honom på flera sätt en god och tjänstvillig vän. En annan omtyckt kamrat hade han i Hugo Philp, sedermera läroverksadjunkt vid Norra Realläroverket i Stockholm och gift med Strindbergs nyssnämnda syster Anna. Om denne brukade Strindberg säga att han tyckte om honom, ty han var så gräsligt prosaisk. Han kände tydligen att han tarvade en motvikt mot sig själv.

Strindbergs litterära smak i ungdomsåren röjer en tydlig förkärlek för poetiskt upproriska böcker, böcker som i en lidelsefullt upphöjd stil från radikal ståndpunktdiskuterade brännande frågor, särskilt samhällsfrågor. Han älskade himlastormandet i Byrons Manfred (Don Juan tyckte han däremot icke om — den var beskrivande poesi, ej drama), och huvudrollen i Schillers revolutionsdrama Rövarne hade han nödvändigt velat hava till debutroll. Där Schiller icke var revolutionär, hade han föga sympati för honom, och Goethe ogillade han enligt egen uppgift därför att denne var ästet. Det är eget att se hur han kritiserar den sentimentale, ästetiske, nervsjuke Werther, tydligen därför att denne var så otrevligt lik honom själv. Hans intryck av Shakespeare var starkt, och den kritik han tidigare ägnat denne tycks vara övervunnen. Att han en tid älskade Oehlenschläger berodde väl på den böjelse för romantik han innerst hyste; att han i jämförelse med denne föraktade Tegnér berodde väl närmast på hans oppositionslust. Med hänförelse fördjupade han sig i de på en gång fantastiskt ideala och revolutionärt samhällskritiska verken av Victor Hugo. Härtill kommo nu den unga norska litteraturens mästerverk, främst Björnsons och Ibsens dramer. Ett lämpligt sällskap fingo dessa i Brandes' politiskt-filosofiskt-litterära kritik, vilken just hävdade att litteraturen skulle diskutera nutidsproblem. Det är ock märkligt, att Kierkegaard med sin lidelsefulla religiositet, sitt angrepp på den bestående kyrkan och sitt hänsynslösa helhetskrav ytterst starkt ingrep i Strindbergs själsliv. Han kände sig vid läsningen av dennes böcker än hänförd, än förtvivlad men alltid gripen in i roten av sitt väsen.

*

IV

DRAMATIKERN.

Hans egen alstring gick delvis i tidens vanliga tongångar. Så var fallet med *I Rom,* ett litet enaktsdrama på vers om en episod i Thorvaldsens liv, vilket Strindberg våren 1870 skrev på en väns (Eisens) inrådan och lyckades få antaget av Dramatiska Teatern. Idén att skriva om en bildhuggare hade Strindberg fått i sin vän Nyströms ateljé, idén att skriva just om Thorvaldsen väl under Köpenhamnsresan. Den händelse vilken skildras i dramat, var just den som Strindberg, och varje blivande konstnär ständigt går och hoppas få uppleva: den stund när erkännandet kommer mitt i värsta nöden. På sina egna levnadsförhållanden anspelar Strindberg även, när han låter Thorvaldsens far ingripa för att hejda sonens konstnärsbana, ty hans egen far såg helt naturligt ogärna att han ägnade sig åt författeri och icke åt något nyttigt.

Av helt annan art var det andra drama som han skrev våren 1870. Det hette *Fritänkaren* och skildrade tidens

religiösa brytningar. Däri är redan 80-talslitteraturen förebådad. Redan tidigare, medan han ännu var kvar vid teatern, hade Strindberg tänkt skriva en stor tragedi om intet mindre ämne än Jesus av Nasareth, vari han tänkte riva ner tron på Jesu gudom. Idéinnehållet i denna ofullgångna dram upptogs i stället i Fritänkaren. Strindberg hävdar här den religiösa åskådning han byggt upp åt sig på kristendomens ruiner. Den visar tydligt inflytande från Viktor Rydberg. Jesus göres till idealmänniska i stället för Gud, men styckets huvudperson säger sig vilja förkunna hans sanna lära. De eviga straffen förkastas. Ur egen fatabur har nog Strindberg tagit det ungdomliga deklamerandet om upplysning, sanning och frihet. Sin religiösalära försvarar han främst mot den gamla åskådningens tvång men även mot den rena gudsförnekelsen. Fritänkarens hjälte står, och det långt skarpare än I Roms, i konflikt med hemmet, särskilt med fadern. Att han sättes tillbaka för en mera omtyckt bror, är ju också något självupplevt.

Stycket är som sagt ungdomligt men enkelt, allvarligt utan fraser och gester. I anläggningen röjer det intryck från norrmännen. Ibsens Brand skymtar t. ex. å ett ställe, där den unge sanningsförkunnaren offrar sin kärlek för sin idé. Fritänkaren vart Strindbergs första tryckta stycke. Det utgavs på hans kusin Oskars bekostnad 1870 under signaturen Härved Ulf — Härved var namnet på den roll vari Strindberg debuterat, Ulf (= Varg) hade han själv lagt till. I sin helhet klang namnet vederbörligen fornnordiskt.

På hösten 1870 uppfördes I Rom å Dramatiska Teatern. Strindberg var närvarande på premiären men vart så utom sig av oro att han ej kunde höra föreställningen till slut. Han tyckte sig ha oblygt blottat sig själv i stycket. Ett ögonblick tänkte han gå och dränka sig i Norrström. Det lilla dramat mottogs dock rätt välvilligt av åhörarne och morgontidningarne. Men på kvällen kom Nya Dagligt Allehanda. Dess recensent, Spilhammar, kritiserade ej blott skarpt I Rom utan angrep dessutom än skarpare den tidigare utgivna Fritänkaren. Strindberg erkände redligt att åtskilligt i kritiken var riktigt men led lika fullt. Redan då, liksom sedan under hela hans författarbana, verkade omild kritik så hårt på hans nervösa sinne att han kände sig alldeles söndersliten. Ena stunden ville han icke se människor, andra stunden vågade han icke vara ensam. Ett par dramer han arbetat på, däribland ett om Erik XIV, kastades på elden. Förmodligen vart han dock något tröstad, när han från teaterchefen Frans Hedberg mottog ett vänligt brev jämte ett par hundra kronor — författarprocenten å det belopp Dramatiska Teatern inspelt på I Rom.Så småningom fick han ock ett nytt drama färdigt. Efter flera fåfänga brottningar med ett fornnordiskt ämne (Blotsven) åstadkom han ett korthugget, sammanträngt drama från brytningstiden mellan hedendom och kristendom, *Den Fredlöse*. Det är på prosa liksom Fritänkaren. Den kärva isländska stilen passade märkvärdigt nog Strindberg; stycket står avgjort över hans föregående. Dess huvudperson är en av de starke män, som vilja leva utan all gudatro, utan allt stöd från ovan. Mest hatar han kristendomen. Han böjes till sist, och hans sista ord är »Gud». Men stycket innehåller ock en dom över de kristne, som röja vild mordlust i all sin fromhet. Även här utspelas en konflikt mellan far och barn, ehuru Strindberg denna gång så till vida överskylt likheten med sina egna upplevelser att han låter det upproriska barnet vara en dotter. Fadern i dramat, Thorfinn, är isländare, Strindberg talar ock i sina självbiografiska böcker om sin egen fars isländarnatur. Märkligt är att här för första gången det livsproblem skymtar som sedan skulle bli ämnet framför andra i Strindbergs diktning: brytningen mellan man och kvinna; det skymtar både i förhållandet mellan Thorfinn och hans hustru och i kärleksdramat mellan dottern Gunlöd och hennes älskade. Allt slutar dock med försoning.

Hans enskilda liv var lika rikt på slitningar som hans drama.

Hösten 1870 hade Strindberg av fadern inackorderats hos en rektorsänka Lindgren (Ö. Slottsgat. 22), som tycks ha hållit ett om möjligt ännu bättre bord än det förra, av honom så prisade matstället. Men där fanns ock mycket som förströdde. Där fanns några unga damer, och i en av dem vart Strindberg kär; det var hans åttonde kärlek, säger han; även denna vart olycklig, eftersom föremålet redan var förlovat. Eljes intyga hans gamla Runabröder att han slog mycket an på damerna. Med det kvinnliga umgänget konkurrerade kamratlivet. Strindberg uppgiver i sin självbiografi att han drack mycket; han skildrar sig överhuvud som ganska utsvävande undersin studenttid. Men därmed stämmer ej hans gamla Uppsalavänners intryck. De säga att han gick upp tidigt, 4 à 5 om morgonen, läste flitigt och ej suddade utan hade enkla levnadsvanor och vanligen drack måttligt. Släppte han sig lös någon gång, visade han sig tåla enormt med sprit och vart så gott som aldrig överlastad. Mot kamraterna var han god

och vänlig, och i sällskap var han lika glad som spirituell. Det var nog ej utan skäl han, när han anonymt inlämnade sitt stycke I Rom, bad teatern lämna besked till signaturen Erling Skålaglam. Kamraterna kallade honom Örnen, ett namn som han närmast fått av en tillfällighet Om uppkomsten av detta namn se Ruben G:son Berg, Litteraturbilder II, sid. 210 f., men vilket man väl fann passa honom, eftersom han fick behålla det.

Uppsluppenheten omväxlade med djup nervositet. På hösten 1870 skriver han att han tänkte »snart ta graden, såvida jag inte förut tar livet av mig». En annan gång skriver han att han fann sitt liv alldeles förspilt och hade giftflaskan framme på bordet. Mot slutet av året kom den värsta krisen. En kamrat, vilkens sällskap Strindberg några dagar förut avvisat, då han ville vara ostörd, tog sitt liv, och Strindberg såg honom ligga i sitt blod. Han kände sig nästan skyldig till mordet, och kamraterna måste övervaka och överlistå honom, för att han ej skulle bära hand på sig själv.

Nervositeten framträdde också på annat sätt. Hans blyghet yppade sig, berättar han själv, redan i ungdomen bl. a. som torgskräck(agorafobi); han kände det pinsamt att gå över öppna, folkfyllda platser. Sin gamla tunghäfta, som gjorde honom stum i tentamina, hade. han alltjämt kvar. Den var givetvis ej ägnad att skaffa honom goda betyg. Dessutom underlät han ogärna att reta professorerna med sitt oppositionella lynne. Han lyckades verkligen våren 1871 trotsa sig igenom i latinskrivningen för akademiadjunkten Häggström, ehuru han icke skrivit prov för denne och den lärde mannen

alltid brukade kugga dem som underlåtit detta. Men när han skulle tentera i sitt huvudämne, ästetik med litteratur- och konsthistoria, gick det icke så bra. Han hade skrivit sin avhandling om ett tämligen modernt skandinaviskt ämne, vilket var emot bruket. Avhandlingen rörde Oehlenschlägers Hakon Jarl och var uppdelad i två hälfter av vilka den första prisade Oehlenschläger och nedsatte Shakespeare, medan den andra kritiserade Oehlenschläger, försvarade Shakespeare och upphöjde Kierkegaard. De båda hälfterna företräda de två motsatta åskådningar, Idealism och Realism, vilka då liksom hela livet stredo om Strindbergs själ. Professor C. R. Nyblom fann avhandlingen för populärt litterär för att vara vetenskaplig, och tentamen vart till ett häftigt gräl samt slöt med att Strindberg ej fick det betyg han önskade.

Loviseberg, egendomen n:r 25 Stora Gråbergsgatan i Stockholm. Teckning av Axel Strindberg.

På våren 1871 kom Strindberg också i konflikt med hemmet. Förhållandet till detta hade alltjämt varit

lande. I april 1870 skrev han till sin kusin Oskar, hans outtröttlige hjälpare med råd och dåd, att han genom ett fönster blickat in på en idyllisk familjescen, och då »saknade jag familjen — dock beklagligen icke min familj». Men under hela läsåret 1870—71 tycks förhållandet mellan honom och fadern ha varit gott. Familjen bodde då åter på Loviseberg. En dag kom det dock till en häftig tvist, därför att August rest ut på landet utan att tillsäga fadern, och följden blev att ynglingen på försommaren lämnade hemmet.

Tillsammans med två Runakamrater, Josephson och Fahlstedt, drog Strindberg ut i Skärgården och inackorderade sig hos en fiskare å Kymendö för 30 kr. i månaden. De tre vännerna levde där ett sunt frilufts- och studieliv. Men man disputerade också kraftigt, och när Jäderin senare kom ut till ön, fann han vännerna stadda i våldsamt gräl. Samlivet var emellertid så pass spännande att Strindberg beslöt behandla det skönlitterärt, i en roman Det skulle kunna tänkas att romanen avser sommaren 1872, men detta är ytterst otroligt. . Det var första gången han försökt sig på en sådan, och romanen vart troligen endast ett fragment Romanfragmentet är ej tryckt, men refereras av doc. Ruben G:son Berg i hans Litteraturbilder II.. Han låter där tre studenter å en skärgårdsö leva ett ganska bisarrt liv som högeligen förvånar en fjärde nytillkommen student. Huvudpersonen är mest besynnerlig, han går rentav med mask. Till lynnet är han människoskygg och misstänksam men samtidigt moraliskt sträng; Strindberg säger ock att han moraliserade med sina kamrater, vilka ej voro lika ordentliga som han själv. Sagde huvudperson kallas Örn, tydligen en hänsyftning på Strindbergs kamratnamn Örnen. Denne Örn är invecklad i en kärlekshistoria till en ung dam, vilken bär namnet Maria alldeles som den kusin Strindberg fåfängt älskat och just våren 1871 sett försvinna från sin horisont. I detta sammanhang börjar Strindberg redanklandra kvinnorna, därför att de äro lata och låta männen träla för sig. Det är dock Maria som utsäger denna kritik, själv är hon alltså tydligen fri från nämnda fel. De fantastiska dragen i studenternas uppträdande vittna att

Strindberg ej hade lätt att genomföra en ren verklighetsskildring. Ett par liknelser röja målaröga och vana vid målarspråk: han talar om »van Dyckbruna moln med Neapelgula kanter». Stilen är intrycksrik, snabb, med långa meningar, vilkas många korta satser äro förbundna medels tankstreck. Liknande är satsbyggnaden i vissa Strindbergs ungdomsbrev till kusinen Oskar. För övrigt präglas roman fragmentet av den både friskt och nervöst muntra ton som utmärker Strindbergs ett par år senare skrivna skärgårdsskildringar och för övrigt flertalet av hans ungdomsböcker.

På sensommaren återvände han utfattig och husvill till Uppsala Han bodde under höstterminen Järnbrogatan 22 och under vårterminen Svartbäcksgatan 4.. Men på hösten uppfördes Den Fredlöse å Dramatiska Teatern. Stycket tycks ej ha vunnit någon stor framgång hos allmänheten; Ny Illustrerad Tidning till exempel fann däri endast »bland mycken pomp och ståt, som framför allt förefaller ihålig, åtskilliga drag av sann poesi» samt betecknade karaktärsteckningen som töcknig och inkonsekvent. Men det skaffade Strindberg sympati och hjälp från det håll han minst kunde väntat. Kungen, Karl XV, lät uppkalla den unge författaren till sig, berömde stycket och anslog ett underhåll ur sin enskilda kassa till hans akademiska studier. Detta kom i läglig tid. Nu gällde det att återupptaga studierna på allvar. Fliten fanns kvar, men lusten att reta lärarne också. Strindberg tog på hösten lektioner av en docent i statskunskap, K. M. Thordén. Då han önskade skolka en lektion för att vara med på premiären av sitt stycke, svarade docenten att han i alla fall ville hava betalt för lektionen. Strindberg, som den tiden knappt ägde ett öre, svarade morskt att det aldrigvarit fråga om annat. Nästa lektion började docenten, tydligen litet imponerad, tala om den stora händelsen att Strindberg fått ett drama uppfört. Men då var det Strindberg som bet av med ett: »Vi betalar för att få lektioner i statskunskap och inte för att prata». Docenten svarade spakt »Jaha» och började lektionen.

Strindbergs vindskammare i huset Järnbrogatan 22 i Uppsala höstterminen 1871.

Vid höstterminens slut tenterade Strindberg i filologi (tydligen nyeuropeisk), astronomi och statskunskap, men fick i dessa ämnen liksom i ästetik lägre betyg än han önskat. På vårterminen gick det ej bra att åter upptaga studierna; han ville författa, icke läsa. Han läste filosofi utan intresse och tvivlade opartiskt på alla system. Dessutom lyckades han förarga professor Nyblom ännu mer än förut genom att under ett sammanträde på Ästetiska Föreningen tala illa om en så erkänd storhet som Dante. Det kom till ett häftigt ordskifte mellan professorn och honom. Nyblom hade bl. a. till Dantes lov anfört att denne opartiskt satte ej blott sina fiender utan ock sina vänner i helvetet. Varpå Strindberg lär ha svarat: »Ärdet opartiskt att sätta sina vänner i helvetet?» Strindbergs nerver voro så känsliga att denna dispyt gjorde honom arbetsoför en god tid framåt.

Då han ej kunde läsa, började han måla — vilket, tyckte han sig märka, ansågs som ett bevis på galenskap. Över huvud fruktade han starkt att bliva sinnessjuk eller åtminstone förklaras för sinnessjuk. Han var så rädd att bli inspärrad på dårhus, att han tänkte hellre förekomma än förekommas. Han skrev till föreståndaren för ett enskilt sinnessjukhem på landsbygden. Han fick ett lugnande svar men visste alltjämt ej vad han skulle taga sig till. När då plötsligt budskapet kom, att det kungliga understödet ej längre skulle utgå — troligen därför att kungens affärer voro allt annat än lysande — kände Strindberg detta närmast som en befrielse. Han ansåg nu varje ytterligare Uppsalavistelse utsiktslös. Han vände mitt under terminen 1872 åter till Stockholm, till brödförvärvet och nutidslivet.

*

V.

DEN TVEKANDE REFORMATORN.

I Stockholm kom han snart i lag dels med några unge målare och dels med tidningsmän. För de senare kände han

ingen sympati, men bland de förre trivdes han. Han fortsatte själv att måla, därvid naturligtvis föga bekymrande sig om tekniken; det var blott uttryck för sitt eget inre han sökte. Någon livsuppgift för honom kunde ju ej måleriet bli, men det vart av största vikt och värde för hans diktning. Han lärde sig därigenom se de yttre tingen på ett sätt, som dittills ingen svensk skald mäktat. Icke gav dock måleriet några pengar. För att få livsuppehälle skrev han i tidningar — särskilt i den ny-liberala Stockholms Aftonpost, redigerad av Birger Schöldström — om konst, litteratur och samtidens brännande frågor.

I denna tidning lästes redan 14 mars 1872 en ledare som troligen är av Strindberg. Den förordar ett universitet i Stockholm — man anar bakom artikeln författarens inbitna vantrevnad vid Uppsala. Medan Uppsala universitet på sin tid började med några professurer i teologi och döda språk, så bör Stockholmsuniversitetet börja med några professurer i statskunskap och hälsolära, säger han. Det är tydligen erfarenhetsvetenskapen som skall fram. Även statsvetenskapen bör nämligen, enligt honom, studeras historiskt, att icke säga naturhistoriskt. I dessa tider, heter det, »då folken tyckas hava vaknat till medvetande om sina rättigheter och ofta i ivern förglömma sina skyldigheter såsom medborgare i en stat», och »då det fjärde ståndet» (= arbetarne) »ropar på rättigheter och i sin förklarliga fanatism med ens vill störta om det nuvarande», då bör man lära sig att »genom historiska fakta se det ej naturen gör några språng, utan hur det efterföljande statstillståndet naturligt utvecklatsig ur det föregående, att det skick som passar för den ena staten ej alltid kan påtvingas den andra — med ett ord: att se den historiska förnuftiga utvecklingen i staternas liv». Man skönjer här såväl Strindbergs frisinne som hans skepsis mot massan, tydligen närd av den Uppsala-akademiska statsvetenskap han studerat.

Strindbergs konst-kritiska artiklar från denna tid röja större intresse för tavlornas ämnen än för deras artistiska form. I en artikel om Winges tavla Tors Strid mot Jättarne yppar han åter den hänfört fornnordiska och skandinaviska stämning som denna tid fyllde honom. När han skriver om Georg von Rosens tavla Erik XIV, Karin Månsdotter och Göran Persson, röjer han sin sympati för den sistnämnde, böndernas förkämpe gentemot adeln. Han kommer ock att tala om Gustav Vasa, vilken han tvärtom gör till adelns man gentemot bönderna — tvärtemot den uppfattning som kungen själv ville hava spridd, och som även varit rådande ända in i vår tid, tills Hjärne kritiserade bort den, dock ej ur läroböckerna. Samtidigt beundrar emellertid Strindberg Gustav Vasa och giver honom rätt mot böndernas religiösa konservatism. I denna artikel föreligger färdigbildad den åskådning som snart skulle prägla Mäster Olof.

Mäster Olof förebådas ock i en artikel »Perspektiver, Några blickar på tiden», vilken går genom flera nummer. Där talar han för en religiös reformation och gläds att man ej numera vill »tvinga en odödlig själ med vapen av järn». Dock hyser han visst ej enbart förakt för det gamla. Han beklagar att svenskarne börjat »bli så utländske att vi äro främlingar för oss själva och vårt land». — Andra perspektiver öppnas i och med hans programuttalanden i arbetarfrågan. Han finner att arbetarne egentligen hava det bättre än de studerade medelklassarne. Men därav sluter han att dessa helst böra slå sig på praktiskt arbete, ja på kroppsarbete. Arbetarne måste behandlas som jämlikar och få rösträtt. Bildningen bör demokratiseras. Dock är Strindberg bestämtemot den form av praktiskt arbete som ligger i att ämbetsmännen bliva intresserade uti industriella företag. Däri ligger ett första varsel om Röda Rummet Både konstartiklarne och Perspektiver läsas nu i Samlade Skrifter, del LIV, Efterslåtter..

Om politiken hade Strindberg även som student föga bekymrat sig. Under fransk-tyska kriget hade han tagit fransmännens parti, dock med mera kyla än svenskarne i allmänhet. Tyskarne älskade han emellertid icke. Men nu hade han blivit politiskt fullvaken. Han beundrade högeligen den skrift av Adolf Hedin, Vad Folket Väntaravden Nya Representationen, vilken uppdrog den ny-liberala riktningens program. Vid denna tid lärde han ock känna en utländsk författare, som på honom utövade ett mycket djupgående inflytande: den engelske historikern Buckle, vilken ville förklara historiens företeelser ur naturliga orsaker, alltså icke ur personliga eller gudomliga, och vilken hävdar att även människan och hennes historia alltigenom är underkastad naturlagarne.

Så dog på försommaren Stockholms Aftonpost och därmed Strindbergs bästa förvärvskälla. Utan uppehållsmedel tog han åter sin tillflykt till Skärgården. Åter begav han sig jämte tre Runabröder till Kymendö, där hans vänner

fiskarena läto honom bo på kredit. Där levde han även nu ett sunt friluftsliv, och där skrev han det — redan föregående år påtänkta — verk som sannolikt är hans och följaktligen även svenska litteraturens förnämsta skådespel: *Mäster Olof*.

Dramat var byggt på grundliga historiska förstudier, Strindberg hade t. o. m. anlitat otryckta manuskript från Reformationstiden. Enligt hans egen uppgift var det tillkommet under påverkan av Goethes Goetz von Berlichingen och Shakespeares Julius Cæsar. Men först och sist bär detta ungdomsdrama i en förunderligt brådmogen grad prägeln av Strindbergs, den fullvuxet geniale Strindbergs egen anda — hela hanskommande levnad och diktning ligger faktiskt förebådad däri.

Ivan Hedqvist och Pauline Brunius som Mäster Olof och Kristina i »Mäster Olof».

Mäster Olof, det är ju Olaus Petri. Det var ytterst naturligt att, när nu Strindberg efter tidens smak skulle välja ett historiskt ämne, han valde det från Reformationstiden. Den tiden jäste ju av andlig rörelse och upprorslust liksom den unge diktarens eget sinne. Dramat genomböljas av den unga Reformationstidens levande tro på idéerna, främst frihet och sanning. »Andligt liv och andlig frihet», »Bind icke andarne med bojor». »Tro icke att en lögn eldat en människosjäl», så ljuda dess lösensord.Genom att taga en religiös reformator till hjälte fick Strindberg osökt tillfälle att giva luft åt sin egen revolutionärt radikala religiositet. Dock krävde den ännu mera luft än så. Därför satte han vid Olofs, omdanarens, sida Gert bokpräntare, omvälvaren, närmare bestämt vederdöparen och kommunisten. Gert är alltså ej blott en religiös utan ock en samhällig revolutionär. Ty det är märkligt att det religiösa frihetskravet icke här förhärskar så som man skulle vänta hos en över livets gåtor grubblande 23-åring. I den väldiga scen där Gert »för Olof med sig upp på berget» skildrar han för denne de två tronande Baalstoderna, härskaren påven med nyckeln och åskviggen samt härskaren kejsaren med spiran och svärdet, för vilkas fötter det kusjade folket krälar — och kejsaren, säger han, icke påven är värst. Ja, han talar ej blott i allmänhet om kejsaren, den världsliga maktens toppunkt, han vänder sig mot samma makts inhemske företrädesman, mot svenska folkets skenbare frigörare men verklige förtryckare, kungen. »Skola då alla dö, att en må leva?» ropar Olof förtvivlad, då kungen svikit frihetens sak för världsliga syften, och Gert svarar: »En skall dö, på det alla må leva!» Så försöker Olof bliva Brutus mot Cæsar-Gustav Vasa.

Å andra sidan skymtar även här liksom i Hermione Strindbergs aristokratiska motvilja mot massan. Folket har egentligen ingen del i reformationen. Det sviker den ende som törs föra frihetens talan, eller ock kastar det sten på honom. Likväl har Strindberg endast förakt för dem, som vilja hålla folket i tygeln genom att för det predika en religion på vilken de ej själva tro. Hans ironi framträder ingenstädes skarpare än vid teckningen av den unge klassmedvetne adelsmannen som studerat fritänkeri nere i Paris. Vad han hånar hos denne är ej blott religionsföraktet och adelshögfärden utan ock svenskarnes lust att taga efter utländska seder. Hans ironi för också svenska språkets talan mot latinet: folket vill höra mässan på latin, »ty eljes förstår det inte vad man säger».Också i detta drama skymta minnena ur Strindbergs hemliv. Mäster Olof är en upprorsman mot föräldratvånget liksom Fritänkaren och Den Fredlöses dotter. Att föräldrahårdheten här företrädes av Olofs moder är blott en ny variation av livserfarenhetens dikteriska omklädnad. Modern är en så stor tyrann som någon far kan vara och därtill religiöst konservativ intill trångsynthet, säkerligen ett minne av de religionsstrider Strindberg i hemmet fått utkämpa.

Också här framträder, och det klarare än i Den Fredlöse, motivet: striden mellan man och kvinna. Man ser att Strindberg redan har åtskillig livserfarenhet av det problemet. I tredje aktens andra del utspelas mellan Mäster Olof och hans hustru Kristina den gamla striden mellan mannens verk och kvinnans kärlek och därjämte en modernare brytning: mellan kvinnans lust att utöva mannens intellektuella sysselsättningar och mannens motvilja att låta henne göra det — ty nog skulle hon kunna det, säger Olof, men då skulle hon ej akta mannen längre. Redan här viner och gnistrar det, när mannens och kvinnans viljor brytas, ehuru här ännu brytningen mildras genom kärleken. Dock är Strindberg långt ifrån att vilja hålla kvinnan som slav, det yppar Olofs ord till Kristina, då hon säger sig avvakta vad han vill befalla: »Jag befaller dig ingenting, Kristina, kom ihåg det!»

Varje härskande drag i Mäster Olofs väsen framhäves genom den motsättning vari han träder till alla, den ena

efter den andra, av dramats huvudpersoner: den vilje-rena idealiteten genom motsättningen mot kungen; den religiösa ärligheten genom motsättningen mot adelsmannen; frisinnet och trotset genom motsättningen mot biskop Brask och modern; det evigt manliga genom motsättningen mot hustrun; samt den kompromissföraktande rätlinigheten genom motsättningen mot brodern Lars, Laurentius Petri. »En fin pojke», så löd Strindbergs åsikt om denne, när han vid sitt studium av de historiska aktstyckena fann att hr Lars på kungens order satti den domstol som dömde hans bror. Denna Lars' till höga värdigheter ofelbart ledande sinnesart framträder ännu mer i en av de omarbetningar Strindberg sedan lät stycket undergå. Där låter han nämligen ej som i dramats första form Laurentius Andreæ utan Laurentius Petri vara den förste som drev Olof fram till den upprorskamp för vilken samme Laurentius Petri en gång skulle döma honom till döden.

Ty Olof tvekar inför striden — Strindberg tvekar inför det livsverk vars stora och förfärliga art han börjar ana. Det är särskilt denna sida som framhävts genom motsättningen mot Gert. Men även Gert tvekar i viss mån. Dels skenbart: För att dölja sin förkunnelses våldsamhet spelar han vansinnig — Strindbergs tankar hade ju redan sysslat med sinnessjukdom. Dels hävdar Gert på allvar, att han ej är så radikalt revolutionär som han synes. Profetiskt säger han: »Det kommer en dag, då man skall kalla mig papist!» Strindberg själv skulle ju en gång kallas så, för en tid t. o. m. av sig själv.

Än mer profetisk är dock dramats slutakt. Olof har upprest sig mot kungen, fängslats och dömts. Han måste gå till döden, om han ej ber om nåd och avsvärjer det varför han kämpat. Hans bror Lars och kungens utsände, marsken, mana honom till ödmjukhet — ej med hot och ej med lockelser, ty intetdera hade bitit på en natur som Mäster Olofs, därtill var denna för lik Strindbergs, utan med en vädjan till hans bästa känslor; de hävda att det är hans plikt att böja sin ungdoms överdåd inför ålderns visdom och leva för att fullfölja sitt verk. Detta är icke ironi. Även kungen och marsken, ja nästan Lars, företräda idéer: klokhetens gentemot den alltför hänsynslösa idealiteten, ordningens gentemot »självsvåldets slaveri». Överhuvud äro alla huvudpersoner, alla ståndpunkter i stycket givna med en strävan efter rättvisa som röjer att redan hos den unge Strindberg lidelsens hetta utfylles av sanningskärlekens samvetsömhet. Men ändå.... När Olof gettefter, då får han av en yngling, som han en gång läst med i klosterskolan, höra vad ungdomen hoppats av hans offerviljas trots, och då anar han att han svikit sig själv, att talet om kapitulationens plikt för honom var bedrägligt sken — och mot honom ljuder förkrossande den dödsdömde men oböjde Gerts domsord: »Avfälling!» — just det ord Strindberg 25 år senare skulle höra slungas mot sig själv.

Också världspolitiskt är stycket profetiskt. När Gert talar med Olof om den kommande frihetsstormen som »far fram, och han går över Alperna, och han ryter över Fichtelgebirge, och han väcker upp Österhavet, och det ger eko mot stränderna, och tusendubblat går ropet över världen: frihet! frihet!», och när han talar om hur »kejsaren sticker sitt svärd i skidan, ty han förmår intet mot ropet!» — då häpnar man att se hur in i enskildheter noga Strindberg förebådade den revolutionsstorm som år 1918 skulle komma från det av Alperna genomskurna Österrike, som i det tjeckiska Böhmen, Hus' och Ziskas gamla upprorsland — vars gränsberg Fichtelgebirge är — hade en huvudhärd, som fick tyske kejsaren att snabbt och ängsligt gömma sig och sitt svärd, och som t. o. m. för ett flyktigt ögonblick helt lätt väckte upp Österhavets lugna svenska stränder. Just vid tiden för det ny-tyska kejsardömets grundande förutspådde Strindberg, kanske omedvetet för sig själv, den stolta, krönta statsbyggnadens stora fall.

Stycket inlämnades till Kungl. Teatern och senare till Svenska Akademien. Ehuru Strindberg knappast kunde ana att det var det förnämsta drama som någonsin skrivits på svenska, vittnade givetvis dessa hänvändelser om en storartad naivitet. Hur skulle detta djärva ungdomsverk kunna slå an i den litterära dödtid som just vid början av 1870-talet gjorde sitt inträde i Sverge? Man fann naturligtvis att styckets behandling av det historiska ämnet, framför allt av Gustav Vasas person, icke präglades av den vördsamma, fosterländska anda som anstod en bättre diktare. Han hade ju ej gjortGustav Vasa ofelbar och ej Olaus Petri tillbörligt lydig mot konungen. Författaren och intendenten Frans Hedberg, Strindbergs gamle lärare i skådespelskonst, som å Kungl. Teaterns vägnar hade att fälla domen över stycket, refyserade det också, dock med ett halvt erkännande och med en uppmaning att omarbeta det så att det kunde bli användbart — ett råd, som Strindberg blott alltför ivrigt följde, och som sedan

jäktade honom under flera år. Svenska Akademien lät icke alls höra av sig.

*

VI.

DEN BESVIKNE.

Den svåra motgången nedslog naturligtvis Strindberg på det djupaste. I ett brev från september 1872 yttrar han att han ej kan tåla människor, och att han tänker besöka en vän som är vansinnig för att se, om denne är lycklig; i ett annat säger han att han tycker sig leva i ett dårhus och längtar efter en sinnessjuksläkare.

Hur han denna tid såg på sig själv har han röjt i Början av Ån Bogsveigs Saga, där han under den isländska sagoformens förklädnad skildrar sin egen livslott och sina egna drömmar. I drastiska, hänsynslöst ohöljda drag tecknar han en yngling, håglos, smutsig, tvivlande på sig själv och föraktad i hemmet, vilken plötsligt gör alla förfärade genom sin jättestyrka. Men sagan vart — den diktade nämligen — aldrig färdig. Den blev blott ett fragment som trycktes i en mot slutet av år 1872 av några Uppsalakamrater till Strindberg utgiven Vitter Kalender. Nu i Samlade Skrifter, del III, I Vårbrytningen.

Tröst sökte han, så gott han kunde, i kamratlivet. Han dvaldes under sina första Stockholmsår i en liten krets artister, litteratörer, yngre ämbetsmän och affärsmän, vilka plägade samlas i ett rum i Berns salong, känt under det namn som Strindberg senare gjorde odödligt: Röda rummet. Där fanns Per Ekström, en av det moderna måleriets mästare; där fanns skådespelaren Hjalmar Hirsch; där fanns Axel Blixt, skicklig musiker — han kunde spela hela Faust på piano — sedermera postmästare i Trosa; där fanns en judisk banktjänsteman, som förträffligt spelade fiol och sedant vart musiker i Paris, Leopold Lipmansson; där fanns entelegrafkommissarie Nyström, en löjtnant Lundin samt Strindbergs bror Axel. I kretsen diskuterade man så som endast unge, intellektuellt vakne män kunna diskutera; man vände ut och in på alla nedärvda ideal, man kritiserade sönder alla tröstande men falska föreställningar om livets och människans godhet, man sökte att cyniskt men ärligt se verkligheten i ansiktet. Strindbergs eget stående slagord var: »Nytt ska det vara!» Men under allt detta kritiserande miste Strindberg i ännu högre grad än förr det mått av hopp och tro han krävde för att kunna dikta.

Vid denna tid gjorde han bekantskap med en bok, vilken just passade hans stämning och för flera år framåt skulle starkt påverka hans åskådning: den tyske tänkaren Hartmanns Det Omedvetnas Filosofi. Hartmann är jämte Schopenhauer pessimismens främste filosof. Han tvivlar ej blott på Gud och det eviga livet utan ock på den jordiska lyckan, utvecklingen framåt. Detta var något för Strindberg. Helt antog han dock ej den nya, alltförnekande och intelligensaristokratiska läran. Han säger själv att den grumlades av hans religiöst idealistiska uppfostran och av hans medfödda eller förvärvade klasshat mot aristokratin. Under 70-talets återstående år kan han varken sägas vara religiös eller irreligiös. Likaledes kan han varken sägas vara demokrat eller antidemokrat. Frisinnad var han av natur och vana, men han hade ock redan tidigt röjt misstroende mot massan, och denna misstro hade stärkts genom läsningen av Toquevilles kritik, ur frisinnad synpunkt, av Demokratin i Amerika. Allt som allt var Strindberg vid denna tid närmast en radikal tvivlare.

Hans affärer voro i ett hopplöst tillstånd. Lånat hade han gjort på flera håll i tillit till sitt dramas framgång, nu saknade han alla möjligheter att betala. Något nytt måste han återigen försöka för att förtjäna sitt bröd. Efter ännu ett fåfängt försök vid teatern — denna gång vid ett större landsortssällskap, i Göteborg i november 1872 — mottog han våren 1873 anbud, som man vältycker sist av allt borde fresta en diktarnatur: att utgiva en försäkringstidning. Men han upplivade sina gamla matematikkunskaper och blev riktigt intresserad av företaget. T. o. m. alltför intresserad. Ty visserligen fick han tidningens innehåll både rikhaltigt och lättläst för icke-fackmän. Men han röjde också i detta fall sin sällsynta förmåga att komma i gräl, särskilt med de mäktige. Ett

nytt livförsäkringsbolag (Thule) hade startats, vilket lovade nedsättning i premierna förmedels begränsning av reservfonden och andel i vinsten. Det är typiskt för Strindbergs på en gång oppositionslystna och redbara natur, att han icke häri såg ett demokratiskt framsteg utan — för övrigt med orätt såsom erfarenheten visat — en ansats till svindel. På grund därav fylldes tidningen snart av en mycket skarp polemik mellan honom och professor Gyldén. Även sjöförsäkringsbolagen klandrade han därför att de sänkte premierna, och han påtalade i detta sammanhang oförskräckt den lättsinniga leken med sjömännens liv. Snart hade han grundligt stött sig med försäkringsbolagen över lag, och hans tidning måste, sedan 11 nummer utkommit, upphöra genom brist på medel. Återigen stod han utan levebröd, mer nertyngd av skulder än någonsin.

I Skärgården, där han sommaren 1873 åter sökt vila, blev han svårt sjuk. Omsider tillfrisknade han, men den feber varav han lidit förföljde honom i många år med återfall. Hans förtvivlan gick så långt, att han en gång, då han var ute på havet, tänkte segla ikull och dränka sig. Men livslusten var för stark. En olycklig och ofönuftig kärlek till en flicka ute på ön förvärrade än mer hans själstillstånd. En dag gick han ut i skogen full av förtvivlan och vart allt mer förtvivlad, ju längre han gick. Han ville slåss med ödet, tog en gärdsgårdsstör i handen och svängde den som ett spjut. Han slog omkring sig, han sparkade upp marken, han skrek, så att det genljöd långt i skogen. Han klättrade upp på en berghäll, satte sig i ett träd och svängde stören mot vågorna och skären. »Jesus eller Barrabas!» ropadehan. När han åter lugnat sig, frågade han sig själv, om han var galen.

Ett nytt närmande till hemmet bragte honom ingen glädje. För var gång han vände tillbaka utan att ha lyckats, och ju äldre han blev, utan att ha kommit någon vart, dess mindre hågad var man att slakta den gödda kalven vid den förlorade sonens återkomst. Till sist var det åter i Skärgården han fann tillfällig hjälp genom att försöka ett yrke, ännu mindre fantasieggande än det nyss prövade och dessutom lägre på samhällsskalan: han blev hösten 1873 telegrafelev vid Sandhamn. Havets närhet, det regelbundna arbetet, de präktige tjänstemännen, de hederlige ehuru föga poetiske lotsarne, hela omgivningen skänkte hans sinne jämnvikt. På lediga stunder började han åter med lust och liv att måla. Samtidigt hittade han här oväntat en språngbräda från vilken han åter kunde göra ett anlopp in i sin riktiga värld, den litterära.

Han hade skrivit några tidningsbrev från Sandhamn till Dagens Nyheter, först om ett mystiskt skeppsbrott, sedan om åtskilligt annat. Det kan just ej förvåna att artiklame slogo an. Oförlikneligt frisk verkar stilen ännu i dag, och än mer ny och ohörd måste den då ha klungit. För visso fanns där också en underton av nervositet, ett visst jäktat tempo ibland, men även detta var ett utslag av den nya tidens anda.

Ett par rader tagna var som helst ur breven äro nog att röja stilens art. Så här skildras Sandhamn:

Fyrtioåtta min. gissad distans O. S. O. till O. från Räntmästaretrappan ligger det natursköna Sandhamn på tre sidor omflutet av vatten och på den fjärde av havet. När det blåser, går det stora vågor icke allenast på havet utan även på land, ity att marken består av den finaste skrivsand; eljest är det lugnt. När solen skiner, är det vackert väder utom vid inträffande tjocka.... Areal: en mycket liten kvadratmil....

Eller följande bild från en segelfärd:

Sverge ligger som en lätt rökstrimma i väster. Längst i öster synes en seglare. Seglen äro eldröda av den nedgående solensreflexer. Kaskaderna därute vid brotten visa sig då och då, men äro nu rosenfärgade. Havet har samma ton som luften. Det hela är som en enda stor himmel.

Kvickheten i det första lilla utdraget är lika livsfrisk och oförskräckt som bild- och färgglansen i det andra. Författaren gör själv icke någon affär av någondera utan fortsätter skildringen raskt men icke ansträngt. Satserna äro korta, klara, formade utan en skymt av skrivbordsmöda. Samtidigt är dock stilen egenartad. Praktisk erfarenhet har lärt författaren sjötermerna, som han nyttjar halvt skämtande, halvt karakteriserande. Den låtsat lärda och sakligt skildrande tonen i Sandhamnsbeskrivningen bildar en ironisk motsats till innehållets tokerier. Natursceneriet i det andra stycket röjer målarens öga, språkformen diktarens rytmiska sinne. Tingen nämnas vid deras rätta namn, men en medfödd skönhetssmak vänder ovillkorligt ögat till de vackra tingen och gör tonen hänförd, när de nämnas År 1880 utgav Strindberg sina havsbrev under titeln Från Havet tillsammans med dels

några resebrev och hemlandsbilder, som han kallade Här och Där, samt dels sina ungdomsdramer, alltsammans i en bok, kallad I Vårbrytningen..

I slutet av 1873 erhöll Strindberg anställning i Dagens Nyheter. Han sköter dansk-norska avdelningen, refererar riksdagens förhandlingar, skriver om teatern samt ibland om böcker och konst. Till en början fängslade arbetet honom. Det var omväxlande, och det ställde honom i brännpunkten av samtidens liv. Vardagens små men för deltagaren intressanta tilldragelser lika väl som tidshistoriens världshändelser surrade ständigt kring hans öron, där han satt i sitt redaktionsrum. Men mycket snart fick han känning av tidningslivets andra sida. Strindberg kunde ju endast skriva, när han fick uttrycka sig själv, men knappt någon av pennans män har därvidlag så liten frihet som tidningsmannen, allrahelst den underordnade. Tidningsmannen måste taga samtidens personligheter och meningar på djupt allvar, måste taga

hänsyn till tidningens vänner och beskyddare, måste akta sig att för mycket stöta gängse fördomar och måste i politiken förhärliga taktik och kompromiss. Till allt detta var Strindberg oduglig.

Såsom riksdagsreferent var han retsam mot det av tidningen gynnade lantmannapartiet, för vilket han dock ursprungligen hyst vissa sympatier. Han tyckte att det brydde sig för litet om de liberala och kulturella reformerna och hade för stark bondlust att pruta för att få en handel till stånd. Med glädje hade han hälsat den kritik som dess chef, greve Arvid Posse, riktat mot ämbetsmännens dyrtidstillägg, ty han såg däruti en stort anlagd attack på ämbetsmannaväldet; men även denna slöts med en kompromiss.

I sina artiklar om teatern hädade han ideal som även en liberal måste vörda. I en anonym men sannolikt av honom författad artikel riktas ett angrepp mot Shakespearedvrkan. I samma artikel säges om svenskarnes saknad av en dramatisk litteratur: »Vi ha aldrig haft något brinnande liv, vår utveckling, våra stora frågors lösning ha aldrig varit dramatiska, vårt lynne är för mycket reflekterat och odramatiskt».

Värst var det dock att han angrep Kungliga teatern, mot vilken han ju ingalunda var blitt stämd. Han fann spelsättet för litet osökt, han fann att man fördärvade språkljuden av idel pathos, man uttalade e som ä, o som ou, ö i för som o, ö i över som ö i höra. Han kritiserade de erkända inhemska skådespelarne och slog sig i stället till riddare för en mycket vacker och, som det synes, talangfull tysk-dansk aktris, fröken Magda v. Dolcke, vilken gästspelade i Stockholm och motarbetades från inflytelserikt håll. Dylikt gjorde honom ej populär. Det gick så långt att när en gång en annan teateranmälare tecknade sig A., meddelade han i en not »på förekommen anledning att detta icke är begynnelsebokstaven i författarens förnamn» — det var tydligen riskabelt att förblandas med Strindberg.

Redan på våren 1874 hade han på grund av en litentvist med Dagens Nyheters redaktör, Wall, vilken rättat hans språk, lämnat sin anställning i tidningen. Han övergick då till lantmannapartiets halvveckotidning Svenska Medborgaren, i vilken han bl. a. gav en skildring av sitt gamla kära läroverk, Stockholms Lyceum — lantmannapartiet ville liksom Strindberg reformera undervisningen. Denna tidning var av mycket aktningsvärd halt, men med hänsyn till Strindbergs åskådning kan man förstå att han blott av nöden drevs dit. Han lämnade den också efter en kort tid.

Magda von Dolcke.

I övrigt skrev han här och var i pressen. Han medarbetade i den lilla tidningen Najaden och i den av Josefine Wettergrund (Lea) redigerade veckotidningen Svalan, varom han talar i sin självbiografi (I Röda Rummet). Den 10 april 1874 stod där en artikel om Darwinismen som tydligen är av Strindberg, eftersom Goethe däri angripes (som skald, icke som naturforskare). Artikeln är sympatisk mot Darwin (tydligen ännu mer än den direkt utsäger) och hävdar att dennes lära »på intet sätt ingriper i trosläran och icke har förnekat en skapande ande». Angående släktskapen med aporna yttras att »det är nästan värre att hava en dvärgliknande bushman eller en människoätande Ny Zeeländare till bröder än en beskedlig orangutang till stamfar». — Mot slutet av året anmäler märket S. (väl också Strindberg) IbsensDe Unges Förbund i samma tidning och finner detta drama vara ett framsteg, eftersom författaren »därmed övergav de abstrakta figurerna.... och tog fatt uti verkliga levande

personligheter ur livet» — det är alltså verklighetsdiktningens program som förkunnas.Mäster Olofs skald är det väl däremot som konstaterar att Ibsen »på den politiska moralens vägnar uppträder mot jäktandet efter folkgunst och lycksökeriet åt flera håll».

Det var ingen tillfällig och oviktig händelse att Strindberg för en tid tjänstgjorde som tidningsman. Dagspressen är ju ett typiskt uttryck för det mångskiftande rastlösa nutidsliv vars diktare Strindberg mer än någon annan skulle bliva. Hans bokstil vart också långt mera lik tidningsstilen än som på länge hos de ledande författarne varit fallet. Naturligtvis skrev han vida mer fantasirikt och personligt än en tidningsman förmår eller har rätt till. Men han har den moderna pressens otröttliga mångsidighet, dess vakenhet för tidens strömningar, dess snabba blick för ting och händelser, dess rapphet i uttrycket, dess frihet från långdragna utläggningar, från utmejslad stilprakt, från filosofiska resonnemang, från gammaldags känslosamhet. Onekligen har han också en god bit av dess brådska med därav följande brist på grundlighet.

*

VII.

FORSKAREN.

Det yrke Strindberg nu närmast sökte sig in i var däremot i ovanligt ringa grad präglat av denna oroliga nutidskaraktär. Återigen tog han ett språng från livsbanans ena ända till den andra. Han hade på hösten 1874 sökt och trots bristande examina även lyckats bliva e. o. amanuens vid Kungliga Biblioteket. Därmed följde titeln »kungl. sektern», som då för tiden gavs åt alla unge män i verken, och därmed i sin tur en tydlig förbättring av hans samhälliga rangställning. Han omtalar, hur personer som förut sett allt annat än aktningsfullt på honom nu märkbart ändrade sitt sätt. Statstjänsten gav honom lugn och frihet från det tryck på hans personlighet som tidningsanställningen fört med sig.

Han trivdes ock väl i den forntidens och forskningens rymd, som böckerna öppnade för honom. Bibliotekets chef G. E. Klemming tyckte han om, och i bibliotekarien Rich. Bergström, den lärde folkdiktningsforskaren, vilken ursprungligen förmedlat hans inträde i biblioteket, fann han en vän vilkens konservatism kompletterade hans egen radikalism, och vilkens lätt överströmmande temperament stämde dess bättre med hans eget.

Någon särskilt skicklig biblioteksman var han dock knappast; han fick aldrig någon ordinarie tjänst.

För att utöka sina inkomster, tjänstgjorde Strindberg vid medlet av 1870-talet i en privat flickskola (fröken Widells vid Wahrendorffsgatan). Han var, efter vad en av hans forna elever Fru Gurli Linder. berättar, en sträng men duktig lärare. Han kunde bli mycket ond, då flickorna dummade sig, men han kunde ock skämta och leka med dem. De märkte snart hur gott hjärta han hade. När hanundervisade i sina älsklingsämnen, historia och naturvetenskap, röjde han en oemotståndlig förmåga att fängsla.

Dessutom försörjde han sig med översättningsarbete. Han tolkade några amerikanska humorister, icke Mark Twain, honom hade en annan lagt beslag på, men Bret Hart och andra.

Emellertid räckte ej dessa förvärvskällor, utan han måste fortsätta sitt tidningsskriftställeri. Han skrev fortfarande i Dagens Nyheter, och han sände Stockholmsbrev ävensom andra artiklar till Göteborgs Handels- och Sjöfartstidning. Det ämne varom han helst skrev under dessa år var kulturhistoria.

Han hade, säger han, i Kungl. Biblioteket sökt sig ett opiat som kunde få honom att glömma det närvarande, »en hälsosam idiotism», en specialitet, som han men ingen av de andra tjänstemännen behärskade. Han fann en sådan. I bibliotekets handskriftssamling hittade han något som ej hörde dit, några kinesiska böcker. Dessa fick han tillåtelse att flytta till sin rätta plats och katalogisera. Till den ändan lärde han sig — någorlunda åtminstone

— det svåra kinesiska språket och kom på det viset även att studera sig in i Kinas gamla kultur. Fosterländsk som han var, intresserade han sig särskilt för Sverges förbindelser med Kina.

Snart var han inne på kapitlet om svenskarnes insatser i Asiens utforskande överhuvud. Han upptäckte att flera av de krigsfångar i Karl XII:s armé som tsar Peter bortsänt till Sibirien gjort mycket betydelsefulla forskningar och upptäckter i den väldiga världsdelens svårtillgängliga inre. Strindberg skrev härom vetenskapliga uppsatser som rent av förskaffade honom en ansats till utländsk ryktbarhet. En uppsats om Sverges Relationer till Kina och de Tatariska Ränderna föredrogs i Franska Institutet (Académie des Inscriptions et Belles Lettres) 1879, av en markis t. o. m. Han upptäckte en karta av karolinen Renat över Dsjungariet, fick denna utgiven av Ryska Geografiska Sällskapet och erhöll dess medalj.Sina kulturhistoriska kunskaper gjorde han också tillgängliga för en större allmänhet medels populära uppsatser. Han väckte åtskillig uppmärksamhet med sina rön angående Kina. Han skrev 1877 en artikel i en dåtida tidskrift (Carl von Bergens Framtiden), där han rättade en rad gängse missförstånd om Kina, exempelvis att landet icke skulle äga någon historia utan under årtusenden ha stått stilla. Man får komma ihåg att den Fjärran Östern då för tiden varken var så känd eller så modern som den nu är. Strindberg hade fängslats av den kinesiska kulturen. Han fann hos kinesen ett drag av nedärvd förnämitet och av upplyst skeptiskt förstånd, ej minst på det religiösa området. Han fann ock i Kinas kultur ett stöd för sin opposition mot de klassiska idealen. Han förklarar i en annan uppsats — på tal om det kinesiska porslinet — Kinas dekorativa konst överlägsen den grekiska. Samtidigt hade han dock blick för faran i kinesernas utvandring till länder där de underbjödo den vita arbetskraften eller utträngde de färgade hemfödingarne.

Också sina studier om karolinernas forskningar i Asien framlade han för allmänheten. Därtill slöto sig snart en rad vidsträcktare studier i svensk kulturhistoria Samtliga Strindbergs hithörande uppsatser trycktes 1881 i bokform under titeln Kulturhistoriska Studier.. Han visar sig mångsidigt kunnig. Han skriver exempelvis Brännvinets Svenska historia intill Gustaf III, och skildrar i Porslinsbilder både porslinstillverkningens och porslinskonstens utveckling. Sin kunskap därom hade han tydligen inhämtat hos brukspatron G. H. Stråle i Rörstrand, vilkens bibliotek han 1876 katalogiserat. Givetvis hade ock hans Kinastudier gjort honom intresserad för porslinet.

Men porslinskonsten var ingalunda den enda konstart han studerade. Måleriet hade han ju själv praktiskt utövat, alltså vart han helt naturligt kritiker av samtida målarkonst. Hans syn på konstverken är nu i helt annan

grad artistisk än tidigare. Strindbergs synpunkter och uttalanden förebåda tydligt fast försiktigt det tack vare Konstnärsförbundet kommande moderna genombrottet i Sverges konst. Han talar för ett mera följdriktigt, mera verklighetstroget naturstudium, han fäster uppmärksamheten vid den då framspirande, i Frankrike födda impressionismen, »intryckskonsten», vilken sökte fånga naturens skiftande dagrar och toner i djärva, breda drag utan den gamla petigheten. Dock står han icke obetingat på den nya konstens sida — den var för utländsk för hans fosterländska sinne. I viss motsats mot sin egen konstnärliga smak talar han emot det franska inflytandet. Han tycker att våra konstnärer lika gärna kunde stanna hemma och studera sitt eget lands natur. Samma förkärlek för det nordiska och motvilja mot det romanska präglar hans uttalanden i andra dagens kulturspörsmål. Den motvilja mot de klassiska språken som Strindberg insupit under sin skoltid framträder nu i form av skolpolitiska ändringsförslag. Strindberg ville i skolorna ersätta latinet med den oss mera närstående isländskan. Han var överhuvud denna tid glödande fosterländsk. Samtidigt kan man skönja ett utpräglat folkligt inslag i hans kulturuppfattning. Han söker t. ex. ur förbisedda skillingstryck av namnlösa författare framleta ansatser till en svensk folkdramatik.

Stilen har i hans uppsatser samma karaktärsdrag som i hans berättelser. Den är livlig på ett fullständigt otvunget men dock ej alldagligt sätt, kvick men endast i syfte att stärka bevisföringen, personlig och stridslysten utan hetsighet; satserna äro korta eller i varje fall genomskinligt klara, kärnord framblixtra nästan som hos Geijer, ehuru stilen här är lättare och smidigare, mindre sammanpressad och majestätisk. Fantasiens bildrikedom saknas ej heller här och lika litet friluftsstämningen, havssältan.

Ett tidningsföretag som Strindberg under dessa år själv tänkte starta hade ännu mindre framgång än

Försäkringstidningen. Det var dock av en art som bortligga bättre för honom, ty den tilltänkta tidningen,Gazetten, var konstnärligt-litterär. I provnumret tager han exempelvis Julius Kronberg i försvar mot anklagelsen för osedlighet, därför att han målat naket. För skönlitteraturen har han i själva verket just ingen sympati. Han konstaterar tidens andliga torka, men omtalar ock ironiskt att en tidning »genom en utsatt pristävlan kunnat framkalla en hel novell-litteratur — Sverge fick inom sex veckor 80 nya novellister.... man skulle kunna tro att ett andligt liv kunde framkallas av 500 kr.».

»Men», fortsätter han, »när nu avguderiet med poesins idkare blivit avlyst och man kommit till insikt om att ett häfte av Sverges Officiella Statistik, ett samarbete av hela nationen, kan ge en klarare föreställning om ett folks andliga ståndpunkt än en samling elegier sammanskrivna av en privatperson över en liten sorg, torde man icke alls behöva klaga över vårt nuvarande tillstånd, då ju de exakta vetenskaperna hos oss bedrivas med en iver som står över allt beröm».

De »elegier över en liten sorg» varom Strindberg här talar voro Edvard Bäckströms. Angreppet, vilket för resten var mycket orättvist och t. o. m. en smula hjärtlöst, röjer den motsatsställning vari Strindberg börjat träda till den poetiska rikning som då härskade i Sverge.

I programsatserna om de exakta vetenskapernas företräde framför poesin och om de mångas arbete såsom mer värt än individens sysslande med sig själv framstår redan 80-talets Strindberg fullt utvecklad. Men dessa satser äga ock en vidare innebörd. Sverges väldigaste och mest världsfrejdade diktare är också den, som skarpast satt hela det skönlitterära författeriets värde i tvivelsmål.

För övrigt syns det att tidningen utgives av en lärd man. Han meddelar exempelvis vilka svenska tidningar tidigare kallats Gazetten. Bland dem var ironikern H. B. Palmérs, vilken blott, upplyser Strindberg, utkom med ett enda nummer, just detta vart även hans egen Gazettsöde. Den utkom blott med provnumret, daterat 23 september 1875.

År 1876 på hösten anträdde Strindberg sin andra utländska och första franska resa. Han säger att resan uppfriskade honom. Han kom till Paris och besökte teatrar, museer, bibliotek. Dock kände han sig samtidigt, fosterländsk som han var, avgjort besviken på Paris och på det han där såg. Han längtade hem, »längtade efter Karl XII», säger han i Dikter, där resans intryck återfinnas litterärt formade, dock något uppblandade med intrycken från hans andra Parisresa på 80-talet.

Mycken skönlitteratur skrev ej Strindberg under åren 1873—76. Frånsett den ständigt fortgående omarbetningen av Mäster Olof diktade han egentligen endast (1875) ett lustpel, *Anno Fyrtioåtta*, skildrande den beskedliga revolutionsunge som tittade och gick här hemma sagda världshistoriska år. Stycket är både till innehåll och form ungefär lika beskedligt som den revolution det skildrar. Följande lilla replikväxling återger kanske Strindbergs intryck av de unge målare med vilka han umgicks:

Artisten Per: »Är det bra, när det är revolution?» Litteratören Arvid: »Mycket bra! Allting blir som nytt!» Per: »Köper man tavlor också?» Arvid: »Nej, men förstör gamla, så att det behövs nya!» Per: »Leve revolutionen!»

Strindberg driver något med en handelsbokhållare, som söker komma upp i överklassen. Men han låter ock denne uttala de enda ord som helt röja att även detta stycke är författat av Strindberg. Bokhållaren skall hålla ett föredrag om Arbetets ära, och han börjar:

Att arbeta har alltid varit en skam! Om man kastar en blick tillbaka på Rom och Grekland, skall denna sats genast finna sin bekräftelse. I Grekland arbetade endast det sämre folket, och de som icke arbetade anställde ibland små jaktpartier, då man sköt slav för rapphönshund och pilbåge. I våra dagar är det likadant; de som arbeta mest äro sämst klädda, äta sämst, sova sämst! Arbetet är likaledes skadligt för moralen, efter som statistiken lär, att de flesta brotten begås av arbetsklassen eller packet som det kallas....

VIII.

ÄLSKAREN.

Men framför allt slet Strindberg under medlet av 70-talet med Mäster Olof. Han skulle ju omarbeta stycket, så att det vart litteraturens höga vederbörande till lags. Samtidigt ville han däri ingjuta sina egna ständigt strävande, ständigt lidelsefulla, därför ständigt skiftande livsåskådningar och stämningar. Intetdera ville riktigt gå. Det lönlösa arbetet, jämte hans andra bittra livsupplevelser, gjorde honom mer och mer tvivelssjuk. Han började tycka att alla dramats personer hade rätt. Särskilt blir han allt mildare mot Gustaf Vasa. Han låter denne exemplifiera satsen: »För att uträtta något här i världen måste man sätta moral och samvete i sticket».

Till sist skrev han delvis om dramat på vers för att giva det den poetiska upphöjdhet tidens smak krävde hos historiska dramer. Han valde en fri, växlingsrik vers, den »knittelvers» vilken våra medeltidsdiktare nyttjade, och vilken Strindberg nu återupptog för att skaffa fritt spel åt ett innehåll och ett handlag som ej tålde de mera bundna och stela måtten. Versen har en övervägande känslig och ungdomligt tungsint klang, dock ofta avbruten av kärnord som Strindberg visar sig lika väl kunna forma i vers som i prosa, och vilka helt naturligt få ökad svikt genom versformen. Ett av dessa (»ty den Guds anlet vill se — han dör») erinrar starkt om IbsensBrand, av vilket drama Strindberg överhuvud under sitt långa arbete med Mäster Olof visar sig påverkad.

Jämfört med sin första gestalt ter sig stycket framför allt mildrat. Visserligen skildras i första scenen bjärt klostrets sedefördärv, men de svirande klosterherrarne äro egentligen rätt godmodige. Av de förfallne klosterbröderna har den ene, Mårten, blivit åtskilligt hyggligareän i prosadramat (han är nu blott en alldaglig tiggare och tjuv men ej längre en hämndgirig spion), den andre (Nils) har utbytts mot en ung novis (Göran), vilken med sitt vilda sinne, sin längtan efter frid och oskuld, sin förlorade tro är mycket lik den unge Strindberg. Kyrkvaktaren går ej längre och letar efter öl. Adelsmannen som uppläser och prisar Västerås' riksdags beslut, vari realpolitiken segrat och den nya trons idé prisgivits, har även han ett förnuftigt ord att säga: »Man avskaffar ingens tro med riksdagsbeslut». Marsken har lagt av sin adelshögfärd. Modern är vekare bakom sin oböjliga hårdhet och röjer öppnare sin kärlek för Olof. Gustav Vasa uppträder icke alls, antagligen ej för att »neddragas».

Å andra sidan äro styckets store andar, sanningens förkämpar, nu mindre starke än förr. Gert upptfäder mindre ofta, talar mindre om världsrevolutionen — dock är det påfallande att han nu talar också om den sociala revolutionen — och behöver ej längre halshuggas, det räcker med att insätta honom på dårhus. Olof själv vill ej längre döda kungen. Han ursäktar sitt avfall med att allt och alla, t. o. m. himlens stjärnor, förr eller senare falla. Så följer han också endast det exempel den store lärofadern Luther gav, när han skrev till bönderna: »om två gånger två är fyra men kejsaren säger det är fem, så är det visserligen fem!» Överhuvud går en djup åder av tvivel genom stycket. »Återigen en stackars yngling som har funnit sanningen!» utropar Brask, när han lärt känna Mäster Olof. I det brev som Brask sänder Olof efter riksdagsavgörandet avråder han honom i prosadramat från att förlita sig på furstar men nu avråder han honom från att förlita sig på sanningen. Olof har nu i motsats mot förra stycket lärt sig att en lögn gott kan elda en människosjäl. Hans författare har vidare lärt sig vad makten vill säga: den som har 600 man med sig har rätt mot den som har 150.

Olof är naturligtvis alltjämt Strindberg (utom när det sägs att han är liten i maten). Ett talande smådrag är att han har fått naturvetenskapliga instrument på sittrum och talar om Kopernikus' med Luthers reformation samtidiga upptäckt att jorden rör sig kring solen. Än mer talande är dock den starka omsmältning som bokens kärleksscener erfarit. Slitningen mellan man och kvinna och mannens harm mot kvinnan för hennes andliga underlägsenhet finns kvar. Men alla slitningar drunkna i den flammande kärlekslidelse som förr alldeles saknades men nu genomböljar Olofs tal till Kristina och i viss mån även hennes till hans. Under den tid som ligger mellan prosadramat och versdramat har Strindberg upplevt den stora kärleken.

Astri Torsell som Kristina i »Mäster Olof».

Det omarbetade dramat försåg Strindberg med ett efterspel, där han drastiskt utmålar Olof som en välmående,

med samhället försonad avfälling, och där han låter ett religiöst — eller rättare irreligiöst — skådespel i skenbarmedeltidsstil och högmodern anda uppföras. Han låter däri ungefär som Almqvist i Ormuzdoch Ahriman Gud företräda den onda principen, Lucifer den goda. Kristus är Lucifers son. Detta är ju ytterst upproriskt. Men bakom och över de kämpande gudamakterna skymtar en större gudom, Evighetens. Starkare än upprorslynnet framträder pessimismen, tydligen närd av Strindbergs studier i tysk filosofi. Gud gör ont mot människorna genom att giva dem viljan till livet, förkroppsligad i kärleken, men Lucifer gör dem gott genom att lära dem dö. Man anar därbaköm Hartmanns (och kanske Schopenhauers) två kämpande världskrafter, en oförnuftig vilja att leva och en förnuftig vilja att dö, samt den över dem stående enda absoluta gudomen.

Antaget till spelning blev skådespelet alltjämt icke, och 1878 måste Strindberg utgiva versdramat som bok. Om stycket yttrade då Aftonbladet att »kuriositetens intresse är det enda, det kan lyckas vinna» och beklagade att »en författare som på mer anspråkslösa områden givit ganska vackra löften om sig nu gjort sig skyldig till ett så stort missgrepp, därtill utan allt tvivel förledd av begäret att göra något verkligt originellt i förening med en omogen spekulation samt en missuppfattning av både poesiens och kanske även hans egen förmågas begränsning».

Det var samma tidning som, när Strindberg år 1880—81 utgav sina ungdomsskrifter under titeln I Vårbrytningen, konstaterade att det hos honom fanns »en utpräglad brist på begåvning åt något håll».

Under tiden hade det största och ödesdigraste avgörandet i Strindbergs liv ägt rum. Avgörandets verkande kraft låg naturligtvis, då det gällde Strindberg, hos kvinnan. Han hade under sin tjänstgöring som tidningsman och under tiden närmast därefter haft ett par omaka och uppslitande kärleksförbindelser. Dessa efterträddes våren 1875 av ett svärmeri för en finska vilken var förlovad med en annan. Det var denna dam (fröken Ina Forstén, senare gift med operasångaren Lange) somförsommaren 1875 förde honom tillsammans med den kvinna vilken mer än någon annan skulle göra Strindberg till kvinnans diktare i kärlek som i hat och därmed giva hans liv den sönderslitet lidelsefulla prägel vari det skall stå för eftervärlden.

Siri von Essen omkring 1870.

Även hon var finska. Hon hette Sigrid (Siri) Sofia Matilda Elisabet von Essen och var sondotter till den Essen Runeberg besjungit i Fänrik Ståls Sägner. När Strindberg första gången såg henne, hade hon redan flera år varit gift. Hennes man var gardeskaptenen friherre Karl-Gustav Wrangel (av Sausis). Det första mötet mellan Strindberg och henne — hon var då 24 år, han 26 — stod länge för hans s;nne i en skönhetsglans som gång på gång fick honom att skänka det liv i sin fantasi:

Det var på Drottninggatan en brinnande junidag; på trånga trottoaren vi möttes du och jag.

Och så försvann du i strömmen förbi butikernas glas, och ljudet av lilla kängan dog bort med släpets fras.

På hattar och parasoller din blåa slöja flöt. Så sjönk den i mänskofloden, som över den sakta sig slöt.

Men jag, jag letade upp den; som standert sen på topp, när jag gick ut i stormen, jag alltid hissat den opp.

Norrtullsgatan 12.

Men Strindberg skulle hava många lidanden och strider att bestå — de ojämförligt värsta han hittills utstått — innan han kunde sjunga om sin kärlek i jubel. Han vart bekant med det friherrliga paret — som egendomligt nog bodde i Strindbergs gamla föräldrahem, Norrtullsgatan 12 — och mottogs mycket vänligt av dem båda. Baronen visade honom varm tillgivenhet och obegränsat förtroende. När han då kände lidelsen blossa upp för fru Siri, vilkens blonda fägring nästan ögonblickligen tog honom fången, manade honom hans ära att ej svika mannens tillit. Han ville blott på avstånd älska och dyrka henne. Strindberg hade alltid lätt att dyrka kvinnan — men mycket svårt att endast dyrka henne. Denna gång vart det olidligt svårt. Då ville han resa bort, till Paris. Han förklarade själv, inför henne och mannen, att det var för att bota kärleken till fröken Forstén han reste, menhan har senare sagt i sin självbiografi (En Dåres Bikt) att detta blott var hyckleri. Alltnog, han reste. Men ju mer ångbåten närmade sig öppna havet, dess vildare vart hans längtan tillbaka efter den älskade, och när så, utanför Dalarö, en lotsbåt lade till vid fartyget, skrek han till kaptenen: »Låt mig gå av strax.... eller jag blir galen!» Han fick gå av. Men väl kommen i land, kände han sig överväldigad av skam. Han störtade, som han brukade, när

hans förtvivlan vart för svår, in i skogen, tjöt och stampade. Han beslöt att dö. Han klädde av sig och hoppade ner i en sjö med iskallt vatten — det var i oktober — sedan satte han sig stilla i blåsten för att bliva genomförkyld och få lunginflammation. Feber fick han och yrade och ropade efter en präst; på hans bön kom ock en sådan och tröstade honom. Men dog gjorde han icke. I stället kommo baronen och friherinnan ut till honom. Och så gick saken sin gång mot det oundvikliga.

De friherrliga makarnes äktenskap synes redan förut ha varit något oharmoniskt. Baronen svärmade, uppgiver Strindberg, för en kusin till sin fru, och hon ville in vid teatern, vilket ej mannens rang tillät. Emellertid var det först efter förtvivlade själsstrider och samvetskval som Strindberg och Siri von Essen bekände för varandra sin kärlek. Själsstriden speglas i deras brev, vilka Strindberg sedan samlade för att utgiva De trycktes dock först 1919 under den av Strindberg själv valda titeln *Han och Hon* (Samlade Skrifter, del LV).. Breven röja en förvånande lynneslikhet mellan honom och henne. Man ser att det icke blott är en man och en kvinna, icke blott en skapande natur och en förstående utan en konstnär och en konstnärinna som dragas till varandra. Hos båda finnes en sällsynt temperamentets kraft, hos båda en upprivande nervositet. Hos båda en sinnlighet som slår över i brinnande idealism, i trängtan efter ren kärlek. Hos båda en starkt utvecklad självreflexion, parad med självkritik. Hos båda ett religiöst behov, parat med tvivel.Hos båda — ej minst hos henne — ett tydligt anlag för kvinnoförakt. Hos båda en blandning av glödande överjordisk lyrik med en stark förkärlek för drastiska ord. När Strindberg utropar: »Ni kan ge detta land dess största författare — och jag skall bli det», så höll han ord — och hon. Strindberg höll också ord, när han förutspådde att »ledsna på mig» (i äktenskapet) »tror jag ingen skall göra, ty jag är mycket omväxlande, olyckliga skola alla bli med mig». Men han höll icke ord, när han lovade: »Jag skall hämnas alla dina oförrätter, jag skall föra Er, kvinnors talan!»

Den upprörda stämningen under de år kärlekskampen och själsångesten väckte speglar sig som nämnts iMäster Olof, versdramat. Problemet, om Olofs äktenskap med Kristina är ett rätt äktenskap trots kyrkans förbud, sammansmälter med problemet, om Strindbergs kärlek till en annans hustru är en rätt kärlek, och får därför en helt annan intensitet än i prosadramat. »Jag får icke älska», utbryter Olof—Strindberg en gång, och när reformationens seger ett ögonblick synes vunnen, gläds Olof egentligen blott åt att »nu är du min hustru inför Gud och lagen», varpå Kristina svarar: »Inför Gud var jag det förut; är då lagen förmer!»

Under de pinsamma förvecklingarne vid det Wrangelsska äktenskapets upplösning (1876 på försommaren) röjde alla de tre medhandlande personerna ädelhet och självuppoffring — Strindberg dock därjämte starka ryck av nervositet. Småningom vart allt klart, och 1877 på årets näst sista dag firade vStrindberg och Siri von Essen sitt bröllop. Ett ont varsel förmörkade dock bröllopsglädjen. Strax efter bröllopet — alltså långt innan det var passande — födde hustrun honom hans första barn. Födseln hölls hemlig, barnet (en liten flicka) överlämnades tillsvidare i barnmorskans vård. Det var föräldrarnes mening att sedan återtaga den lilla, men hon dog efter två dagar.

*

IX.

VERKLIGHETSDIKTAREN.

Likväl såg Strindberg vid denna tid livet i ovanligt ljusa färger. Hans ekonomi hade förbättrats. Han hade fått fastare (fast ej, som han själv uppgiver, ordinarie) anställning i Kungl. Biblioteket, han skrev korrespondenser till Finsk tidskrift, konstkritiska artiklar i Posttidningen, en del historiska skisser och andra småsaker i den av pastor Bernhard Wadström utgivna familjejournalen Förr och Nu samt fortfarande artiklar i Dagens Nyheter o. s. v. Hans arbetsförmåga var nu som alltid otrolig, men så slösade han också därmed.

Redan under förlovningstiden hade Strindberg åter börjat dikta. Men hans yttre misslyckande medMäster Olof hade gjort honom led på det historiska dramat. Han vände blicken mot det närliggande, det som var lättare och så till vida roligare att skildra. Intryck från hans eget, redan så växlingsfyllda, oroliga och hårdhänt lärorika liv trängdes i hans själ. Först beslöt han skriva ifrån sig sina Uppsalaminnen, och så tillkom *Från Fjärdingen och Svartbäcken* (tryckt 1877).

Strindberg hade blivit verklighetsdiktare — blivit det i en grad som ingen förut i Sverge. Vår litteratur hade visserligen redan genomlevat en litterär tidsålder, som gjorde anspråk på att teckna verklighet: den borgerliga liberalismens period, vars främsta namn, frånsett det äldsta och största, C. J. L. Almqvist, voro August Blanche och damerna Fredrika Bremer, Emilie Flygare-Carlén, Marie-Sophie Schwartz m. fl. Utan all fråga finns ock i deras böcker mycket intresse och mycken vakenhet för samtidslivet. Men frånsett den ojämförlige Almqvist, vilken f. ö. röjde en överflödande fantasirikedom mitt i den vardagsenklaste skildring, var det ofta som det kunde med deras verklighetssinne. Deras idealistiskalivsåskådning lät dem ej blott behålla en ostört ljus tro mitt i ohyggligheterna, den lät dem ofta lösa livets bittraste konflikter med en sådan där oväntad hjälp från ovan, vilken i minst nittionio fall av hundra tillhör hoppets värld och icke verklighetens. De kunde dessutom aldrig frigöra sig från en känslosam, överspänd och ytlig smak för det fruntimmersromantiska. Denna liberala kompromiss mellan verklighet och romantik tillhörde dock, då Strindberg uppträdde, redan det förgångna.

Däremot behärskades vår litteratur då av de s. k. signaturerna (Snoilsky, Wirsén, Edv. Bäckström, Ernst Björck, C. L. Östergren, Chr. Eichorn, P. A. Gödecke m. fl. mest lyriske skalder). Deras diktning — frånsett Snoilskys som snart började gå sina egna vägar — kan sägas vara en idylliskt förtunnad sammansmältning av den svenska diktens klassiskt-romantiska arv med Runebergs ideala verklighetssång. Den var allt annat än föraktlig. Den präglades av en vårdad, smakfull, välljudande, stundom utsökt melodisk men oftast blek form. Stämning och tankevärld voro ädla och högtsyftande, ärligt ideala, stundom djupt personligt gripande; men de rörde sig inom en begränsad rymd, de gåvo ej luft åt tidens djärvaste, mest skapände rörelser, de bröto inga banor framåt. Även signaturskalderna hade för övrigt under 1870-talet varit mycket tyste. Sverges litteratur hade icke sedan Gustaf IV Adolfs tid varit så utdöd som nu på 1870-talet. Över den litteratur som fanns låg stämningen av sovande insjö. Med Strindberg kom havsvinden.

Det var typiskt att hans första bok gällde Uppsala, »den hulda modern» till dåtidens härskande kultur. Han började uppröra det stillastående vattnet vid källan. Intet ideal hade under årtionden stått så poetiskt höjt över all kritik som studentidealet. Studenten var andens riddersman, osjälviskhetens och de höga idéernas självklare förkämpe. Han var ock livsglädjens företrädesman, han kunde ju festa och rumla rätt bra, men det skedde alltid älskvärt och poetiskt — typ: Johan Nybom. Hans nöjesliv var ett ungdomshälsans överdåd, som naturenligtslutade i en vacker examen och en hedrande verksamhet — typ: Gluntarnes skald. Hos Strindberg är bilden en helt annan. Han skildrar Uppsala ur den fattige och för det akademiska studiet olämplige studentens synpunkt.

Det ligger över staden en stämning av tomhet, av onyttigt förspilld tid, som är raka motsatsen till idealitet. Festandet framställes icke som muntert och genialt utan som ändamålslöst och i grunden ledsamt. I novellen Inackorderingarne, som är byggd på detta motiv, skildrar Strindberg sina egna erfarenheter: studiet av Atterbom, viraspelet (varav han var mycket intresserad), matfrun hos vilken han blivit inackorderad hösten 1870; samt kurtisen med de inackorderade flickorna. IMellan Drabbningarne återgiver han den vantrevnad som slättlandskapet kring Uppsala ingav honom och sin eviga penningbrist; kanske ock sina materiella njutningar som informator i rika hus. I Offret yppar han sitt missnöje med det knappa underhållet hemifrån och anspelar på episoden med sin predikan i Ösmo. Ett par gånger skildrar han misslyckade existenser utan all sentimentalitet (Sorken och Lättsinnet). Undervisningsmetoden hånas, ej välvilligt skämtsamt utan med stridslysten ironi, särskilt latinskrivningen i Ett Folknöje (tryckt redan 1872).

De vid universitet rådande idealen, Boströmianismen och den officiella kristendomen, drabbas av skarpt tvivel och framställas som ammor för hyckleri. Ett par gånger skildras studenter som blivit präster för att få ett

levebröd. Kamratlivet tecknas ej som en idéernas fäktsal, en vänskapens helgedom utan som valplatsen för elak avund och lika dumma som anspråksfulla nöjen. Just de finaste och bäst självdisciplinerade kamraterna bli de minst omtyckta: En Snobb och Ensitaren. Den förre väcker bl. a. förtret bland kamraterna genom dels sin vårdade klädsel och dels sitt namn, vilket hade en utmanande klang och tack vare sitt utländska stavsätt var svårt att uttala. Den senare — Strindbergs vän Eisen— skildras med särskild sympati, därför att han blir lyckligt gift på slutet.

Strindberg som student 1870.

Något för den äldre litteraturen nytt men för den nya tiden karaktäristiskt var den tydliga förkärlek Strindberg visade näringslivets män. I Primus och Ultimus låter han den förre, den lysande och lovande humanisten, bli vansinnig; den andre, den i skymundan ställde, med näringsbekymmer kämpande naturvetenskapsmannen, övergår däremot till praktisk verksamhet och blir lycklig. Än mer typisk för Strindberg var dock Skalden och Poeten: den verklige skalden, vilken oegennyttigt trorpå idealen, blir utskrattad, förfaller till superi och blir till sist en fullkomligt opoetisk inspektor; den andre åter är poet och idealist, då det passar och lönar sig, eljes förnekar han idealen, och han blir en erkänd och firad nationalskald. Mest typiskt är att Strindberg i sista stycket,Det Gamla och det Nya, angriper dels det litterärt mest omhuldade studentidealet: den kvicke, egoistiskt-sentimentale överliggaren, som sedan gammalt bär en stor olycklig kärlek gömd i hjärtat, dock ej värre än att den kan diskuteras med kamrater; dels tidens i Uppsala härskande stämning med dess egendomliga blandning av Boströmianism och liberalism. Gentemot denna uppställer Strindberg ett kritiskt verklighetssinne som är konservativt tillsvidare av fruktan för pöbelväldet men eljes står avvaktande inför det nya, som skall komma.

När man kallar Strindberg verklighetsskildrare, nyttjar man det ordet i dess egentligaste mening. Ty han icke blott diktade en verklighet, som var lik den faktiskt upplevda; han skildrade just det han upplevt, antingen det som hänt honom själv eller det han sett andra uppleva. Personerna i hans verklighetsböcker äro redan nu i mycket stor utsträckning levande personer, som Strindberg själv mött. Det var med full avsikt han gick så tillväga. Om man tog hans historiska dramer enbart som konstverk utan att just bry sig om den revolutionära förkunnelsen däri, så drog han då försorg om att detta ej kunde ske med hans samtidsskildringar; hans skildring var där så direkt att samtiden måste känna sig träffad. Naturligtvis var tillvägagångssättet föga angenämt för modellerna. Men ser man icke saken ur barmhärtighetens eller finkänslighetens synpunkt utan ur verkningsfullhetens, så var metoden oöverträfflig. De händelser böckerna skildra göra ett lika livfullt, lika intresserande eller upprörande intryck på läsaren som på den vilken verkligen upplevt dem. Nu upplevde ju dessutom Strindberg själv händelser, påverkningar och intryck med en skärpa både i känslan och i själens återverkan mot känslan som var enastående. Hans minnelät honom bevara ej blott fakta utan ock vad han tyckt och känt om fakta med samma livlighet, ehuru naturligtvis icke med samma noggrannhet i detaljer, som när han först erfor dem. Hans verklighetssinne, hans inbillningskraft, hans direkta, målande, på en gång sakliga och personliga stil lät honom återgiva intrycken i sin dikt med en levande kraft som ena stunden var befriande, den andra fruktansvärd.

Allt detta framträder i oerhörd grad hos hans andra realistiska berättelseverk, den roman som i Sveriges litteraturhistoria står såsom ingångsporten till verklighetsdiktningens tidsålder: *Röda Rummet* (skriven och utgiven 1879).

Det var naturligt att Strindbergs och Sveriges första samhällsroman i bred stil skulle skildra livet i den stad vilken, fast i och för sig den tiden ingalunda värst stor, dock såsom huvudstad bäst speglade det moderna livet. Liksom Strindberg byggde Från Fjärdingen och Svartbäcken på sina egna Uppsalaminnen, så var det sina egna Stockholmsupplevelser han lade till grund för Röda Rummet. Den blev ett tvärsnitt genom dåtidens samhälle från nedan till ovan. Det lägsta nedan företrädes dock ej av kroppsarbetarne, vilka Strindberg den tiden föga kände, utan av de konstnärsproletärer vilka han kände dess bättre från sin egen målartid samt från samkvämen i Röda rummet på Berns, och vilka ej giva de förra efter i fråga om fattigdom. Pittoreskt skildras deras lägerliv ute vid Lill-Jans, där en praktisk ande målar altartavlor, ty sådana ha bäst åtgång, och där en hans filosofiske men opraktiske vän får stå modell, ty enär han haft höftsjuka, erbjuda hans ben, när han lägger sig över en stolskarm,

en ganska god bild av rövarens sönderslagna ben vid korsnedtagningen. Den fräna men sanningskära och i grunden ej elaka cynism som bestämde tonen i Röda rummets kamratkrets återfinnes, som redan detta exempel visar, i boken. Den har främst förkroppsligats i dr Borg, vilken stundom men icke alltid uttalar författarens tankar.Författaren uppträder eljes i boken helt naturligt under masken av en litteratör, Arvid Falk, vilken fått erkännande av Vitterhetsakademien, liksom Strindberg av Svenska Akademien för Hermione, och vilken smakat hungern lika grundligt som denne. Det omslag i samhällets stämning emot sig han rönte vid sitt inträde i Kungl. Biblioteket ger Strindberg ord i skildringen av Falks triumf, när en hans diktbok slagit an. Sina uppslitande kärlekserfarenheter ända från ungdomsårens olyckliga svärmerier för värdshusflickor till tiden närmast före äktenskapet låter Strindberg dels Falk, dels en annan av bokens personer, Rehnhjelm, uppleva. Det blir en frätande bild av falskhet och intellektuell undermålighet som kvinnan på detta sätt kommer att förete. Att en principiell fientlighet mot kvinnorörelsen redan då fanns hos dess författare, visar teckningen av Falks svägerska, borgardamen, vilken är med i föreningen »För Kvinnans Rättigheter» och liksom många kvinnosakskvinnor av den tidens konservativa skola ägnade sig åt välgörenhet, en välgörenhet, vilken här skildras som idel själviskhet, beräknande inställsamhet och njutningslystnad.

Sina teatererfarenheter lägger Strindberg till grund för sin skildring av »Teateraktiebolaget Phoenix», liksom hans eget andra olyckliga försök i skådespelarfacket förlagt till landsorten. En uppkomling till direktör låter en ung skådespelare i två år pinas som statist, ytterligare förödmjukande honom med elakt översitteri i småsaker. Tidningsväriden framträder i skepnad av en liberal tidning (»Rödluvan», tydligen Dagens Nyheter) och en konservativ (»Gråkappan», sannolikt Nya Dagligt Allehanda); båda, ehuru visserligen främst den sistnämnda, svänga runt alltefter konjunkturerna och döma händelser, verk, personer (Strindberg tänker särskilt på Allehandas recensioner av hans tidigare böcker) antingen efter teorier som stelnat till ilska eller efter personliga hänsyn såsom t. ex. nödvändigheten att stå väl hos de mäktige. Till de senare hör icke minst den smartejudiske förläggaren Smith, vilkens gross- och minuthandel i litteratur, ej minst religiös litteratur, drastiskt utlägges.

Därifrån är steget ej långt till det materiella affärslivet. I »Sjöförsäkringsaktiebolaget Triton» återger Strindberg dels den kritik av moderna försäkringsmetoder han framlade som försäkringstidningens redaktör, dels de erfarenheter han gjort som bolagsstämmoreferent åt Dagens Nyheter. Där presenteras en ung jude, som hunnit »de åren, då han ansåg sig böra få upphöra att arbeta själv och låta andra arbeta för sig». Han bildar alltså med farbrodern Smith ett bolag, byggt på principen: »Vad skall man med pengar, när man stiftar bolag!»

Även de industrijobbande ämbetsmännen bli här ihågkomna. När bolaget efter några års stora svindlarvinster gör en oundviklig konkurs, hjälper staten det ur klämman »för de små aktieägarnes skull». Möjligen syftar Strindberg här på de av Lantmannapartiet motade försök som regeringen gjorde att rädda de under den stora affärskrisen på 1870-talet svårt klämda enskilda järnvägarne genom statsinlösen — eller på något annat i den vägen. Allt som allt blir boken en bild av kapitalismens genombrott, av jobberi och bolagsgrunderi, en bild som antagligen var i det hela sann på Strindbergs tid men är ofantligt mycket sannare i den dag som är; ty dikten skriver som bekant lagar för verkligheten.

Sin politiska ståndpunkt framlägger Strindberg i teckningen av »ett fullständigt och väl organiserat ämbetsverk», Kollegiet för Utbetalande av Ämbetsmännens Löner, där de extraordinarie tjänstemännen infinna sig mitt på dagen och de ordinarie icke alls, där man använder en vecka för att välja var och en av förnödenheterna papper, stålpennor, lackstänger, läskpapper, segelgarn o. s. v. Det är hans gamla sympati för Lantmannapartiets kamp mot byråkratin, som här framträder. Men besvikenheten över dess kompromisslust och dess bildningsliknöje ger form åt hans beska riksdagsbild, ett minne från referenttiden. I det Andra-kammarsammanträde han skildrar hånas visserligen framför alltsalarepresentantens Boströmianska professors visdom; möjligen syftar han därvid på den strängt Boströmianske professor Sigurd Ribbing, vilken tidigare varit riksdagsman i Andra kammaren och 1879 satt i Första kammaren. Men även bönderna behandlas föraktfullt nog. Deras taleman för ett högljutt radikalt larm, när det gäller en skenreform som indragandet av anslaget till bibelkommissionen, men tiger, när det gäller allvar; hans tal refereras (och uppfiffas) av Rödluvans ordinarie referent. Hans motståndare, en uppblåst biskop, får däremot nöja sig med Gråkappans uppmärksamhet. Men när en ärans man ur allmogens led allvarligt

och sant frambär de förtrycktas och misshandlades klagan, då försvinna både höger och vänster, både riksdagsmän och tidningsreferenter endräktigt till restauranten.

Men så skarp än boken är i sin kritik av samhällets konservativa, kapitalistiska och halvliberala makter, socialistisk är den icke. I Skärgården, där hjälten liksom författaren söker sig en tillflykt, brukar han (Arvid Falk) såsom god demokrat lyfta på hatten för fiskaren, vilket gör att denne tror honom ha dåliga affärer. Strindberg hade också själv tyckt sig märka ansatser till översitteri hos de präktige lotsarne å Sandhamn. Ett verkligt, utpräglat översitteri från underklassens sida mot den begåvade och bildade får Falk erfara, när han, föraktande den konservativa tidningen och finnande den liberala alltför konservativ, tager plats i arbetarpressen; redaktören-uppkomlingen förenar här i boken obildning och kryperi med maktfräckhet. Alltså finner man i Röda Rummet, skarpt utpräglade, båda sidorna av Strindbergs dåtida politiska ståndpunkt: radikalismen och motviljan mot massan.

Emellertid hånar han också mycket skarpt de då blomstrande arbetarföreningarna, där klassmotsättningarne skulle försonas, och där arbetarne snällt låta leda sig i band av mästare, militärer m. fl. I en sådan förening håller en av Falks kamrater Olle Montanus ett »föredrag om Sverge på en halv timme», där han prisar detsvenska folket, emedan det upphört att existera som svenskt men samtidigt kallar det fäaktigt, emedan det hämtat all sin kultur utifrån. Talet antyder brytningen mellan den starkt uppdrivna svenskhänförelsen hos 1870-talets Strindberg och det världsborgarsinne som hemlandets kritik av hans verk snart skulle framdriva.

Det är synnerligen märkligt, att Strindbergs första stora verklighetsbok liksom hans första stora drama slutar med ett avfall. Sedan Falk tröttnat även på tidningen »Arbetsfanan», gör han nämligen fred med samhället. Han återgår till det ämbetsverk han förr så blodigt hånat, liksom Strindberg ingick i Kungl. Biblioteket. Ja han tjänstgör som härold vid tronens fot, när kungen högtidligen öppnar riksdagen. Men man får samtidigt en mycket tydlig vink, att det ej är så helt med avfallet, ty när ministern avlämnar Kongl. Majestäts nådiga proposition angående rikets tillstånd och behov Strindberg har här på ett karaktäristiskt sätt ersatt det rätta uttrycket »statsverkets tillstånd och behov» med»rikets», emedan detta uttryck passar bättre för hans ironiska slutkläm., då skymtas en blick i Falks öga som säger: vad vet M:tet om rikets tillstånd och behov?

I det hela slutar Röda Rummets våldsamma och delvis hemska livsskildring jublande lyckligt. Dess hjälte tillvinner sig en älskvärd flicka trots hårt motstånd från hennes familj och bygger äktenskapet på full likställighet och frihet, liksom Strindberg gjorde med det lyckliga äktenskap han efter liknande svårigheter vunnit. Strindberg kunde denna tid ej låta en bok sluta annat än lyckligt.

En tragisk motvikt mot Falks trots allt triumfatoriska slut bildar Olle Montanus’ självmord. Han lämnar efter sig några papper som giva ett ganska typiskt uttryck för Strindbergs åskådning vid denna tid. Han vänder sig bl. a. mot tron på en Gud, ty denna tro nödgar en att giva den allvise och allgode skulden för det onda — det är tankegången från Mäster Olofs

Efterspel som här kommer igen. Rent religionsfientlig är anteckningarnes ståndpunkt icke. Tvivelsjuk är den och pessimistisk, men det sägs att »läsare och pessimister syfta till samma mål: att dö ifrån världen, leva med Gud». Det är märkligt att medan Hartmann talar om kämpande världskrafter och en, absolut, opersonlig gudom, så talar Strindberg gärna om flera gudar, personliga gudar. Han har skaldens behov att fatta tillvaron som medvetet levande och personlig.

Svergekritiken från Olle Montanus’ föredrag återvänder här — det är i detta sammanhang Strindberg fäller det bekanta yttrandet om »Stjernhjelm, som nu var en dum karl» — men här skönjer man lättare den sorgset besvikna patriotismen bakom kritiken. Här göres intet försök att med låtsat allvar prisa det utländska inflytandet.

Märklig är den kulturkritik vilken starkt framträder i anteckningarne, och vilken förebådar Strindbergs snart stundande, hänförda anslutning till Rousseaus naturevangelium. Kulturkritiken riktar sig särskilt mot konstens värde. Olle Montanus gillar att Platon, »som ju var ett fint huvud och idealist därtill», insåg det intiga i konsten och ville utdriva artisten ur sin idealstat. »Det var allvar det!» Han gillar att Savonarola fick artisterna att göra

bål av sina konstverk. Han »törs ej säga» vad han tänker om bildstormarne på Reformationstiden. Det törs däremot Strindberg som ganska tydligt försvarar deras förstöring av de gamla konstnärliga kyrkobilderna i en artikel om Bildstormningen i Nederländerna (Förr och Nu 1876).

Olle Montanus var en verklig levande människa, en 30-årig bonddräng från Blekinge vid namn Jöns Månsson, vilken gick på Konstakademien. Även flera andra av bokens figurer äro tydligen tecknade efter levande modell: Ygberg var telegrafkommissarien Nyström, Sellén Per Ekström, Levi (i kap. 19, ej i kap. 12) är Lipmansson.

Strindberg har själv framhävt att Röda Rummeticke är skrivet under påverkan av Zola, som han då ännu ej ens läst. Däremot har den rönt påverkan av Dickens. Liksom denne sökte Strindberg giva en skildring av upprörande missförhållanden och tragiska scener med lyckligt slut. Tydligen har han ock rönt intryck av de amerikanske humorister han översatt. Han har dessas blandning av satir och moralisering, känslighet och munterhet, deras rasande fart och fantastiska överdrift i skildringen. En fransk verklighetsroman av stor betydelse hade ock Strindberg före Röda Rummet läst med beundran, nämligen Flauberts Madame Bovary. Zola läste Strindberg efteråt och fann då hos denne just det djärva grepp på verkligheten och den intensitet i skildringen som han själv eftersträvat. Så verkliga Röda Rummets skildringar än äro, märks det dock lätt att vår första stora verklighetsroman är skriven av en bland våra mest typiske fantasidiktare. Redan farten, skärpan, lidelsen i skildringen gör den mer förtätad, mer stor i sin hemskhet än det verkliga livet är. Dessutom har Strindberg uppenbarligen överdrivit bokens flesta personer och scener. Han tecknade dem väl för övrigt ej enbart efter levande modell. Några diktade han troligen på egen hand (ehuru nog med vissa drag av verkliga människor), andra ändrade han så pass mycket att förebilderna ej direkt skulle kunna utpekas. Över huvud är boken vida mer direkt personlig än Zolas. Zolas mäktiga personlighet tilläts i hans böcker blott att verka bakom scenen, den framträder i helhetsintrycket. Strindbergs personlighet däremot är ständigt med i Röda Rummet, följer läsaren från scen till scen, röjer omedelbart sitt hjärtas mening, om allt som händer. Därmed följer att boken ej alls är så strängt uppbyggd som Zolas. Den är ett vimmel av skiftande scener sammanhållna blott av diktarstämningens enhet. Detta gör den svåröverskådligare men också mer lyrisk.

Röda Rummet vart Strindbergs första stora litterära framgång. Visserligen var kritiken övervägande bitter. Särskilt Aftonbladets naturligtvis. Detförklarade att allting vad författaren vidrörde bleve orent. En insändare (med. prof. F. A. Cederschiöld) antog att »den läsande allmänheten skulle sannolikt bliva tacksam, om kritiken med mera stränghet behandlade dylika litterära foster, innan de hinna överskrida den smala gräns som skiljer dem från det slags usel litteratur det egentligen åligger polismakten att övervaka». Den liberala kritiken (som Dagens Nyheters) var erkännsam men icke över sig hänförd. Finlands ledande kritiker, prof. C. G. Estlander, visade sig gripen av genialiteten i »detta högst anmärkningsvärda arbete» men måste dock från sin starkt idealistiska ståndpunkt ogilla det. Men allmänheten köpte boken med största iver. Den utkom redan 1879 i en ny upplaga och nästa år i ännu två.

*

X.

ROMANTIKERN.

Medan författaren Strindberg så hårdhänt hamrade löst på samhället, upplevde han som enskild man i harmonisk ro de första äktenskapsårens lycka. Han har givit en känslig skildring därav i Epilog till Röda Rummet Tryckt första gången i Litterärt Album 1882; nu i Samlade Skrifter, del XXII, Prosabitar från 1880-talet. . Det var i en 3-rumsvåning tre trappor upp Humlegårdsgatan 16 som han funnit sitt första verkliga hem Därifrån flyttade han till Östermalmsgatan.. Den obändige upprorsmannen med sin ej minst på det erotiska området så upprörda ungdom hyste i själva verket ett behov och begär efter hemliv och hemfrid vilket ej kunde vara större. Visserligen

uteblevo ej heller nu farorna och oron.

Den ekonomiska kris som drabbade Sverige 1879 föll hårt över Strindberg med hans gamla skuldbörda. Men han satte till all sin väldiga arbetskraft och gjorde till sist var man rätt. Det synes lätt att mycket av vad han skrev under denna tid var skrivet enbart för att få pengar. Exempelvis skrev han i Förr och Nu ej blott korta historiska skildringar utan ock vers till bilder, ofta mycket enkla; en dylik bild föreställer t. ex. en tupp med tre hönor och kallas Paris' dom. Ett angenämare uppdrag fick han genom sin vän, den gotländske naturforskaren (zoologen) Stuxberg, nämligen att katalogisera det japanska bibliotek som hemförts av Vegaexpeditionen, vilken just då (1880) återkommit från sin världsfrejdade färd. Han gjorde därvid bekantskap med Nordenskiöld, vilken läst Röda Rummet utan att förfäras, och vilken Strindberg fann demokratisk och hygglig.

Ett annat föga inverkande missljud var att hans fru,som nu hoppades få tillfredsställa sin gamla lust för teatern, under förberedelserna härför drogs med i teaterfolkets uteliv, vilket för Strindberg längesedan mist sin lockelse. Dock var han ingalunda någon tungus. Han deltog bl. a. i en mycket munter förening kallad Klubben, stiftad i november 1881 och sammansatt av teaterfolk (såsom Svante Hedin, C. F. Lundqvist-Lunkan, Gurli Åberg, Olga Björkegren m. fl.), konstnärer och litteratörer av båda könen. Bland annat uppfördes där ett skådespel »Ulspegels förvecklingar med prestens hushållerska och hans häst» i fri översättning av Aug. Strindberg; å programmet meddelas att »Herr Aug. Strindberg debuterar i hästens roll».

Siri von Essen som Jane Eyre.

Strindberg var jämte sin fru Klubbens sekreterare och skrev ceremonielen för nya medlemmars intagande. I damceremonielet fingo de inträdande veta att nöjet är förgängligt men hoppet återstår, i herrceremonielet att man varken bör dricka för djupt eller för grunt i nöjets bägare utan lagom. Hoppfull men prövad glädje, enkel och förnöjsam livsnjutning, sådan är också den stämning och den förkunnelse som genomgår Strindbergs verk under dessa år. Klubben hade en »hemlighet», som viskades i örat på medlemmarne och ännu i denna dag ej är känd för utomstående. Jämför den Gillets Hemlighet varom Strindberg nyligen skrivit — dock var väl Klubbens hemlighet muntrare.

Sitt äktenskap hade Strindberg och Siri von Essen uppbyggt på modernt vis med äktenskapsförord, skilda sovrum, hämtade middagar, egen verksamhet för hustrun och föresats att icke ha några barn. Men den föresatsen hölls icke, och intet skänkte Strindberg större glädje. När 1880 efter två års äktenskap en dotter, Karin, föddes, hade han visserligen en egendomlig känsla att vara avsatt, att snart bli kastad undan såsom gammal. Men hans kärlek till den lilla var gränslös. Året efter föddes dottern numro två, Greta.

På sommaren bodde familjen i Skärgården å Strindbergs gamla sommarort Kymendö. Där levde den enkelt och tillbakadraget, och Strindberg njöt i fulla drag av friluftsliv och familjelycka samt till på köpet av ett stort extranöje: trädgårdsodling; han odlade opartiskt blommor och köksväxter om vartannat.

Ett direkt vittnesbörd om sin livsstämning under dessa år har Strindberg lämnat i och med den självbekännelse i form av svar på 17 »näsvisa frågor» som Strindberg avgav den 20 januari 1880 Se Svenska Dagbladet 28. 5. 1912.. Minnet av de strider han genomgått ligger i svaret på frågan: »Vilken hjälte sätter Ni främst? — Den som kämpar mot ett oblitt öde». Ett varsel om nya strider skymtar i svaret på »Vad är Ert

valspråk? — Slå till om det gagnar!» Svaret på »Vad avskyr Ni mest? — Lögn och våld» förvånar ej mycket. Men det är något väl ej i anlagets men i verklighetens Strindberg som kommer oss att förvånas, när han på frågan: »Vilken dygd värderar Ni mest?» svarar: »Mildhet och barmhärtighet». Av (prosa-) författare sätter han Dickens främst, det är klart, av skalder Runeberg, vilket är mera oväntat; kanske föreföll denne i sin ening av realism och idealism samt sin oofficiella fosterlandskärlek ha förverkligat det mål varefter Strindberg själv strävade. Mycket självklart är det däremot att han på frågan: »Vilket är Ert älsklingsnamn?» svarade: »Siri Strindberg».

Lyckokänslan sätter främst sin prägel på vad han skrev under dessa år. För att hustrun skulle få en roll, grep han sig an med ett drama. Betecknande nog valde han såväl för detta som för sina andra tidiga 80-talsdramer ämnet

icke ur nutidslivet utan ur historiens eller sagans värld. Det är ej blott tidens smak som framträder i ämnesvalet, utan detta visar bäst hur omöjligt det var för Strindberg att låta hela sin själ gå upp i verklighetsdiktningen.

Gillets Hemlighet, som påtänktes redan 1875, skrevs i november 1879 — januari 1880 och sedan spelades i maj sistnämnda år, är ett av de mildaste och mest försonliga stycken Strindberg någonsin skrivit. Det spelar i Sverges medeltid, och man möter där några av de rörande folkviseuttrvck såsom »Allra käraste hjärta» vilka då för tiden ansågos som huvudbeståndsdelen i en äkta medeltidsstil, men ock därbredvid en otvunget svärmisk lyrik. I det hela präglas stilen av Strindbergs enkelhet och tillspetsade energi. »Gillet» är det byggareskrå som skall uppföra Uppsala domkyrka. Till dess ledare — ålderman — väljes ej den mest förtjänte, den unge redlige Sten, vilken undanpetas såsom svärmare, utan Jacques, som får platsen med bördens och ålderns men även med svekets hjälp. Han säger sig känna den hemlighet som byggmästaren och han ensam måsteveta, men han känner den ej, och så kommer till sist domens dag — men denna blir även försoningens. Man ser lätt att det är sin egen ställning till diktarne av den äldre skolan Strindberg här tecknar. Han känner och tror att det är hans personliga idealism, ej någon brist på idealism, som bragt honom i vanrykte, och att han i motsats mot de gamle verkligen blickat in i diktens hemlighet. Men hans sinnesstämning mot dem är nu bräddad med försonlighet. Typiskt är ock att Gillets hemlighet till sist befinnes helt enkelt vara tron, den religiösa tron.

Att den nye åldermannen Jacques även undantränger sin far, däri ligger kanske ett minne av Strindbergs alltjämt oförsonade brytning med fadern. Hans unga kärlekslycka återspeglas klart i behandlingen av kvinnorna. Både Jacques' hustru och Stens älskade skildras som kärleken och offervilligheten förkroppligade. Blott en gång far över de båda unga älskandes kärlekshimmel en oenighetens kastvind — ett förebud om stormen, som skall komma.

Redan i följande drama, *Herr Bengts Hustru* (1882), kännes stormvarslet starkare. Det handlar om en ung kvinna, som förtrycks och misshandlas i ett kloster, tills riddar Bengt kommer och befriar henne, liksom Strindberg befriade sin hustru ur hennes äktenskap. De förenas i jublande kärlekslycka. Men redan på bröllopsmorgonen skymtar ett strömoln. Hon har varit glömsk på ett sätt som sårat hans ordningssinne. Steg för steg komma tvisterna. Mannen för nyttans talan, hon skönhetens. Han går upp i sitt arbete och sina bekymmer, i vilka han ej inviger sin hustru. Hon känner sig försummad. Han älskar henne med en kärlek så slavisk att den väcker hennes förakt, samtidigt som hans lidelse, då han blir retad, växer så vilt att han till sist vill slå henne. Brytningen kommer, då — alldeles som för Strindberg själv — en dotter föds och ruinen är över huset. Men när hustrun söker sig en starkare man, får hon i en blink känna på den där starkes sinnligt brutala självviskhet. Bengt och hon föras åter samman, ty de känna att kärleken lever,trots allt vad de gjort varann, och alltså är oövervinnelig. Dramat innehåller faktiskt i klart utvecklad form fröet till Strindbergs hela senare diktning om kärleksbrottningen mellan man och kvinna.

Strindberg 1882.

Det synes ett ögonblick som skulle den religiösa tron där liksom i Gillets Hemlighet framstå såsom lösningen av livets gåta. Men det blir icke alldeles så. Tvivlet infinner sig, och till sist slutar man med en kompromiss: »himlen är däruppe, men härnere är jorden!» Detta är det dikteriska uttrycket för den ståndpunkt Strindberg på vanlig prosa formulerat så att han vid denna tid alltjämt trodde på Gud som en högste världsledare, men icke ägnade honom någon religiös dyrkan, därtill tedde han sig som för högt upplyft över jordlivetsskiftningar. Religionens målsman, Biktfadern, är en av styckets intressantaste personer. Hans slitning mellan religionens bud, understött av hans oförmåga att vinna kvinnor, samt den sinnliga hetta som otillfredsställd bränner hans fantasi, den slitningen hade Strindberg erfarit själv, när han som ung på en gång försjönk i svärmiskt läseri och stred mot sin starka sinnlighet, vilken han trodde skulle skövla honom för livet. Det språkliga uttryckssättet röjer i Herr Bengts Hustru samma vacklan som i Gillets Hemlighet mellan å ena sidan nedärvda skönhetsmedel ur medeltidssagorna, såsom linden, Fågel blå o. s. v., parade med en äkta fantasilyrik, och å andra sidan Strindbergs verklighetsstil, som enar lidelsefull fart med korthuggen saklighet.

Varken Gillets Hemlighet eller Herr Bengts Hustru slog egentligen an. Men *Lycko-Pers Resa* (1882) var

oemotståndlig. Sagospelet — ty denna gång har diktaren från historien övergått till sagan — är märkligt nog påverkat av Atterboms Lycksalighetens Ö, vilken Strindberg vid denna tid verkligen läste och ej som eljes blott kritiserade, varför han ock intogs av den varmaste beundran för dess skönhet och av förvåning över dess ringa omtyckthet. Märklig är ock den likhetLycko-Pers Resa röjer med Wagners Siegfried — märk särskilt motiven med gossen och flickan som spegla sig i bäcken (jämför Siegfrieds och Brynhildes duett) och med den sjungande fågeln som flyger bort följd av hjälten.

Lycko-Per är en ung man som uppväxt fjärran från världen och är helt oerfaren om denna. Här framträder alltså den motsättning mellan natur och överkultur som Strindberg inom kort skulle så skarpt och programmatiskt utveckla. I full överensstämmelse härmed står den motvilja och det hån han ägnar guldet och makten, lögnens och förtryckets avlare — ett vittnesbörd om författarens växande sociala radikalism. Lycko-Per har naturligtvis många drag, som i honom låta oss igenkänna hans skapare. Hans magiska ring, vilken ger honom allt*Ivar Kåge och Greta Strindberg som Lycka-Per och Lisa i »Lycko-Pers Resa».*

vad han önskar, är självklart skaldefantasien. Att önsketingen miste sin lockande härlighet, när de blevo verkliga, den erfarenheten hade diktaren gjort så väl som Per. De missöden denne röner som reformator av stenläggningen på en liten stads gator, dubbelt bittra därför att sakens obetydlighet gav dem en biton av löjlighet även för honom själv, dem hade för visso hans diktare på sitt område lärt sig förstå. Hans gamla tanke om folket, massan framträder däri att han låter det skocka sigsamman och peka finger åt sin hjälpare. Likväl är det de röstberättigade som sätta reformatorn i gapstocken, från den rösträttslösa massan förnimmes åtminstone någon opposition, och kraftigare än någonsin förr antydes att den oppositionen torde bli ljudlig nog, när tiden är inne. Redan i Gillets Hemlighet omtalades folket, vilket man aldrig fick se, som en hotande mäktig mängd, den där ännu blott viskade. Här har viskningen blivit ord fast ännu ej handling.

Liksom i flera föregående stycken spelar i Lycko-Per fadern en viktig roll. Han är en förtryckare, men bakom hårdheten skymtar dels kärlek, dels lidande. Även här förhärligas kärlekens frälsande makt i en ton av enkelt ödmjuk lycka. Dock nämnes även här ett ord om äktenskapets pina — en kvinna, som trampade på ett hjärta i tjugosex år. Men det är ej Per som erfar detta utan fadern; lidandet förläggs alltså till det förgångna.

Lycko-Per är ej format som ett regelrätt drama. Det utgör en rad av fritt skiftande scener med blott huvudpersonen som enande länk. Eljes komma och gå personerna utan vidare, och ofta uppträda de blott i en enda scen eller akt. Lika fritt växlar sceneriet och händelsestoffet. Denna diktningsmetod passar Strindberg mer än någon annan. Han hade, på verklighetens område, redan använt den i Röda Rummet, men den gör sig naturligtvis bättre i ett fantasistycke. Den passar hans uppfattning, som var så snabb, snabb att fästa sig vid en sak och snabb att ila till en annan, den passar hans känsla, som var lika snabb att väckas som att slockna men dock envist behöll sin inre enhetlighet, uttryckt hos den i varje scen återkommande och innerst sig själv städse lika huvudpersonen.

Sagospelet uppfördes på Nya (nu Svenska) Teatern, där vid denna tid under Ludvig Josephsons driftiga ledning flera Strindbergsstycken uppfördes, vilka voro Dramatiska Teatern för hårdsmälta. Bland annat gavs där 1881 Mäster Olof, prosadramat, med Emil Hillbergi sin alltsedan så frejdade glansroll som Gert Bokpräntare. Bifallet var väldigt. Blott Aftonbladets referent tyckte sig höra hyssjningar och möjligen gäspningar, när stycket gavs första gången. Det upplevde 47 föreställningar, innan det nedlades.

*

XI.

DEN RADIKALE HISTORIKERN.

Vid sidan av diktningen, av förvärvsarbetet i olika tidningar och tidsskrifter samt av bibliotekstjänsten hade Strindberg under sina första äktenskapsår funnit eller rättare med en oerhörd kraftutveckling skapat sig tid att i större skala än någonsin upptaga de kulturhistoriska studier till vilka hans ämbetsmannavärv drivit honom.

Först utgav han 1880—82 *Gamla Stockholm*, ett i samarbete med Claes Lundin utfört, även av fackmän värderat kulturhistoriskt verk över hans hemstad. Strindberg har uppgjort planen och utkastet till boken samt framskaffat det mesta bild-, kanske även skriftmaterialet. I de kapitel han själv skrivit röjer han ett ytterst mångsidigt kulturhistoriskt intresse, han har blick och sinne för växter och (fast mindre) djur, byggnader och mobilier, folkliv och folktro, politisk och social historia, musik (mycket!), dikt och språkliga företeelser. Ofta giver han förklaringar till gamla bruk och stäv, vanligen dock försiktigt hållna och stundom vetenskapligt tilltalande.

Han börjar boken med en åskådlig, diktad tidsbild, en promenad genom Stockholm under 1730-talet. De promenerande äro en äldre Stockholmskännare och en ung släkting, vilken något näsvist driver med gubben för hans kännarelärdom. Man kan ej undgå att i detta sammanhang erinra sig att Strindberg under bokens utarbetande själv hade varit förargad över Lundins, just för honom mycket nyttiga, grundlighet. I förbigående låter Strindberg den där unge mannen »tillfredsställa den akademiska vanan att sova middag», en vana varom han, tydligen på grund av egen erfarenhet, talat även i Från Fjärdingen och Svartbäcken. I andra av bokens kapitel skildrar han julen tydligen med stöd av erfarenheter från hemmet, barnen med tydlig motvilja mot barnapinande,moraliserande skolmetoder, folknöjen med tydlig motvilja mot de rike, som ej gilla dessa enklare nöjen; särskilt utförligt talar han om Kasperteatern. För Medeltidens gillen och skrån redogör han med sakkunskap och får i detta sammanhang tillfälle att skarpt klandra elakhet mot tjänare. Bakom bokens sakligt-historiska redogörelser skymtar alltså en humant folklig tendens: författaren angriper hårdhet och översitteri, han ogillar det högtravande och lärt utbroderade men älskar det mänskliga, enkla, trevliga.

Men långt viktigare var *Svenska Folket* i Helg och Söcken, i Krig och Fred, Hemma och Ute eller Ett Tusen År av Svenska Bildningens och Sedernas Historia, ett arbete i två stora band, som utkom 1881—82. Det blev, såsom författaren själv anmärker, ingen svensk kulturhistoria, därtill var ämnet för vidsträckt och den tid för knapp som stod Strindberg till buds. Men det blev ett märkligt förarbete till en sådan.

Kasperteater. Illustration ur Strindbergs och Lundins »Gamla Stockholm».

Det är i stor utsträckning byggt på första hands studier och röjer utan all fråga en för sin tid ovanlig kunskap på området. Materialet är ofta otillräckligt genomarbetat och även formellt osmält; vissa kapitel ha blivit ganska tunga genom den mängd av kulturhistoriska enskildheter som i dem sammanförts. Men det är en mängd värderikt stoff ur dittills föga kända eller

beaktade, ofta otryckta, källor som Strindberg på detta sätt framdragit. Vilket nit och spårsinne han därvid kunde utveckla visar hans uppsats Vandring efter spåren till en Svensk Kulturhistoria (av 1881) Införd först i Tryckt och Otryckt I (1890), nu i Samlade Skrifter, del XVII, Likt och Olikt II.. Till onöjaktighet i enskilda uppgifter gjorde sig Strindberg här som alltid skyldig. Men han har troligen ej därvidlag felat allt för mycket, då den fackliga kritiken, ehuru mycket fientlig, dock ej framdrog synnerligen många eller farliga feluppgifter. På kritiken svarade Strindberg medels vreda gensagor å de successivt utkommande häftenas omslag; därigenom gjorde han ej stämningen blidare.

Framför allt är emellertid boken ett märkligt nydanarverk genom sin historiska metod vilken, då för tiden av historikerna retligt tillbakavisad, nu — särskilt genom Troels Lunds stora kulturhistoriska verk om Danmark under 1500-talet, DagligtLiv i Norden — trängt omvälvande fram inom historieskrivningen.

Det var den kulturhistoriska metoden Strindberg använde. I sin högsta form innebär denna att alla människans verksamhetsfält, ej blott statslivet utan även ekonomin, religionen, litteraturen, det dagliga livet o. s. v. skola skildras i sin utveckling och i sitt ömsesidiga sammanhang. I inskränkt mening sysslar kulturhistorien endast med vardagslivet och dess föremål, såsom hus, kläder, föda, umgängesliv och dylikt. Strindberg har stort intresse för kulturhistorien i dess första vidsträcktare mening, men han måste ju begränsa sig, och det blir då helt naturligt

ämnets minst behandlade gren, skildringen av folkets dagliga liv, han mest ägnat sitt intresse.

Hans forskningssätt utgör en egendomlig blandning av skaldefantasi och vetenskaplighet. Hans fantasi kunde nog spela honom spratt, såsom då han i bokens inledning söker indela Sverges olika stammar efter de olika namn man på olika orter givit den lilla insekten Mariæ

Nyckelpiga. Men han röjer vetenskapligt sinne i sin förklaring av dessa namns uppkomst, förklaringen må sedan vara riktig eller ej. I det hela är han icke så fallen för djärva konstruktioner som man skulle väntat.

Hans härskande synpunkt är politiskt-social. Han har framför allt stark blick för den sida hos kulturhistorien som framhäver massan i motsats mot de styrande individerna. Boken är en programbok riktad mot Geijers sats: Svenska folkets historia är dess konungars. Det kan man endast säga, när man som Geijer icke skriver folkets utan de kungliga ämbetsmännnens historia, utropar Strindberg — naturligtvis, minst sagt, med stor överdrift — och han vill vederlägga Geijers sats genom att själv skriva det verkliga folkets historia och därvid visa hur föga dess liv i grunden påverkades av konungarnes handlingar. Därför tager han ock genomgående folkmassans och folkfrihetens parti mot konungarne. Han angriper häftigt ej blott Carl XII utan ock Gustaf II Adolf för deras i hans tycke onödiga krig. I samband därmed står hans ovilja över all gängse nationell skrytsamhet. Liksom Olle Montanus i Röda Rummet hävdar han att svenska folket i hög grad är av utländsk härstamning, och att detta försvårat uppkomsten av en nationell kultur. Men trots allt detta är Strindberg fortfarande varmt svensksinnad, och det desto mer som hans kärlek just gäller folkets breda lager och dem som fört deras talan. Han klandrar svenskarnes förkärlek för det utländska; klandrar judarne, ty han tycker att dessa ville få privilegier utan att utföra motsvarande nyttigt arbete, han ger både tyskarne samt framför allt danskarne deras fiskar varma vid skildringen av Medeltiden. Uppenbart är dock att hans fosterlandskänsla nu blivit mer kritisk än under medlet av 1870-talet.

I samband med bokens demokratiska ton står det här mer än någonsin hos Strindberg framträdande programmet: tillbaka till naturen! I direkt anslutning till Rousseau förklarar han rent ut samhället för en förkonstling. Han angriper den långt drivna arbetsdelningen. Han gillarendast den vetenskap, som gör mänskligheten verklig nytta, särskilt naturvetenskapen och ekonomin, såsom de företräddes av Linné, Berzelius, Agardh, Sven Nilsson m. fl. Han finner konsten ofantligt överskattad, så snart den söker sitt mål i sig själv och ej blott skänker skönhet åt de nyttiga tingen. Inom skönlitteraturen beundrar han Rousseaus lärjunge Thorild men ej gustavianerna såsom Leopold, vilka han finner utländskt sinnade och förkonstlade, ej heller de, som han tyckte, dunkle och litteraturöverskattande romantikerna såsom Atterbom. Mot Geijer är han helt naturligt snäv, då hela arbetet är en stridsskrift mot dennes historiska och nationella uppfattning; han giver ock den store mannen betalt för den möda dennes verk kostat honom i Uppsala genom en besk kritik av den frejdades stil. Tegnér däremot ägnar han, ehuru under reservation mot hans kungachauvinism, numera en varm beundran. Ingen andens storman prisar dock Strindberg med sådan omisskännlig sympati som nykterhetskämpen och litteraturhistorikern Per Wieselgren.

Arbetet röjer god blick för sociala förhållanden. Med livlig medkänsla tecknar Strindberg fabriksarbetarens bundna ställning under 1600-talet och även senare. Men hans idealmänniska är dock bonden, vilken ju lever eller åtminstone levat och kan leva ett friskt liv vid naturens kraftkälla utan att få sin harmoniska utveckling förstörd genom arbetsdelningens ensidigheter. Bönderna tager han ständigt i försvar ej blott mot kungar, herrar och ämbetsmän utan även mot stadsborgarena. Deras politiska krav och likaså deras sociala gör han nästan hela verket igenom till sina, detta dock endast därför att han sätter dem som liktydiga med frihetskraven.

I kvinnofrågan är hans program: ingen kvinnoförgudning, intet galanteri utan sund, lidelsefull kärlek; självständig personlig verksamhet för kvinnan, utan åsidosättande av husmoderns och makans plikter.

Hur starkt än det sakintresse var som framdrivit Strindbergs kulturhistoriska forskningar, så kan manlätt se att han endast med svårighet tyglar sin diktarlust, vilken ständigt eggas av det bildrikt skiftande historiska panoramat. Ofta får framställningen iSvenska Folket en åskådlig form, i det författaren skildrar en verklig eller inbillad resa genom det forntida Sverge eller en rundvandring genom en dess stad eller ort. Men detta gav ej diktarlynnet tillräckligt rum. Från sina historiska sedeskildringar övergick också Strindberg nästan omedelbart

till historiska noveller.

År 1882 utkom. första delen av Svenska Öden och Äventyr, innehållande idel medeltidsberättelser; 1883 kom andra delen, innehållande berättelser från 1500-talet, däribland Herr Bengts Hustru som återger det liknämnda dramats innehåll i novellform. De sista novellerna i denna del skrevos på främmande mark:Svenska Ödens författare var då i Frankrike. Arbetet på Ödena upptogs sedan av Strindberg gång efter annan med stora avbrott. Fullt färdigt blev verket först 1904.

Odlad Frukt, den första berättelsen, framhäver genast verkets tendens. Den är byggd på motsättningen mellan överklass och underklass, varvid den förra framträder som ett enda stort avsteg från naturens ordning. Den unge adelsmannen, vilkens far dött, efterlämnande ett ruinerat bo, måste söka försörja sig med löne- och kroppsarbete; men han duger ej därtill, släktarvet har gjort honom för vek, till sist återstår honom intet annat än självmordet. Ur hela denna skildring framtonar den motvilja mot den opraktiska bildningen och den bitterhet över det fina proletariatets ekonomiska lott som Strindberg redan i början av 1870-talet uttalade. Det är för övrigt en verklig händelse ur nutiden han här förtäljer, blott med de ändringar som den dikteriska omklädnaden kräver. Likaså förhåller det sig med Den Ovälkomne. Gossen som föds till världen i ett hus där det redan är fullt med barn; som tillbakasättes för de äldre bröderna; som halvt förvildad lever ett sunt friluftsliv i havsbandet; som pinas och trugas attbekänna ett brott han icke begått; som till sist bryter släktbanden, drager ut i världen på egen hand, återkommer ärad och firas av dem som förut förföljt honom men snart utled därpå lämnar det land han lärt sig förakta — det är ej svårt att utfinna vilkens personliga erfarenheter Strindberg där med den noggrannaste möjliga kännedom eller profetiska aning skildrar. Högre Ändamål är en berättelse om hur katolska kyrkans förbud mot prästernas giftermål bryter ett lyckligt äktenskap och därmed mannen — en berättelse vars skakande tragik indirekt intygar hur djupt Strindberg själv då kände äktenskapets lycka.Beskyddare är en muntert allvarlig historia om ett annat ämne som låg Strindberg personligen särdeles varmt om hjärtat: nydanarens förföljelse och vedermödor — hans uppfinning slår först an, då utlänningen (tysken) stulit den och utger den för sin — samt därtill om brytningen mellan mästare och arbetare i medeltidsskråna.På Gott och Ont återger samma tema, reformatorns öde, men här på det andliga området och med en till det våldsamma skärpt tragik. Den röjer ock Strindbergs brinnande kärlek till sina barn och den stolthet han, trots all sin kritik över den klassiska bildningen, känner över sin kunskap i grekiska.

I Utveckling skildras liksom i På Gott och Ont Reformationens och Renässansens tid men här som segrande med sitt ungdomslynne, sin skönhetsdyrkan, sitt jäsande nya andliga liv. Här som i Mäster Olof bedömer Strindberg de olika riktningarne med allsidig mänsklighet. De fromme, världsfrånvände munkarne, konstnären-renässansmannen med sin stolta skönhetsglädje men ock sin självviskhet, den lutherske prästen med sin fanatism mot det sköna men ock sin rättrådighet, alla dessa äro skildrade med naturlig fördelning av ljus och skuggor. Ynglingen, som redligt och ideellt söker det rätta men ej kan hylla sig till någon viss riktning, som ena stunden späker och gisslar sig själv av längtan efter renhet och andra stunden trånar efter skönheten ochkvinnan, för att sist bruten lämna världslivet — han är dock närmast av alla novellens personer släkt med författaren själv.

Pål och Per tolkar motsättningen mellan bonde och borgare, med sympatin naturligtvis på den förres sida; där finns dock en sällsport levande och hemfrisk skildring av julen i borgarhuset.

Nya Vapen återigen visar oss den medfart bönderna röna av kungens ämbetsmän. På befallning av Gustav Vasa, vilken Strindberg ju skäligen kritiskt älskade, taga fogdarne vapnen av bönderna och förtrycka dem med hjälp av tyske legoknektar. Böndernas svar blir rymning (läs: utvandring), och så står landet värnlöst, när fienden kommer — fienden får här heta ryssen, ehuru denne var mycket ofarlig på Gustav Vasas tid, vilket bäst visar, att det är på nutiden författaren tänker.

En Triumf framhäver krigets dårskap och brottslighet genom att skildra, hur Erik XIV:s krig mot Danmark tedde sig för två grannsocknar vilka lågo på var sin sida om svensk-danska gränsen och alltid levt i största brodersämja, tills kungarne befallde dem att förgöra varandra. Måhända skönjes här en efterklang av Strindbergs gamla skandinavism. Berättelsen är infogad i en ram av dödslustig hemskhet.

I En Begravning däremot gjutes en så vacker ton över den djupaste sorg att slutintrycket blir befriande. Hjälten är här en ung skrivare, som sliter ut sig dels för att låta sin familj upprätthålla sitt »sociala anseende» — en av de moderna samhällsföreställningar som Strindberg mest avskydde — dels för att vinna bröd åt de sina. Hur det senare kunde tära på krafterna hade han ju rikligen själv fått erfara, och det är sin redan nu pinande överansträngning han här biktar — men ännu så länge blir bikten mild vid tanken på dem för vilka han släpar.

Svenska Öden och Äventyr vunno ett starkare och framför allt allmännare lov än något av Strindbergs föregående verk. De blevo t. o. m. mer rosade änhan själv önskade. Han såg att man endast njöt av dem som historiska konstverk men bortsåg från deras praktiska och högst moderna tendens.

Nå, mot överdrivet pris av sig själv visste han alltid råd. All den popularitet han höll på att vinna förstörde han genom ett annat i samma drag (1882) utgivet arbete: *Det Nya Riket.* Där är det Röda Rummets anda som går igen, fullt ut lika elak fast mindre pessimistisk. Boken är uppenbart ett svar på kritiken av Svenska Folket, vilken tydligen mer än någon annan kritik harmat Strindberg. Man kan se detta på de upprepade angreppen mot Geijer och på det eljes oförklarligt giftiga hånet mot en förmodad konkurrent, Strindbergs hygglige kollega, biblioteksmannen och kulturhistorikern Chr. Eichorn.

I Det Nya Riket, Skildringar från Attentatens och Jubelfesternas Tidevarv äro de omtalade samtida personerna oftast mycket tydligt angivna under genomskinliga namnförklädnader. Boken uppträder ock som en samling nutidsskildringar, ej som ett skönlitterärt alster, ehuru den faktiskt är det senare. Ty, fantasin tränger sig fram både i formen, som oupphörligt blir till åskådliga scener eller samtal, och i innehållet, som förvisso alldeles ej är något mönster av noggrann sanning.

Det Nya Riket är Sverge efter representationsreformen. Strindberg är alltjämt glad åt reformen men avslöjar dess löften som oinlösta. Han ger uttryck åt en ärlig radikals förtrytelse över allt detta anspråksfulla nya, vilket inom kort uppenbarar sig såsom det gamla murkna i ny förklädnad. Han förhärligar varmt iIllusionernas Dagar en ung adelsman av gammal ätt (friherre Johan Liljencrantz), vilken ansluter sig till den nya demokratin på fullt allvar, men angriper i Claris Majorum Exemplis eller Ärftligheten utan Moral på det bittraste en annan man av gammal ätt (Figaro-redaktören Hugo Nisbeth), som han gör till en tidningsman med livsuppgift att tjäna bolagsintressen ochsmäda fattige artister; tydligen ger Strindberg här betalt för gammal ost.

I De Nyadlige angripas ämbetsverken och armén, denna gång med särskild hänsyn till befordringsväsendet. Den däri omtalade »löjtnant Lundqvist» är Strindbergs vän från Röda rummet, löjtnant Lundin.

På sina erfarenheter från skola och universitet (troligen även från information stiden på Hammersta) bygger han sitt hån över studentexamen som klass-skiljare: »En bildad person, d. v. s. en som vet, när Carl XIII dog, kan icke låta sina barn umgås med sådana barn vilkas föräldrar icke veta, när Carl XIII dog». Han angriper yrkesmilitären på ett sätt, som utesluter varje missförstånd om hans mening. Däremot ger han skarpskyttarne beröm — för att på nästa sida skämta med dem, men på ett i grunden sympatiskt sätt: han tycker arbetarne i skarpskytteleden gärna kunna slarva och låta mästarne traktera sig, när de senare ej bestå dem hyggliga löner och samhället ändå vill kommendera dem till sitt försvar. Särskilt inspirerat argt är hans hån över den kungahyllning som hrr landshövdingar, militärer o. s. v. alltid frambära i namn av »Svenska Folket». Karl XV, vilkens handräckning Strindberg alltid gengäldade med sympati, hade ju för flera år sedan ersatts med Oscar II, vilken inom kort vart Sverges mest hyllade monark utan att någon just visste varför — ett skäl till hyllning som är fullt tillräckligt för flertalet människor, alltså icke för Strindberg. Han anfaller ock i Våra Entreprenörer de döde kungar som alltid bruka skylta i festtal. Bland annat angriper han där Atterboms skildring (i Svenske Siare och Skalder, Suppl.) av Karl XII i hans förhållande till vitterhet och konst.

Men att hans opposition ingalunda var rent liberal över hela linjen, det visar hans omedelbart följande anfall på Bellman. Det är en gammal motvilja mot denne som här bryter fram. Hur skulle den vrede, bitande moralisten och artisthataren Strindberg kunna gilla en älskvärd artistnatur utan allvar! Han låter en far säga till sin son:Förneka Kristi gudom, gosse, det får du, mantalskriv dig som ateist, angrip det regerande kungahuset, men för d—n rör aldrig vid Carl Mikael Bellman. Jag, min son, var nog olycklig att ha en annan mening än de

andra.... Vad var läsarnes ofördragsamhet, vad var franska skräckväldets hänsynslöshet mot den förföljelse, som de frisinnade anställde mot mig.

Liberalismen drabbar han också närmast, då han här som i Röda Rummet avhånar judarne. I kapitletMoses skildrar han judarne som präglade av en fördomsfri svensk patriotism. Vid Uppsala universitets jubelfest 1877 var det, berättar han, »en ung Moses» (dåvarande docenten Karl Warburg) som dels anförde uppvaktningen för »en gammal domprost» (prosten G. W. Gumælius, äldste jubeldoktorn), dels anförde en deputation till en lärd som kritiserat Kristi gudom (Viktor Rydberg, vilken promoverades till hedersdoktor och av fem kandidater erhöll som hedersgåva en doktorsring), dels slutligen talade för finname (här syftas väl på Henrik Schücks dikt för finnarne vid studentkårens fest å Flustret). När han senare säger att Uppsala universitets nyligen avgångne kansler (den berömde statsmannen Henning Hamilton, vilken slöt som förfalskare) »besatte de tvenne lediga katedrarne i svenska litteraturens historia med tvenne unga Moses», så åsyftas därmed just docenterna Warburg och Schück. Den Moses som ägnat sig åt hela den klassiska svenska litteraturen är tydligen Bonnier. Den strax förut omtalade »store mannen som åkte i droskan och var iförd det stora håret», lär ha varit en äldre Warburg. »Direktören och riddaren Moses» vilken prytt huvudstaden med ett stort nyuppfört palats var källarmästaren Vilhelm Davidson å Hasselbacken, vilken uppfört hörnhuset vid Östra Kungsträdgårdsgatan och Hamngatan. Den mosaiske professorn vid Konstakademin som målat »Paraden kommer» var G. Saloman. Tavlan hette i verkligheten Segrarenas Hemkomst och gavs som silverbröllopsgåva åt Oscar II. Den framställer bl. a. hur en av de hemkomne giver ett brev åt en officers fru vari hon får veta att mannen stupat i kriget. Strindberglåter däremot soldaten framlämna ett återbud från överstelöjtnanten till fru Abramssons middag. Resultatet — fruns svimning — bliir detsamma.

Svensksinnad men också vred över sina egna dramers öde visar han sig, när han skämtar med En Nationell Bildningsanstalt, d. v. s. vår nationalteater som spelar franska tragikomedier. Mot bönderna är han där liksom i Svenska Folket sympatisk. Han hånar iSå Går Det Till med särskild njutning och gott humör Svenska Akadamien. Den (dikteriskt) okände nyinvalde medlem som Strindberg så våldsamt angriper var sannolikt den 1881 invalde Hans Forssell; direktör detta år var Wirsén, vilkens diktning väl också avhånas i och med »student Petterssons» prisbelönta poesi; båda dessa två äro dock till svårigenkännlighet förklädda. Akademins stoltaste litterära tradition sönderplockas skonlöst i och med hånet över Geijers vältalighet, till vilken Strindberg alltsedan Uppsalatiden hade ett gott öga, och vilken han här lägger i munnen på en av akademin hedrad gymnasist. Geijers åminnelsetal över Tegnér angriper han i kapitlet Om den Offentliga Lögnen, Kanoniseringar och Festtal. Det yngre litterära släktet åter, signaturerna, som ju ställde sig sympatiskt till de akademiska traditionerna, angripes i och med forskaren Eichorn (Ballhorn i Våra Entreprenörer) samt skalden — dåvarande docenten — C. D. af Wirsén (se Våra Idealister, där han ock angriper en annan av signaturerna, folkhögskolemannen och Aftonbladsredaktören P. A. Gödecke).

Wirsén hade i början avgjort tillhört de mera sympatiske av Strindbergs konservative kritiker. Men som man förstår av ovanstående, hade de redan 1882 rykt grundligt ihop. Däremot är det märkligt att de ende store diktare Sverge då ägde, Snoilsky och Viktor Rydberg, ej ens efter Det Nya Riket helt nekade Strindberg sin sympati. Den förre beklagar i ett brev Strindbergs brist på kärleksfullt sinne men prisar hans lysande begåvning och säger sig av egen erfarenhet förstå hans känslighetför kritik. Den senare förordar i ett brev Strindberg till det Beskowska resestipendium Svenska Akademien har att utdela — det vore en ädel hämnd. För övrigt väckte emellertid Nya Riket en allmännare förbittring än någon av Strindbergs föregående böcker. Även de som förut ägnat Strindberg ett vänligt ehuru något matt erkännande såsom Dagens Nyheter och Karl Warburg i Göteborgs Handelstidning gjorde nu starka förbehåll. I handeln fick naturligtvis boken en strykande åtgång.

Det Nya Riket gav upphov till den första av de många litterära fejder Strindberg uppväckte. Han fick ett svar från högerhåll. En författare som kallade sig Michel Perrin (vilken man trott vara dels Nya Dagligt Allehandas välkände redaktör Vilhelm Bergstrand Så uppgiver Bygdén i sitt Pseudonymlexikon., dels den ovannämnde H. Nisbeth) utgav en liten skrift kalladDet Nyaste Riket, Karakteristiska Skildringar från Tanklöshetens och Oförsynthetens Tidevarv. I »Realisten». Strindbergs bok framställes där som enbart ett alster av hämndgirighet

mot elake kritiker. Författaren passar ock på att säga något fult om Strindbergs giftermål med en frånskild. Till Strindbergs försvar uppträdde den framstående radikale tidningsmannen Per Staaff (Karls bror) med en småskrift, kallad Det Nya Riket och dess Författare, han diskuterar där frågan om en författare har rätt att teckna gestalter efter levande modell och finner att han äger denna rätt, dock blott inom vissa gränser — gränser som han icke precis kan påstå Strindberg ha iakttagit.

*

XII.

LYRIKERN MOT SIN VILJA.

Den enda verklighetsskildring Strindberg skrev under dessa sina första 80-talsår var ett knippe småbilder, kallade Pantomimer från Gatan Tryckt först i Julkvällen (Publicistklubbens jultidning) 1883, sedan i Tryckt och Otryckt: II (1890), nu i Samlade Skrifter, del XXII, Prosabitar från 1880-talet. . Han skådar dem från sin våning, vilken då låg tre trappor upp i n:r 11 vid Storgatan med utsikt över Ladugårdslands (numera Östermalms) torg och kyrkogård. Skisserna äro dock ej strängt verklighetsskildrande. De äro impressionistiska, ej realistiska, de giva ögonblicksbilder, ej ordentligt tagna fotografier, de medtaga blott vad som lockar betraktaren. Tonen är här en helt annan än i Det Nya Riket. Där var den elak, här är den medlidsam. Där vände sig ju Strindberg mot de mäktige och ansedde, här tecknar han helst bilder från fattigdomens och barnens värld. En liten enskildhet är betecknande: Han ser en mor med sin lilla flicka, modern vill gå vidare, flickan vill stanna; och Strindberg ser från sitt fönster att »modern måtte ha tryckt den lilla handen något för hårt, ty det gick som galvaniska rörelser genom barnets lilla kropp».

Strindberg har försvarat men även förnekat Det Nya Rikets litterära metod i en uppsats Om Realism, tryckt 1882 i den radikala tidskriften Ur Dagens Krönika Senare införd i Tryckt och Otryckt II (1890) och senast i Samlade skrifter, del XVII (Likt och Olikt II).. Den var alltså skriven på en tid då hans ännu, om också ej enbart, idkade fantasidikten. Dock hävdar han att fantasin ej kan skapa, blott arrangera. Men han angriper ej den gamla skolan därför att den skulle haft för mycken fantasi, utan därför att den rörde sig med allmänna antydningar i stället för levandeenskildheter. Mest angriper han den gamla idealismen ur moralisk synpunkt. Den förnekar, säger han, i livet de ideal den bekänner i dikten. Ej så de unge. »Vi hava förlorat tron på serafimerorden — det är sant, men vi tro ännu på Gud». Vi äro naturalister, fortfar han, och anse detta som ett hedersnamn, emedan — åter en etisk synpunkt, ej en ästetisk — vi älska det naturliga men ej det förkonstlade, särskilt på samhällets område.

Bland de överkulturens alster Strindberg i sina vittra och samhällskritiska skrifter från denna tid föraktfullt omtalade var versskrivningen ingalunda det minst syndfulla. Däruti överensstämde han med 80-talets hela riktning, som gynnade verklighetsskildringen och prosan på fantasidiktens bekostnad. Ingen utsade denna åskådning med så ivrig ensidighet som Strindberg. Ingen bröt mot den i praktiken så ohjälpligt som han. Före 1884 hade han ej sedan Röda Rummet skrivit en enda rent skönlitterär verklighetsbok. Tvärtom utgav han samma år som Svenska Ödens andra del (1883) en samling lyriska *Dikter* på Vers och Prosa, fast det är då visst och sant, att lyriken där var av en annan art än den man i Sverge då för tiden var van vid. Redan företalet är en stridsfanfar. Han förespår att en kommande tid skall bortkasta versformen, men han nyttjar den lika fullt ännu, ty »i att skriva dålig vers vågar jag jämföra mig med de störste» av Sverges skalder. Han angriper alltså vad som då i ännu högre grad än nu var den svenska diktningens största stolthet, lyriken. Men lyriken angriper i sin tur honom själv. Han kan icke slippa den.

Diktsamlingens sista avsnitt är dess äldsta. Det innehåller några ungdomsdikter från 1869—72. I dem är, som förut nämnts Se sid. 33., Strindberg ännu avsiktligt poetiskt och följer godkända mönster.

Diktsamlingens näst sista avdelning är dess näst äldsta. Den innehåller dikter från medlet av 1870-talet. I demträder redan oppositionslusten fram. De äro starkt påverkade av Heine, såsom författaren själv antyder; om Heine talar han ock i ett galghumoristiskt upprört brev på tyska från denna tid (Han och Hon). Dikterna från hans första resa till Frankrike ansluta sig direkt till Heines Nordsee; en av dem är också själv en Nordsjöbild, en «annan (den till England) är en ren omdiktning av en Heinedikt (om Tyskland). De hava både den tvska förebildens självsvåldigt fria vers och dess självsvåldigt, nyckfullt hoppande stil. Strindberg är än mera drastisk i sina uttryckssätt än Heine. Han röjer en rent naturvetenskaplig oförsynthet i de bekanta raderna: Havet är grönt, så dunkelt absintgrönt; det är bittert som chlormagnesium och saltare än chlornatrium; det är kyskt som jodkalium; En annan gång kallar han en fjäril för »den dumma djeveln» (han säger ej ens »djävulen»), därför att denne sökt sig till en anilinfärgad, alltså giftig, ros på ett blommigt täcke, i tro att det var en verklig, och dött på kuppen; det ligger nog någon ungdomligt bitter kvinnoerfarenhet bakom denna parabel — dock ej alltför bitter. Ty Strindberg är i dessa dikter icke alls så cynisk som han låter.

Han är fortfarande motvillig mot det utländska (franska) och kär i det hemländska som han hånar. Han bekänner att han längtar till det fula landet med de vackra ögonen, — — — — — — — — — — — — det stolta öl- och brännvinslandet och dess europeiskt ryktbara kakelugnar. I sin dikt till England röjer han den svenska 8o-talismens förening av kärlek till de engelska utvecklingsfilosoferna (till vilka Strindberg fogar Dickens) och motvilja mot Englands imperialism, affärssinne, pietism och— tillägger Strindberg — emanciperade damer. För Norge och dess bondeopposition klappar hans oppositionella hjärta varmt.

Så komma då de dikter där Strindberg är färdig. Även där vårdslösar han ofta formen och det med full avsikt. Han använder gärna den av Heidenstam såsom typiskt 80-talisk hånade »bekvämlighetsversen» med bara varannan rad rimmad. En gång rimmar han t. o. m. endast de udda raderna men icke de jämna; i en fyrradig strof alltså rad 1 och 3 men icke rad 2 och 4. Någon gång blandar han vers och prosa. Han använder med glad oförsynthet vardagliga talspråksformer som »oprahuset», »kaklugn» och »skym unnan». I sin polemik nekar han sig ingenting. Där talar han om syfilis och lort och »Musernas bidet» (toalett). Man ser att han menar fullt allvar, då han säger: Det sanna är fult, så länge sken är det sköna. Det fula är sanning! Han försöker skriva fult. Förgäves! De grova orden klinga icke (för den som är litet härdad i fråga om poesi) pinsamt och fult utan muntert och käckt. De verka fantasirikt. När han gör en idyll som Lördagskväll långt mer vardaglig och realistisk än dittills brukats, blir den därigenom bara dess mer verksamt och levande vacker. Den oppositionellt men ej slött vårdslösa formen, den kastvindslika ombytlighet som präglar hans vers ökar dess fart och liv, gör den eggande, medryckande.

Dessutom har Strindberg en medfödd, okuvlig smak för klangrika, mitt i farten säkra och mitt i lidelsen lätta rytmer. Han har en lika medfödd och okuvlig smak för de klangfulla, fylliga, fantasirikt målande orden, och när han medels sin språkliga radikalism öppnar slussarne för alla de ordmassor som dittills ej släppts in i diktens lugna kanaler, blir det icke minst en mängd nya skönhetsord han låter strömma in i språket. I båda dessa fall förebådar och förbereder han Fröding, vilken han också med säkerhet direkt påverkat. Han har alltså icke endast »rivitför att få luft och ljus», som han säger i Esplanadsystemet, utan ock lagt grundstenen till svenska sångens nya tempel. Han är visserligen ej alls en sådan formkonstnär som Fröding. Men klangen både i orimmade dikter som Sångare! och rimmade som Ballad antyda vad han skulle mäktat i formväg, om han blott velat möda sig. Liksom Fröding älskar han ståtliga utländska ord och namn (som Herr Beaujolais de Beaune). Han nyttjar till och med klassiska citat eller namn några gånger, särskilt i Perseus och Andromeda. Men det är typiskt att han slutar denna stilfullt vackra dikt med en strof, avsiktligt och muntert formad i modern tidningsstil. Hans vackra liknelser hava, även de, alltid en rörlig, slaglystet käck prägel. Så t. ex. när han iHögsommar i Vintern skildrar hustrun:

Blicken som en blåsmidd klinga värjer hugg men vill ej stinga — — — blixten ifrån bröstets spänne slår en ljungeld mellan tvänne blickar som förgås i en. *Strindbergs sommarvilla på Kymendö. Det övre gavelrummet var Strindbergs arbetsrum.* Ty hädaren besjunger sin hustru. Hon var denAndromeda som Perseus befriade. Om

henne handlar ock Balladen, hon var den unga kvinna som räddade den fattige ynglingen, vilken »går världen kring, har ingenting, är ingenting», alldeles som det nyss var fallet med hans diktare, blott med den skillnaden att Strindberg i dikten skildrat sig som en adlig herres son och henne som »hyddans dotter», medan deras inbördes samhällsställning i verkligheten var den rakt motsatta. Hädaren besjunger just hemlivet med hustrun, besjunger barnens fröjd, besjunger havet och Skärgården som ramen därtill. När han vänder sig från sin lilla rymd och blir världstrotsaren, blir Loke som hädar gudarne, även då avtäcker han en vek vrå i sitt sinne — en vrå där Gud bor, fast (säger han liksom Viktor Rydberg) ej någon tidens gud utan evighetens. Icke ens häda kan han alltså i den grad han ställer i utsikt.

Men han kan onekligen mycket i den vägen. Han använder just sitt eget livs nyvunna sedlighet till bakgrund för sitt hädande av programidealisterna vilka, medan de vila sig från sitt vackra tal, dyrka idealen vid ostron och champagne hos lätta damer. Han angriper de förr stort lovande, nu som pratmakare skildrade liberalerna. Han avhånar i Kunglig Nihilism allmänheten som, sedan Oscar II applåderat Harald Molanders nihilistpjäsFurstinnan Gogol på Dramaten, börjar undra om det icke är bäst att tala väl om nihilismen, vilken kanske har framtiden för sig. Han har naturligtvis intet gott öga till kritiken, vilken föraktar det äkta men beundrar det uppklädda (Finsmakare). Han slåss utan hänsyn och förbarmande med sina mer eller mindre anonyme fiender (Taga Rävar, Den Underliga Skogen, Nu och Då). Han angriper signaturskalderna. Edv. Bäckström, vilken redan i Gazetten fått en snärt för sina elegier, parodieras nu på sina egna elegiers versmått och kallas på grund av sin städse sångberedda fosterländskhet »den lille sättargossen som skrev de vackra verserna vid det historiska tillfället». Än skarpare slår Strindberg efter den skald vilken redan framträtt som en av ledarneför den kritiska anstormen mot honom, Wirsén. Wirsén hade i en artikel avböjt strid med Strindberg, ty »vi äro ovane att korsa vår klinga med en dolk». Det är därpå Strindberg i Olika Vapen låter en morisk slav, talande till en spansk högadlig herre, svara: Dolken är väl ock en klinga och har lika stolta anor som din värja, kastilian, Dolken är tyranners bane, stuckit Cæsar ut från världen, när han tummade dess plan! Och så låter han den ädle spanjoren = Wirsén undfly striden med värja mot dolk och i stället tillgripa gift. Mindre storstilat hätsk till innehållet men mera ogenerat frän i tonen är Idealistkritik, där Strindberg avfärdar den finskfödde skriftställaren Karl Wetterhoff, vilken jämte en läkare vid namn Könsberg parodieratHerr Bengts Hustru i ett stycke kallat »Hustru Bengtsson».

Fortfarande angriper han kungaminnenas firande. När på Gustav Adolfs dag: överståthållarn har så befallt att i dag skall firas en fest överallt, en fest för den fria tanken, hävdar han att Gustav Adolf icke alls stred för religionsfriheten utan blott för lutherismen, sin tro. Han skyr ej att jämföra sin egen lott med hjältekonungens och finna sin egen mest orättvis, ty han själv har ju också stritt för sin tro men i stället för en ärofull död fått på sin lott ett liv utan ära. En sådan bikt ävensom inledningsdikten Biografiskt röja det kropps- och själslidande som ligger bakom dikternas jubel och överdåd, friskhet och fräckhet. Detta är, jämte tidens stämning, bakgrunden till samlingens mest utmanande dikt,Folkupplagan, varmed menas dynamiten, vilken Nobel (ofrivilligt) satt som ett dödande vapen i de fattigas, i anarkisternas händer.Dikter var frånsett Kulturhistoriska Studier, den första bok av Strindberg, som utkom på Albert Bonniers förlag. Förut hade hans förnämste förläggare varit Seligman — som bl. a. utgav Röda Rummet — Adolf Bonnier och Looström. Looström hade utgivit Svenska Öden och Äventyr, men just med anledning av dessa hade Strindberg kommit i tvist med denne sin vän och förläggare. Han har i lätt beslöjad form skildrat deras mellanhavande i en tysk uppsats, kallad En Tysk Förläggarprocess, vilken dock aldrig vart tryckt under hans livstidDen återfinnes nu i Samlade Otryckta Skrifter II.. Till följd av sin misstämning mot Looström lyssnade Strindberg gärna till sin varme beundrare, Karl Otto Bonnier, när denne uppsökte honom ute i Skärgården och å sin fars, Albert Bonniers, vägnar erbjöd honom att förlägga Dikter. Ehuru gubben Bonnier ingalunda var så hänförd därför som sonen, kom uppgörelsen till stånd, och alltsedan dess var firman Bonnier Strindbergsförläggaren framför andra under hela 80-talet — en riskabel ära den tiden.

Redan Dikter förfärade. Aftonbladet fann i dem råhet och smuts. Dagens Nyheter fann dem, åtminstone till stor del, »egendomliga, snillrika och hårresande».

Fullt så mycket förfärade ej Strindberg sin samtid med sin följande år (1884) utgivna bok, också en versbok, *Sömngångarnätter på Vakna Dagar*Boken innehöll fyra nätter, av vilka den första tryckts redan i Dikter. En

femte natt tillkom, då andra upplagan utgavs 1890.. Där röjer han den blidare stämning som naturligt födes hos en, vilken slagit sig ned utomlands och tänker tillbaka på hemlandet; han hade nämligen, när dessa dikter skrevos, flyttat till Frankrike. Sömngångarnätters versslag är i övervägande grad knittelvers liksom den sista upplagans av Mäster Olof, vilken ju ock bars av en jämförelsevis blid stämning; dock avbrytes detta versslag här stundom av ett annat, ett gladare, med kortarerader, vilka börja med betonad stavelse. Språket växlar också, känsligheten avbrytes ständigt av ironiska vändningar, polemiska anfall och t. o. m. längre kritiska uppgörelser med olika makter. Vemodigast blir känsligheten, då diktaren talar om hemlandet och barndomsminnena, gladast då han talar om naturen. Allra känsligast är den lilla inledningsdikten, där han giver sin bok det namn som bäst passar den (och hans flesta): ett urtaget hjärta.

Boken är först och främst en uppgörelse med tiden och ej endast med dess konservativa makter. Han är visserligen strax i färd med ett angrepp på det religiösa förtrycket, på kyrkan, på konfirmationen, »sin första mened» som han kallar den. Men han undantager Jesus från anfallet; han prisar tvärtom denne som en tvivlare. Mot ett konservativt ideal kan man ock säga han vänder sig i sin uppgörelse med Antiken eller med skönheten, vilket för honom blir ett och detsamma; han anser denna med auktoritetens makt stå i vägen för det som tiden kräver. Men han bekänner att Antiken för honom en gång varit en allt annat än konservativ, tvärtom en befriande makt. Det är därför med aktning och tack han vänder den ryggen — för att tjäna nyttan. Han liksom Snoilsky under 80-talet ställer mot varandra Aphrodites, skönhetsgudinnans, bild och Sliparens, den fule slavens. Men medan Snoilsky manade Aphrodite att stiga ned till Sliparen, så manar Strindberg slaven att resa sig.

Det var utilismen, läran om den allmänna nyttan som högsta grundsatsen för vårt handlande, det var den som enligt tidens tro skulle skänka de förtryckta lycka. För detta stora mål måste skönheten offras, det hävdade även Snoilsky. Strindberg försöker också att glädjas, när han ser en gotisk kyrka i Paris förvandlad till en nyttig anstalt för slöjder och industri. Men det bjuder emot, ty även gotiken (= romantiken) visar sig hava ett fast grepp om hans själ. Men för övrigt: gagna vi verkligen de många, om vi göra nyttan till världens herre, nyttan i dess mest tidsenliga form, storindustrin? Strindberg (i viss motsats mot Snoilsky) svarar nej.Storindustrin, storstaden, hela den moderna tekniken förstör naturen, hävdar han, och därför, menar han tydligen, kan den ej skapa de mångas lycka.

Tekniken står i närmaste förbund med vetenskapen, och därför drabbas även denna av Strindbergs anfall. Han borde ju hålla den högt, ty »stor är tron, men vetat är störst». Men när allt kommer omkring, så håller han ändå mer på tron. Han avvisar ej blott teologin utan ock filosofin, ja naturvetenskapen som världsförklaring. Citerande Voltaire utropar han: Man ser på ämnet; men den som gjorde't, — — — han finns ej till för vedersakarn som tror på skon och förnekar skomakarn. Men hans tro blir ändå alltför allmän för att giva honom och människorna något att hålla sig till. Vad blir då till sist hans stöd? Jo, utilismen som demokratisk lära, som människokärlekens lära. Icke vetenskap och teknik skola befria bönder och arbetare, utan de skola befria sig själva. Och andens arbetare finna sin rätta plats, om de — såsom Snoilsky, vilken är den ädling som prisas i slutet av Fjärde Natten — ställa sig i deras led, om de offra sig för deras sak. På det sättet blir ändå vår tid den tid då andarne vakna.

*

XIII.

NATURPREDIKAREN.

Redan då Dikter kom ut, vistades Strindberg ej längre i Sverige. Hemma kände han marken bränna under sina fötter. Han hade kommit in i ständigt nya strider, rönt allt bittrare kritik. Överansträngd som han var, led han nervöst av kritiken, slog därför nervöst igen, och så vart stämningen mot honom än mera retad. Hur han kände sig vid denna tid visar han i den lilla, 1883 författade Sagan om Herkules Den trycktes blott i 13 exemplar; nu

återfinnes den i de Samlade Skrifterna, Efterslåtter. . Undertiteln (Ur: Det Gamla Riket) visar att sagan är ett svar på kritiken av Det Nya Riket. Den är mycket drastisk. Herkules (= Strindberg) skall ränsa Augias' stall (= Sverge) från all oxträcken med däri boende tordyvlar. Han kallas då för folkfiende. Nej, svarar han, »någon folkfiende är han icke, men en oxfiende och en tordyvelsfiende är han».

September 1883 reste alltså Strindberg till Frankrike. Han slog sig först ned i Grèz, en liten by känd som säte för en svensk artistkoloni. Där träffade han bland andra den finske bildhuggaren Ville Vallgren, som gjorde en byst — väl den första — av Strindberg, träsnittsartisten Tekla Lindeström (senare fru Karl Nordström) samt sin vän Carl Larsson, vilken illustrerat hans Svenska Folket. Han har givit en hänförd bild av livet där — vilket syntes honom vara det förkroppsligade naturparadiset — dels i Sömngångarnätter, Andra Natten, dels i en uppsats (i Svea 1884) Nu i Samlade Skrifter, Likt och Olikt II., där han just skildrade Carl Larsson. Han prisar denne dels därför att han älskar på en gång det sköna, det fantastiska,»de gamla idealen» och verkligheten i hela dess oändliga rikedom — alldeles som Strindberg själv; dels därför att han vill föra konsten ut i livet och in i hemmet — det är 80-talets demokratiska konstideal.

På senhösten finna vi Strindberg i Paris. Där hade han nu som förra gången svårt att trivas. Han fann som många andra nordbor att fransmännen saknade sinne för bekvämlighet i hemmen. Han har godlynt skildrat sina vedermödor i en artikel kallad Marthas Bekymmer (tryckt i tillfällighetsskriften Från Seinens Strand 1884) Sedan införd i Tryckt och Otryckt II; nu i Samlade Skrifter, Prosabitar från 1880-talet.. Först bodde han i Passy, alltså i Paris' utkant, där han säger att han för första gången lärde sig hata storstaden. Sedan flyttade han ut till Neuilly, där han bodde vid en trädplanterad gata, stor som ett torg (omtalad i inledningsdikten till Sömngångarnätter), och i bostaden hade något så oskattbart som en kakelugn, vilken dock gav föga värme; antagligen är det därför han i Dikter — Landsflykt VII — talar så hänfört om Sverges kakelugnar. Han sökte få svensk mat — ett utslag av hans patriotism som ju var vederbörligen naturenligt — men lyckades varken få ärter till torsdagssoppan eller dill till dillköttet i Paris. Han fick först godsakerna hemifrån till julen, då han ock lyckades i Paris uppbringa en svensk gran — i en blomkruka.

I Neuilly gjorde han två märkliga bekantskaper: två av de store norske diktare han beundrat, Björnson och Lie. Dem har han tillägnat sina Sömngångarnätter. Han hade först råkat dem i Paris — med Björnson hade han redan förut brevväxlat — sedan sökte de upp honom i hans hem i Neuilly. Lie älskade han genast och höll ut därmed hela livet, ehuru han fann något farligt även hos denne, och det just i älskvärdheten: något hypnotiserande. Men vida starkare reste sig hans ömtåliga rädsla för allt beroende mot Björnsons starka person. Dennes överströmmande, björnstarka*Strindberg 1884. Robert Roesler foto.*vänlighet ville alltid beskydda och det var vad Strindberg minst av allt tålde. Björnson ville att Strindberg skulle dikta och ej reformera samhället, Strindberg ville tvärtom. Dessutom brötos snart deras åsikter. Björnson var ju kvinnans riddare, så som blott de store norske diktarne voro det, han hade bl. a. i En Handske krävt att mannen före äktenskapet skulle vara lika kysk som kvinnan. Detta gick ju ej alls i Strindbergs stil. När man därför en gång i januari 1884 satt och språkade och Björnson kom in på kvinnofrågan, avbröt Strindberg honom ängsligt-vänligt: »Låt oss inte tala om det där mera, snälle vän!» Lie sökte avleda genom att föra talet på de revolutionära rörelser som gingo genom tiden. Då var Strindberg strax med. Han prisade Ibsen som velat lägga »torpedo under arken» (spränga hela samhället i luften). Men Björnson snoppade av honom med ett: »Löst prat! Ibsen är ej den man, som skulle våga sitt skinn för en sådan handling. Och icke du heller!»

Strindberg hade nu trätt i direkt förbindelse med den franska kulturen; den skulle sedan bliva den utländska kultur som han kände bäst, och av vilken han hämtade de starkaste intrycken. Han hade av ett internationellt institut blivit anmodad hålla föredrag i Paris om svensk litteratur på franska. Det blev nu icke av, men han mottog anbudet att bliva medarbetare i en internationell franskspråkig tidskrift (La Revue Universelle Internationale). Han lärde sig på grund därav med rätt mycken möda att skriva franska och började sedan skriva även i andra franska tidskrifter. Han skildrade t. ex.Björnson i Le Monde poétique 1884 Uppsatsen infördes även i den svenska tidskriften Tiden, sedan i Tryckt och Otryckt II; nu i Samlade Skrifter, Likt och Olikt II..

Emellertid hade Strindberg i januari år 1884 flyttat till Schweiz. Där trivdes han till en början synnerligen väl. Hans arbetskraft var så väldig som någonsin. En egentligen schweizisk men genom gifte svensk dam, fru

Chexbres från Pension Victorias Terass.

Hélène Welinder, som sammanträffade med Strindberg nere i Schweiz sommaren 1884, har skildrat honom sådan han då var: fin och försynt, i allmänhet tystlåten, hövisk, försjunken i sitt arbete; men bräddfull av iver och fantasi, när han fick en idé om något lockande företag, och vulkaniskt vred, när han tänkte på den fientlighet som stundom nådde honom över land och hav hemifrån Sverge. Samlivet med hustrun var alltjämt präglat av de första äktenskapsårens, trots övergående brytningar, ljusa lycka. När någon av gästerna på det pensionat där han bodde mötte honom, hade han nästan alltid samma fråga på läpparne: Var är Siri? Har ni inte sett Siri? Han tycktes ej kunna undvara henne en timme. Hon å sin sida gav uttryck för vad hon kände, då man 1884 firade hennes födelsedag och hon därvid drack sin man till med orden: »Tack för sju lyckliga år!» Och så barnen! Ingen kunde vara en förtjustare och ömmare far än Strindberg. Vid denna tid (1884) föddes hans ende son, Hans Sonen Hans och yngsta dottern Greta fingo sina namn efter den bekanta sagan. Äldsta dottern Karin hade däremot fått sitt namn blott på den grund att ingen i släkten hette så..

Familjen åtföljdes av en trotjänarinna, Eva, som utmärkt skötte barnen.

I Schweiz hade Strindberg slagit sig ner i Ouchy nära Lausanne, alltså vid Genèvesjöns norra ända. På sommaren bodde han i en liten by Chexbres, mellan Lausanne och Vevey. Hans Schweiz-vistelse avbröts våren 1884 av ett besök i norra Italien, skildrat i resebrev hem De flesta infördes i Dagens Nyheter. Samtliga resebreven trycktes sedan i Tryckt och Otryckt II; nu i Samlade Skrifter, del XVI, Likt och Olikt I. . Ett par senare korta besök därsammastädes gåvo anledning till ett par nya korta skildringar Rom på en dag, först tryckt i tidningen Blänkaren 22 april 1885, och Mitt Venedig, först tryckt i kalendern Svea 1889, båda skildringarne sedan införda i Tryckt och Otryckt III samt nu i Samlade Skrifter, Likt och Olikt I. .

Även i dessa brev förfärade Strindberg sin samtid genom att häda ännu ett av dess mest lovsjungna ideal. Man ser av dessa brev från alla dåtida nordbors främsta längtansland framför allt hur svårt Strindberg hade att trivas annorstädes än hemma. Han jämför ständigt Italien med Sverge och finner det sämre. Han vägrar att finna Medelhavet blåare än Kanholmsfjärden. Han finner Venedigs kanaler smutsigare än vattnet vid Röda Bodarne. Norra Italien är ju så slätt, och slättland, det var icke i Strindbergs smak. För övrigt fanns det för litet oförfalskad natur i Italien — icke en backe där man kan få lägga sig under en pinie! Hela naturen var ju delt av enskilde markägare. Rom störtar han igenom på en dag och vägrar absolut att inför dess märkvärdigheter känna de känslor som den förevisande vaktmästaren väntar. Alldeles kunde han visserligen icke undgå att gripas av Italiens skönhet. Men här som alltid var han ivrigt på sin vakt att ej upprepa andras tal utan se med egna ögon — och helst se något som kunde låta honom motsäga andra. Sedan han väl motsagt sina föregångare och skrapat bort den puts av romantiskt konventionella föreställningar varmed dessa inhöljt Italien,kunde även han njuta av den mindre underbara men mer natursanna skönhet som fanns bakom den bortskrapade grannlåten.

Hänförelsen för det vackra, nämligen det konstgjort vackra, det tradionellt vackra var överhuvud något som Strindberg med all makt ville bekämpa. Dylikt var romantik, och romantiken var för honom fienden. I samband med hans motvilja mot det romantiska stod hans dåtida motvilja mot det aristokratiska. Han tyckte icke om store män. Han hädade världens främste diktare och konstnärer i tur och ordning: Goethe, Rafael, Michelangelo, ja t. o. m. Shakespeare, som han dock tidigare beundrat och lärt utav. Ty store konstnärer voro egentligen en lyx, en kulturlyx. Men all lyx måste bort. Tillbaka till naturen! måste bliva mänsklighetens lösen.

Strindberg har alltså medvetet och lidelsefullt gjort Rousseaus, naturpredikarens, lära till sin. Rousseau är hans ojämförligt förnämste läromästare under denna tid. Dessutom hade han i Paris läst Max NordausKonventionella Nutidslögner, vari han med stor tillfredsställelse återfunnit sin egen kritik av nutidskulturen. Sin nu mognade åskådning framlägger han i uppsatsernaOmdet Allmänna Missnöjet, dess Orsaker och Botemedel samt Livsglädjen ochKulturarbetets Överskattning vilka utgåvos under samlingstiteln *Likt och Olikt* (1884) Samtliga dessa uppsatser och en hel mängd andra ha i Samlade Skrifter sammanförts under titeln Likt och Olikt I—II..

Han genomför nu sin Rousseauanska åskådning med den hänsynslösa följdriktighet som hela livet igenom var hans särmärke. Han vill avskaffa en lång rad av samhällets mest aktade yrken och sysselsättningar. Fursten är en söndergången varelse, förtjänt av det största deltagande. Hans yrkessjukdom är att tro sig vara folkets överordnade, när han är underordnad. Ämbetsmännen, vilkas skaror äro tronens stöd och folkets fasa, ha råkat ut för samma yrkessjukdom. Prästen är, om han genomskådar sitt yrkeshyckleri, det beklagansvärdaste av samhällets offer. Läkaren kan intet egentligen göra, ty han kan ej ordinera bort fattigdomen. De »stora uppfinningarnes» värde har ofantligt överdrivits. Vetenskapsmannen arbetar ofta endast för vetenskapen och icke för mänskligheten. Ofta är han okunnigare än den olärde. En gång kom det t. ex. en statstillsatt fiskeriintendent ut i Stockholms skärgård och väckte allmänt åtlöje, när han skulle lära gamle fiskare fiska.

Dock bör man märka att hur skarpt Strindbergs kulturkritik än inriktades mot vetenskapen, så byggde dock hans åskådning på vetenskaplig, naturvetenskaplig, grund Darwins och Spencers utvecklingsfilosofi, Stuart Mills nytto- och lyckomoral hade han lärt känna och gilla före Rousseau, och han hade ej övergivit dem. Darwin har »mest av alla genomskådat sammanhanget i skapelsen». Strindberg trodde visst icke att naturen var en fridsam idyll, han röjer — särskilt i novellen Samvetskval från detta år — en skarp blick och pinad känsla för alla levande väsens kamp om tillvaron. Han vänder sig också mot en alltför ljus tro på utvecklingen. Det som segrar är visst icke alltid gott, det är visst icke alltid de svagare som gå under. För övrigt är det en hjärtlös lära att de svagare skola gå under. Denna lära utnyttja förtryckarne, aristokratin, till stöd för sin makt.

I sin kulturkritik skonar Strindberg ingalunda den samhällsklass han själv tillhörde, de frie kulturarbetarnes. Artistens yrke har, säger han, blivit mer överskattat än något annat. Man kan ej tänka sig ett kraftigare bevis på kulturarbetets överskattning än Thorvaldsens Museum. (Nu minns Strindberg tydligen, vad han ej antydde, när han skrev I Rom, hur tråkigt han hade, då han besåg detta museum 1868). Målarkonstnären målar icke naturen sådan den är utan sådan som den bäst gör sig på tavlor. Detta gäller särskilt de skickligaste, de moderne konstnärerna. De äro, i bjärt motsats mot vad kritiken tror, blott tekniker. Men de äro ensidige tekniker, vilka avlägsnat sig från naturen och från den naturligamänniskan. De borde i stället ägna sig åt att försköna de rum vari folk bo och de bohagsting som folk använder. Författaren är en typ som alldeles borde försvinna. Detta gäller ej blott lyrikern, vilken blott får roa och smickra, alltså måste bortse från livets allvarliga sidor, utan även dramatikern och romanförfattaren, vilka mera syssla med det verkliga livet, alltså stå högre. Nej, författaren måste bliva tidningsskrivare, ty en sådan har verkligen till uppgift att återgiva livet i oförställd gestalt.

Denna dom över författaren sammanhänger med en erfarenhet som Strindberg själv gjort, och åt vilken han under dessa år upprepade gånger giver uttryck. Ham hade fått beröm för åtskilliga böcker, och även dem man ogillat hade man funnit kvicka. Men det allvarliga tänkandet, det samhällsomdanande syftet bakom de kvicka orden och de livliga skildringarne, det hade man ej velat se, än mindre taga till hjärtat.

Återstå de »produktiva» yrkena. Undersöker man dem, finner man först att köpmannen intet producerar, blott byter. Dock står han högre på den nutida samhällsskalan än hantverkaren som verkligen producerar. Fabrikanten varken frambringar eller förädlar, han låter blott medels sitt kapital arbetarne förädla varorna. Arbetarne äro givetvis en nyttig samhällsklass, men de ting som de framställa äro mycket ofta onyttiga. Storindustrin framälskar konstlade behov, och arbetaren är därför för sin utkomst beroende av modets växlingar. Han är den olyckligaste av alla samhällets medlemmar. Bonden däremot lever av alla människor det sundaste livet. Han lever kvar hos naturen och har ej blivit offer för den ständigt alltmer uppdrivna arbetsfördelning som är tidens olycka. Men staden är en utväxt på samhället, en pesthärd. Dock, Strindberg är optimist denna tid. Städerna skola dö, säger han i ett brev 24 maj 1884, men först sedan de uppfyllt sin bestämmelse att civilisera världen. »Den falska kulturen skall bort, men den äkta skall leva».

Den falska kulturen har dräpt livsglädjen. Vilja vi få denna tillhaka, då måste vi tillbaka till naturen såmycket som möjligt. »Gå icke med hopsnörd hals, hopknäppt bröstkorg»; (Detta skrevs ju på 80-talet som bland annat var dräktreformens tid; man ser på 80-talsporträtt att Strindberg själv reformerat sin dräkt i antydd riktning.) »vaka icke, när du skall sova, och drick icke, när du skall äta; kasta upp din bädd själv och spräng icke ditt huvud

på att hålla husa, och skaffa dig icke hjärnanemi på att få tråkiga och dyra nöjen men lek, spring, åk skridskor, slå boll och var ung med de unga». — »Då kan du hålla ut», säger han, »till den dagen då vår ande får en ny luft att andas och våra själar få en annan föda, och då ha vi livsglädjen på fullt allvar, men först då! Jag har läst för mycket av Thomas a Kempis för att vara med om den, men jag vill ändå arbeta för den, ty jag tror på det kommande släktet».

Namnet Thomas a Kempis antyder att Strindberg nu ock haft en uppgörelse med kristendomen. Nu ogillar han den pietistiska kristendom med vilken han under sin svåra och Schopenhauerska tid på 70-talet delvis sympatiserade. Kristus kunde, säger han, icke vara så glad av naturen, då han fått upp ögonen för det bakvända i världen, men han var ändå glad med de glada. Kristus hade nog också för avsikt att ställa om samhället på förnuftiga grunder. Men dock kan han ej stå för nutidsmänniskan som något ideal, ty han levde ett helt annat liv än vi. »Allt som binder oss vid livet fanns icke för honom!»

Vid denna tid försiggår tydligen i Strindbergs sympati en långsam förskjutning från kristendomen till Antiken. Han förklarar visserligen ivrigt att ej Platon och Aristoteles äro auktoriteter för honom, men han citerar dem lika ivrigt, särskilt för att styrka sin sats att konsten blott är naturefterhärmning. Aristoteles (realisten) berömmer han uttryckligen, och från honom hämtar han sitt — med grekiska bokstäver tryckta — motto tillSömngångarnätter. Han fann i Antikens, särskilt i Hellas', medborgare något av den naturliga allsidighet, den harmoni mellan kropp och själ som hanhyllade. Dock klandrar han skarpt att Hellas' kulturbärande klass gick arbetslös. Därför föll Hellas.

Också med Sverge och svenskheten hade Strindberg yid denna tid en uppgörelse. Han hade tänkt börjaLikt och Olikt med en skrift Vad Gäller Striden? vari »Det Unga Sverges» program skulle framläggas. Skriften var en gravsång över de frisinnades felslagna förhoppningar från tiden närmast efter representationsreformen och en siarsång om den seger varpå 80-talets radikaler trots allt trodde. Den riktade främst sin udd mot signaturdiktarne och innehöll en skarp vidräkning med Wirsén för dennes kritik av Strindbergs böcker. Strindberg är den förste som påvisar Wirséns vana att nedsätta de stora eller kulturella författarne (han nämner Ibsen, Björnson, Brandes, Kielland, Bååth, fru Edgren och på sladden ett nu glömt namn) men upphöja sådana som »prinsessan Eugénie, avlidne ryttmästaren v. Möller, barnbördsprofessor Andersson, revisor Tammelin och d:r Gustav Meijer!» Emellertid tvekade Strindberg, om han borde utsätta sig och sin hustru för det allmänna raseri som han måste förutse, om han så öppet och skarpt toge till orda i egen sak. Han bad därför förläggaren (Bonnier) stryka angreppet mot Wirsén. Sedan bad han denne vänta med hela skriften, och den trycktes först 1886 i den danska tidskriften Tilskueren, under titeln Den Litterära Reaktionen i Sverge Sedan omtryckt i Tryckt och Otryckt III (1891) och — med de uteslutna delarne som tillägg — i Samlade Skrifter (Likt och Olikt II)..

I stället upptog Strindberg svenskhetens problem till behandling i artikeln Nationalitet och Svenskhet (införd i Likt och Olikt). Han upptager ännu än gång Olle Montanus' tes från Röda Rummet om svenskarnes eller åtminstone den svenska bildningens brist på nationalitet. Men denna gång giver han Varken detta förhållande ett ironiskt gillande såsom i

Olles föredrag eller ett bittert ogillande såsom i Olles efterlämnade papper. Han intager en mellanståndpunkt. Sverge bör visst icke uppgiva sin nationalitet men ej heller glömma att det finns andra intressen. Han tager rent av finnarnes parti mot svenskarne i Finland. Ryssarne omtalar han med stor sympati och hoppas på tsarväldets snara fall. Framför allt vill han att svensken skall vara europé, skall verka för ett stort europeiskt statsförbund med mönstret hämtat från det lilla Schweiziska förbundet. Världsspråket i detta förbund, vilket varje folk bör lära jämte sitt eget, skall vara franskan. Strindberg framträder nu för första gången som internationalist.

Han gör ock detta i den novell han skrev på våren 1884, och vari han upptager och fullföljer en idé som han gett varma uttryck redan i Svenska Öden — fredsidén. Novellen, Samvetskval Först tryckt i Tiden, juni i884, sedan i Utopier i Verkligheten., har blivit ett av hans mest frejdade verk.

Det problem han där behandlar hade varit aktuellt under fransk-tyska kriget 1870-71, liksom det vart aktuellt i början av det stora världskriget: problemet om franktirörerna d. v. s. civiie vilka öppna strid mot fienden utan att

vara inskrivna i armén. Liksom tyskarne 1914 påstodo sig bliva ofredade av franktirörer i Belgien, så ansågo de sig — sannolikt med mera skäl — omvärvda av sådana i Frankrike 1870. Enligt krigslagarne skola franktirörer skjutas knall och fall. Antag nu att en person med samvete får i uppdrag utföra en sådan order, vad blir, frågar Strindberg, följden? Jo, svarar han — och verkligheten lär också i något liknande eller likartat fall ha svarat detsamma 1914 — följden är given: vansinne. Dock, sista ordet i Samvetskval blir icke detta. Novellens sista ord blir en jublande hymn till den nalkande världsfreden, förebådad av den skiljedom medels vilken England och Amerika uppgjorde en tvistefråga, Alabama-frågan, som under normala

hållanden skulle ha krävt att de båda nationernas ära hävdades genom massmord i åratal.

En annan samhällsnovell, skriven sommaren 1884, De Lycksaliges Ö, utgiven som band III, häft. 1—2, avSvenska Öden och Äventyr, återgiver i satirisk form Strindbergs hela naturförhärligande samt hans förakt för överkulturen. Han förlägger det försvunna naturparadiset till en tropisk ö, där rik näring bjöds utan arbete. Där behövdes varken äganderätt, lagar, polis, kung eller kyrka, utan människorna levde i oavbruten enighet, fördrevo tiden med fri lek och inskränkte religionen till offer åt den allgode givaren. Men så ändrar sig scenen, och samma människor försättas i ett annat och ofruktbart land, där livet endast kan uppehållas medelst tungt arbete. Strax väljes en konung, inrättas en statskyrka, införes klassdelning, insättas ämbetsmän, stiftas förtryckande lagar, och utarmas det arbetande folket. Vetenskaper uppstå, framför allt den berömda knappologin, i det att en lika företagsam soni sysslolös överklassare inordnar i ett jättesystem alla världens knappar, grupperade gålunda:

Med hål.

Utan hål.

1:a

klass.

Med

1

hål.

1:a

klass.

Utan

1

hål.

2:a

»

»

2

»

2:a

»

»

2

»

3:e

»

»

3

»

3:e

»

»

3

»

4:e

»

»

4

»

4:e

»

»

4

»

o. s. v.

*

XIV.

SOCIALISTEN.

Det var ganska naturligt att den andliga utveckling Strindberg under dessa år genomgick skulle driva honom till socialismen. Ännu i Det Allmänna Missnöjet hade han nöjt sig med att kalla arbetarnes socialism lika berättigad som ämbetsmännens. Detta ville ej säga mycket. Han fann den innebära en ytterligare ökning av storindustrin, alltså onyttiga varor och överflödiga arbetskrafter. Han ville med sina Botemedel visa hur man skall komma ifrån socialismen. Dessa äro dock övervägande politiska. Universalmedlet är självstyrelse, vari ligger republik, allmän rösträtt, den stående härens avskaffande jämte mycket annat. Det enda ekonomiska hjälpmedel han förordade för arbetarne var att giva dem jord.

Men så läser Strindberg i Schweiz Sverges förnämste utopiske socialist, Nils Herman Quiding. DennesSlutlikvid med Sverges Lag fyllde honom rent av med salighet. Här fann han nybyggnad efter all samhällskritiken. Snart rönte han ock ett annat viktigt inflytande. Han hade i Schweiz, alla landsflyktiges förlovade land, träffat samman med utvisade eller flyktade ryske nihilister. Han tilltalades av deras hänsynslösa samhällskritik, deras tankars inriktning på den »sociala krisen», då det gäller att »ej vara svag i fingrarne». Möjligen härrör det av intryck från ryssarne att Strindberg röjer åtskillig misstro mot riksdagar. Anarkist vart han dock icke. Men väl socialist »som alla upplysta människor nu för tiden», såsom han yttrar i företalet till sin vid denna tid skrivna första del av Giftas.

Hans socialism fick alltså ett utpräglat ryskt drag. Det var särskilt den nu mindre uppmärksammade ryske socialisten Tsjernysjevski som påverkade Strindbergs åskådning. Dock var han även starkt påverkad från Frankrike,*»La petite maison» där Strindberg och hans familj hade sin bostad sommaren i884.*

den moderna socialismens hemland. Han upptäckte snart ätt Quiding egentligen byggt på franske socialister såsom Saint-Simon, Fourier och Cabet, vilken Strindberg tyckte bäst om, därför att han var utopist (Resa i Ikarien). Tyske socialister, såsom Marx, läste han också men tydligen med mindre intresse. Marx’ åskådning låg Strindbergs uppenbart fjärran. Marx intresserade sig nästan endast för utvecklingen fram till socialismen, Strindberg intresserade sig först och sist för uppbyggandet av det socialistiska samhället. Marx bygger ju vidare socialismen på storindustrin, vilken var Strindbergs värsta fiende. Strindberg förblev Rousseauan även som socialist. Julafton 1884 skriver han också till Tie: »50,000 sysslolösa i Paris och 30,000 i Turin i denna stund! Det är bara bönder som få äta i denna stund, ty de aktade sig för kulturen. Alla socialisternas försök att förbättra arbetarnes ställning är nonsens! Överproduktion på lyx!Ingen vill köpa! Och man kan tyvärr inte äta telefoner och symaskiner. Jorden är modern och amman!»

Emellertid hade Strindberg blivit medarbetare i den radikala tidningen Tiden, redigerad av K. P. Arnoldson och inom kort antagen till fackföreningarnes organ. Branting, vilken var med bland tidningens stiftare tillskrev redan i april 1884 Strindberg och bad honom medarbeta för 30 öre raden, ett mycket högt honorar den tiden. Under sagda år syntes Strindbergs namn ofta i Tiden. Så t. ex. skrev han dels fredsartiklar Se Samlade Skrifter, Efterslåtter., dels ett litet ironiskt läsdrama kallat Höstslask eller Den Samhällsvådlige Reformatorn Nu i Samlade Skrifter, del XVI (Likt och Olikt I).. Detta aktstycke jämte den i Budkavlen tryckta polemiken i samtalsform Underklassens Svar på de Viktigaste av Överklassens Fraser Nu i Samlade Skrifter, del XVI (Likt och Olikt I). med sin följdskriftÖverklassens Bevisföring Nu i Samlade Skrifter, del XVI (Likt och Olikt I). samt den då ej tryckta August Strindbergs lilla Katekes för Underklassen Nu i Samlade Skrifter, del XVI (Likt och Olikt I). giver talande prov på den minst sagt kraftiga tonen i hans politiska stridsskrifter under dessa år.

Det var särskilt två av socialismens grundtankar som Strindberg med hela sin lidelsefulla naturs eld omfattade. Den ena var angreppet på den enskilda äganderätten med allt vad därav följer, både arvsrätten och äganderättskänslan inom äktenskapet. Den andra var motsättningen mellan underklass och överklass. Strindberg hade lärt dessa då helt nya termer — förut hade man sagt arbetsklass och herrskapsklass eller dylikt — av Quiding, men det var han själv som skaffade dem burskap i språket och gjorde dem så ytterligt vanliga som de sedan blivit. Dessa termer äro ju icke marxistiska. Den marxistiska skiljelinjen går mellan proletärer och borgare,

lämnar alltså bönderna på den fientliga sidan. Strindberg däremot tog naturligtvis bönderna med på den rätta sidan, på underklassens.Var hans åskådning icke rättrogen, så var den dess mer radikal och stridslysten. Den våldsamhet varmed Strindberg gick till storms mot överklassen var oerhörd. Han kände sig vid denna tid först och sist som underklassens talesman. All hans 70-talsmisstro mot massan var alldeles försvunnen. Han medgiver att underklassen ledes av egoistiska syften, men det göra vi alla, och underklassens egoism är i motsats mot överklassens berättigad. I Höstslask vänder han sig mot det då som nu gängse lösensordet, då närmast formulerat av Harald Molander i hans skådespel Vårflod, att underklassen först bör reformera icke samhället utan sig själv. Tänk om den gör så! Den lägger bort sprit, tobak, kaffe och socker — och staten får inga inkomster; den lyder strängt sitt samvete — alltså går den ut ur statskyrkan och vägrar göra krigstjänst. Varpå överklassen inställer reformationen och ber underklassen vara omoralisk igen. Det lilla dramat erinrar i sin allegoriska art om vissa scener i Lycko-Per men är både skarpare och gladare i tonen. Skarpast är tonen i August Strindbergs Lilla Katekes. Där heter det: »Vad är överklass? De tärande, de styrande. Vad är underklass? De närande, de styrda. Vilka medel begagnar överklassen för att hålla underklassen under sig? Religion, Politik, Lagar, Vetenskaper, Konster och Moral. Vad är politik? Statskonst eller överklassens konst att hålla underklassen under sig. Med politik menas även ett bedrägligt förfarande».

Men hur radikal och våldsam Strindberg än var i sina politiska stridsskrifter, hur ivrigt han än höll sig till naturen och naturvetenskapen, hur energiskt han än avvisade all romantik — utopist, d. v. s. uppbyggande romantiker var och förblev han även som socialist. Bakom all hans vetenskapliga iver skönjes ock en stark moralism. Han håller bl. a. hårt på nykterheten. Först kallar han det visserligen oskyldigt att bonden tar sig ett rus vid festliga tillfällen, men snart övergår han till att helt utdöma alkoholbruket och finner ruset, som försätter oss ipartiellt vansinne, ovärdigt framtidens sunda, klartänkande människor.

Han röjer också själv hur svårt han hade att göra sig fullt kvitt den gamla kristendomen och romantiken. Han skrev eftersommaren 1884 två noveller, av vilka en bär den betecknande titeln Återfall. Den bygger på en händelse som inträffat inom hans eget äktenskap. När hans son föddes, genomdrev hustrun att denne skulle döpas. Strindberg hade utan invändning låtit döttrarne döpas, men nu hade han kommit tillräckligt långt från kristendomen för att finna dopet onaturligt. Dock gav han med sig. I novellen låter han en rysk revolutionär uppleva detta återfall. Han får på detta sätt också tillfälle att i dikt återgiva det starka intryck han rönt av de landsflyktiga ryssarne.

Mot romantiken kämpar han i den andra novellenÖver Molnen. Närmast är denna en någorlunda omsorgsfullt förklädd uppgörelse med Wirsén — en ersättning för den uppgörelse som han fann sig böra stryka i uppsatsen »Vad Gäller Striden?» Men dessutom angriper han med glödande iver romantiken i och med dess säregna formvärld, bildspråket. Sedan han först liknat en snöig alprygg med foten insvept i vita moln vid ett relikskrin av nykokat silver som bäres av en legion änglar, förklarar han omedelbart denna liknelse tarvlig, ty det är att nedsätta naturen, om man liknar den vid ett verk av människohand eller vid något overkligt. Men han vet hur stark frestelsen är hos honom själv att »nedsätta naturen» genom att dikta om den.

I den utomordentliga karaktäristiken av rosorna (i Återfall) försöker han visserligen att likna dessa vid naturliga ting. Han nyttjar rent av naturvetenskapliga liknelser, såsom då han i en vit ros' röda strimmor anar ett minne av artens »kraftigare dagar, då dess blod rann rött». Men han kan ej helt undgå att likna blommorna vid människoverk, ehuru han söker välja dessa så naturliga och forma dem så sakkunnigt som möjligt. I förbigående sagt skulle heller aldrig en äldre svensk skald (utommöjligen Almqvist) ha talat om ett skrin av »nykokat» silver. Men hur det är, till sist är Strindberg i sin rosenkaraktäristik inne på alla sorters bilder av det slag han förkastar, t. o. m. änglabilder. Han tillägger ock att trädgårdsmästaren (just den ryske revolutionären) ej skulle ha talat så där om rosorna, ty han »var en 'ny' människa och såg sakerna på ett annat sätt».

Ingen av dessa trots all stridsiver värmande och nästan försonliga noveller trycktes dock förrän nästa år (i Utopier i Verkligheten). I stället tryckte Strindberg redan 1884 en bok som skulle ådraga honom det värsta anfall han någonsin rönt från samhällets sida.

*

XV.

SAMHÄLLETS FIENDE.

Redan innan han skrev de två sistnämnda novellerna, ja, innan han skrev De Lycksaliges Ö, hade han, försommaren 1884, på allvar återupptagit verklighetsskildringen. Han ville skildra äktenskapet sådant det verkligen är.Giftas I innehåller en rad äktenskapshistorier, till vilka han, efter vad han själv omtalat, hämtat materialet från andras erfarenheter. Men givetvis ha också erfarenheterna från hans eget äktenskap påverkat skildringarne: kanske deras stoff och säkert deras stämning. Denna stämning är påfallande ljus. Han skildrar t. o. m. mycket förtjust hur en inbiten ungkarl måste gifta sig — novellen heter också Måste. Han lovprisar ständigt modern och hävdar att det är modern, sina barns moder, den rätte mannen måste älska och faktiskt även älskar men icke den unga, sköna älskarinnan (se särskiltFågel Fenix). Skilsmässa predikar han alls icke, snarare tvärtom. En gång (i Slitningar) skildrar han verkligen en kärlek som hänsynslöst sliter ett band — det hade ju hans egen kärlek gjort. Men även i detta fall är mannen som sliter bandet en god man, och det nya äktenskap han grundar bygges på sann kärlek. Framför allt förhärligas ständigt och jämt barnet som äktenskapets mening och medelpunkt (Ersättning, Relormförsök m. fl.). I barnets namn angriper han överklassens degeneration och lovprisar lantbefolkningens cyniska sundhet (Onaturligt Urval eller Rasens Uppkomst).

Just hans starka behov och uppskattning av kvinnan som kvinna gjorde honom emellertid misstrogen mot kvinnorörelsen, vilken spelade en så stor roll i dåtidens andliga liv. Han fruktade att den skulle avkvinnliga kvinnan och bringa moderskapet i missaktning, något somhan med sin dåtida hänförelse för naturen och det naturliga måste starkt ogilla. Tydligen kände han dock även, medveten om sin egen svaghet för kvinnan, en viss rädsla för att kvinnan skulle bliva mannen för stark. Emellertid hade sannerligen icke ens den radikalaste kvinnosakskvinna någon anledning att klaga över det samhälliga kvinnoprogram han i företalet till Giftas I utvecklar. Han vill giva kvinnan samma uppfostran och undervisning som mannen; lika stor frihet som mannen utom och inom äktenskapet; rösträtt och valbarhet. Men då får hon ock, säger han, avstå från galanteriet, från de företrädesrättigheter framför mannen hon enligt nedärvd sed (inom överklassen) åtnjuter.

Strindberg i Schweiz i884.

Likväl kan man förstå, om de mest utpräglade kvinnosakskvinnorna kände en viss förargelse över boken. Där gycklar han nämligen ganska bistert (litetförfattaravund spelade väl här in) med kvinnofrigörelsens världsfrejdade förkämpe Henrik Ibsen, vilkens programpjäs Et Dukkehjem han parodierade i novellen Ett Dockhem. Han låter där en liten sjökaptensfru fyllas av den »ideala fordran» på mannen som Ibsens Nora förkunnar men helt hastigt glömma både den och likställighetskravet och kvinnans rätt och alltsammans, när mannen — till självförsvar och utan någon dålig avsikt — börjar kurtisera en hennes väninna.

Siri von Essen i Schweiz 1884.

Vida skarpare gisslar han dock kvinnan när hon kommer med en lindrigt ideal fordran på att få leva uteliv och kurtiseras av andra män än sin man (Otur, Naturhinder). Han vill lära kvinnan aktning för familjeförsörjarens slit och släp (För att bli Gift). Men han är sträng även mot mannen, när denne löper över skaklorna vare sig erotiskt eller ekonomiskt (Kärlek och Spannmål). Han hävdar helt prosaiskt att skall ett äktenskap bliva lyckligt, få de älskande vara goda och lära sig sparsamhet. Detta följer ju av hans kamp mot överkulturen och de konstgjorda behoven. Överhuvud är Giftas I en av de mest moraliska böcker som skrivits på svenska.

Men detta var icke precis samtidens mening. Samtiden var icke så van vid vågad litteratur som vår tid blivit. Dessutom är inledningsnovellen Dygdens Lön en stridsnovell av icke just ängslig eller överskylande art. Den

moral Strindberg förkunnade var ju naturens. Därför hävdar han utan tvekan och omsvep att om en ung man med starkt kärleksbehov tvingar sig för länge tillkönslig avhållsamhet, så går han under. Det är sina egna ungdomsstrider Strindberg här bygger på, sina egna tidiga kärleksnjutningar han indirekt försvarar. Novellen väckte förfäran. Men det vart ej på dess erotiska tendens man slog ned.

Strindberg hade däri kallat konfirmationen »det uppskakande uppträdet, då överklassen tog ed av underklassen på Kristi lekamen och ord att den senare aldrig skulle befatta sig med vad den förra gjorde». Detta kunde ju icke klinga sympatiskt för överklassen, men åtalas kunde det icke. Det kunde däremot de följande orden, och de voro ägnade att uppröra de religiösa även utan alla sociala bitankar; ty där kallar Strindberg ytterligare nattvarden »det oförskämda bedrägeriet, som spelades med Högstedts Piccardon à 65 öre kannan och Lettströms majsoblater à 1 kr. skålpundet, vilka av prästen utgåvos för att vara den för över 1800 år sedan avrättade folkuppviglaren Jesus av Nasarets kött och blod». Detta var för starkt; boken vart åtalad enligt Tryckfrihetsordningen § 3 mom. 1 som gäller »hädelse mot Gud eller gäckeri av Guds ord eller sakramenten». Straff maximum var två års straffarbete.

Den regering som då satt, den Themptanderska, och icke minst dess justitieminister Vult von Steyern, var känd som ganska liberal. Också ansågs allmänt åtalet härleda sig av personlig påtryckning från drottning Sophie.

För Strindberg, som då vistades i Genève, kom åtalet som ett åskslag. Nervös var han trots Schweiz’ alpluft alltjämt, ty hans oerhörda alstringslust och hans aldrig vilande ekonomiska svårigheter hade ej låtit honom hämta sig från sin överansträngning. Hans hustru och hans lille son voro sjuka. Han hade rentav hört av en läkare att hustrun blott kunde leva några få år till, och »dör hon, så skjuter jag mig». Han tänkte därför vägra resa hem, vägra underkasta sig risken av ett svårt fängelsestraff. Att han därmed dömde sig själv till mångårig landsflykt var han beredd att bära. Förgäves skrevo vännerna till honom att det skulle synas fegt, om han ejreste. Särskilt enträget manade honom Björnson att oförskräckt upptaga striden, men Strindberg hörde förmyndaretoner i Björnsons brev och svarade fränt, avsnäsande. Hustrun manade honom att stanna i Schweiz, och hans ryske vänner sökte bevisa för honom att den som underkastade sig ett straff därmed erkänt detta som rättvist.

Emellertid höll förläggaren (Bonnier) på att råka fast, om Strindberg utebleve. Det ville nu icke Strindberg. Han och K. O. Bonnier, som rest ned till Genève för att förhandla med honom, sökte finna en utväg som skulle rädda förläggaren, utan att han själv inställde sig. Han sände in en skriftlig anmälan till rätten att han påtoge sig hela ansvaret. Men under intrycket av nya maningar från vänner beslöt han att resa. Samtidigt kom det bud att Rådhusrätten fordrade personlig inställelse. Så for då Strindberg.

Resan var spännande. I Hamburg, där de resande efter en besvärlig färd på nattåg rastade en stund, brast Strindberg i gråt. Men när han i Kiel skulle stiga på ångbåten och såg att den hette Augusta Victoria (efter exkejsar Vilhelm II:s gemål), tog han detta som ett lyckovarsel. Augusta erinrade ju om August, och Victoria betydde seger. I Köpenhamn fick han telegram från sin hustru: det hade kommit varningar till Genève att han skulle bliva häktad vid landstigningen å svensk jord. Han for dock över Sundet men föga lätt om hjärtat. I Malmö mötte emellertid ingen polis, och såväl tull- som järnvägsmännen voro mycket artiga. Men så sade biljettförsäljaren vid stationen: »Det finns ett telegram till hr Strindberg som det är viktigt att han får före avresan». Strindberg fick hjärtat i halsgropen: Häktningsordern? Nej, det var bara ett telegram från teaterdirektör Josephson att han tänkte giva Lycko-Per nästa dag och bad Strindberg vara med.

Han fortsatte norrut på nattåget och ankom till Stockholm morgonen den 20 oktober 1884 — icke som häktad utan som folkhjälte. För första gången kändeStrindberg folkets hyllning brusa emot sig, för första gången fick han känna att folkets flertal höll honom för sin skald mer än någon annan.

När han trädde ut på Centralstationens perrong, vimlade det av folk. I folkmassan befann sig bland andra en ung jurist, vid namn Carl Lindhagen. Figaros Jörgen höjer ett leve för Strindberg, och man hurrar så att det ekar kring halva staden. Strindberg måste hålla tal, vilket ingalunda var i hans smak. Men den gången gick det. Vad han sade var kort och energiskt. »Jag tackar er. Det syns att ni fått luft i lungorna. När jag reste från Sverge, var här så kvavt att man ej kunde andas. Vad än må ske, skall jag göra min plikt». Talet refereras naturligtvis olika i olika tidningar. Troligen var det ej fullt så stenstilsartat som det ovan citerats.

Samma kväll gavs festföreställning å Nya Teatern, därLycko-Per, som författaren ej själv sett spelas, uppfördes. Strindberg bevistade föreställningen i sin vän dåvarande kandidat Knut Wicksells sällskap. Stämningen i salongen var från början varm och stegrades ideligen. De av styckets repliker som hånade baksträvarne och skildrade reformatorns vedermödor applåderades för öppen ridå, och handklappningarne stego till en orkan vid anfallen på konungamakten. Tydligen ville man antyda att, som Dagens Nyheter uttryckte sig, »anklagelsen var nu på god väg att mångdubblad återfalla på Dem, som varit nog fåvitska att framkalla den». När man kom till replikväxlingen: »Det är då icke religionsfrihet? — Jo, för den rena bekännelsen!», stampade man och viftade man med näsdukarne, så att skådespelarne ej kunde göra sig hörda. Efter slutet framkallades Strindberg fem gånger, och uppe på raderna gick man så långt i entusiasm att man tog av sig rockarne och kastade sina hattar ner på parkett.

Den 21 oktober uppträdde Strindberg inför rätten. Han förde själv sin talan, dock med hjälp av v. häradshövding A. O. Beckman. Hans svar på anklagelsen för

gäckeri med sakramenten var kort och gott att »mitt yttrande icke alls är gäckeri utan tvärtom mitt uppriktigaste allvar». Han tillbakavisade talet om hädelse mot Gud därmed att han själv var gudstroende (deist). Med sin advokat var han ej alltid ense; när denne yrkade uppskov, yrkade genast Strindberg snabbt avgörande — hans nerver stodo tydligen ej ut med någon längre väntan. Åklagaren begärde emellertid och fick uppskov i anledning av »den opinion till förmån för författaren som under de senaste dagarne uppstått».

Under väntetiden gingo diskussionens vågor höga. Särskilt fann man det upprörande att Strindberg kallat Jesus en folkuppviglare. Högerpressen angrep naturligtvis Strindberg skarpt. Man avstod icke ens från insinuanta försök att nedsvärta hans jurymän och skada dem i deras tjänsteställning. Bonnier måste offentligt avliva ryktet att han skulle bjudit eller Strindberg begärt pengar, för att denne skulle fara hem. Även liberala tidningar ogillade honom, särskilt Göteborgs Handelstidning, vilken dock ansåg att han borde frikännas. Den kände religiöse nykterhetskämpen C. O. Berg angrep Strindberg i ett föredrag kallat »Lejonet och Krokodilen» — krokodilen var tydligen Strindberg. Denne svarade därpå med uppsatsenVar är Krokodilen? Införd i Tiden 28. 10. 1884, nu i Samlade Skrifter, Efterslåtter. Å andra sidan mottog han hyllningstelegram i mängd, särskilt från arbetarorganisationer. Offentliga demonstrationer undanbad sig Strindberg. Å ett akademiskt möte i Uppsala uttalade sig alla talare, även akademiska lärare, utom två mot åtalet. Särskilt rörde det Strindberg att Björnson offentligt uppträdde till hans försvar. Ett försök att återknyta vänskapen misslyckades emellertid.

Jurymän voro: för åklagaren prof. E. Edlund, pastor primarius Fr. Fehr, grosshandlare O. Höglund; för Strindberg rektor S. v. Friesen, riksdagsman S. A. Hedin, lektor E. Jäderin; för rätten f. d. justitierådet Södergren,

fabrikör A. Almström samt f. d. justitieombudsmannen Fröman, känd för att ha förvaltat sitt ämbete på ett gentemot byråkratin mycket energiskt sätt. Fehr var Strindbergs gamle Uppsalakamrat och sökte upp honom, innan juryn sammanträdde. Han förklarade sig därvid ogilla Strindbergs »lätta sinne» men visade sig tveksam, om han kunde juridiskt döma honom. De skildes som vänner.

Den 17 november skulle dom fällas. Juryns sammanträde varade i 4½ timme. Det var, säger Strindberg, en obehaglig stund han tillbragte utanför juryns rum. Så kom budskapet: Frikänd! Det var mer än man vågat hoppas. Ny brusande folkhyllning utanför Rådhuset. Strindberg måste med polisens hjälp smyga sig undan på bakgator för att komma upp i en vagn och bort. På vagnens kuskbock satt, säges det, dåvarande v. häradshövding Karl Staaff. Utanför Grand Hotell måste Strindberg hålla tal till folket. Han uppfattade hyllningen, sade han, som gällande ej hans person utan tros- och yttrandefrihetens sak. På kvällen firades han av sina vänner med en bankett, och följande dag lämnade han Sverige som segrare.

Men som en bruten segrare. Året 1884 är en vändpunkt i Strindbergs liv. Hans lycka och hälsa, sköra nog redan förut men dock tillräckliga att med ungdomens segervisshet färga allt vad han skrev, voro nu förgångna. »Min kamp mot överklassen hotar mig med undergång», skrev han på julaftonen till Jonas Lie. »Står sålunda vid slutet av Tellus-banan!»

Stark bitterhet — däremot föga lust att utbreda sig över sina egna triumfer — präglar den skildring av processen och dess förhistoria som Strindberg strax efter sin återkomst till Schweiz lämnade i Kvarstadsresan. Han angriper där fränt sina fiender, Wirsén, Hedlund (i Göteborgs Handelstidning), Sigurd (»Smålandspelle») m. fl. Han är mycket ironisk och misstänksam mot kvinnosakskvinnorna. Han röjer en tydlig lust att vädra försåt och spioneri överallt. Här framskymtar ock en annan av Strindbergs senareälsklingsföreställningar, den att han tack vare någon mystisk makt kunde bringa alla sina fiender olycka. Bonnier vägrade att förlägga skriften utan strykningar. Strindberg tryckte den då i Budkavlen, samma tidning som sedan skulle göra sig skamligt ryktbar i samband med Frödings tryckfrihetsmål. Likaså vägrade Bonnier att förlägga andra upplagan av Giftas I, om ej Dygdens Lön borttoges. Strindberg utgav då boken på ett anonymt förlag. Dylikt gjorde givetvis icke stämningen mildare.

Även de radikale började kritisera honom. I 1885, Revy i Litterära och Sociala Frågor, utgiven av Gustav av Geijerstam, tager den ene moderne författaren efter den andre avstånd från honom. D:r Bernhard Meijer förklarar honom vara »vår snillrikaste författare på den sista tiden» men icke någon typisk representant för den nya skolan, tvärtom till sin ståndpunkt reaktionär. Karl av Geijerstam och — från en mer moderat utgångspunkt — Robinson (Urban von Feilitzen) kritisera honom hövligt men strängt. Karl av Geijerstam vänder sig särskilt mot den gudstro han bekänt i Sömngångarnätter. Även Branting var övervägande kritisk i den artikel han skrev i Ur Dagens Krönika för 1885.

Det var alltså icke med vänliga känslor Strindberg numera tänkte på Sverge. I Kvarstadsresan karakteriserar han sin stämning med orden: »fosterlandet har värkt bort». Däremot skrev han under sin dåvarande internationalistiska stämning en artikel, vari han offentligt avsvor vad han nu kallade Mitt Judehat Införd i Tiden 16. 12. 1884, Samlade Skrifter, Likt och Olikt II.. Han hyllade judarne som födde europeer och nämner bröderna Brandes som typer för den frigjordhet vilken utmärker den äkta judiska intelligensen, men vilken dittills saknats i Sverge. Han kom på grund därav i vänskaplig förbindelse med Edvard Brandes, vilken dock liksom Georg skakat på huvudet åt hans Rousseauism, och han skrev från och med 1885 åtskilliga artiklar i

Danmarks ledande radikala tidning Politiken. Bland annat hånar han i en artikel kallad I Marginalen Först tryckt i Politiken, sedan i Tryckt och Otryckt II; nu i Samlade Skrifter, Likt och Olikt I. den senare Nobelpristagaren Gjellerup, vilken nyss skarpt angripit sin förut beundrade mästare Georg Brändes.

Emellertid hade Strindberg åter satt sig att dikta, ehuru han icke tyckte att det gick bra. Någon avmattning i hans skildringskraft och hans stilglans kan dock svårligen märkas. Ja även hans optimism lever ännu kvar. År 1885 utkom *Utopier i Verkligheten*, det främsta dikteriska uttrycket för hans socialistiska åskådning. I novellen Nybyggnad, skriven december 1884—januari 1885, skildrar han en kärlekshistoria, som han låter få ett lyckligt slut uti och tack vare en socialistisk oas i nutidssamhället. Strindberg har alltid fäst stark uppmärksamhet vid den äktenskapliga kärlekens prosaiska, ekonomiska bakgrund, och här vill han åskådliggöra hurusom denna bakgrund hotar att fördärva kärleken så länge som den privatekonomiska samhällsordningen består. Den socialistiska oas mitt i det nuvarande samhället som novellen skildrar är Familistären i Guise, ett kooperativt företag uppbyggt efter den franske utopisten Fouriers principer. Strindberg besökte denna inrättning — dock först efter det novellen var tryckt — och skildrade den i en artikel av 1885 Först tryckt i Politiken, sedan i Tryckt och Otryckt II; nu i Samlade Skrifter, Likt och Olikt I. utan dikterisk omklädnad men alltjämt sympatiskt.

De övriga novellerna i Utopier: Samvetskval, Återfall och Över Molnen, skrevos som nämnts redan eftersommaren 1884. Ej heller med Utopier lyckades Strindberg göra sina gamla vänstervänner till nöjes. Branting fann t. ex. bokens socialism präglad av »resonnemanger förda i paradoxal form och innehållande mycken sanning och ej så litet befängdheter». Snart skulle vännerna förfäras ännu mer.

*

XVI.

HÄDAREN.

Åter upptog Strindberg kvinnofrågan men nu i en annan anda än förr. Hans numera fullständigt sönderslitna nerver hindrade honom att tänka kritiskt, rättfärdigt och lugnt. Den ohyggligaste tiden i hans liv var började.

Giftas II skrevs i juni 1885 och utkom i slutet av följande år, icke på Bonniers förlag utan på ett namnlöst. Vilken skillnad mellan första delen av Giftas och den andra! Företalet är denna gång icke ett klartänkt och friskt polemiskt inlägg söm förra gången utan en rad av vilda anklagelser mot kvinnan. Han anklagar henne för att vara och i alla tider ha varit fal, kärlekslös, lömsk o. s. v. En del av företalet måste ock strykas vid tryckningen Denna del har först tryckts i Samlade Skrifter, Efterslåtter.. Samma anda genomgår novellerna.

I den längsta kallad Mot Betalning skildrar han hur en kvinna inom äktenskapet säljer mannen sin gunst, mot det att han för hennes skull sviker sina åsikter. Denna novell röjer hur svårt Strindberg i sin dåvarande stämning hade att klart fasthålla ett motiv: han gör mannen i berättelsen först till en gammaldags löjlig idealist, sedan till en modern upplyst ande, alldeles för god för kvinnan. I flera skisser (exempelvis Den Starkare och Barnet) skildrar han kvinnan som regerande man och hus (ja t. o. m. land och rike), till allas olycka naturligtvis. Flera gånger vänder han sig ock mot talet om själarnes sympati, vari han ser en fälla utsatt att fånga och förslava mannen, och vilket strider mot den sunda naturen (så t. ex. i Tvekamp). Han skildrar verkligheten utan rädsla, även när det gäller de

hemskaste ting, såsom onaturliga laster (Den Brottsliga Naturen). Han skildrar naturligtvis ofta gräl mellan man och kvinna. Stundom blir hans iver att själv gräla honom övermäktig, och han gör novellerna till polemiska uppsatser.

Strindberg i Schweiz 1885.

Ofta polemiserar han mot gift kvinnas äganderätt, så i Affär; stundom mot kvinnans krav på vigsel (Utan Vigsel och Med). Är kvinnan obenägen att sköta hushållet, därför att »hon ej vill vara mannens piga», svarar han att det i stället är hon som lever ett parasitliv på mannens bekostnad (Hans Piga samt Debet och Kredit). När en man gifter sig för pengar och en kvinna för en titel, låter han vardera parten bli Lurad men mannen ensam tala förstånd. Han förnekar att kvinnan kan älska, det kan bara mannen göra (Hans Poem). Kvinnan suger livet ur mannen med sinotrohet (Omakar), medan mannen tror till den grad på kvinnan att han kan gå och gifta sig med en sköka(Övertro). Bland de medel kvinnan nyttjar att pina mannen nämner Strindberg särskilt hennes smak för hundar, isynnerhet King Charles-hundar. Själv avskydde han ju hundar, och han klandrar i en av sina självbiografiska böcker starkt sin fru, för att hon i Stockholm hade en King Charles-hund (det var en silkespudel). Det gamla bittert kända temat om mannen som får slita ut sig för sin familj återkommer utan angrepp på hustrun i Brödet och med ett vilt, förtvivlat angrepp på henne och hela världen i Familjeförsörjaren.

Hans kamp mot kvinnan vilar aldrig. Jo ibland ändå. Det kan hända att han i strid mot allmänna opinionen halvt om halvt tager en otrogen kvinnas parti, därför att hon var frisk och mannen sjuk (Som Duvor). Det kan hända att han slutar en våldsamt polemisk novell som Barnet med erkännandet att kvinnan ej är den brottsliga, utan att hon såväl som mannen är ett offer för de rådande förhållandena. Han blir strax mildare när kvinnan är gammalmodig nog att vilja föda barn(De Ideala Kraven). Han skildrar i Det Räcker Inte med djup sympati hur en mor ser sig övergiven av de barn för vilka hon arbetat. Den första novellenHöst är ock en vacker skildring av hur två makar känna kärleken svalna men ändå kämpa för att hålla ihop.

Kritiken av Giftas II var givetvis sträng. Gustav af Geijerstam i Dagens Nyheter, Branting i Ur Dagens Krönika (av 1887) voro lika bestämt som hövligt avvisande; Branting framhäver dock även ett par lyckade partier. Georg Nordensvan, som nu blivit litteraturkritiker i Aftonbladet, var naturligtvis mindre frän mot Strindberg än sin föregångare, Anders Flodman, vilken Wirsén 1882 nämnde som sin ende bundsförvant, men dock onådig nog. Hur högern skulle mottaga boken kan lätt tänkas.

Samtidigt som Strindberg river sönder sitt ena, länge fåfängt efterträdda men till sist funna

ungdomsideal,kvinnan, grusar han även det andra, religionen. Kristendomen hade ju tämligen tidigt bleknat bort hos Strindberg, men både odödlighetstron och framför allt gudstron, skapartanken hängde segt i, och det är tydligt att den, särskilt under 80-talets första år, gav hopp och glädje åt hans livssyn. Vid mitten av 1880-talet släppte han emellertid även den. Hans studium av utvecklingsläran, som till en början snarast stärkt hans skapartro, avlägsnade honom senare därifrån.

Han kom först till den uppfattningen att naturen ej kände några orubbliga typer, såsom man måste vänta, om den skapats av en medveten gudomlig vilja, utan i stället anpassade sig varelserna helt ändamålsenligt efter omständigheterna. Senare hävdade han fastmer att naturen icke alls var så ändamålsenlig, som man måste vänta, om det funnes en skapare bakom den. Naturen slösade tvärtom hänsynslöst med kraft och i liv. Följaktligen finner sig Strindberg böra tvivla på sitt gamla fältrop: åter till naturen. Han tager nu tvärtom mer och mer kulturens parti mot naturen. Ännu i sina flesta och tidigaste *Fabler* (skrivna på franska förvåren 1885) En av dem trycktes i Revue Universelle Internationale; på Svenska — översatta av Strindbergs Runabroder Eug. Fahlstedt — trycktes de först i Tryckt och Otryckt III; nu i Samlade Skrifter XXII, Prosabitar från 1880-talet. Två trycktes i danska Politiken 1886 och ha i Samlade Skrifter införts i Efterslåtter. hävdar han att naturen är sund och ej bör mästras av människan; så t. ex tager han de naturliga blommornas parti mot de kultiverade, nyponbuskens mot rosen; men i de två senare (av 1886) skildrar han hur grym Naturens Ordning är, och det är idel hån, när han låter myrorna avstå från att avskaffa hanarnes parasitliv, medan enligt utvecklingsläran myrstacken vore naturlig, alltså fullkomlig. Man kan förstå att denna åsiktsändring skulle draga med sig en liknande i fråga om kultur och natur på samhällets område. I ett visst samband härmed står nog att Strindberg snart och för alltid uppgav sin absolutistiska nykterhetsståndpunkt. Men åsiktsändringen stannade ingalundadärvid. Den grep långt djupare. Det var vetenskapen som grusade hans tro på naturen. Den hade redan dessförinnan grusat hans tro på Gud.

Redan i hans tidigaste Fabler framträder starkt denna nya åskådning. Strindberg har där, ett halvår sedan han offentligen förklarat sig som deist, hunnit bliva lidelsefull gudsförnekare. Det var icke minst som sådan han upprörde sin samtid under senare delen av 1880-talet. Han gällde rentav som förnekelsens konung. Han släpper lös hela sin ironi mot religionen. Oxen Apis i Egypten får bliva gudstrons symbol, och i en annan fabel berättar han Huru Prästen som Trodde på Gud blir Omvänd ... och Dör i Skötet av sin Familj i den Sanna Ateistiska Tron. Såsom redan synes av titeln, är skildringen hållen i uppbyggelsetraktaternas stil, ehuru det som här göres till uppbyggelse är det som eljes kallas hädelse. Mot denna allmänna stil som bakgrund insätter Strindberg lindrigt uppbyggliga vändningar, såsom då han, gentemot möjligen förefintliga tvivel, försäkrar att det verkligen finns präster som tro på Gud.

Emellertid är hans naturvetenskapliga gudsförnekelse ej lika tvivelsfri som lidelsefull. I Giftas II framhåller han att vetenskapen ej lyckats lösa samhällslivets problem (novellen Brödet, slutet), och att ateisterna ej omlagt sin moral i enlighet med sin åskådning, vadan det händer att idealisterna leva förnuftigare (De Ideala Kraven).

Fablerna satirisera även åtskilligt annat än religionen: fosterländskheten, anständigheten, äganderätten och framför allt kvinnoemancipationen (Måsarne). Strindberg är vid denna tid framför allt kritikern. Det nyss, iUtopier, så starkt utpräglade uppbyggarnitet är undanskjutet, ty dess gamla grundval vacklar, och den nya är ännu ej fast och klar.

Ehuru Fablerna äro mycket naturvetenskapliga, är ju fabelns diktform ej helt realistisk. Strindberg hade redanblivit inställd på denna form, då han skrev Var är Krokodilen? mot C. O. Berg.

Vid denna vändpunkt i sitt liv, då alla hans gamla ideal synas honom murkna, var det Strindberg började skriva sin egen levnadsteckning eller rättare sagt sin »själs utveckgrafiska detaljerna medlingshistoria», ty de biotager han endast i den mån de belysa själsutvecklingen. Det var nu han författade de fyra böckerna *Tjänstekvinnans Son, Jäsningstiden* (skrivna och utgivna 1886), I *Röda Rummet* (utgiven 1887, författad året för ut) samt *Författaren* (vilken också skrevs 1886 men utgavs först 1909). De sammanfattas alla under namnet Tjänstekvinnans Son. *Strindberg i Schweiz 1885*. Den sorts självbiografi som dessa böcker bjuda var något

enastående nytt i svensk litteratur. Där finns intet försök att försköna sig själv, ehuru visserligen ett energiskt självförsvar. Där finns å andra sidan ingen from syndabekännelse, ehuru visserligen ett ohöljt blottande av egna små svagheter och felsteg. Just denna ohöljdhet var det drag i Strindbergs verk som mest förfärade hans samtid. I synnerhet som avhöljandet även gällde andra än honom själv. Han vågade ju rentav skildra sin mors fel, han vågade tala kritiskt öppet om modern. Det var något oerhört; var ej en man som tillät sig något dylikt ett moraliskt vidunder? Såfrågade folk och såg icke att Strindbergs kanske djupaste livspassion var den besvikna kärleken till kvinnan som moder. Emellertid lyckades onekligen Strindberg att just vid denna tid dölja sin kärlek till modern ganska grundligt. Han ville nu vara strängt vetenskaplig utan minsta sentimentalitet, han bekämpade familjen som samhällsinstitution, och han låg i het fejd med hela kvinnokönet. Troligen har han därför i sin självbiografi framställt sig som vänligare stämd mot fadern och mindre vänligt stämd mot modern än han faktiskt var i barnaåren.

Man ser att Strindberg i verk efter verk gav allmänhetens övertygelser och nerver en ny stöt. Också var anskriet mot honom denna tid våldsamt. Allt vad höger hette stod naturligtvis mangrant emot honom. Dess uppfattning fick ett typiskt uttryck i dåvarande lektor John Personnes bok Strindbergs litteraturen och Osedligheten bland Skolungdomen (1887). Efter att i hemska drag ha skildrat den bland skolungdomen grasserande osedligheten giver pedagogen-författaren Strindberg främsta skulden därför. Han beskyller denne för »sataniska knep», »fräck och oförsynt lögn», »sedeslös ytlighet» o. s. v. på 93 sidor samt slutar med ett energiskt krav till myndigheterna att Strindberg måtte åtalas enligt strafflagen, därför att han sårar tukt och sedlighet. Om Strindbergs förläggare, d. v. s. Bonnier, yttrar hr teologie lektorn med kursiv stil: »för min del kan jag icke inse den moraliska skillnaden mellan en sådan förläggare och en tjuvköpare eller bordellföreståndarska». Hans inlägg fick den effekt man kunde förmoda : osedligheten vart sannolikt likadan, hr Bonnier vart rik, Strindberg vart berömd och utfattig, och hr Personne vart i sinom tid biskop.

Det radikala lägret, »Det Unga Sverge», hade en svår ställning. Strindberg var ju obetingat den litterära radikalismens främsta namn. Man ville ej heller övergiva honom. Strax efter Giftasprocessen igångsattes en insamling för att hjälpa upp hans ekonomi: Branting och Emil Hillberg arbetade för saken, Björnson hade ivrigttalat för ett diktargage åt honom. Strindberg förklarade dock (30 januari 1886) i Emil Hillbergs lördagstidning Stockholm — samtidigt som han skarpt klandrar parningen Kapitalet och Litteraturen Se Samlade Skrifter, Efterslåtter. — att han ej ville taga något diktargage av Svenska Akademien; han tänkte sig nämligen att något sådant var åsyftat. »Digtergage», skrev han enskilt, »åt en som icke kan skriva mer ... inte var det värt att kasta ut något på mig». Detta skrevs i januari 1886, det år då han gjorde fem böcker färdiga och förberedde andra! De av vännerna insamlade medlen mottog han däremot tacksamt, likaså Bonniers handräckning att avskriva en fordran på 8,000 kronor.

Åttiotalsmännen vände sig också energiskt mot Personne: Gustav af Geijerstam i en särskild skrift Vad vill Lektor Personne?, H. A. Ring i Ur Dagens Krönika o. s. v. Men de voro därjämte stränga mot Strindberg. De hade icke delat hans Rousseauanska åsikter om kultur och natur, och de hyste i kvinnofrågan just den åsikt mot vilken Strindberg skarpast kämpade. Ändå fingo de vara med och bära hundhuvudet för det hat Strindberg väckte hos de konservativa. Också vittnade de ivrigare än förr att Strindberg numera ingalunda i allo var deras man. Giftas II kritiserades ju starkt både av Geijerstam och Branting. Branting frågades ofta av Bonnier till råds angående Strindbergs böcker. I allmänhet tillrådde han ändringar och strykningar för att något mildra den oerhörda förbittring som rådde mot Strindberg, och vilken förläggaren i sina brev till denne starkt framhäver. Likväl — intet namn var som Strindbergs på allas läppar, intet möter man så ofta i tidens periodiska litteratur.

Ytterst känslig för kritik som Strindberg alltid varit, tog han mycket illa upp det skarpa klandret från sina vänners och meningsfränders sida. Medan han tidigare stått i klar frontställning mot höger, kommer han i och med kvinnofrågan mer och mer på kant även med de radikala.

XVII.

KVINNOHATAREN.

Medan utanför stormen rasade värre än någonsin kring hans namn, upplevde Strindberg sitt livs fruktansvärdaste inre kris.

Han hade under dessa år svårt att stanna länge på en plats. Efter återkomsten från Giftasprocessen till Genève hade han på nytt slagit sig ned i Ouchy, därNybyggnad skrevs. Omkring i april 1885 reser han till Paris. Anbudet förra året att medarbeta i franska tidskrifter hade fött hans hopp att han i Frankrike skulle skörda framgångar som kunde motväga fientligheten och den växande bojkotten hemma. Han ombesörjde en fransk upplaga av Giftas. Men någon större framgång vann han icke.

Från Paris drog han ut till Normandie, till havskusten, och här, inför synen av den natur som han högst av allt älskade, inför havets blåa oändlighet, kände han djupare än någonsin vad det innebar att leva utan Gud och utan odödlighetshopp. I maj är han åter i Paris och ser korset på Pantheon falla. Under sommaren drog han till sin gamla vistelseort Grèz — vi finna honom där i augusti 1885 (och i februari 1886). Där är han sista dagarne av augusti tillsammans med Heidenstam, vilkens bekantskap han gjort redan 1884 i Schweiz. Med Heidenstam sammanträffar han åter i Schweiz, dit han åter flyttar i början av 1886, men nu till tyska Schweiz. Han är i Othmarsingen, kantonen Aargau, och uppsöker där Heidenstam, som bor på det gamla fogdeslottet Brunegg. Senare flyttade han till Weggis vid Vierwaldstättersjön, varifrån han i slutet av augusti anträder en studieresa till Frankrike. Redan i början av oktober är han åter i Weggis, därifrån han snart flyttar till byn Gersau vid samma sjö. Det var här han företog sin med alpvandrarens spänstighetskildrade vandring från den veckolånga dimman nere vid sjön Upp till Solen Införd i Tryckt och Otryckt I, nu i Samlade Skrifter, Prosabitar från 1880-talet.. Därifrån gjorde han vid årets slut en avstickare till Grèz men var redan i januari tillbaka. Kort därefter flyttade han och hans hustru emellertid över till Tyskland, där de bodde å två små orter (Izzigbühl och Eichbühl) nära staden Lindau vid Bodensjön. Därifrån gör han flera resor, exempelvis på våren en till Wien och en till Köpenhamn samt mot slutet av sommaren en till de trakter i franska Schweiz där han tidigare bott med sin hustru. I början av november 1887 bosatte sig makarne i Danmark.

Sisikon vid Gersau, där Strindberg bodde.

Många av dessa resor voro, säger han själv, rena flyktförsök — från hustrun. Ty det är under denna tid hansäktenskaps sorgespel når sin höjdpunkt, fast ej sin avslutning.

Liksom hans äktenskaps stiftande föregåtts av en lång kamptid full av tvekan och tvivel, av lidelser och samvetskval, av tvära kastningar och skiftande beslut, av förtvivlade, brådstörtat uppgivna försök att fly från den kvinna med vilken han visste samlivet men utan vilken han kände livet vara omöjligt, på samma sätt skedde det ock vid äktenskapets upplösning. Men skillnaden var att under den förra själskampen stod Strindberg ännu i sin ungdoms fulla kraft med ett rikt lovande liv framför sig, nu var han kroppsligt försvagad och andligt söndersliten av flera års ändlösa mödor, brödbekymmer, lidanden och strider. De äktenskapliga sammanstötningar som hans naturliga lynne förorsakade skärptes till följd därav, blevo talrikare, längre och bittrare och antogo inför Strindbergs upprörda fantasi förfärande mått.

Själva lidelsen för hustrun blev honom och henne till fördärv. Han var könsligt i högsta grad fordrande mot henne, och när hon räddes inför hans vilda famntag, miste han all sans. Icke dess mindre pinades han andra stunder av misstankar att hustrun skulle anse honom könsligt oduglig och därför förakta honom. Han började misstänka sin hustru för otrohet, för kurtis av manliga tjänare, för onaturliga laster med andra kvinnor; han spionerade på henne, anställde förhör, dömde henne skyldig på de lösaste och löjligaste grunder.

Man ser under dessa år tydligt att Strindberg lider av störningar i förståndet. Anlag till sinnessjukdom hade han tidigt röjt. Dylika anlag måtte ha legat i släkten, ty en hans syster, Elisabet, vart sinnessjuk. Hans ungdoms språng från den ena levnadsbanan till den andra, hans kastningar från överdåd till förtvivlan äro företeelser som

väl icke måste men kunna antyda anlag för sinnesrubbning. Hans retlighet och misstänksamhet voro än mer utpräglade tecken i samma riktning. Bakom de personliga angreppen i Röda Rummet och — än mer — Det Nya Riket liggeruppenbart förföljelsemani. Hans överansträngning ökade denna. Redan som ung hade han hänsynslöst slösat med sin kraft. Hans kamp för att som författare — ett yrke som den tiden ekonomiskt var ännu vanskligare än nu — skaffa bröd åt de sina hade gjort överansträngningen stadigvarande. Redan 1884, då ännu lyckans tid ej gått, tog sig hans misstänksamhet uppenbart sjukliga former, och sedan blev den hastigt värre. Detta märks även på hans skrifter. Visserligen får man ej draga någon för hastig slutsats därav att han så hemskt skildrar hjältens sinnessjukdom i Samvetskval. Ty idén därtill hade han fått från ett hospital nära Ouchy. Men från och med Kvarstadsresan syns det tydligt att hans andliga hälsa är rubbad.

Han har nu en ytterst utpräglad förföljelsemani. Han vädrar ständigt lömska intriger och attentat av kvinnosakskvinnorna, han inbillar sig inom kort att det är dessa som ställt till Giftas-processen. Han tror att Ibsens Vildanden är ett personligt angrepp på honom: fotografen Hjalmar Ekdahl skulle vara verklighetsskildraren Strindberg, och då nu Hj. Ekdahls hustru haft ett osedligt förflutet, så finner Strindberg däri ett nytt bevis på sin hustrus omoral. Senare börjar han ock frukta lömska fiendeplaner från sin hustru, t. o. m. mordförsök. Han tror att hustrun vill hava honom förklarad vansinnig och inspärra honom på dårhus. När han kom till Danmark på senhösten 1887 uppsökte han sinnessjukläkaren å Bidstrups nya hospital nära Roskilde och begärde intyg att han ej var galen för att såmedels mota sina närmastes inspärrningsplaner. Läkaren lugnade honom men sade sig intet intyg kunna giva utan en tids observation.

Hans skrivsätt ändrar vid denna tid karaktär. Den mitt i striden och lidandet ljusa, segervissa tonen, vilken han ännu lyckats bevara i Utopier, är borta så snart han skildrar sitt förhållande till kvinnan. Antingen äro hans böcker så sönderslitna att de snarare verka smärteskrin än diktverk, eller ock genomandas de av ett hatsom författaren själv söker göra kallt, strängt, rättvist, överlägset, men bakom vilket den dödssårades förtvivlan oupphörligt kan skönjas.

Allra mest gäller detta om den självbiografiska bok som Strindberg september 1887—mars 1888 skrev: *En Dåres Försvarstal* (eller En Dåres Bikt) boken om hans äktenskap, den hemskaste bok som Strindberg och följaktligen någon svensk författare någonsin skrivit Den skrevs på franska och utgavs först 1895. Dessförinnan hade den 1893 utkommit i en dålig tvsk översättning samt i en svensk tjuvöversättning av denna, offentliggjord i Budkavlen 1893—94, varemot Strindberg fåfängt protesterade. Han fick sedan ännu en gång protestera mot en svensk tjuvupplaga (1903) — boken gick tydligen briljant som skandalskrift. Först i Samlade Skrifterna, del XXVI (1914), har en tillåten svensk upplaga publicerats. En ny tysk översättning av Schering hade något tidigare (1910) utkommit..

Man kan ej undra på att Strindberg tvekade inför utgivandet. »Detta är en förfärlig bok»...., börjar han, »jag ångrar bittert att ha skrivit den». Han vill ju därmed inför offentligheten, inför hela världen moraliskt mörda, förinta sin hustru, som han en gång älskat över allt i världen. Kanske har han lyckats. Men den som utan blind partiskhet för honom läser boken känner det snarast, som om han skulle moraliskt mörda sig själv. Han framlägger så öppet sin egen nervositet och sönderslitenhet, han röjer så klart hur svagt grundade hans värsta anklagelser mot hustrun voro att man ovillkorligen drives att lägga den avgörande skulden till det måttlösa elände vari äktenskapet utmynnade hos honom. Även i fråga om yttre omständigheter gör sig Strindberg här liksom över huvud i sina självbiografiska böcker ofta skyldig till vissa onöjaktigheter. Han skrev dem ju helt och hållet ur minnet och därtill, oftast i stor hast, på främmande mark. Han varken kunde eller brydde sig om att kontrollera sina uppgifter, och icke ens hans utomordentliga minne var ofelbart, då det ej kontrollerades. I skildringen av hustrun hade han dessutom ofta intresse av att minnas fel. Likväl — aldrig har hans titaniska sanningskraft framstått så som här. Ingen har nödgats och mäktat säga sanningen om sig själv så som han. Ingen har så som han fullgjort diktarens offervärv att offentligt blotta och sönderslita sig själv till mänsklighetens upplysning, varning och rening.

Den bild som Strindbergs egna skildringar faktiskt giva av hustrun är en bild av den mest uppoffrande kärlek, det

mest gränslösa tålamod. Det finns ju även andra än Strindberg som vittnat emot henne. T. o. m. fru Heléne Welinder, vilken dock skildrar henne så sympatiskt, och en hennes norska väninna, fröken Inga Thommesen, förklarade att hon ej dugde till hustru åt Strindberg. Men den senare minskar värdet av sitt vittnesbörd, när hon även skildrar Siri von Essen såsom ej passande till mor. Ty det enda vittnesbörd som i den frågan gäller, barnens eget, är det mest möjligt motsatta. Även Heidenstam tälar i ett brev om hennes (liksom om Strindbergs) överdrivna kinkighet. Hade han vetat vad hon (och han) genomgått, hade han knappast gjort det. Det är sant att hon, fast synnerligen dugande och praktisk, ej tyckte om att sköta hushåll, vilket tvang Strindberg att oftast bo på pensionat. Det är sant att hon längtade hem till Sverge, till sin avbrutna konstnärsbana, vilket oroade Strindberg. Det är sant att hon, både som konstnärinna och som kvinna, hade ett känsligt, lättrört, lidelsefullt reagerande väsen, vilket icke var ägnat att lugna Strindbergs lynnesutbrott. Men vad betyder detta mot det faktum att hon vart hans livs lycka, så länge han ännu var någorlunda frisk, att hon vid den tiden motsvarade hans hjärtas, hans förstånds, hans skönhetssinnes krav bättre än någon annan, och att, sedan han vart sjuk, ingen, absolut ingen, kvinna eller man kunde någon längre tid leva i dagligt samliv med honom?

Det var ej Giftas-böckerna som skilde honom och henne. Efter den första gick han till sin hustru, »som mest varit som en mor för honom», och ville ha bannor. Hon bedömde den rättsinnigt, säger han. Efter andra delen tog han löfte av henne att aldrig läsa hans böcker.Det var i Grèz, sommaren 1885, tycks det, som de obotliga slitningarna började. Där kom det, säger han, en natt i månskenet till handgemäng dem emellan. Det var då, fortsätter han, som han, beredd på självmord, beslöt att skriva sitt livs historia. Men i Aargau vänder lyckan tillbaka. Så blir det åter värre. Från Lindau rymmer han i början av 1887, utan att röja sin avsikt, till Wien. Men han återvänder, jagad av längtan, och upplever med henne en »förtrollad vår, tillbragt i gränslös kärlek». Det är dock i Lindau som den dittills största krisen kommer. Där upplever han »det pinsammaste ögonblicket i mitt olyckliga liv», då han begår »ett helgerån, ett nidingsdåd, ett brott mot naturen att slå en kvinna, en mor!» Under detta år låter han ock i Stockholm vänner undersöka, om hon där varit honom otrogen. Naturligtvis upptäcka de intet sådant. Pehr Staaff, som en gång (i augusti 1887) utförde det lindrigt angenäma uppdraget, kom att formulera sin vederläggning av ryktena på ett så slängigt sätt att det måste ha styrkt Strindberg i hans misstankar. Men nu kräver han skilsmässa och lämnar henne. Han återvänder men vill låta skilsmässan hava sin gång, medan hon lever hos honom som hans älskarinna. Skilsmässan kom ej till stånd. Men när de tillsammans reste till Danmark, behandlade han henne ej som sin hustru. Då de skulle äta middag på en restaurant, kunde han sitta vid ett bord med en vän och låta hustrun med barnen sitta vid ett annat bord utan att låtsa om henne. Kort förut hade han för sin bordskamrat (Axel Lundegård) nämnt den ene kände mannen efter den andre och försäkrat att denne varit hans hustrus älskare. Det var vid denna tid han skrev En Dåres Försvarstal. Och dock, boken slutar ej i hat, utan sålunda: »Nu är historien slut, Älskade. Jag har hämnats: vi äro kvitt — — —». Än en gång fogas äktenskapet ihop. »Herre Jessus, vad den kärleken är seg!» skriver Strindberg till sin kusin Oskar i september 1888. Han tillägger: »När banditer och rackare här kastadesig över mig, och jag var värnlös — då övergav hon mig icke och därför — därför!»

Den mörknande stämningen inom hans äktenskap liksom den under kampen växande vreden mot kvinnoemancipationens försvarare kan tydligt avläsas i hans artiklar om kvinnofrågan under dessa år.

Den första artikeln Likställighet och Tyranni, vilken trycktes i Ur Dagens Krönika, januarihäftet 1885 Nu i Samlade Skrifter, Likt och Olikt II., präglas redan av en annan ton än företalet till Giftas I från 1884. Med skärpa förklarar Strindberg att kvinnan visst icke är undertryckt av mannen, tvärtom är det han som tvingas passa upp på henne. Han citerar med förtjusning det klander mot kvinnan han kunnat hitta hos sina beundrade läromästare, Spencer och Stuart Mill. Han vill ej giva henne rösträtt, förrän alla män fått rösträtt, ja ej ens genast då. Han skildrar kvinnoemancipationen som en ren överklassrörelse, och i överklassens kvinnor ser han reaktionens bästa stöd; underklassens kvinnor fruktar han dessutom skola rösta med prästerna. Men helt kvinnofientlig är tonen icke. Han omtalar ej alldeles klandrande den gifta kvinnans inflytande på mannen. Han vill alltfort giva könen lika uppfostran, han vill att gossarne visserligen ej skola läras speciell artighet mot flickorna, men att flickorna ej heller skola läras passa upp på gossarne. Och han utbrister: »Låtom oss framför allt vara vänner!»

Rakt motsatt är, som ovan sagts, tonen i företalet tillGiftas II, skrivet 1886, tidigast i slutet av mars. Detta var ju så våldsamt att en stor del måste strykas. Där skildrar han kvinnan som lat, lögnaktig, elak, småsint, hjärtlös o. s. v. samt först och sist som hopplöst enfaldig, ja intellektuellt vanför. Där försäkrar han att hon alltid dårar och kuvar mannen. Där prisar han t. ex. grekerna för att de gjorde Furierna och judarne för att de gjorde Eva, syndafallets upphov, till kvinnor. Där är han upprörd på Stuart Mill, dock blott på boken omKvinnans Undertryckta Ställning. Där klandrar han Familistären i Guise, som han förut prisat, emedan den genomfört kvinnans jämlikhet. Där utdömer han totalt alla 80-talets författarinnor, främst den främsta, fru Edgren, medan han i förra artikeln blott angrep ett skådespel av fru Alfhild Agrell som även för kvinnans anhängare (åtminstone för Branting) var litet besvärligt att prisa. Där anför han som bevis på kvinnans bristande logik att hon vill kalla det inkonsekvent, om han nu ringaktar Tegnér, som han för 16 år sedan berömde.

Det mesta av sina den gången strukna angrepp återupptog Strindberg i artiklarne Sista Ordet i Kvinnofrågan, tryckta i början av 1887 i hans vän Jörgens publikation Stockholmsbrev. Nu i Samlade Skrifter, Efterslåtter. Tonen är dock där lugnare och förblir så i de följande artiklarne. Han kritiserar lagen om äktenskapsförord, emedan den ej krävde någon kvinnans underhållsplikt gentemot barnen (detta är nu ändrat). Han finner det framför allt orätt att kvinnan vill intränga på männens arbetsmarknad, utan att mannen fritages från sin underhållsplikt mot hustrun. Han medgiver gärna att äktenskapet är en föråldrad institution, men det vilja visst icke en hel grupp moderna kvinnoemancipatörer medgiva. Han är nu absolut emot att kvinnan skall få samma uppfostran som mannen. Målet är icke att utjämna könsskillnaden utan tvärtom att skärpa den, ty utvecklingsläran visar att specialisering är framsteg. Han angriper den »avkönade» unge mannen som i kvinnan icke ser en könsvarelse utan en högre andlig företeelse.

I Numerisk och Proportionell Rättvisa (tryckt därsammastädes något senare) är han absolut emot kvinnans rösträtt. Han. söker visa att det är olyckligt för kvinnan själv, om hon tränger in på mannens arbetsmarknad, ty därmed minskas äktenskapen. Fortfarande står hart helt på utvecklingslärans ståndpunkt.Men nu tillämpar han denna på ett helt annat sätt än förr. Nu hävdar han som dess innebörd att den ofullkomliga individen måste hålla sig i bakgrunden eller gå under. I Maktfrågan eller Mannens Intressen (Politiken mars 1887) Nu i Samlade Skrifter, Efterslåtter. fattar han kvinnorörelsen som ett utslag av de smås önskan att slå ner de starka, av de förtrycktas lust att själva förtrycka sina forna herrar. I Kvinnosaken enligt Evolutionsteorin (tryckt i danska tidskriftenNy Jord 1888) Nu i Samlade Skrifter, Likt och Olikt II. hävdar han att sentimentaliteten mot kvinnan är jämförlig med sentimentaliteten mot negrerna, vilka kvinnan, själsligt sett, i viss mån liknar. Ja, i en hel del fall liknar kvinnan förbrytaren eller den vanvettige. »Det är rysligt, men det är sant». Ibsens och Björnsons kvinnodyrkan angripes på nytt. Efter att i uppsatsen Kvinnans Underlägsenhet under Mannen och det på grund därav berättigade i hennes underordnade ställning (enligt vetenskapens sista resultat Tryckt första gången i Tryckt och Otryckt I (1890), nu i Samlade Skrifter, Likt och Olikt II. ha framdragit en rad fysiologiska, statistiska, historiska o. s. v. synpunkter till stöd för sin kvinnouppfattning, slutar han med en maning att ej låta »de små, de lytta, de dårliga härska i ett samhälle, som då skulle styras av privilegierade men alltid sjuka barn».

Bland auktoriteter för utvecklingsläran nämner han numera ej blott sina engelske läromästare. Han nämner ock med förkärlek tyskar, såsom sin gamle favoritfilosof Ed. v. Hartmann och Häckel. Han hade ju i början av 1887 slagit sig ned i Tyskland (Lindau vid Bodensjön). Med nöje anmärker han i En Dåres Försvarstal att hans hustru vantrivdes i Tyskland, »soldatlandet, där mannens välde ännu är okränkt». Men själv trivdes han där dess bättre och umgicks gärna med officerare. Vid denna tid hade han ock blivit en intensivbeundrare av Goethe, Han började nu även uppmärksammas i Tyskland. Den första som översatte honom till tyska var en österrikisk dam, fru Mathilde Prager, vilken också oegennyttigt sökte intressera flera tidningar och tidskrifter för den svenske diktaren Se därom: John Landquist, Innan Strindberg blev Klassiker, Litteraturen 1920, julihäftet (årg. 3, sid. 193 ff.)..

*

XVIII.

KVINNODIKTAREN.

Bland annat fick han flera gånger skriva i den stora Wientidningen Neue Freie Presse. Exempelvis innehöll denna under augusti—september 1887 en längre novell Enligt en flyktig och obestämt hållen uppgift av Strindberg i ett brev till Ola Hansson skulle den vara skriven redan 1886; detta är knappast troligt. av honom kallad *Schleichwege* (= Smygvägar; i Samlade Skrifter Efterslåtter. är den översatt under titeln: Genvägar). Den skildrar en intrig för vilken Strindberg påstår sig ha blivit utsatt under Giftasprocessen: en spiritistisk kvinna söker göra honom till en troende medlem i sin krets för att slå mynt av hans popularitet.

Anmärkningsvärt är att Strindberg i Genvägar talar om sig själv och sin hållning under processen med en helt annan belåtenhet än i Kvarstadsresan.

Novellen röjer ett stort men skeptiskt intresse för hypnotiska experiment. Lustigt nog låter Strindberg den spiritistiska kvinnan på en punkt uppleva en hypnotisk erfarenhet som han säger sig själv ha upplevt Se därom sid. 202., och detta fastän hon karakteriseras som en, av Strindberg naturligtvis genomskådad, charlatan. Han understryker starkt det kvinnligt hysteriska hos henne och skildrar hennes föraktade man som henne långt överlägsen. Men dessutom förklarar han även hennes tarvlighet ur hennes underklasskaraktär. Man ser att Strindberg numera ej blott står i gevär mot kvinnan utan även börjar stå i gevär mot underklassen.

Men framför allt hade Strindberg vid denna tid åter börjat skriva dramer — även nu liksom vid 80-taletsbörjan dramer om sitt äktenskap. Men nu, hur helt andra dramer än förr! Då dramer om kärlekens seger, nu om hatets. Också till formen bliva de nya helt naturligt grundolika de förra: icke romantiska längre utan realistiska. Dock, liksom Strindbergs romantiska dramer buro en för denna diktart ovanligt stark verklighetsprägel, så äro hans realistiska dramer visst icke rent verklighetstrogna. Då Strindberg ej längre tillät sin fantasi att kasta skönhetsglans över livet, tog den sig, okuvlig som den var, i stället utlopp däruti att den gjorde livet hemskare, vildare, mer majestätiskt ont än det är. Nydanare var Strindberg också på detta område. Sådana dramer, så förfärande och samtidigt imponerande, så livssanna och på samma gång olika livet, så fyllda av djärvt tänkande över tidens problem och samtidigt av ursinnig, förtärande, individuell lidelse, hade ingen svensk och näppeligen någon utlänning förr skrivit.

Hans första drama i den nya stilen hette Marodörer och skrevs senhösten 1886, omarbetades 1887 i Danmark med hjälp av Lundegård samt omarbetades åter av Strindberg ensam och trycktes 1888 under titeln*Kamraterna*. De ändringar Strindberg gjorde eller lät göra i stycket avspegla omskiftelserna i hans eget äktenskap. Först var stycket bittert, sedan blir det mildare och slutar glatt, till sist segrar åter kvinnohatet och slutet blir t. o. m. brutalare än förr.

I anslutning till de noveller i Giftas II som håna själarnes sympati, skildrar dramat en man (en konstnär), vilken av aktning för kvinnan lever som kamrat med sin hustru (en konstnärinna), giver henne full frihet, gör henne helt till sin jämlike, ja låter henne sköta hela den, gemensamma kassan. Hon tackar honom genom att tyrannisera honom, nedsätta honom i andras ögon, skaffa sig triumfer på hans bekostnad.

Särskilt lägger Strindberg mycken vikt vid att hon själv klär sig halvt som en man och antager manliga vanor men söker få männen att kläda sig och uppträda så kvinnligt som möjligt. Det är tydligen Strindbergs iartiklarne mot kvinnosaken yppade rädsla för mannens avköning som här framträder. När Strindberg låter mannen göra hustruns tavlor och själv nöja sig med att rita för att försörja dem båda, när han låter henne skörda framgång tack vare en mäktig kvinna, medan mannen förbises — så erinrar detta dels om ett utbrott i företalet till Giftas II mot en fransk damtidskrift, som blott prisade damers konstverk, dels om en liten historiett i Sista Ordet i Kvinnofrågan: en man, målare, får underhålla sin hustrun, målarinnan, och nedsjunker därmed till ritare, medan

hon stiger. Det var ett amerikanskt par vid namn Chadwich som Strindberg därmed åsyftade. Men säkerligen har ock hans egen gamla svartsjuka på sin hustrus konstnärskall spelat in.

Några enskildheter återgå tydligt på vad han i En Dåres Försvarstal förtäljer om sitt äktenskap; dock uppträda de flesta av dem, märkligt nog, tidigare i dikten än enligt Strindbergs berättelse i verkligheten. Har Strindberg kanske först format dem i fantasin och sedan utfört dem i livet? Dit hör draget att den lömska kvinnan vill hava mannen att bära lugg (vilket var modernt bland kvinnorna den tiden). Strindberg förtäljer att han i Lindau befriade sig från den lugg hustrun fått honom att anlägga. Dit hör framför allt upplösningen: mannen-kamraten-slaven bryter slutligen äktenskapet, slänger vigselringen på golvet och ruskar om hustrun-kamraten-härskarinnan, vilket har till följd att hon nu först börjar älska mannen. Detta var väl Strindbergs uppfattning (i svåra stunder) av hustruns villighet att älska honom, även sedan han burit hand på henne. Men när hjältinnan i stycket — hon heter Bertha liksom en av huvudpersonerna i fru Ann Charlott Lefflers av Strindberg skarpt ogillade drama Sanna Kvinnor — börjar älska sin man, är det försent. Han har redan tagit en annan kvinna (den första bästa) till älskarinna och vill nu blott träffa sin förra hustru på kafét. När Strindberg själv sommaren 1887 sista gången rymt från hustrun men återkommit, bar han ej längre vigselring.Han hade sålt den, sade han till hustrun, för att skaffa sig en älskarinna för pengarne — ett drag vars brutalitet skvallrar om svaghet: han måste tillgripa de våldsammaste medel för att kunna slita sig lös från hustrun, så bunden vid henne var han.

Ett i viss mån försonande drag har dramat däri att dess mest emanciperade kvinna trots sin kampställning mot männen i viss mån giver dem rätt. Kanske ligger häri ett minne av det rättsinne varmed Strindbergs hustru bedömde Giftas I.

I detta stycke blir emellertid kvinnan slagen. Dess bättre lyckas däremot hennes manförstörande strävan i *Fadren* (skriven 1887 under den första svåra tiden vid Lindau), ett av Strindbergs mest frejdade och mest fruktansvärda verk. Striden står där om barnet, en dotter vilken heter Bertha och föreställes vara den flicka som sedan blev hjältinnan i Kamraterna. Fadern vill hava henne till lärarinna;, modern till konstnärinna. Faderns motivering återkommer i artikeln Numerisk och Proportionell Rättvisa. Bakom motivet ligger nog dessutom dels Strindbergs gamla svartsjuka på hans hustrus konstnärskap, dels hans Rousseauanska övertygelse om artistyrkets förkastlighet. Fadern kallas blott Ryttmästaren. Han är militär, eftersom stycket skrevs i soldatlandet Tyskland, men på samma gång naturforskare, eftersom han är Strindberg själv. Redan i Marodörer företrädde en militär den sunt manliga uppfattningen av kvinnan. Vid denna tid röjde Strindberg också intresse för ordnar; iMarodörer vet han dock ännu ej, om han riktigt skall gilla dem. Hjälten har där en rysk orden (liksom Strindberg en rysk medalj) men vill ej bära den utan tvingas därtill av sin fåfänga hustru. Militären får däremot opåtalt bära orden.

Soldatyrket hjälper ej Fadren till seger mot den farliga kvinnan. Han förklaras vansinnig och behandlas därefter. Detta fastän alla styckets personer egentligen taga hans parti och genomskåda hustruns låghet. Ty Strindberg själv hade tydligen märkt att även hansvänner, även de som ibland kunde klandra hustrun, hade liksom hon märkt hans nu alltmer tydliga själsförmörkelse. Han är orubbligt övertygad att han har rätt och tror att världen måste se det, men då ändå världen synes taga hustruns parti, så fruktar han att man av ondska eller svaghet tänker svika sanningen och inspärra honom på dårhus — skådespelets tvångströja. Och så blir det, tänker han, som han skriver i En Dåres Försvarstal, att han till sist ligger i hustruns nät och sprattlar.

När i dramat hustrun får makten över sin man genom att väcka tvivel på hans faderskap till barnet, skymta däri Strindbergs egna sjukliga fantasier om sin hustrus otrohet. Liksom i Giftas II anklagar han kvinnan för att ej kunna älska; mannen är blott en försörjare för henne och barnet. Hon kan endast älska som mor, därför att modern har ju makten över sitt barn; när mannen kommer mot henne som älskare med erövrarkrav, hatar hon honom. Detta gäller nu den moderna kvinnan. Det finns också andra, gammaldags moderliga. Men alla hålla de ihop mot mannen, t. o. m. Ryttmästarens gamla amma hjälper hustrun att få på honom tvångströjan. Men ändå dör mannen med en välsignelse över kvinnan-modern på sina läppar.

Fadren sändes av Strindberg till Zola, som svarade med ett artigt och lovordande brev. Dock anmärkte han fullt riktigt att endast mannen i stycket (som ju var Strindberg själv) var individuellt tecknad, de övriga personerna

voro blotta typer.

Även hjältinnan i *Fröken Julie* (skriven sommaren 1888 i Danmarkt, tryckt samma år) är en mankvinna och en manhatande kvinna. Men hon kan verkligen älska (ehuru blott kroppsligt), därför går hon under. Hon lockar nämligen en betjänt till ett kärleksförhållande men råkar själv i hans våld, skymfas av honom och kan endast rädda sig ur sin skam genom självmord. Stycket är enligt Strindbergs egen uppgift byggt på en sann händelse, varom han läst i tidningen; dock skönjes dess psykologiska uppränning hos honom själv i en episod frånEn Dåres Försvarstal, där han omtalar en av sina otrohets fantasier om hustrun (han misstänkte henne för kurtis med en f. d. portier i Weggis 1886). Men stycket är icke alls fantastiskt utan hemskt logiskt och verklighetssant; icke heller kastas där allt ljus över mannen och allt mörker över kvinnan. *Manda Björling-Falk som som Julie i »Froken Julie».* Så sker däremot i *Fordringsägare* (skriven augusti 1888 i Danmark) Tryckt första gången i Tryckt och Otryckt I.. Där har kvinnan ej ens det lilla försonande drag som hustrun i Fadren äger i sin egoistiska moderskärlek. Där är hon helt en vampyr som, själv obetydlig, tager kraften ur männen och inbillar dem att de äro av naturen svaga och hon stark. Men nu har mannen lärt sig bliva hänsynslös på allvar. Han är lika genomtänkt och segerrikt grym mot kvinnan, som hon var mot mannen i Fadren. Men hans grymhet är ju enligt Strindberg den rättfärdige hämnarens. Atthan samtidigt krossar också en man, hennes andre make och askyldiga offer, får följa med på köpet.

Liksom de andra stridsdramerna mot kvinnan röjer även Fordringsägare hur hårt bunden Strindberg var vid kvinnan, vid den kvinna han här liksom eljes med så blint raseri förföljer. Han hävdar att bandet mellan två makar egentligen aldrig kan slitas. De äro rent kroppsligt sammansmälta på ett sätt som ingen kan åtskilja. Han gör emellertid även detta till en anklagelse mot kvinnan. Han låter henne vara mannens andliga skapelse helt och hållet. Tekla, dramats huvudperson, har av sin andre man, Adolf, gjorts till en framgångsrik författarinna, medan han själv gjort sig dum för att skänka all kraft åt henne (jämför Kamraterna). Å andra sidan har hon rent kroppsligt omformat honom efter sitt beläte. Hur kan den svaga och tomma kvinnan mäkta detta? Jo därför att hon själv formats, kroppsligt och andligt, av sin förste man, Gustav. Strindberg giver denne samma namn varmed han i En Dåres Försvarstal nämner sin hustrus förste man, men givetvis är det sig själv han skildrar i denne — dock även i Adolf. Det är Gustavs överförda kraft som skänker Tekla makt att kuva Adolf och forma honom i sin liknelse. Men då Gustav alltså innerst behärskar dem båda, blir deras samliv osunt, fördärvligt och vid sitt första ingripande krossar Gustav dem. Krossar dem så hemskt att han känner medlidande men — underbart nog — egentligen blott för kvinnan, på vilken han dock ansåg sig hava en så självklar rätt att hämnas.

*

XIX.

BONDESKILDRAREN.

Kvinnofrågan vart i alla avseenden ödesdiger och livsavgörande för Strindberg. Slitningarne i äktenskapet förstörde för ett kvarts sekel framåt hans livs harmoni. Det nervösa grubblet över tidens kvinnoproblem bragte hela hans åskådning i jäsning. Kritiken över hans kvinnoböcker ställde honom i harnesk mot hans gamla meningsfränder.

Ty det var kritiken från vänster som retade honom värst. Kritiken från höger var han van vid. Han omtalar i Författaren vilket intryck det gjorde, när han i Paris år 1885 fick veta (tydligen genom Revyn 1885) att han blivit avsatt som det unga Sverges ledare. Hans nerver, alltid i högsta grad författarkänsliga för kritik, voro nu mindre än någonsin ägnade att tåla sådan. Kritiken drev honom alltså bort från vänstern, och detta vid en tid då hans åskådning över lag var bragt i gungning.

Han hade ju redan tidigare väl vetat att hans socialism ej var rättrogen. Hans förkärlek för landsbygden och bönderna, hans iver att avskaffa i stället för att utveckla storindustrin och den därmed sammanhängande nutidskulturen voro allt annat än marxistiska. Denna sida hos sin åskådning skärpte han, därmed skärpande motsatsen mot sina forna meningsfränder.

År 1885 hade Strindberg, som nämnt är, vistats dels i Paris, dels i Nordmandie och Grèz, först i en storstad alltså och sedan å den riktiga bondbygden. Både i den förra och å den senare erfor han en stark maning att upptaga bondefrågan, jordfrågan till grundligt studium genom läsning och självsyn. Den var ju hans gamla intresse och kärlek.

Redan hösten 1884 om icke förr hade han hyst en storplan att skildra »Bondens villkor i hela Europa» uti ett ett lika brett som grundligt anlagt verk. Men var få pengar? Han försökte än här, än där förgäves. Han skrev vid årsslutet 1885 till Snoilsky och bad om dennes förord till ett anslag ur Lorénska fonden. Snoilsky var fortfarande ej ovänligt stämd mot Strindberg. Han hade funnit mycket som tilltalade honom i Likt och Olikt, och om han än ogillade Giftas, så ogillade han ock åtalet. Strindberg hyllade i sin tur Carl Snoilsky i en uppsats i Revue Internationale Universelle Nu i Samlade Skrifter, Likt och Olikt II. såsom »poeten framför andra i det nutida Sverge». Men fast Snoilsky gjorde sitt bästa och likaså den av Strindberg avskydda fru Leffler-Edgren, som var med i fondens styrelse, sade denna ett bleklagt nej. Lika fåfängt sökte Strindberg erhålla ett Letterstedts resestipendium.

Emellertid hade han 1885 studerat Tolstoj och under intrycket av dennes förkunnelse samlat upp nya revolterande intryck från storstaden Paris. Ett av dessa intryck har han framlagt i den bittra sociala skissen Är det icke nog? Uppsatsen trycktes 1887 i kalendern Svea, sedan i Tryckt och Otryckt III; nu i Samlade Skrifter, Prosabitar från 1880-talet.. Där är han ännu helt underklassens taleman. I Grèz iakttog han bondelivet i en fransk by. I september 1886 får han också göra en snabb men intensiv studieresa i Frankrike, vars bonde han nu till en början enbart vill studera. Själv var han mycket nöjd med resan. Till reskamrat och medhjälpare hade han sedermera professorn G. F. Steffen. Sina rön har han nedlagt i boken *Bland Franska Bönder*, som författades 1886 och utkom 1889. Den innehåller dels en mycket levande, halvt vetenskaplig, halvt litterär teckning av fransk natur och folkkaraktär, dels resultaten av hans studier i jordfrågan.

Sina nya sociala åsikter hade Strindberg befäst genom livliga och fruktbara samtal, särskilt under vistelsen iAargau år 1886, med Verner von Heidenstam. Dennes världsborgarsinne, vunnet under resor i Österlandet och Södern, och dennes skeptiskt radikala åskådning lämpade sig utmärkt för meningsutbytet med Strindbergs just på åsiktsövergång stadda sökarsjäl. Naturligtvis kom han i konflikt med Heidenstam, liksom med nästan alla sina vänner, dock ej ännu obotligt. När han, i slutet av Författaren, återgiver sina samtal med Heidenstam, utvecklar han ock sin nya samhällssyn.

Till utgångspunkt tog han sitt gamla fältrop: Bort från industrialismen, storstäderna, åter till landet, jordbruket! Men förutsättningen för denna lösens förverkligande var att jordbruket bar sig. Men det var just vad jordbruket icke ville göra vid 1880-talets mitt. Detta var tiden för den svåra jordbrukskris som drabbade Europa till följd av den snabbt ökade tillförseln av billig spannmål från länderna bortom oceanen. Som botemedel häremot började man ivrigt yrka på tullar. Strindberg undersöker detta krav allvarligt och förutsättningslöst men förkastar det, efter någon tvekan, till sist. I stället omtalar han med stor sympati kraven på jordvärdeskatt — d. v. s. att jordägaren skall skatta för den innehavda jordens värde men icke för inkomsten av sitt på jorden nedlagda arbete — vilka krav just vid denna tid framställdes av Henry George och andra. Han framhäver med mycken iver det lilla, intensiva jordbrukets företräden framför det stora. Såsom gammal Kinaforskare kände han det säkerligen som en glädje att i tidens jordbrukslitteratur se Kina anfört som det lilla jordbrukets mönsterland.

Denna hans uppfattning avlägsnade honom emellertid från socialismen, vilken vid denna tid såsom marxistisk höll på stordriften även inom jordbruket. Redan förut hade han ju stått främmande för marxismens industrikärlek. Nu går han den allt skarpare in på livet. Han förnekar Proudhons av åtminstone den populära marxismen upptagna sats att egendom är stöld, förnekar Marx' kapitalteori, förnekar att alla arbetare äro

proletärer. Men han är fortfarande jordsocialist, och han finner sig ipolemiken mot storstäderna överensstämma med Bebel. Han omtalar med erkännande den store engelske naturforskaren Wallaces krav på jordens socialisering och vill att staten skall taga hand om den oodlade jorden och sedan upplåta den till odling mot billig ränta eller i form av statliga åkerbrukskolonier. Han förordar ivrigt andelsverksamheten både för jordbrukets del och såsom driftform för industrin. Allt som allt förebådar Strindberg på ett märkligt sätt de jordreformatoriska rörelser som sedan skulle göra sig så starkt gällande både på liberal och socialistisk mark, och vilkas främste företrädare i Sverge skulle bliva Lindhagen.

Frånsett jordfrågan är det tydligt att den ekonomiska delen av Strindbergs program, nu liksom då han i början av 1884 skrev Om det Allmänna Missnöjet, gärna skjutes tillbaka för den politiska. Han skrev i februari 1886 till Jonas Lie att han vore hågad uppskjuta »alla sociala reformer, tills monarkin, statskyrkan och studentexamen äro störtade.... I stället för att arbeta på reformer som, om de genomfördes på den gamla grunden, riva sönder hela vår väv».

Politiskt var Strindberg ännu i slutet av 1886 klar demokrat. Men hans tänkande rörde sig alltid i långa, skarpa pendelsvängningar; hade pendeln en gång slagit om, fortgick den, alltjämt snabbare, i den nya riktningen. Alltså fortsatte han marschen åt höger. Det är typiskt nog i tullfrågan han tager sitt närmaste synbara politiska steg högerut. I en uppsats av 1887 Antingen — eller! Både — och! Införd först, i Tryckt och Otryckt III, nu i Likt och Olikt., tager han åter upp denna fråga till behandling och är nu mer tillmötesgående mot tullkravet. Han godtager det visserligen icke heller nu obetingat men hävdar ivrigt att man gott kan vara vänsterman och tullvän på en gång. Själv skulle han bliva ett motbevis mot detta påståendes sanning.

I samma mån som han började avlägsna sig från

demokratin, börjar ock hans kärlek till bönderna svalna. Han hade ju redan 1886 börjat tvivla på Rousseaus naturevangelium, och som detta var förutsättningen för hans tro på bönderna, börjar han snart tvivla även på dem. Detta tvivel kan tydligt skönjas i hans bonderomaner och -noveller.

Ty hans intresse för bondefrågan hade även burit litterära frukter. Han började i romanform skildra bondeliv. Icke franskt bondeliv utan svenskt. Svenskt bondeliv från Stockholms skärgård. Dit, till den plats han mest älskade på jorden, sökte sig den landsflyktiges tankar tillbaka. Man kan icke gärna läsa en bok som gör ett mera illusoriskt intryck av verklighetssanning än*Hemsöborna* (skriven sommaren 1887). Varenda detalj däri förefaller sedd, och sedd strax före nedskrivandet. Likväl skrevs boken fjärran från hemmet och från Hemsö = Kymendö. »Strindberg bodde ju då vid Lindau i Tyskland.

I denna skärgårdsskildring har Strindbergs skrivsätt återvunnit den ljusa, friska ton som under 80-talets första år präglade nästan allt vad han skrev. Han betecknar den själv som ett bestämt avsteg från 80-talets tendens- och problemlitteratur. En munter bok var också på den tiden något nästan sensationellt. Strindberg fann den rentav alltför ljus. Detta vittnar bäst om hur dyster han denna tid i grunden kände sig, ty den som finner Hemsöborna enbart munter, den är icke bortskämd med munterhet. Där finns ju gott ej endast om drastiska utan även om pinsamma scener, och slutet är djupt tragiskt. Också borttog Strindberg de mörkaste skuggorna, när han i början av år 1889 dramatiserade ämnet.

Icke heller kan man då säga att boken förhärligar bönderna. Strindberg fördöljer ej ett enda av skärgårdsfolkets grova eller själviska karaktärsdrag. Bokens hjälte är ju ock en utbörding med litet av artist- eller kanske rättare författarblod (en viss författares blod!) i sig. Ändock är skildringens bakgrund en inrotad bondekärlek.Ty man kan icke så levande och ingående som här skett skildra personer för vilka man ej känner sympati.

Hemsöborna antogs, sedan Strindberg dock även försökt med ett par andra förläggare, av Bonnier, men endast med villkor att en rad kraftuttryck strökos I Samlade Skrifter återfinnas de, dock blott i anmärkningarne till boken., varpå Strindberg motvilligt gick in. Boken mottogs ovanligt vänligt av kritiken, exempelvis av dansken Valdemar Vedel, vilken vid denna tid skrev flera fina Strindbergsanmälningar i Nordisk Tidskrift.

På den ljusning i Strindbergs dikt som heterHemsöborna följde den mörkning som heter En Dåres Försvarstal.

Dock det ljusnade åter. I Danmark hade Strindberg nya ryck av lust att uppträda som livsglädjens taleman. Det var vid denna tid den glada omarbetningen av Marodörer tillkom. Den kasserades ju. Men lättare var det att hålla den glada tonen vid liv i skärgårdsskildringarne.

Skärkarlsliv, vilken bok skrevs våren och försommaren 1888 och utkom samma år, karaktäriserades på förhand av Strindbergs själv såsom mörkare än Hemsöborna. Där behandlas ju ock några mycket dystra motiv, t. o. m. ett par mord. Men i sin helhet är tonen icke mera utan mindre tragisk än i föregående bok. Allra ljusast är företalet med sin oförlikneliga karaktäristik av Stockholms skärgård samt den första och längsta berättelsen — ty boken är ej en roman utan en novellsamling — vilken emellertid ej från början var avsedd för Skärkarlsliv. Denna berättelse, Den Romantiske Klockaren på Rånö, handlar visserligen om en ung man, vilken måste lämnar en vacker konstnärsbana och begrava sig ute i skärgårdens ensamhet (just det öde som hotade Strindberg själv under hans ungdomsår), och vilken har en mörk hemlighet tyngande på samvetet. Men det dystra drunknar i skildringens aldrig slappnande ljusalynne, och slutet är försonande. Ett av huvudmotiven är byggt på Strindbergs kärlek till musiken. *Kymendö med Strindbergs sommarvilla till höger. Syrenhäcken utanför villan har Strindberg själv planterat.* Också bakom en annan novell ligger uppenbart djup personlig erfarenhet. Vem kunde som Strindberg själv vid denna tid förstå Uppsyningsmannen, vilken efter ett förspillt liv hem- och hustrulös måste segla och segla hit och dit utan annan livsfröjd än kampen för en meningslös tillvaro. Gladare är skildringen av Min Sommarpräst, som ena hälften av året får röna för mycket stadsbokultur och andra hälften för mycken ensamhet med naturen.

Novellen En Brottsling handlar om en mans mord på sin hustru — ett motiv som Strindbergs egen äktenskapstragedi måste ha lockat honom att pejla. Han skildrar där det egendomliga, på förnuftsväg oförklarliga hat en person utan märkbar anledning kan fatta mot en annan, särskilt mot en varmed han dagligen, i en enslig omgivning måste vara tillsammans. Ivrig att finna sak med kvinnan förklarar Strindberg detta därur att hustrun var en brottslingstyp. För övrigt återgiver han fortfarande med sympati lantfolkets uppfattning av könsliv och äktenskap, dock tydligen en nyans mera kritiskt än på Giftas’ tid. Så t. ex. i Flickornas Kärlek, där han skildrar hur en lantflickas könsliga instinkt tillen början imponerar på en stadsherre genom sin hemlighetsfulla motståndskraft men till sist visar sig vara ren dumhet (novellen är troligen byggd på en personlig upplevelse — se I Röda Rummet, kap. 6, början). IVidskepelse åskådliggöres lantfolkets vördnad för kvinnan-modern, sympatiskt så när som på titeln. Sjönödslöftet är en liten småtrevlig historia om bondsnålhet, Skräddarns skulle ha Dans handlar om en älskvärd men ändock hårt straffad lantlig stolthet. Pastorns Älg är ett idylliskt motstycke till Nya Vapen (i Svenska Öden) och visar som denna hur de store för sina högre syften (i detta fall en kunglig jakt) borttaga de smås levebröd. *Gusten i »Hemsöborna» som gammal.* I Den Romantiske Klockaren på Rånö framträder ett inslag som skarpt avsticker från tidensvanliga litterära ton och även från den numera rådande tonen i Strindbergs böcker: ett inslag av (munter och spelande) fantasi. Novellens huvudperson gör fantasier om och av allt vad han upplever, och därav blir han bara lycklig, och Strindberg näns icke klandra honom. Emellertid tycks Strindberg ha känt vissa samvetskval, därför att han i Skärkarlsliv ej anslagit den tragiskt realistiska ton som eljes under senare hälften av 80-talet präglar hans alstring. Han ansåg boken som ett andrarangs verk. Den rönte ock av kritiken mindre bifall än Hemsöborna. *Diktarstugan pä Kymendö, som Strindberg själv uppfört.* Också en annan under 1888 utgiven bok, Blomstermålningar och Djurstycken, hör så till vida ihop med bondeböckerna som den bygger på Strindbergs naturkärlek och naturkunskap. Skriven hösten 1888 strax efter den fruktansvärda Fordringsägare, är den Strindbergs allra ljusaste verk under dessa år. Ty hurskulle Strindberg kunna skriva annat än ljust om något han älskade så mycket som blommorna? Han älskar dem naturligtvis främst för det som främst gör dem till vad de äro, deras fägring och färgrikedom. Därför kritiserade han också med lust och liv den på hans tid härskande, ehuru på upphällning stadda trädgårdskonsten, vilken han tyckte dräpa färgglädjen. Nu tager han visserligen ej längre parti för de vilda blommorna mot de odlade, för nyponblomman mot rosen. Men han älskar både vilda och odlade. Han älskar dem som svaga och värnlösa varelser — levande varelser. Han är mycket ivrig att understryka det levande hos växterna, han finner dem icke sakna ett slags förstånd. Växterna äro tydligen för honom inom naturens värld vad barnen äro inom människovärlden.

Strindbergs badplats på udden strax utanför diktarstugan.

Däremot älskar han avgjort mindre djuren. De motsvara i hans ögon människornas underklass — just hans tro på utvecklingsläran som upphävt den skarpa gränslinjen mellan människa och djur gör det lättare för honom att känna det så. Han föraktar hunden på grund av hans slavsinne. Han kritiserar Näktergalen, liksomhan kritiserat så många andra världsfrejdade storheter, men slutar dock med att beundra den — musikern i honom övervinner kritikern. Han hävdar jaktens ära såsom ett ädelt och manligt nöje, ty, fortsätter han i enlighet med den åskådning han nu bildat sig, »det har varit och är ännu mannens skyldighet att kunna döda och se blod». Men han har förtvivlat svårt att följa detta program. Han hävdar att jakten skall vara lojal, han avskyr yrkesjakten, han gör överhuvud intryck av att vara en sympatiskt dålig jägare.

*

XX.

ARISTOKRATEN.

År 1885 hade Strindberg blivit gudsförnekare. I allmänhet anses religionslöshet och samhällig radikalism följas åt. Men hos Strindberg följdes de åt knappast ett år. Under sin ungdom var han på sitt konfessionslösa sätt religiös och samtidigt utpräglat frisinnad fast skeptisk mot massan. Under slutet av 1870-talet skärptes hans skepsis både mot Gud och mot massan utan att dock definitivt segra i någotdera fallet. Under 80-talets början blev han mer flammande radikal för vart år som gick och vart slutligen eld och lågor för socialismen; samtidigt flammar åter hans Gudstro upp, segrande över tvivlet. Men år 1885 kastar han all religion över bord, och strax efter skönjes en tydlig svängning i hans samhällsåskådning. Redan 1886 är socialismen borta. Det märks dels och förnämligast i hans självbiografi, dels ock i företalet till Giftas II (den strukna delen) där han klandrar Familistären i Guise, vilken han ännu hösten förra året prisat. Detta år är han dock ännu politisk demokrat. Men redan den tiden kunna tecken skönjas som båda en omsvängning även därvidlag. Strindberg var ju ej den som gjorde sina omvändelser till hälften.

Man må märka att Strindberg av naturen var både demokrat och aristokrat. En tid våldsamt undanträngd börjar nu hans aristokratism spjärna mot trycket. Man må ock märka att det svenska 80-talet med all sin radikalism ingalunda ägde någon starkare tro på arbetarne, på massan. Mot årtiondets slut började inom hela den europiska radikalismen en svängning åt det aristokratiska hållet förnimmas, och Strindberg var en av de förste som kände och uttalade den.

Socialt och politiskt sett hade bondefrågan stor del i hans brytning med radikalismen. Men avgörande varden icke. Avgörande var kvinnofrågan och de strider den väckte. Strindberg såg ju för övrigt gärna ett sammanhang mellan dessa båda frågor, i det att han beundrande framhöll hur förnuftigt bönderna löst kvinnoproblemet.

Vilken skarp lut kvinnofrågan vart för hans demokrati synes klart av hans resonerande artiklar i ämnet. Nästan för varje artikel blir han mindre demokratisk. Först är det endast i fråga om kvinnorna han förkastar demokratin. Men det var ju ej lätt, allra minst för Strindberg, att följa en princip i en punkt av sin åskådning och en annan i de andra. Också ser man snart hur hans syn på de andra problem som han i kvinnosaksartiklarne behandlar skiftar karaktär.

Redan i företalet till Giftas II (1886) tager han amerikanernas parti mot kineserna i invandrings frågan. Det hade han ju redan gjort på 1870-talet, men nu är tonen skärpt. Likaså i Sista Ordet i Kvinnofrågan (1887). För kineserna hade emellertid Strindberg en gammal förkärlek. I Kvinnosaken enligt Evolutionsteorin (1888) tager han ock ganska matt amerikanernas parti mot kineserna men dess ivrigare mot negrerna, vilka, säger han, stå den europeiska förbrytar- och idiottypen nära och alltså ej kunna få ha en civiliserad människas rättigheter. Man ser

att Strindberg skarpt genomför principen om en medfödd över- eller underlägsenhet på rasfrågans liksom förut på kvinnofrågans område.

Redan i Maktfrågan eller Mannens Intressen (1887) hade Strindberg funnit talet om människans rättigheter vara ett knep varmed de små narrade huvudet av de stora. Detta var den första hithörande artikeln som skrevs i Tyskland, vars inflytande tydligen redan från början drivit Strindbergs åskådning i aristokratisk-makt-filosofisk riktning. I Kvinnans Underlägsenhet under Mannen (tryckt 1890) skönjer man tydligt ett visst bestämt tyskt inflytande: Nietzsches. Där hävdar han att de bäste, de starkaste, de klokaste skola ha mer att säga i samhället än de okunnige, och att man bör utveckladen goda arten genom urval och pålägg av de bästa. Det var alltså naturligt nog att när Strindberg skulle, som han i Dikter bebådat, fira Min Jubelfest — 89 Införd i Tryckt och Otryckt I (1890), nu i Samlade Skrifter, Likt och Olikt I. så kunde han ej finna något inspirerande demokratiskt ämne att skriva om. Han fann att varje fall av förtryck hade minst två sidor, varav minst en talade till förtryckarnes förmån.

Skönlitterärt hade han redan i Smygvägar, alltså troligen 1887 visat hur hans motvilja mot kvinnan gled över till motvilja mot underklassen. Redan samma år och i samma tidning har han uttalat den nya formeln både för dem — ej blott kvinnor och lägre raser utan även alla andra — som han hatar och för dem, som han älskar. Han skildrar i Neue Freie Presse två artisttyper, en (den puckelryggige målaren K. E. Skånberg — vilken ju ej får dömas efter Strindbergs skildring) representerande De Små Skissen infördes på svenska i Tryckt och Otryckt II; nu i Samlade Skrifter, Prosabitar från 1880-talet. , de kroppsligen och andligen små, som just därför bli omtyckta och bortskämda, samt en representant för De Stora (Ernst Josephson, den moderna svenska målarkonstens förste ledare), vilken just för sin yttre och inre storhet blir förföljd eller försmådd Skisserna trycktes första gången 1887 i Neue Freie Presse; nu i Prosabitar från 1880-talet..

Det är särskilt ett motiv som under dessa år sysselsätter Strindberg: det han i en av sina Vivisektioner kallar Hjärnornas Kamp Skisserna trycktes första gången 1887 i Neue Freie Presse; nu i Prosabitar från 1880-talet.. D. v. s. kampen mellan en andligt överlägsen man (= Strindberg) och en underlägsen. Den senare har dock ett övertag i sitt väsens lumpenhet, vilken tillåter honom tillgripa vilka medel som helst, men den förre segrar genom sin överlägsna intelligens — och genom att han till sist förstår att endastmed hänsynslöshet kan de underklassiges hänsynslöshet nedslås.

Tvekampsmotivet kommer ju också ständigt igen i Strindbergs kvinnodramer från denna tid: i Kamraterna, i Fadren, i Fröken Julie, i Fordringsägare. Överallt skildras mannen som den överlägsne men ofta genom sin nobless sårbare, kvinnan som den oftast gränslöst underlägsna men ofta genom sin låghet starkare. Strindberg var alltså väl förberedd, när Georg Brändes eftersommaren 1888 förmedlade hans bekantskap med en tänkare som just vid denna tid började utöva sitt sedan så utomordentligt starka inflytande på den radikala kulturvärlden: Friedrich Nietzsche.

Nietzsche var radikal aristokrat. I sin världsåskådning stod han absolut fri från alla äldre nedärvda trosföreställningar. Han var från början skarpt religionsfientlig och utvecklade sig till en ursinnig Kristushatare. Han trodde på utvecklingen men byggde därpå sina egna slutsatser. Liksom människan framgått ur ett henne långt underlägset, apliknande djur, så skulle ur människan framgå en varelse som stod jättehögt över henne: övermänniskan. Denna varelse skulle — så lärde Nietzsche i motsats mot de engelske utvecklingsfilosoferna — skapas ur människans överklass genom dennas hårdhänta självhävdelse. Alltså var all demokrati, all social hjälpverksamhet, allt mänskligt medlidande av ondo. Underklassen skulle hänsynslöst trampas ner för att bereda plats åt det stora som skall varda.

Nietzsche och Strindberg bytte några brev i slutet av 1888 och kommo utmärkt överens. Nietzsche sände Strindberg sin stridsskrift mot Wagner och Strindberg Nietzsche sitt drama Fadren, vilket denne fann utomordentligt. Om Strindbergs första brev skrev Nietzsche: »Det var det första brev med ett världshistoriskt tonfall som nådde mig». Men snart fick Strindberg ett brev från Nietzsche som uppenbart var vansinnigt. Han kände sig osäker inför detta och trodde det möjligen vara ett skämt. Därför skrev han som svar ett brev i samma

ton, ett brev pågrekiska och latin, börjande: »Jag vill vara vansinnig». Så slöt bekantskapen mellan de två med utbrottet av obotligt vansinne hos den ene och hos den andre med ett låtsat vansinne som redan börjat bliva och längre fram nära nog blev ett fullt utbildat verkligt.

Nietzsche var hänförd över Strindbergs uppfattning av kärleken som »i sina medel kriget, till sin grund ett dödligt hat mellan könen». Strindberg i sin tur påverkades starkt av Nietzsches gudahat och lovsjungande av överklassen-övermänniskan. Det är dock påfallande att Strindberg ej vill vara med, när Nietzsche prisar övermänniskan som förbrytaren. »Dock synes det mig», säger han, »att Ni med snillets frimodighet något smickrat förbrytartypen».

Men fast Strindberg mer och mer känner sig som överklassens man gentemot underklassen, blir honom detta påfallande svårt. Här som alltid sker Strindbergs omvändelse långsamt och under starkt inre motstånd. Knappt har han hunnit rikta ett angrepp mot underklassen, förrän han gör en inskränkning.

Han förklarar 1887 i uppsatsen Själamord Införd i Tryckt och Otryckt III (ej II som av misstag uppgives i Samlade Skrifter), nu i Samlade Skrifter, Prosabitar från 1880-talet. att underklassen är mest lögnaktig men tillägger strax att den härskande klassen ej har samma behov att begå brott som den undertryckta. Han karaktäriserar 1888 iKvinnosaken enligt Evolutionsteorin slaveriets upphävande som ett misstag men tillägger att det givetvis bort humaniseras. I Hemsöborna representerar Carlsson, fast också han är av underklass, den överlägsna människotypen gentemot bönderna. Men han går under. I Höjer Tar Gården Själv (Skärkarlsliv) tecknar han ett fåfängt försök av den som är född till dräng att uppträda som herre. I Flickornas kärlek (dito) liksom i Fröken Julie framhäver han att det finns klasskillnader också inom underklassen.

Det är dock framför allt brottningen mellan över- och underklassen han tecknar i Fröken Julie. Där är betjänten-älskaren ena stunden underdånig mot sitt herrskap, andra stunden hänsynslös och cynisk, medan frökenälskarinnan har så mycket av gammal krigaradel i sig att Strindberg ej helt kan giva henne orätt, fast hon är kvinna. Däremot har han enbart förakt för den frälsta och tjuvaktiga underklasskvinnan Kristin. Emellertid medgiver han i sitt företal att adelsfröken är degenererad, och att betjänten är en duktig ny artbildare.

Också när Strindberg skildrar tvekampen mellan över- och undermänniskan, förnims ofta en ton av ånger eller ångest i den förres triumf. Segern vinnes aldrig lätt, och den bereder aldrig segraren mycken glädje. I Hjärnornas Kamp erkänner Strindberg-segraren att han först om än ofrivilligt förorättat sin fiende, och det smärtar honom därför att vara ond mot denne. Den slagne skildras f. ö. som så svag att segern över honom ter sig föga ärorik, och man får det tydliga intrycket att segraren ej skulle kunnat nedslå en svårare motståndare.

Detta märks ock i det storslagnaste verk vari Strindberg behandlar tvekampsmotivet, hans första under Nietzsches påverkan säkert tillkomna verk romanen *Tschandala*, en bok Den utgavs först på danska, översatt från författarens manuskript av Peter Nansen, 1889; på svenska utkom den först 1897; i Samlade Skrifter har den förts till Svenska Öden III. som sannerligen på intet vis förtjänar Strindbergs eget vitsord »dålig och tråkig». Medan i Hjärnornas Kamp den underlägsne allenast på mödernet var underklassare, är han det här helt och hållet och i största tänkbara grad. Han är nämligen zigenare. Då dessas språk synes stamma från det fornindiska sanskrit, har Strindberg gjort honom till en tsjandala, till en ättling av det allra lägsta folkskiktet i kastväldets klassiska land Indien. Mot honom står en lärare vid universitetet i Lund, vilket just blivit svenskt;handlingen försiggår nämligen på skånsk mark i slutet av 1600-talet. Denne lärde magister råkar helt i den eländige zigenarens våld. Han är nämligen för öppen, förtroendefull och ärlig. Bl. a. uppsnappar zigenaren några upproriska ord av honom mot kung Karl XI — ty magistern är så pass anstucken av demokratin att han är kungafiende. Till sist ser han att han måste och bör befria sig från zigenaren på det enda möjliga sättet: genom ett brott. Nu först blir han överlägsen. Han ställer sin vetenskap mot zigenarens vidskepelse, han framträder som den trollkarl kulturmänniskan alltid är i jämförelse med vilden, och han dräper zigenaren på ett sätt som åtminstone artistiskt är högeligen effektivt. Trollmedlet består i bilder som magistern framkallar genom en Laterna Magica. Strindberg hade lärt känna detta medel redan i sin ungdom. Det hände nämligen på 1850-talet i Stockholm att någon upptågsmakare framkallade bilden av ett känt och aktat spöke, Clara nunna, med en Laterna Magicas hjälp. (Se Gamla Stockholm, kap.

Sägner och Skrock).

Men magistern kan endast förmå sig till mordet genom att — som Strindberg halvt föraktfullt men med tydlig syftning på sig själv anmärker — fatta zigenarkräket som en tyrann och sig själv som den underlägsne, förtryckte. Och när han sedan i gamla indiska skrifter läser om hur ohyggligt hans ariska fomtidsfäder — ty germaner och indier tillhöra ju samma ariska ras — förtryckt zigenarens pariasförfäder, då förstår han sin fiende, då förlåter han honom hans brott — man får ett intryck av att det egentligen är svårare för den segrande ariern att förlåta sig själv.

Tschandala hade Strindberg ursprungligen tänkt infoga i Svenska Öden och Äventyr, vilket han dock aldrig gjorde: Emellertid torde han vid denna tid upptagit arbetet med dessa. Han hade under våren 1888 planerat en svensk upplaga av Smygvägar, vilken dock ej kom till stånd. I stället började Strindbergmöjligen redan nu omarbeta novellen till en historisk, ehuru arbetet för tillfället icke synes ha slutförts I ett brev till Looström av 2. 11. 1888 (se Samlade Skrifter del XII, Anmärkningar) talar han om det arbete han nedlagt på »detta och följande häften» av Svenska Öden. »Detta häfte» var Tschandala, men han har alltså sysslat även med andra svenskhistoriska berättelser. Dock utbrister han i samma brev: »slut med Svenska Öden!» — ty Looström hade refyseratTschandala. I ett brev från förvåren 1889, där han uppräknar vad han skrivit sedan augusti 1888 (citerat av Julius Clausen i Svenska Dagbladet 30. 10. 1921), nämnes intet Svenskt Öde..

Hösten 1888 hade ju Strindberg meddelat sin kusin att han och hans hustru tänkte fortsätta sitt äktenskap. Också behandlas i Tschandala magisterns (= Strindbergs) hustru, väl utan större kärlek eller ens intresse men å andra sidan ej heller hatfullt; däremot yttrar han sig där, ovanligt nog, bittert om barnen. Påfallande vänligt omtalas hustrun i det märkliga lilla drama han skrev i början av 1889. I detta drama *Paria* har han åter upptagit sitt dåtida älsklingsmotiv: tvekampen mellan en över- och en underlägsen man.

Där står brottsling mot brottsling. Men den ene, en ofrivillig mördare, är som överlägsen ande fri dels från låghet och dels från samvetskval. Den andre, tjuven, är krypande, falsk, rädd, plågad av samvetsånger. Nu har Strindbergs antidemokrati växt sig så stark att han i dramat säger sig finna flera brott förlåtliga men icke brott av nöd, ty dem ursäktar icke lagen. Han finner emellertid detta underligt — denna stora lojalitet mot gällande lag låter överhuvud litet underlig hos Strindberg.

Paria är byggd på en skiss av Ola Hansson, den första av dennes Paria-noveller. Men Strindberg har alldeles gjort om motivet. Ola Hansson är mild mot brottslingen, låter denne ha handlat av en oemotståndlig inre drift utan dålig avsikt. Vad som för Ola Hansson är ett psykologiskt problem, blir för Strindberg ett ras- eller klasspörsmål och ett sedligt spörsmål. Även här visar det sig hur omöjligt det var för Strindberg,

hur strängt vetenskaplig han än trodde sin åskådning vara, att låta bli moraliserandet.

Även en tvekamp mellan kvinnor har Strindberg skildrat i den lilla enaktaren *Den starkare*, uppförd 1889 i Köpenhamn. Det är här icke den intelligenta som besegrar den ointelligenta — Strindberg ansåg väl alla kvinnor tämligen lika i den vägen — utan det är den älskande hustrun som över den kalla älskarinnan firar en för övrigt mer inre än yttre triumf.

*

XXI.

HYPNOTIKERN.

Men oemotståndligt drogs Strindberg tillbaka till kampen mellan man och kvinna. Måhända medverkade en ny mörkning i förhållandet till hustrun. År 1889, i slutet av mars eller början av april, skrev han *Samum*. Stycket

spelas, som titeln varslar, i Sahara. Kvinnan är en beduinflicka, mannen fransk officer. Slagen av den fasa Samum, den heta ökenvinden, ingiver européerna är han värnlös, och hon känner ej förbarmande. Hon mördar honom med hypnos, med själslig trollverkan av grymmaste art. Hon är grym och segerrik som hustrun i Fadren, grymmare och segerrikare än kvinnan i Fordringsägare. Hon är ju ej själv den mördades hustru, men hon dräper honom genom att låta honom i fantasin se sin hustru som otrogen. Hon är grym som kvinna och grym som född av en lägre ras. Men hon tjänar själv en man som hon älskar, och hon, dottern av öknens hemfolk, har att hämnas en för fransmännens, intränglingarnes, kulor fallen man.

Samum är ett dröm- och skräckstycke, vilket hos Strindberg knappt har sin like i sammanträngd hemskhet. Fast det självt spelar helt i verklighetens värld, spela dess personer helt i fantasin: i diktande fantasi eller diktad. Just vid denna tid skönjas hos Strindberg flera tecken till en fantasins renässans. Det första är Den Romantiske Rånö-Klockarens ostyrigt älskvärda men i grunden nog så livsviktiga fantasier. Strindberg börjar vidare på nytt intressera sig för historiska berättelser, för Svenska Öden. Vad som särskilt eggade hans fantasi och samtidigt inriktade den mot det dunkelt och skräckfyllt sublima var emellertid en litterär bekantskap som han gjort julen 1888, och vilken på honom knappt verkade mindre starkt än Nietzsche: Edgar Allan Poe. Hanhade lånat dennes verk av Ola Hansson (»helst på svenska»). Då han läste honom, kände han det som en uppenbarelse. Poe var ju han själv! Mystiker och naturvetenskapsman, överkänsligt medlidsam och nervöst grym (i sin dikt) var ju Poe liksom Strindberg. Under påverkan av den själavandringslära som hos Poe ständigt i sällsamt skiftande former bryter fram trodde Strindberg att Poe, som dött just det år då han föddes, flyttat över sin själ i hans, antingen (så trodde han först) i form av hjärnvibrationer, eller (så trodde han senare) direkt och bokstavligen.

Om Poe redan påverkat Tschandalas utformning med dess av mvsteriös fantastik och vetenskaplig beräkning hopkomponerade slutscen är osäkert Romanen omtalas, som om den vore färdig i ett brev från slutet av december 1888 (till Bonnier), men definitivt omtalar ej Strindberg den som färdig förrän 2 april 1889 (å ett kort till Ola Hansson). ; dock är det sannolikt. Alldeles säkert återkommer Poes detektivideal i det utomordentliga spårsinne hjälten utvecklat i Paria. Att skräcken, grymheten, fantasin — både naturfantasin och den själsliga — i Samum äro Poe-färgade har Strindberg själv antytt.

I ett brev från slutet av december 1888 till Bonnier skriver Strindberg: »Zolaismen med naturmålningen och scensättningen synes gå ut sitt böljeslag. Undra därför icke att jag ej vill vara i trossen, när jag är van vid têten». Men han räknade sig i alla fall vid denna tid som naturalist. Det är en, visserligen ny och självständig, naturalism vars talan han på dramats område för i det teaterprogram han vid denna tid framlägger: dels i företalet till Fröken Julie (vilket i motsats mot själva dramen var påverkat av Nietzsche), dels i uppsatsen Om Modernt Drama och Modern Teater, skriven i mars 1889 Införd i Tryckt och Otryckt I; nu i Samlade Skrifter, Likt och Olikt II..

Han nämner Zola och bröderna Goncourt som sina

naturalistiske mästare. Han är nu som alltid fiende till allt vedertaget, konventionellt. Han vill ej att något skall fördöljas, vore det än så rysligt eller löjligt. Skönt eller fult, det är likgiltigt. Han vill taga bort rampen, sänka orkestern, stänga oxögonen, tillåta skådespelarne att vända ryggen åt åskådarne. Han vill hava möjligast sanna och levande dekorationer. Men för att nå detta mål måste man förenkla både dekorationerna och själva dramerna. Därav följer att man ej kan få med hela livet. Också hävdar Strindberg med styrka att man på scenen visst ej skall söka fotografera allt. Det är icke det vanliga, regeln, som skall framställas. Nej, det är den stora naturalismen som krävs, den som skildrar livets stora ögonblick, de stora slagen.

Man märker lätt att Strindberg nu har en annan läromästare än naturalismen: Antiken, delvis i sin franskklassiska spegling under 1600-talet. Han håller på tidens, rummets, handlingens enhet. Han vill icke veta av någon invecklad intrig, något stort antal handlande personer. Han vill att dramat skall spelas i ett drag utan mellanakter, blott med mellanspel. Emellertid tänker han att man i så fall får nöja sig med korta stycken. Detta var nog heller icke Strindberg emot, ty hans inspiration var vanligen intensiv men kortvarig.

Också i detta teaterprogram skymtar för övrigt den nya roll Strindberg börjar tillmäta fantasin. Han vill ej visa åskådarne hela det rum vari dramat spelar utan blott en del, så att de få ana resten. Detta just för att sätta fantasin

i rörelse. Han talar rentav i förbigående för versen, vilken naturalismen så grundligt bannlyst från scenen, och vilken han själv blott för några år sedan ansåg sig böra förakta.

Naturligt nog har han format sitt teaterprogram så att det passar honom själv. Han klandrar skarpt det hävdvunna kravet att i dramat personernas karaktärer skola vara enhetliga. En karaktär är blandad, säger han, av mångahanda element, och en handling, särskilt en avgörande, förestavas ej av ett motiv utan av många.Vem visste det bättre än Strindberg, i vilkens själ städse så många olika intryck, stämningar, åskådningar jäste och bröto sig! Han hävdar vidare att dramat bör skildra själen i rörelse. Hur kunde Strindberg, vilkens eget själsliv ständigt var i rörelse, vilja teckna en stillastående karaktär!

Varje ästetiskt program bygger hos Strindberg på ett livsprogram; varje konståskådning på en världsåskådning. Han är nu Nietzscheansk naturalist. Jordens liv är det ertda vi få leva, och detta liv är ingen himmel på jorden. Det är rått, cyniskt, hjärtlöst. Men icke glädjelöst. Livsglädjen finnes just i livets starka, grymma strider, och att få veta och lära något av dem, det är den sanna njutningen. Må vi alltså sätta likgiltighet i stället för det medlidande som är svaghetens tecken och lägga igen »dessa lägre, opålitliga tankemaskiner som kallas känslor». Någon skuld, något personligt ansvar finnes icke. Allt som sker är nödvändigt. Detta låter ju omutligt följdriktigt. Men när allt kommer omkring, har Strindberg varken lyckats lägga bort sin gamla lyckolära eller sin moralism. Han förklarar att naturalismen endast vill lycka; det är en lycka att den starka arten segrar över den svaga. Han hävdar vidare att även om man stryker bort skulden, så kvarstå dock, orubbliga, handlingens följder. På brott följer straff, det vet även naturalisten, ehuru han nyttjar orden brott och straff i en helt annan mening än den religiöse.

I själva verket var Strindbergs naturalistiska åskådning knappast någonsin fullt säker. Redan från början fanns där ett element som lätt kunde bliva störande. Han påstod själv, på sin ålderdom I Blå Boken, stycket Medium utan att veta det. att han redan i sin ungdom varit spiritistiskt medium, dock endast omedvetet. Hans chef å Kungliga Biblioteket, G. E. Klemming, fick honom nämligen — genom hypnotiskt inflytande antager Strindberg — att läsa, ja riktigt läsa, gamla handskrifter vilka egentligen voro honom alldeles för svåra. Justdetta låter Strindberg »hjältinnan» i Genvägar uppleva. Han låter henne också locka novellens manliga huvudperson (= honom själv) till en spiritistisk andestund, och han uppgiver I brev till Looström 4. 2. 1888. att han själv verkligen var med om något sådant under Giftasprocessens dagar. Vid det mystiska sammanträdet, eller åtminstone i den skildring han giver därav 1887, var han emellertid mycket kritisk. I sin uppsats från ungefär denna tid Strindberg själv daterar den (i Tryckt och Otryckt III) till 1886. om Linnés Nemesis Divina eller den gudomliga hämnden vägrar ock Strindberg att tillskriva de olyckor som drabbat vare sig honom själv eller hans fiender något gudomligt ingripande. Ej heller vill han tro på någon mystisk påverkan från den ena människan till den andra. Han finner dessa antaganden väl värda att diskuteras, men ännu alltjämt har tvivlet sista ordet.

Men just vid denna tidpunkt börjar han starkt fängslas av en annan mystisk teori och praktik som liknar de nyssnämnda men har en mera vetenskaplig karaktär: hypnotismen. Förmågan att ingiva en annan de tankar, föreställningar, känslor man önskar, ätt behärska en annans själ med sin egen, det var en makt som Strindberg dels såsom författare ville och kände sig äga, dels såsom nervsjuk och präglad av förföljelseskräck fruktade hos andra. Han omtalar I En Dåres Försvarstal, del IV, kap VI. att han i Lindau använde Bishofs och hans gelikars tankeläsningsexperiment, skenbart som en sällskapslek men faktiskt som ett medel att spionera på hustrun. Han sysslade sedan emellanåt med hypnotiska försök.

Med synnerlig iver studerade han den frejdade franske sinnessjukläkaren och forskaren Charcot. Denne citeras i den helt på hypnotismen byggda skildringen Hjärnornas Kamp. Från ungefär samma tid är ensats Strindberg själv uppgiver i Tryckt och Otryckt III att den var skriven i Lindau 1886. Men Strindberg kom ej till Lindau förrän 1887, och han omtalar i uppsatsen sin sjuåriga dotter — hans äldsta dotter föddes 188O. där också Charcot citeras, men där hypnotismen ej användes i fientligt utan i räddande syfte. En uppsats märklig därför att den talar om ett återfall av den art Strindberg en gång förut skildrat. Den heter Mystik — Tills Vidare och omtalar först en undergörare som botade sjuka med bön och handpåläggning samt därefter hur Strindberg själv en gång, då hans

lilla dotter låg sjuk i kramp, på sin hustrus uppfordran bad till Gud, och flickan vart frisk. Strindberg vägrar dock att tillmäta bönen någon annan makt än en ganska naturlig psykologisk. I uppsatsen Själamord av 1887 talar han ock om en naturligt psykologisk inverkan men nu av en ond och farlig art. Han hävdar att man kan göra en människa vanvettig genom att intala henne att hon är det. Han vill ock uppvisa att mycket som kallas vansinne ingalunda är det. Man ser att Strindberg där rör sig i samma tankekretsar som i Fadren. En helt oskyldig hypnotism omtalas i Hallucinationer Nemesis Divina, Mystik — Tills Vidare, Själamord och Hallucinationer återfinnas nu i Samlade Skrifter, Prosabitar från 1880-talet. (tryckt i Neue Freie Presse 1888), där det berättas hur två makar först av ett musikstycke fingo föreställningen att de blivit gamla och sedan efter ett annat musikstycke kände sig unga igen. Men helt annan är hypnotismen i Tschandala och Samum. Där håller den på att övergå till magi, där är den en trollkonst som med hjälp av yttre (visserligen naturliga) medel bringar fienden (visserligen blott genom själslig påverkan) i fördärvet. Men ännu är detta blott varsel om vad som skall komma, och några religiösa böjelser röjer Strindberg ej under sin Danmarkstid.

Till Danmark hade Strindberg som sagt anlänt i början av november 1887. Han dröjde blott några dagar iKöpenhamn och flyttade sedan till Klampenborg, där han vistades till slutet av januari 1888. Därefter bodde han i Taarbæk tills i början av maj, då han flyttade till Skovlyst nära Lyngby samt därefter till det närbelägna Holte, varest han dröjde tills i början av april 1889, då han lämnade Danmark och återvände till Sverge.

Han hade kommit till Danmark med stora planer i huvudet. Först tänkte han starta en stor franskspråkig tidskrift som skulle utkomma i Stockholm, Köpenhamn, Kristiana och Hälsingfors, och vars uppgift skulle bliva att bringa Norden i förbindelse med utlandet, särskilt Frankrike och Ryssland. Därav vart nu alls intet. I stället hoppades han få se sina dramer uppförda. Han fick också glädjen att se Fadren givas av direktör Hunderup på Casinoteatern 14 november 1887 under stort bifall. Men därefter stockade det sig. Fåfängt sökte han gång på gång få fram ett eller annat av sina stycken.

Han tänkte då starta sin egen teater, något à la Antoines Théâtre Libre i Paris, en skådebana för den nya nordiska naturalistiska dramatiken. Det var för denna scen han uppgjorde sitt ovan omtalade teaterprogram, vilket uppenbart var avsett för en billig teater; av samma skäl tänkte Strindberg använda amatörer till skådespelare. Han lyckades verkligen få till stånd en Skandinavisk Försöksteater, vilken gav Fordringsägare, Den Starkare och Paria på Dagmarteatern 9 mars 1889. Paria gavs sedan några gånger på Casinoteatern och en gång (16 mars) i Malmö. Men därmed var även det företaget slut. Det var naturligtvis mycket illa utrustat med kapital. Strindberg fick sedan nöja sig med att Fröken Julie, vilken ej fick offentligt uppföras — myndigheterna förbjödo det — gavs enskilt å Studentersamfundet Strindbergs teateräventyr — och lynne — i Danmark belysas i Julius Clausens artiklar Strindbergsteatern i Köpenhamn som spelade en enda kväll samtStrindbergs brev till Gustaf Wied, Svenska Dagbladet 30. 10 och 6. 11. 1921..

Emellertid hade Strindberg välvilligt mottagits av det radikalt litterära Danmark, som redan lärt beundra hans verk. Han trädde i vänligt personligt umgänge med båda bröderna Brändes. Edvard bistod honom i och genom Politiken, Georg — vilken dock ej fann hans umgänge berikande — gjorde honom flera tjänster. Men naturligtvis kom Strindberg ibland på kant med dem, liksom med alla nu för tiden. Exempelvis vart han förargad, när Edvard på tal om Fordringsägare ganska klarsynt kallade honom för moralist.

Bland svenskar umgicks han till en början med Axel Lundegård, vilken hjälpte honom med omarbetningen avMarodörer. Senare med Ola Hansson, vilken på hans bön reste över ett par gånger från Skåne till Holte för att träffa honom. Men han var ej oblandat angenäm att råka. Lundegård förtäljer att då Victoria Benedictsson, som varmt beundrade Strindberg, vid denna tid, strax före sitt livs slutliga kris, gjorde ett självmordsförsök i Köpenhamn och Lundegård omtalade detta för Strindberg i förtroende, så hörde denne på utan deltagande och bröt sedan förtroendet. Med Lundegård vart han dock ej direkt ovän och ej heller — ännu — med Ola Hansson, ehuru denne fick utstå åtskilligt från hans sida. En gång utpekade Strindberg indirekt Ola Hansson som paria och sig själv som ariern (han ville att Ola Hansson skulle uppträda i Paria som brottslingen, medan Strindberg spelade övermänniskan). Ja senare (1890) kallade han rentav vännen för tsjandala. I ett brev till Ola Hansson gör

han Snoilsky till zigenare, jude, polack (Snoilsky var slaven), kort sagt pöbel.

Hans nerver voro alldeles uppslitna. Han hade ju sökt upp en sinnessjukläkare strax vid framkomsten till Danmark, och han ville då ej kännas vid sin hustru. Så försonades de som sagt, men Strindberg kastades alltjämt mellan vild, alltför vild, kärlek och hatiskt raseri. En gång tänkte han i verkligheten göra det som han i dikt skildrat i Fadren: kasta en brinnande lampa på sin hustru. Det var efter en ny slitning, i slutet av dec.1887 som han vägrade låta Marodörer sluta lyckligt och i stället gjorde den till det brutala stycketKamraterna. Men gick det upp och ned i äktenskapet, så var affärseländet i stället dess mer stadigt och ihållande. Oftast var han utan pengar, ständigt var han ute på vigg. Fordringsägarne lämnade honom aldrig någon ro.

Ändå kunde han, när han satt med några vänner på en lokal, vara älskvärdheten och munterheten själv. Men plötsligt kunde han taga sig för något hårresande. En kväll, då han var allt annat än helnykter, tog han t. ex. utan minsta varsel fram en revolver och avsköt ett par skarpa skott mellan gästernas huvuden »för att se vem som skulle bli räddast». Efteråt, då man var ute och svalkade sig, ville han nödvändigt klättra upp på »Hästen» (kung Kristian V:s ryttarstaty) å Kongens Nytorv men vart därvid tagen av polisen. De andra närvarande omtalade vem han var, och att han fortfarande hade skarpa skott i revolvern. Polisen släppte honom beskedligt men förbjöd honom att skjuta på gatan. Strindberg svarade ögonblickligen med att avskjuta de återstående skotten — varpå polisen med äkta dansk gemytlighet gjorde honnör och sade: »Tak skal De ha'e. Nu gör De ingen Ulykker med Skyderen». Detta enligt den glade musikern Charles Kjerulfs berättelse. Lundegård, som dock ej var med till slut, berättar händelsen något annorlunda.

Vida allvarligare var dock en hans upplevelse på Skovlyst, av vilken han givit en fantasifull och, vad honom själv angår, mycket förskönad bild iTschandala. Han bodde där hos en avsigkommen grevinna Frankenau, vilkens förvaltare, Hansen, var av tattarsläkt. Denne, som onekligen var en misstänkt figur, anmäldes av Strindberg, såsom saker till inbrottsstöld, men anmälningen befanns vara ogrundad. Zigenaren anmälde i sin tur Strindberg för olovligt förhållande till hans syster, och diktaren var så långt ifrån att spela samma lysande roll som hjälten i hans romanatt han i stället flydde sin väg till Berlin, varifrån en vän måste återhämta honom. Boken kallades ock i Danmark för »Skandala». Emellertid kunde Strindberg i maj 1889 (från Sverge) triumferande meddela Ola Hansson att tattaren fått sex månaders fängelse för penningutpressning, och det gick överhuvud snart utför både med grevinnan och förvaltaren. Men Strindberg var ännu i Sverge 1889 så rädd för dennes hämnd att han ständigt gick med revolver på sig.

Man ser att Georg Brandes framställde Strindbergs andliga läge i bästa möjliga dager, när han skrev till Nietzsche: »Han är ett verkligt geni, blott litet förryckt som de flesta genier (och icke-genier)». I ett brev till Ola Hansson från mars 1889 dryftar Strindberg också själv vansinnighetsproblemet, liksom i Själamord, och hävdar att vansinnet kan vara räddningen från »något värre», han tänker här tydligen på något yttre våld. Hans misstro mot allt och alla hade antagit fantastiska mått. I Köpenhamn genomletade han adresskalendern för att se, om någon av hans vänner bodde nära någon av dem han ansåg för sina fiender och alltså vore trolös mot honom. När han skulle resa hem till Sverge, skrev han till sin kusin, grosshandlare Oskar Strindberg, och bad denne giva honom en lista på personer i vilkas sällskap han icke kunde och borde visa sig. »Du får ej genera dig att även begagna det lösaste skvaller som källa».

*

XXII.

DEN HEMVÄNDE HEMLÖSE.

I april 1889 lämnade Strindberg Danmark och vände hem till Sverge — dubbelt frejdad, dubbelt olycklig,

dubbelt hatad mot förr. Vad han kände vid hemkomsten har han tolkat i den femte av sina Sömngångarnätter Införd i Tryckt och Otryckt I (1890). Fullständigt utkommo Sömngångarnätter först 1900 (i en av Nils Kreuger utstyrd upplaga). Redan, dess rytm är en annan än de föregåendes. Medan dessas verstakt löpte i oväntade kast, speglande innehållets växlingar från frisk satir till mjukt vemod, från käck hänförelse till munter idyll, framskrider denna femte kärv, stram, allvarlig, oftast regelbunden. I de förra sångerna omväxlade en av daktyler, trokeer, jamber och anapester fritt hopfogad meter med en annan, mindre vanlig, som består av tre trokeer i var rad och blott en daktyl, vanligen förlagd till andra verstakten. I femte natten är denna senare meter starkt förhärskande. Lika allvälrligt och kärvt, mindre stramt kanske, men i stället mer sönderslitet är innehållet. Trött och besviken på utlandet kommer diktaren hem för att efter blott ett ögonblicks skön villfarelse också här besvikas. Tomhet vart han ser, och mest när han ser in i sitt gamla hem! Där sitter han själv som död och skriver på ett papper som blir lika vitt för det — första gången men sannerligen ej den sista då Strindberg säger sig skåda sig själv som en annan än honom själv. Och det gamla samhället? Ändrat också det. Konservativt var det då Strindberg reste ut, men ännu dröjde då kvar ett spår av den moderata liberalism som härskat sedan 1860-talets början, och de frisinnade saknade icke hopp för framtiden. Nu var deras hopp grusat, högern hade segrat i och med

tullarnes införande; rustningsökningar och lagar mot socialistisk agitation voro i antågande. Hur dömde Strindberg, aristokraten, tullvännen, officersvännen, antisocialisten därom? Han svarar själv: Ensam går han på folkfylld gata, irrar hemlös och knuffar tål. Tycker han hör hur mänskorna prata främmande tankar på utländskt mål. Råkar vaktmän i pickelhuvor, vaktande gathörn som vore det Rhen, mörka blickar inunder luvor söka skydd under torgets trän. Ser palatser som Rhentraktsborgar, milliardhus, Berlinerstil, torn och spiror och järntrådskorgar, gallerfönster, som trotsa fil. Allt är skyddat, solitt och präktigt, och som bakgrund syns en kasern. — Fosterlandet är vordet mäktigt, kryat upp sig med blod och järn. — — — — — — — — — — — — — — — Ja, barbaren har åter segrat, baltiskt Hellas har sett sin grav, där mot Österns horder sig lägrat nordlig gränsvakt vid Arktiskt hav. Det blev slutet på långa strider, på fraktioner och på process! Söndring segrat, och sent omsider Filip vann på Demosthenes. Troja varit! Vi varit Trojaner, vi ha sett vårt Dybböl och Als, kallas svenskar och lutheraner, men vi äro ingenting alls! Hemsjuk pilgrim börjar att vakna och för längtan han funnit bot Vad ej finnes han ej kan sakna, skuddar stoftet utav sin fot. Lik den vise, som sökte arken undan flodens våta blockad uppåt bergen i ödemarken, flyr han ut från den sjunkande stad.

Man ser att det finns knappast något kvar av hans Tysklandskärlek. Detta stämmer mycket väl med det starka inflytande han just rönt av en tysk filosof; ty Nietzsche var ju minst av allt tyskvän. Franskvän varNietzsche desto mer, och Strindberg hade redan varit det oberoende av denne, men han hade åtminstone ej blivit det mindre genom dennes påverkan. Hos fransmännen återfann han klarast sin egen religiösa skepsis. Men såsom skeptiker valde han nu ej alldeles samme mästare bland fransmännen som förr. Vid denna tid troligen var det som han, den forne Rousseauanen, uppstämde en hänförd lovsång till Rousseaus filosofiske medtävlare Voltaire Uppsatsen, vars tillkomsttid är okänd, trycktes första gången i Tryckt och Otryckt I (1890); nu i Samlade Skrifter, Likt och Olikt II. , i detta sammanhang prisande Frankrike, därför att det gått direkt från katoliscism till fritänkeri med överhoppande av lutherismen — han hånar ju även — se citat ovan — svenskarnes lutherism i femte Sömngångamatten. Han hade nu ock börjat beundra Leopold, han klandrar till dennes större ära Thorild — märkligt nog därför att han ej skrev vers men poesi på prosa utan rytm och musikaliskt välljud — och han förnekar att den nya skolan gentemot Leopold företrädde någon Utveckling Strindberg har uppgivit i ett brev till Bonnier att denna uppsats skrevs i Danmark maj 1887. Den trycktes forst i Politiken 1887, infördes sedan i Tryckt och Otryckt II; nu i Samlade Skrifter, Likt och Olikt II. . Större delen av artikeln är faktiskt ett angrepp på Atterbom, häftigare än det i Svenska Folket; Strindberg stod ju nu dennes hela livsåskådning fullständigt fjärran.

När hans plan att utgiva en franskspråkig tidskrift för att sammanbinda Norden och Europa ej kunde förverkligas, ville han dock göra vad på honom ankom för saken och skrev 1889 på franska en bok om Frankrikes förbindelser med Sverge (*Les Relations de la France avec la Suède* jusqu'à nos jours), utgiven 1891 I förkortad form på svenska stod den i Ur Dagens Krönika 1890 samt i Tryckt och Otryckt III (1891); nu i Samlade Skrifter, del

XXVII, Prosabitar från 1890-talet. Dess svenska titel är: Franska Insatser i Svenska Kulturen.. Boken inbragte honom dels ett anbud om hederslegionen, vilkethan dock avböjde, dels, i Historisk Tidskrift, en mycket sträng fackmannakritik. Dess anda framgår av förklaringen att Sverges reaktionärer »i brist på bättre vänt sig till Tyskland», men »fruktan att uppslukas av en stamsläktad och folkrikare ras har drivit de skandinaviska folken mot Västerns intellektuella kultur, som direkt härstammar från Antiken, och skilsmässan har blivit så grundlig att en försoning mellan svenskarnes och tyskarnes känslor och idéer synes lika vansklig som en liknande utveckling av förhållandet mellan de två kusinerna: Tyskland och England».

Medan Strindberg var inne på Sverges förhållande till de kulturer, som direkt härstamma från Antiken, skrev han ock en artikel om Spanska—Portugisiska Minnen i Svenska Historien, vilken på franska infördes i Kungl. Historiska Madrid-Akademins handlingar 1890 Införd (på svenska) i Dagens Krönika 1890, i Tryckt och Otryckt II samt i Samlade Skrifter, Prosabitar från 1890-talet..

Härav förstås att Strindbergs gamla Antik-motvilja nu var alldeles bortblåst. Han hade under sin naturdyrkartid börjat motvilligt gilla Antiken såsom relativt naturlig. När han övergick från natur- till kulturdyrkan, steg den ännu mer i hans aktning — han kunde ju också där finna stöd för sin kamp mot kvinnan. Nietzsches glödande Antikbeundran torde ytterligare ha ökat hans egen. Antika citat, nyttjade till prydnad, exempel eller stöd för ett argument, återkomma vid denna tid ej sällan i hans verk. I sin nästa roman (I Havsbandet) förkunnar han att latinet åter bör bliva de svenske lärdes språk och ljungar mot den latinförföljelse han själv tidigare främjat.

Finner han ett direkt antikinflytande i ett land, är detta för honom nog att göra landet till ett kulturland. Så till exempel i fråga om Ryssland. Hans ryska sympatier från 1884 ha ej dött. I femte Sömngångarnatten hade han visserligen talat om »Österns horder»,

Rysslands nämligen. Men ett par år senare besvarar han frågan Vad är Ryssland? Uppsatsen trycktes i Renholms tidning Veckan april 1892; nu läses den i Samlade Skrifter, Efterslåtter. därmed att Ryssland är värnet mot Österns horder. Karl XII begick en synd mot »historiens ande, som också var Europas makters», då han förband sig med kristendomens fiende (Turkiet) mot Ryssland Att han dock ej glömt sitt gamla intresse för karolinerna visade han i en med anledning av Orientalistkongressen 1889 utgiven fransk skrift, däri han söker visa att det var två fångne svenska officerare som först översatt och för Europa bekantgjort Kiva-khanen Abulghâsi-Behâders östturkiska historia (se Samlade skrifter, Efterslåtter).. Ty Ryssland är det östromerska kejsarväldets, den grekisk-bysantiska kulturens arvtagare — och hade just då blivit allierat med Frankrike.

Strindbergs utrikespolitiska sympatier voro alltså motsatta det maktägande Sverges. Han var och förblev oppositionsman även som aristokrat. Personligen hade han ej häller värst många skäl att älska Sverge. Icke mottogs han vid hemkomsten med den gödda kalven precis. Det lär ha hänt honom en gång under en resa i Bohuslän att han vart nekad landstiga vid ett fiskläge, därför att han var författare till Giftas. Han hade mycket svårt att få sina dramer spelade. Fadren hade visserligen uppförts (9 gånger) på Svenska Teatern 1888;Fordringsägare gavs på samma teater 1890 (3 gånger), varjämte Samum och Paria gåvos där Mariæ Bebådelsedag sagda år vid en enskild föreställning. Dramatiseringen av Hemsöborna hade August Lindberg givit 1889 å Djurgårdsteatern i Stockholm (15 gånger) och i Göteborg (4 gånger). Mäster Olof, versdramat, gavs 15 mars 1890 på Dramatiska Teatern för första gången, varvid Strindberg hyllades med inropningar och lagerkransar. Stycket upplevde 27 föreställningar. Men detta var ungefär allt. Strindberg hade hoppats att få Fröken Julie uppförd men lyckades ej vinna någon primadonnasviktiga bistånd. Även med böckerna gick det knalt. Bonnier hade vägrat förlägga både Fadren ochFröken Julie. Dåligt betalt fick han för de böcker som trycktes. Hans ekonomiska ställning var så svår att han tänkte söka en plats som landsarkivarie — naturligtvis en hopplös idé. *Jakobsberg.* Någon varaktig stad fick han icke häller i Sverge. Han ville ju »fly» från Stockholm, och han flydde till Skärgården, där han åter andades upp, trivdes med natur, mat och allt samt med glädje läste C. J. L. Almqvist. Men alltför lång vart icke vilan; snart måste han bort igen, och nog fick han sitt lystmäte på att fly. Han slog sig först (på våren 1889) ned på Runmarö (Nore). Större delen av 1889 vistades han emellertid på Sandhamn. Vintern 1889—90 bodde han strax utanför Stockholm i Jakobsberg, i ett gammalt trevligt hus vid

Hornsgatan nära Liljeholmsbron, som enligt Strindberg var ett gammalt jägmästarboställe men kallades Drottning Kristinas jaktslott. På våren samma år vistades han dels (ensam) i Vaxholm, dels i Bo å Värmdön. Där återförenades han med familjen och flyttade på försommaren med den till Runmarö (Stenbro nära Långvik). Snart övergav han åter familjen och flyttade till detlägna Lerkila samt därifrån på senhösten till Brevik å Värmdön, där han sedan dröjde kvar långt in på nästa år. I Djursholm var han i december 1891 samt till slutet av april 1892, sedan i Dalarö.

Under dessa år hade han även, med understöd av redaktör Fr. Vult von Steijern — vilken åtskilliga år gav honom ett regelbundet underhåll — L. O. Smith och generalkonsul Simon Sachs företagit två studieresor genom svenska bygder. Han reste i september—oktober 1890 genom Svealand och Götaland och gjorde i augusti 1891 en kort färd till Norrland — han kom dock aldrig längre norrut än till sin släkts ursprungliga hemnejd, Ångermanland — för att skaffa material till ett verk vartill han framför andra och framför annat kände sig skickad: ett verk om *Svensk Natur*. Ett förarbete därtill var den i stil som sak lika livsstrålande karaktäristik av Stockholms skärgård han gav i företalet till Skärkarlsliv. När hans brinnande Sverge-kärlek nu ej längre fick eller kunde fästa sig vid människorna, sökte den sig mot naturen. Vid ett sådant verk kunde ju ock hans vetenskapliga iver och hans skaldelynne samverka. Naturvetenskapligt bildad fast ingalunda naturvetenskapsman, känner han naturföremålen i en hos skalder ytterst ovanlig grad, har fått upp ögonen för en mängd naturskönheter varom genomsnittsskalden aldrig drömt, och kan karaktärisera denna skönhetsrikedom som endast den mäktar vilken känner dess art och grund. Vetenskapsmannens forskareglädje, skaldens inskådande och uttrycksfulla fantasi, naturälskarens friluftsvana och friluftskärlek förena sig att giva hans stil i naturskildringarne dess säregna friskhet och glans. Man ser även här hur han opponerar mot alla erkända skönheter: han vägrar att finna Siljans stränder något vidare märkvärdiga.

Verket blev endast till ett fragment vilket intogs i Tryckt och Otryckt IV 1897 Återfinnes nu i Samlade Skrifter, Prosabitar från 1890-talet. och sedan (år 1901), under titeln Sverges Natur, utgavs i ensärskild praktupplaga med bilder av Arthur Sjögren, vilken enligt utkast av Strindberg, sammanfattade de olika landskapens natur i fritt sammanställda, typiska tavlor. *Ruskpricken. Målning av August Strindberg.* I samband därmed började Strindberg åter att måla. Han hade ju redan gjort det en gång i sin ungdom. Vad skulle Strindberg måla om ej natur? Hans naturtavlor bära dock, delvis på grund av hans ofullkomliga teknik men mest tack vare hans lynne, en starkare prägel av färg- och linjefantasi än av vare sig verklighetstrohet eller artistisk beräkning. Det är de stora linjerna som härska, i hans tavlor, att icke säga de stora planen. Han målar helst stora himlavidder, med skiftande men dock ej i detalj utförda molnbilder, samt havsvidder. Jorden målar han oftast slät och tämligen entonig. Dock skymta där stundom mäktiga klippformationer, stämnings fyllda, halvt drömmande eller sagolika trän, underbara, mörkglödande blommor. Aldrig giver han en utfört noggrann bild av terrängen, och det odlade liksom det intima skyr han. Ej sällan lägger han upp tavlan i tre plan, av vilka det mellersta är det ljusaste. Stundom brukar han ock samla ljuset på en viss punkt av tavlan, en lysande våg eller en stadskontur. Hans himlar kunna stundom erinra om Markus Larssons tavlor med brinnande ångbåtar. Hans sätt artt samla ljuset på vissa punkter eller plan kan svagt erinra om vissaKonstnärsförbundets tavlor, exempelvis Eugène Janssons. Däremot saknas varje likhet med 1880-talets verklighetsmålning. I somliga tavlor är hans färg för mörk för att verka modern. I andra är den ljus men på ett enkelt, akvarellartat sätt, som endast svagt antyder den moderna konstens färgglans. Det är i kompositionen som Strindbergs tavlor verka mest moderna.

Hans flesta tavlor utfördes i Stockholms skärgård. Skärgårdsintryck yppa sig ock i den frejdade novell som Strindberg sannolikt först efter hemkomsten till Sverge gav dess slutgiltiga form. Han omarbetade Genvägar i 1600-talsstil — dock utan att ändra värst mycket — satte till ett annat slut och fick den så till En Häxa, den mäktiga skildringen av häxprocessernas psykologi, vilken sedan trycktes i Svenska Ödens tredje del 1890 Det är sannolikt att såväl En Häxa i dess nya form som Sista Skottet författades tämligen snart före tredje delens utgivande, ty Strindberg behövde ju alltid publicera sina alster fortast möjligt.. Novellens tendens är densamma som förut: det är kvinnans lättja, bristande andliga jämnvikt och känsla av sin underlägsenhet, det är hennes själviska, falska och osunda kärleksliv som driver henne in på dunkla och onda andliga vägar. Strindberg låter

henne i omarbetningen spela häxa och offra sitt liv blott för att hämnas på en överlägsen kvinna och till varje pris bliva ryktbar. Hennes underklasskaraktär understrykes alltjämt. Dock är slutet påfallande försonligt.

I Svenska Ödens tredje del (1890) offentliggjordes ock för första gången Sista Skottet, en episod från Trettioåriga kriget, vilken av Strindberg förlagts till Lindau vid Bodensjön. Lokalfärgen är så frisk att man skulle trott novellen nödvändigt vara författad på platsen, om den hade författats av en annan än Strindberg med hans sällsynta lokal- och naturminne. Med hänsyn till den Strindbergska fantasins egenart möter det dock knappast något hinder att tro Sista Skottet ha tillkommit i samma drag som då En Häxa, fick sin nyaform, alltså troligen 1889—90. Den tyskvänliga stämning som behärskade Strindberg under vistelsen i Lindau återkommer här. Det är tyska folkets lidande och förvildning som med tydlig sympati skildras, medan man icke skönjer någon svenskvänlighet, frånsett några erkännsamma ord om Gustav II Adolf. Fritänkarsynpunkten — liksom även Strindbergs motvilja mot lutherismen — framträder i det starka understrykandet av att kriget icke alls var något religionskrig, ty de katolske fransmännen kämpade ju på de lutherske svenskarnes sida. Folkets parti mot herrarne tager Strindberg icke längre. Det är emellertid märkligt att han, trots sin nya aristokratiska åskådning, här liksom i flera av de äldre Svenska Ödena tager fredens parti mot kriget, fast han visserligen prisar de män som i kriget hålla ut på sin post.

Sin största kraft lade han ned på det verk, där han, fortsättande tråden från Tschandala, klarare än någonsin utformade sin nya åskådning: romanen *I Havsbandet*, skriven dels maj—november 1889 (de första sju kapitlen) och dels april—juni 1890 (de sju sista). Den är en fortsättning på hans skärgårdsberättelser. Men hur ändrad har ej deras anda blivit på blott ett par år! IHemsöborna och Skärkarlsliv fanns kärv och drastisk kritik men dock även kärlek eller åtminstone mänskligt intresse för skärgårdsfolket. Nu har han för sina gamla välkända bönder, lotsar, fiskare endast kallt förakt. Bokens hjälte är en kulturmänniska från topp till tå, utan och innan. I uppsatsen Om det Allmänna Missnöjet från 1884 hade Strindberg hånat en fiskeriintendent som sökte lära gamla erfarne skärgårdsfiskare fiska. Nu gör han just en sådan intendent till sin hjälte och låter honom, den geniale kammarlärde, stå skyhögt över de dumme fiskarena både i segling och fiskekunskap.

I full enlighet med denna uppfattning om samhällsklasserna står den politiska åskådning han låter intendenten hysa. Denne har upptagit Strindbergs gamla förakt för riksdagar men nu med en helt aristokratisk motivering: riket skall ej styras av ett parlament, tillsatt genomallmänna rösträttens lättlurade väljare, utan av en regering av fackmän i statsvetenskap som skall hava under sig en rådgivande riksdag, vald klassvis. Dessa båda krav: klassval och sakkunnigvälde, skulle ju sedan tillhöra den svenska unghögerns älsklingskrav. Men sitt gamla demokratiska jag har Strindberg dock ej lyckats slå helt ihjäl. Av de klasser som skola välja hans riksdag består den första av jordbrukarne, den andra av alla slags hantverkare och industrimän, även arbetarne. De lärde komma först mot slutet, och allra sist komma de som leva på pengar. Vidare vill han borttaga hovstaten och låta kungen sortera under utrikesdepartementet, då denne blott får representera nationen gentemot utrikes makter. Strindberg har själv kallat sin dåtida åskådning: »kateder-anarkism».

Med ohöljd skärpa uttalar intendenten Strindbergs ateism. Särskilt riktar han gång på gång ett Nietzscheanskt hån mot Jesus. Emellertid är det ett märkligt varsel om vad snart skulle komma att Strindberg först och sist riktar sitt förakt och sin vrede mot lutherismen men yttrar sig ganska sympatiskt om katolicismen. Skall nu massan nödvändigt hava en religion, borde den åtminstone hänvisas till denna. Ty den är, säger han, en världsborgerlig religion och en kulturreligion. Den företräder Roms höga kulturarv.

Kort sagt I Havsbandets hjälte är uti religion, politik, lynne en kulturmänniska, en herremänniska, en övermänniska. Men vilken övermänniska! Han har absolut intet av Nietzsches germanskt robusta och brutala härskartyp, »det blonda vilddjuret». Han är — i mycket lätt förklädnad — Strindberg själv: liten (Strindberg var av medellängd), blek, klädd med utsökt, kvinnlig elegans, f. d. amanuens vid ett statens verk, där han sysslat med dess undanlagda skräpsamlingar och fått litet utländsk frejd på kuppen, numera avgjort världskänd. Och så orimligt intelligent naturligtvis. Men vad åstadkommer han med denna intelligens? Han förför en halvgammal, giftaslysten flicka. När han gjort detta och stoltserar som segrare, är hans kraft slut. Hans sköranerver gå sönder.

Han faller totalt samman. Han irrar halvt vansinnig omkring på ön, ömkad av det föraktade fiskarfolket. Så rycker han upp sig till sist, men blott för att gå till stranden, lösgöra en båt och — som Strindberg förtäljer i några av de grannaste sidor han skrivit — segla bort, sannolikt mot drunkningsdöden ute på hans älskade hav, med ögat fäst på stjärnbilden Herkules, nämnd efter den grekiska gestalt Strindberg mest älskat, »Hellas' sedliga ideal, styrkans och klokhetens gud —. som aldrig lät piska sig eller spotta sig i ansiktet utan att som en man, slå och spotta tillbaka, självförbrännaren som endast kunde falla för sin egen starka hand utan att tigga om nåd från kalken».

Uppränningen till bokens kärlekshistoria är en livsupplevelse från Strindbergs ungdomsår, vilken ägde rum ute i Skärgården — det var därför han, när han återkom till Skärgården, erinrade sig den. Han har själv omtalat Se I Röda Rummet, kap. 5 (slutet). den korta och vilda kärlekshistoria från 1873 på Kymendö vars alla viktigaste moment återkomma, fast med delvis ändrad tidsordning, i romanen: segelfärden med döden som tänkt men ej bestämt mål, kvinnan som han vinner och slits ifrån, vanvettets utbrott. Därtill sluta sig sedan motiv byggda på senare självupplevelser: När intendenten under kampen mot vanvettet låter en fripastor komma och bedja för sig, återspeglar detta Strindbergs rop efter en präst, när han efter det misslyckade flykt- och självmordsförsöket 1875 låg i feber på Dalarö. Intendenten har en viss förkärlek för ordnar och umgås gärna med officerare, liksom Strindberg gjorde i Tyskland 1887. Ganska lustig är den högst olika roll som Strindberg låter ett armband spela, dels iMarodörer dels här i boken. Där var det symbolen på kvinnans lömska makt att avmanliga mannen. Här är det för intendenten en kär prydnad och ett av de medel varmed han kraftigast bedårar kvinnan.

Men framför allt återspeglar I Havsbandet

krisstämningen från 1890. Intendenten-övermänniskans plötsliga och groteskt ohyggliga sammanfall, vid skilsmässan från en kvinna som han säger sig förakta, och som han själv sviker, tolkar Strindbergs egen aning att den skilsmässa han i förtvivlan sökt och i förtvivlan fruktat snart var oundviklig. I Havsbandet är det mest lidelsefulla vittnesbördet om kvinnohataren Strindbergs inrotade oförmåga att leva utan kvinnan. Intendentens hopplösa längtan att bliva en släktets fortsättare, hans löjligt hjärtskärande, tragiskt förvirrade strävan att utan kvinna skapa sig barn (månne Strindberg har fått denna idé från Hippolytos' utfall mot kvinnan hos Euripides eller från Homunculus i Goethes Faust?) — den tolkar Strindbergs förtvivlade aning att snart bliva skild från sina barn.

*

XXIII.

DEN FRÅNSKILDE.

Aningen gick i fullbordan. Strindberg och hans hustru hade efter försoningen, eller försoningarne, i Danmark följts åt till Sverge. Men snart visade sig varje hopp att äktenskapet skulle kunna för alltid lappas ihop vara fåfängt. Vad som nu särskilt upprörde Strindberg var vänskapen mellan hustrun och en dansk dam, som han — också det ett utslag av hans ständiga förföljelsemani — tyckte tränga sig in mellan makarne. Själv var han säkerligen icke bättre att umgås med än förr. Från hans vistelse ute på Runmarö berättade fiskarena, vilka i det hela tyckte bra om honom, att han var elak mot hustrun och bland annat brukade släppa in ormar i hennes rum. Säkerligen var dock detta ett misstag, föranlett därav att Strindberg en gång (på Stenbro) för sitt och barnens nöjes skull fångade en huggorm, vilken han förvarade i ett glaskärl, varifrån den dock råkade slippa ut. Flera gånger skilde han sig från familjen men återförenades igen. Till sist blevo emellertid slitningarne outhärdliga. Så upplöstes då äktenskapet. Instanserna passerades och slutakten utspelades i januari 1891 inför häradsrätten i Värmdö tingslag (Strindberg bodde då i Bo och familjen å Lemshaga). Pinsamma scener ägde rum inför kyrkorådet och rätten. Ej ens den offentliga skandalen undgicks alltså. I hat och vrede skildes Strindberg från den

kvinna han älskat över allt i världen. Han skildes från barnen som, sedan hans kärlek till modern slocknat, fått ensamma mottaga hela hans gränslösa kärlekslidelse.

I de verk han skrev 1890—92 bryter ock gång på gång hans förtvivlade längtan efter barnen fram som ett skrik. Först i dikten Laokoon (tryckt 1891) Nu i Ordalek och Småkonst, Samlade Skrifter, del XXXVII., ett poem

alltså med antikt motiv, skrivet på fri eller snarare söndersliten vers, en gudatrotsares och kvinnohatares cyniska och hjärtskärande bön om gudarnes nåd, icke för sig men för barnen.

Strindbergs barn i hans första äktenskap (Karin, Hans, Greta).

Det förnämsta uttrycket för hans stämning efter skilsmässan är sagospelet Himmelrikets Nycklar, skrivet 1891—92 I Samlade Skrifter fört till Komedier och Enaktare, del XXV.. Det är delvis skrivet på vers, en fritt behandlad vers men vilken Strindberg tydligt mödat sig att göra skön. I allmänhet är det styckets, sympatiska personer som (dock ej alltid) tala vers, medan de osympatiska mestadels få tala prosa eller någon gång dålig vers. Stycket är uppbyggt som en rad fria scener, symboliska episoder i huvudpersonens liv. Till byggnad och i viss mån till åskådning — i sitt förakt för den stora världen — liknar det Lycko-Per; just därigenom framträder dubbelt dess tungsinne och trötthet.

Dess huvudperson, kallad Smeden — en man som smider diktverk tydligen — går liksom Lycko-Per ut i världen, dock ej som han för att söka kärleken utan för att söka rätt på sina förlorade barn. Han får liksom denne alla önskningar uppfyllda. Men han har i motsats mot denne en ständig ledsagare, kallad Läraren. En Lärare skulle sedan ofta uppträda i Strindbergs dramer, dock ej mer en lärare av denna art. Ty denne är Doktor Allvetande, alltså en representant för naturvetenskapen eller den jordiska vetenskapen över huvud, med andra ord för Strindbergs dåvarande världsåskådning. På sin vandring genom världen åtföljas de av Sankte Per, representanten för religionen, ålderdomssvag, bortkommen, löjlig.

Först få de skåda Antiken, företrädd av Narkissos, ynglingen som älskade sin egen spegelbild i stället för nymfen Eko, och av Thersites, smädaren. Den senare lär vara Smålands-Sigurd och avhånas följaktligen med så pass mycket skämtlynne som Strindberg nu förmår åstadkomma. Den förre har Strindbergs gillande. Skulle han ej gilla en som föraktar kvinnan och blickar ned i sig själv? Blott genom självkännedom erövras vishet!

I nästa akt viker genast visheten för kvinnan. Hennes representant, älskarinnan, har de hemskaste yttre och inre fel. Men Smeden älskar henne, och ej blott älskar henne: han giver sig själv skulden för att deras kärlek sedan blir till olycka. Han dräper henne gång efter gång, liksom Strindberg dräpte sin kärlekslycka, men liksom den står hon åter upp, dock till sist icke mer. Helt bittert kan han alltså ej tänka på den han förlorat.

Emellertid ha Smeden och Läraren från Antiken kommit in i Romantiken. De få skåda en hel rad frejdade sago- och diktfigurer. Men det märkliga med dem är att de alla blivit förståndiga, borgerliga, prosaiska, ofta starkt ekonomiska. Strindberg har ej glömt sin inbitna lidelse att rycka bort förtjusningsslöjan från det hävdvunnet sköna. Han presenterar Shakespeare-gestalterna, de onda såsom hycklat omvända, de ädla såsom ihåligtdygdiga. Han låter Don Quixote ha blivit fet och Sancho Panza, ja han har kommit sig upp, lärt sig »disponera» pengar och blivit ledare för den politiska oppositionen. I detta sagodramas politiska scener tager ej längre Strindberg parti för folket mot konungen. Han tager parti för de stora mot de små. De förra representeras i en scen av Smeden såsom Hobergsgubben de senare av dvärgar och annat småkryp som krånglar och intrigerar vid dess fot. Men den store, bergsjätten, är dock ingen mänsklighetens välgörare: han krossar en vacker dal med präktigt och lyckligt folk, däribland en ädel prästfamilj — var det ej Strindbergs uppgift och öde att grusa vackra idyller?

Till sist går färden till Rom och till Kristi dödsplats. Stämningen mot religionen är här märkbart skiljaktig mot I Havsbandets. Nu kritiseras katolicismen, medan föraktet för Jesus' person är borta. Dock slutar stycket ej religiöst. Det slutar ej med att himmelrikets tappade nycklar återfinnas, utan med att Smeden-diktaren manas uppgiva sin outrotliga himlastormarlust och nöja sig med verkligheten — jorden. Maningen var för diktaren mera behövlig än lätt att följa.

Skilsmässan från barnen sätter ock sin stämning på den skärgårdsskiss, Silverträsket, med vilken Strindberg var

sysselsatt under åren 1890 och 1892, alltså dels före, dels efter skilsmässan, utan att dock få den färdig förr än 1898 Nu i samlade Skrifter, Prosabitar från 1890-talet.. Det är därför svårt att avgöra i vad mån den nya ton av mystik, vilken här mängt sig in i den som alltid hänfört åskådliga skärgårdsskildringen fanns där från början. Alldeles har den nog icke fattats, man ser nämligen att den här ännu bryter sig mot det vetenskapliga tvivlet. Mystiken är av dubbel art. Dels är den naturvetenskaplig; här skymtar tydligt den fantastiska naturforskning som snart skulle bliva Strindbergs huvudintresse. Men dels är den ock, om ej religiös, så dock övernaturlig. Vid Silverträsket häftar ett

folkskrock som Strindberg, hur starkt han än väpnar sig med tvivel, ej helt kan bortvisa, och som ständigt gäckar hans forskarmöda.

Den dragning mot en ny diktningsform, som skymtar redan i Den Romantiske Klockaren på Rånö, i Tschandala, i En Häxa och i Samum, framträder som synes alltjämt. Den yppar sig i Strindbergs nyvaknade kärlek för vers, vilken han nu ej längre finner generande utan hedersam, i Silverträskets mystik, i Himmelrikets Nycklar med dess sagofigurer och fantastiskt växlande scener samt ej minst i det nervöst-aristokratiskt utsökta skönhetssinne som präglar I Havsbandets hjälte liksom i den lyrik vari boken utmynnar. Vid denna tid stod ju också den svenska litteraturen inför en betydelsefull brytning: 90-talet avlöste 80-talet. Det var närmast två krafter som åstadkommo brytningen: dels Nietzsches övermänniskolära, vilken dock endast för en kort tid utövade något starkare inflytande; dels en längtan efter skönhet, formell välklang, fantasins lek, livsglädje.

Riksom Strindberg i och med Röda Rummet inledde 80-talet, gav han med I Havsbandet signalen till dess avlösning. Men han blev ej den som skapade den nya tiden. Då Heidenstam 1890 jämte Levertin ämnade utsända den märkliga stridsskriften mot 80-talet, Pepitas Bröllop, vände han sig hänsynsfullt till vännen och mästaren Strindberg och frågade denne om hans mening. I sitt svar avsvär denne fortfarande Zolaismen och framhåller även om Zola att denne ofta visar ut på livsglädjen. Men han håller fast vid naturalismen som världsåskådning. Därmed har han angivit vad som hindrade honom att bliva en av 90-talets skapare. Andra diktare kunde ändra sin form utan att väsentligen ändra sin livsåskådning, Heidenstam framhåller uttryckligen iRenässans, den nya diktningens första programbok, att han ej ansåg den nydaning av diktens form han där krävde behöva medföra någon genomgripande ändring av åsikter. Men Strindberg kunde ej gå tillväga på det

*August Strindberg 1893. Målning av C. Krogh.*sättet. Hos honom kunde ej formen väsentligt ändras, förrän livsåskådningen väsentligt ändrats. Fantasidiktens timma var för honom ännu icke kommen.

Han fortsatte att skriva naturalistiska dramer. De flesta av dem äro, även de, självbiografiska. År 1893 utkommo under samlingstiteln Dramatik fyra enaktare, skrivna redan på våren 1892 Nu i Samlade Skrifter, del XXV, Komedier och Enaktare.. Debet och Kredit skildrar en stor mans återkomst till sitt fosterland — och till en sådan massa tiggande vänner och tvivelaktiga fordringsägare att han genast måste rymma igen. Första Varningen skildrar en episod från Strindbergs äktenskap, vilken visar hur osäker han alltid kände sig på sin hustrus kärlek och på sin överlägsenhet gentemot henne. Inför Döden tecknar en schweizare — dock ej en riktig schweizare, upplyser Strindberg tämligen onödigtvis — som dräper sig för att hjälpa sina otacksamma barn, vilka upphetsats mot honom av modern. Man skönjer här orsaken varför Strindberg denna tid någon gång var bitter mot barn; hans egna barn hade helt naturligt icke tagit hans parti under den äktenskapliga brottningen. Ett påfallande motiv i stycket är att fadern säges ha utmålats som desertör — tänkte Strindberg på det klander han rönte för sin motvilja att resa hem till Giftasprocessen? Moderskärlek behandlar underklassproblemet på ett både vetenskapligt pessimistiskt och mänskligt rörande sätt. En flicka, född av en f. d. sköka, som skildras i bittra och bjärta färger, möter en god flicka av verkligt hög klass som räcker henne handen för att leda henne uppåt; men hon kan ej följa; hon är dömd för livet till dunklet och smutsen.

Ett större drama Bandet framför direkt hans egen äktenskapsprocess på scenen: det förtvivlade, nervösa, mer ömkansvärda än upprörande - gräl mellan man och kvinna som kommer igen i så många Strindbergsdramerhar här fått en typisk gestaltning; skulden lägges mest men ej alldeles helt på hustrun. Där bredvid yppar Strindberg sina tankar om svenskt rättsväsen, kritiskt men med sympati både för de dömde — åtminstone om de ej äro

kvinnor — och för de dömande. DramenLeka med Elden slutligen är mera munter — så munter nu en Strindbergsdram kan vara denna tid. Den handlar om ett äktenskapsbrott som ej blir av, därför att mannen frivilligt erbjuder sig att avstå från hustrun, och då blir ju brottet ej intressant längre. Man ser hur ovillig Strindberg är att i kampen mellan laglig och olaglig kärlek taga den senares parti.

Även ett par Svenska Öden skrev han denna tid, mot slutet av år 1890. Den ena, Likvakan i Tistedalen, visar att Strindberg ej ens under denna sin antidemokratiska tid kunde, fast han nästan tycks ha velat det, beundra Karl XII. Den andra, Stråmannen, handlar om Fredrik I. Strindberg söker taga denne lindrigt beundrade kung i försvar; han var ju ej då mycket böjd att gilla Frihetstidens riksdagsvälde, och han höll på kungen som man gentemot drottningen som kvinna. Men han medger själv att ett försvar för denne kungastrunt måste bli ett hopplöst göra.

Allting tycktes honom för övrigt den tiden hopplöst. Aldrig i sitt fättiga liv hade han varit fattigare än då. Han fick gång på gång underkasta sig smäleken av utmätning. Han ville bort och uppgjorde de vildaste planer hur han skulle skaffa sig ett levebröd i utlandet. Han skriver till sin ungdomsvän från Röda Rummet och Kymendö, Lipmansson, att han tänker upphöra med diktandet och i stället giva sig ut och uppsöka något mer lönande yrke såsom — portier på ett hotell eller gitarrspelare på varieteer. Men icke ens dylika planer kunde han söka förverkliga, ty han hade inga respengar. Han syntes hopplöst fjättrad ute i Skärgården — hans kärleks land hade blivit honom ett fängelse. Äntligen kom räddningen, eget nog just från det land vilket var härden för den tidsanda han bekämpade: från Tyskland, menvisserligen från det oppositionella Tyskland, och närmast från landsmän i Tyskland.

Det var Ola Hansson och hans hustru Laura Marholm — vilka hade gjort hans bekantskap i Danmark — som nu från Friedrichshagen nära Berlin, där de bodde, satte alla krafter i rörelse för att låta världen veta Strindbergs läge och mana den till hjälp. Han hade just börjat bliva känd i Berlin. Där hade dels Die Freie Bühne (Fria Skådebanan) spelat Fadren — som dock omedelbart förbjöds av censuren — och dels Residenzteatern spelat Fröken Julie, båda med stor framgång. I Maximilian Härdens frejdade tidskrift Zukunft som just då utsände sitt första nummer infördes ett brev från Strindberg med kommentar av Ola Hansson, vari hans läge klargöres; det blev en väckande artikel, vilken dock, orättvist nog, syntes Strindberg själv bära en alltför stark prägel av tiggeri. Laura Marholm skrev en längre förstående Strindbergskaraktäristik i tidskriften Nord und Süd.

Vidare sökte man att på svenska få ut En Bok om Strindberg, som skulle visa vad världslitteräre stormän tänkte om den i sitt hemland så föraktade. Boken utkom ock 1894 med bidrag av Drachmann, Brandes, Björnson, Lie, Garhorg, Hamsun, Justin M’Carthy — Strindbergs förste profet i England — Anton Nyström, Gustav Eröding m. fl. Men det var nästan omöjligt för dess redaktörer, Birger Mörner och Fröding, att få en förläggare. Till sist förmådde den sistnämnde Karlstadstidningen, där han då var medarbetare, att taga sig an boken, mot att tryckningskostnaderna garanterades. Mycket uppmärksammad blev den dock icke.

Emellertid hade i anledning av Zukunftartikeln inemot 1500 kr. insamlats åt honom. Nu kunde han resa.

*

XXIV.

IRRVANDRAREN.

I slutet av september 1892 kom Strindberg till Berlin och slog sig ner bredvid Ola Hanssons i Friedrichshagen. Han fann sig snart omgiven av en vänkrets som innefattade en ganska väsentlig del av den germanska kulturvärldens radikala intelligens och dessutom en del icke-germanska eller mer tvivelaktiga storheter. Där fanns som stadigvarande eller tillfälliga gäster, utom Ola Hansson och hans fru, Bengt Lidforss, Holger

Drachmann, Knut Hamsun, den norske dramatikern Gunnar Heiberg, de norske konstnärerna Edvard Munch och Christian Krogh, vilka båda tecknade eller målade Strindberg, den tyske lyrikern Richard Dehmel, vilken besjöng honom i en dityrambisk dikt, den tyske författaren O. E. Hartleben, den tyske läkaren C. L. Schleich, vilken i en liten bok berättat sina minnen från Strindbergs Berlintid, polacken Stanislav Prsybyszevski, medicinsk forskare och skönlitterär författare, samt några svensk-finnar: diktaren K. A. Tavaststjerna med sin unga vackra fru, vilken som skådespelerska ville göra Strindbergsroller, kompositören Jean Sibelius samt författaren Adolf Paul, vilken givit en mot Strindberg mycket hätsk skildring av deras samliv.

Sällskapet höll särskilt till på ett värdshus i hörnet av Unter den Linden och Neue Wilhelmsstrasse, kallat Zum schwarzen Ferkel (»Svarta grisen»), och gjorde allt för att dess samliv skulle bliva värdigt lokalens galghumoristiska namn. Namnet tycks för övrigt lokalen ha fått just av Strindberg (Ad. Paul antyder detta). I ett brev säger Strindberg själv att den hette Klostret. Där fanns 900 sorters starkvaror. Samkvämen därstädes buro en frigjort ästetisk prägel av vildhet och snille. Höglitterära samtal växlade med otyglat skämt, gräl medmusik. Strindberg spelade själv gitarr, icke särdeles väl, men det fick man akta sig att säga åt honom. *Strindberg under Berlintiden 1893. Teckning av S. Segeleke.* Under ett av samkvämen å stamlokalen förekom en episod som röjde att Strindbergs åskådning ej var densamma som förut. Han kom i en häftig ordväxling med Dehmel om den naturalistiska — principiellt verklighetsskildrande — diktningen, vilken Dehmel försvarade men Strindberg starkt angrep. Strindberg nekade naturalisterna rangen av konstnärer, kallade dem reporters,vardagslivets detektiver, själlösa kluddare, fotografer, kopister av de mörka sidorna i tillvaron. Slutet blev att Dehmel djupt sårad lämnade laget. Men då rördes Strindberg, han tog strax en droska, for efter vännen och försonade sig med honom.

Strindberg vart en tysk författare. Han skrev då och senare i flera tyska tidskrifter, bl. a. Zukunft. Han tänkte göra ett stort verk om Tysklands folk och natur, återupptog även denna plan i början av 1900-talet, men därav vart ingenting. För övrigt blev Strindberg aldrig så förtrogen med tysk kultur som med fransk. Han talade och skrev alltid tyska skäligen illa.

Han hade hoppats på dramatiska triumfer i Tyskland, vann också en och annan — särskilt när Fordringsägare uppfördes å Residenzteatern 22 januari 1893 och därefter omkring 70 gånger — men de blevo långt färre än han väntat. När han vid denna tid utgav boken om sitt första äktenskap på tyska under titeln En Dåres Bikt, drabbades den av kvarstad och tryckfrihetsåtal. Strindberg blev omsider frikänd, ty boken förklarades ej vara avsiktligt osedlig, men kvarstaden upphävdes ej, ty oavsiktligt osedlig funno Berlindomarena boken i vart fall vara. Allt detta gjorde att Strindberg snart fann sin ekonomiska ställning lika hopplöst tilltrasslad som förut.

Icke heller varade friden i vänkretsen länge. Strindberg tycks under första tiden i Berlin ha känt, eller sökt känna sig, som lössläppt ur en lång träldom och återgiven åt livets fröjder. Men lättnaden fanns snart vara en villa. Hans nerver voro alltför sönderrivna, och vila dem ordentligt fick han ju aldrig. Hans sinnestillstånd gjorde honom själv ängslig för att bli ansedd vanvettig, och detta lättade naturligtvis icke hans nervositet. Förföljelsemanin ansatte honom mer oavlåtligt än någonsin och övergick mer och mer från misstro till ren skräck. Han gick i ständig bävan för sina bästa vänner. Oupphörligt lockade honom hans lynne att förlöpa sig mot dem, och strax var han övertygad att de skulle hämnas. Uteblev hämnden, vart han endast dess värre skrämd, tydå trodde han att hämnden endast dröjde för att, när den kom, bliva dess farligare. I väntan därpå förolämpade han vännerna allt svårare. Strindberg hade sedan barndomen haft att kämpa mot fysisk rädsla, och denna känsla hade nu alltmer tagit överhand. Samtidigt måste han ständigt besvära vännerna med böner om hjälp, råd och uträttningar. Han visste att han ofta behandlade dem med svart otacksamhet, han led därav, men detta gjorde honom blott alltmer sönderstliten.

Men ännu under sina mest förtvivlade tider glömde Strindberg aldrig sin väldiga självkänsla. Han visste vad han gjort och kunde göra, och då ej verkligheten tillfredsställde hans storhetsdrömmar, tog inbillningen vid. Hans fantasier om de dater han utfört, om den hämnd han tagit på sina fiender, om den ära och framgång som snart väntade honom kunde vara lika intensiva och overkliga som hans skräckdrömmar. I de brev han under sina

irrvandrarår på 90-talet skrev till Lipmansson återkommer ständigt ordet Machtgefühl, maktkänsla. Denna känsla gjorde honom ingalunda älskvärdare mot vännerna.

Mycket snart stötte han sig med Ola Hanssons och flyttade från dem in till själva Berlin. I december vistades han en tid i Weimar tillsammans med herr och fru Tavaststjerna; för henne började hans lättantändliga hjärta genast slå. Sedan var han rädd för Tavaststjerna. En gång bröt han ut mot denne och kallade honom feg; men Tavaststjerna lät icke reta sig och hörde väl för övrigt ej skymfen, döv som han var; en kväll något senare trodde Strindberg att denne, lurande på hämnd bakom den lugna ytan, ville mörda honom och följaktligen flydde han, flydde så fort som benen kunde bära honom. Bengt Lidforss satte han i svår förlägenhet genom att välment men opåkallat ingripa i hans kärleksaffärer och fattade sedan skarpt agg till honom. Prsybyszevski misstänkte han för mordplaner. Bakom alla dessa historier skymtade kvinnor. En av kretsens mest uppmärksammade damer var en norska vid namn Dagny Juel, vilkenflera gånger under namnet Aspasia omtalas i Strindbergs brev; hon blev sedan gift med den frånskilde Prsybyszevski. *Huset i Berlin, där Strindberg bodde 1892—93.* Under sin äktenskapstid synes Strindberg, så litet mönstergill han eljes var, ända till de sista, upprivna åren ha avhållit sig från alla kärlekshistorier på vänster hand. Nu blossade hans starka kärleksbehov åter upp, och som han ironiskt anmärkt (i uppsatsenKvinnohat och Kvinnodyrkan Nu i Samlade Skrifter, Prosabitar från 1890-talet. av 1895), just hans kvinnohat, hans kamp mot kvinnan, lockade kvinnorna till honom. En gång hade t. ex. Holger Drachmann kommit in på stamlokalen i sällskap med en ovanligt vacker dam. När hon fick se Strindberg, bredde hon ut armarne och ropade: Strindberg, kyss mig! Strindberg tog av sig rocken, klev tvärs över bordet och lydde på grundligaste möjliga sätt uppmaningen. Drachmann tog upp sin klocka och sade till sist undergivet: Nu har det räckt i två minuter!

Kärlekshistorierna avlöste varandra. Plötsligt hade ur dessa heta men flyktiga svärmerier framgått en ny stor lidelse med ödesdigra följder. Strindberg blev på allvar förlovad våren 1893. Hans utkorade var en ung österrikisk målarinna vid namn Frieda Uhl. Strindberg och hon vigdes på Helgoland, som då var i engelsk besittning — det gick lättare för en frånskild att bli vigd där än i Tyskland — och kort därefter reste de till England, där Strindberg skulle söka få några skådespel uppförda.

Detta lyckades icke. Enda resultatet av hans Englandsresa vart några hemska intryck av Londons värsta storstadssidor och några tjusande intryck av vårlig engelsk landsbygdsnatur. Och så — nya äktenskapliga tvister. Brytningarne från det första äktenskapet infunno sig även i det nya, och nu, i motsats mot förra gången, nästan genast. Återigen upplevde Strindberg detta uppslitande fram och tillbaka, dessa nervösa kastningar mellan hat och kärlek som han skildrat i En Dåres Försvarstal. Han säger själv att hans andra äktenskaps tragedi började, när hustrun mot hans förbud läste den boken.

Han lämnade i juni London, där hustrun skulle stanna för att fortsätta underhandlingarne om uppförandet av hans dramer. På hemvägen vart han till följd av penningbrist liggande i Hamburg, där han höll på att bli fast för ännu längre tid genom att staden förklarades i karantän. Detta hot gick dock över, och han förenades med några vänner på Rügen, varifrån han på eftersommaren reste till sin hustrus föräldrar i Mondsee. Men då hustrun icke var där, då äktenskapet redan tedde sig stormigt, och då han kom i konflikt med hustruns fader, trivdes han ej längre där. Efter en tids kringirrande letning efter varandra återförenades han och hustrun i Berlin. De flyttade mot slutet av 1893 till hennes morföräldrar i Österrike (Ardagger vid Donau),där de under ständiga slitningar, varunder självmordstanken lekte för Strindberg, förblevo till augusti 1894, då färden gick till Paris. Där upplöstes äktenskapet. Hustrun hade rest bort på en tid, och då skrev Strindberg det brev som definitivt bröt bandet. Ett par försök att återknyta det gjordes brevledes men fåfängt.

Man får, när man läser Strindbergs i diktens form endast lätt omklädda skildringar av sitt andra äktenskap Se särskilt Karantänsmästarens andra berättelse iFagervik och Skamsund., det oemotståndliga intrycket att han icke längre var i stånd att uthärda någon längre intim samvaro och allraminst en äktenskaplig samvaro med någon som helst. Han greps förr eller senare av en både kroppslig och själslig motvilja mot var och en som ständigt dvaldes i hans närhet. Förföljelsemanin framträdde fortfarande även i äktenskapet, han misstänkte sin hustru för

att avsiktligt vilja pina honom. Han beskyllde henne för att försumma honom, för att giva honom dålig mat. Strindberg var i hög grad beroende av vad han åt. Hans undernäring i barndomen, hans på en gång starka och nervösa kropp förde med sig ett starkt behov av mycken mat och god mat. Detta behov misstänkte han gärna kvinnorna för att avsiktligt vanvårda. Därtill kom ock den gamla striden om makten mellan man och kvinna, vars offer Strindberg både genom sin kvinnodyrkan och sitt frihetsbegär, sin retlighet och sitt ömhetsbehov var i särskild grad förutbestämd att bliva.

Dessutom hade vid denna tid ett nytt intresse gripit Strindberg så starkt att det t. o. m. undanträngde kärleken. Det var icke något litterärt intresse. Tvärtom hade Strindberg alltsedan avresan från Sverige varit absolut oförmögen att dikta. Detta bidrog givetvis till hans ekonomiska trångmål, vilket följde efter honom, vart han for, och ytterligare förvärrades därav att han alltjämt måste bidraga till sin första familjs underhåll. I Paris hade han hoppats vinna litterära framgångar, då han blivit

prisad av framstående litteratörer i därvarande tidningar och ett par av hans skådespel — Fröken Julie ochFordringsägare — uppförts med framgång. Men det gick här som i Berlin. Efter ytterligare några teatertriumfer började det bli tyst omkring honom, och han iddes ej längre kämpa för sitt rykte. I stället utnyttjade han Paris' rika möjligheter för det nya verksamhetsfält varpå han nu med hela sin självuppoffrande och fanatiska energi kastat sig in: naturforskningens.

Ända sedan tidigt på 1880-talet hade ju denna varit ett livsintresse för Strindberg. Han hade velat sätta vetenskapens klara skärpa i stället för känslans och fantasins okontrollerade irrgångar. Nu gav han sig helt åt vetenskapen. Men just då framgick det klarare än någonsin hur omöjligt det var för honom att dräpa känslan och fantasin, att tillkämpa sig vetenskapsmannens kyliga och tåliga lugn. Icke brast det honom något i studieflit. Han offrade pengar, nöjen, kärlek, hälsa för studiet. Han levde på kredit, gick sommarklädd mitt på vintern, hade ej ens råd att äta ett utemål på den enklaste restaurant. Knut Hamsun, som våren 1895 var i Paris, ville taga honom med sig in på en sådan, men Strindberg svarade: »Nej, här är för ljust för mig....» Under sina experiment utsatte han sig för ständiga vådor. Han brände sönder sina händer så svårt att han måste intagas på sjukhus. Och allt detta för en inbillnings skull.

De vetenskaper han mest studerade voro kemi, botanik och astronomi. Han utgav flere böcker i dessa ämnen, till stor del på franska: Antibarbarus 1894, Sy1va Sylvarum (= Skogarnes Skog) 1896, Jardin des Plantes (= Botaniska Trädgården i Paris) 1896,Typer och Prototyper inom Mineralkemin 1898 Dessutom utgåvos efter Strindbergs död en rad av hans alkemistiska brev på franska från 1894—98 till Jollivet-Castelot under titeln Bréviaire Alchimique.. Men det var ingen vanlig kemi, botanik eller astronomi han i dessa böcker utvecklade. Han ville

totalt revolutionera dessa vetenskaper. Hans gamla trots mot alla auktoriteter låg som den drivande kraften bakom allt hans mångskiftande naturvetenskapliga studium.

Inom botaniken sökte han framför allt visa att blommorna ägde nervsystem — det var dels hans gamla kärlek till blomstren som levande, ja medkännande väsen och dels skaldens lust att besjäla naturen som däri tog sig uttryck. Inom astronomin ville han visa att jorden icke var ett klot och stjärnorna inga lysande kroppar. Dessutom var han mycket intresserad för månen, och när han en gång — det var enligt Bengt Lidforss före Berlintiden — vistades i Lund studerade han den ivrigt från observatoriet därstädes. Inom kort hade han, berättar Bengt Lidforss, fått jorddrabantens gåta klar för sig. Den var, försäkrade han för en krets av klentroget lyssnande vänner, alls icke något klot utan en kvartsskiva som lossnat från jorden, och gubben i månen var Amerika som speglade sig i den blanka skivan. Birger Mörner, som var med i sällskapet, invände då att vi här i Sverge snarare borde se Europa spegla sig däri. Varpå Strindberg gav det lika individuella som klassiska svaret: »När man ställer upp hypoteser, får man inte vara småaktig». Småaktig var verkligen ej Strindbergs naturvetenskap, men det är också det bästa som kan sägas om den. Emellertid tycks invändningen ha gjort verkan. Ty när han var i Berlin, förklarade han, berättar Schleich, för vännerna där att han tyckte sig se Europa speglat i månskivan. Rickard Dehmel frågade då, om han kunde se den stövel Italiens kartbild visar i månen. »Hur vet du att Italien är en stövel?» svarade

Strindberg. »Jag måste väl tro mer på månens klara spegel än på kartograferna!»

Men framför allt var det kemin som helt tog Strindbergs håg fången. Kemin eller rättare alkemin. Ty det var inga små, tråkiga, metodiska specialundersökningar varmed han sysslade. Den uppgift som hägrade för hans inga gränser tålande fantasi var den samma som fängslat Medeltidens mest fantasirike eller fantastiskeandar: konsten att göra guld. Gång på gång trodde han sig ha löst problemet. Han lyckades få fram guldliknande tunna bladskivor ur degeln, vilka han samvetsgrant uppklistrade på papper och sände till erfarne kemister. Men svaret vart alltid enstämmigt: Nej! Intet guld! Överhuvud hade han förtvivlat svårt att få något erkännande av fackmän för sina naturvetenskapliga rön. Han försökte förgäves med tyske kemister, hos vilka hans gode vän Schleich träget rekommenderade honom. Han försökte förgäves med en dansk kemist, vilken Brandes intresserade för hans forskningar. Och så alltjämt. Även naturforskare som varmt beundrat hans snille ha absolut vägrat att erkänna honom såsom vetenskapsman. Bengt Lidforss’ kritik av hans forskningssätt Se särskilt August Strindberg som Naturforskare i Fragment och Miniatyrer. väckte mer än något Strindbergs vrede mot denne. Efter hans död har nu senast professor The Svedberg instämt i de andra fackmännens totalt fällande dom. Detta utesluter ej att grundtanken bakom alla Strindbergs kemiska forskningar, tron på grundämnenas upplöslighet och övergång i varandra, nyligen blivit i viss mån och på ett högst överraskande sätt bekräftad genom radiologin. Ty härvidlag var det ju hos Strindberg endast fråga om en skaldeaning, ej om något vetenskapligt rön.

Bakom Strindbergs guldmakeri låg dock något annat och djupare än en nyck av hans fantasi. Guld är ju ett grundämne. Strindberg ville som sagt bevisa att det icke finns några grundämnen, d. v. s. några enkla ämnen som ej kunna upplösas. Eller rättare sagt, han ansåg att det finns bara ett enda grundämne, av vilket alla ämnen kunna bildas. Bakom denna åsikt och ivern att bevisa den låg, till en början omedvetet för Strindberg, ett motiv av alls icke vetenskaplig art — ett religiöst motiv.

*

XXV.

“AVFÄLLINGEN“

Underliga rykten började efter mitten av 1890-talet spridas i Sverge. Ett av dem — det som gjorde minst sensation — sade att Strindberg blivit galen. Ett annat — och det väckte verkligen intresse — förkunnade att han blivit frälst. Strindberg, gudahädaren framför andra, hade blivit katolik, sades det. Han hade avfallit som Mäster Olof, som Falk i Röda Rummet. Han hade förnekat sig själv, förnekat det som utgjorde hans rätta själv, titantrotset, han tiggde som en bruten man om nåd hos de gudar han hädat! Var det sanning?

Onekligen kunde man steg för steg skönja en utveckling hos Strindberg i religiös riktning. Den skymtar t. o. m. i hans naturvetenskapliga böcker. När han i Antibarbarus (skriven 1893—94) Nu i Samlade Skrifter, Prosabitar från 1890-talet. hävdar att det blott finns ett grundämne, ligger ju redan därbakom en sökan efter enhet i tillvaron — samma sökan som driver den religiöse till tron på Gud. I Jardin des Plantes (skriven 1895—96) Nu i Samlade Skrifter, Prosabitar från 1890-talet. hävdar han däremot att tillvarons väsen är oordning — en sats som logiskt men icke psykologiskt står i strid med den förra. I båda fallen söker Strindberg sönderbryta naturlagarnes orubbliga herravälde för att få plats först för människans relativt fria verksamhet, sedan för den absolut frie världsbyggmästaren. I Typer och Prototyper (1898) Nu i Samlade Skrifter, Prosabitar från 1890-talet. bekänner han ock sin tro på denne. Där är han klart religiös. Men innan han kommit så långt, hade han låtit mänskligheten, åtminstone den svenska, uppleva många själsrörelser och sensationer.

De icke-naturvetenskapliga programuppsatser han skrev under denna tid — oftast i franska tidningar —hålla vissa men vanligen föga märkliga bidrag till hans utvecklingshistoria. I den mot Alexander Dumas d. y:s

uppfattning av kvinnan riktade Césarine (1894) Återfinnes i de Samlade Skrifterna under rubrikenProsabitar från 1890-talet. står han alltjämt skeptisk mot religionen; han vänder sig mot de fromma som ej vilja hämnas själva men hänskjuta hämnden till Gud, vilket egentligen vittnar om större hämndlust än den vanliga. I uppsatsen De Modärna (1895) Återfinnes i de Samlade Skrifterna under rubrikenProsabitar från 1890-talet. — där han i förbigående påyrkar velocipedens utveckling till flygmaskin — har han återupptagit mycket av sin gamla Rousseauism och påyrkar förkortning, förenkling; däri döljer sig ock en nyvaknande medveten moralism. I ett brev av 1 februari 1895 till och om Gauguin Se Samlade Skrifter, Efterslåtter., med vilken han umgåtts i Paris, men vilkens konst han ärligt medgiver sig icke beundra, röjer han en temperamentsfull sympati både för dennes dragning till vilde-världen (Gauguin skulle just fara till Tahiti) och för dennes djärvhet att måla som han vill, i trots av hela världen. Han hånar dem som anklagat en modern författare för att han inte skildrat verkliga varelser utan »helt enkelt» konstruerat sina figurer — han angriper alltså på nytt naturalismen. Han säger sig »själv också känna ett ofantligt behov av att bliva vilde och skapa en ny värld». Han föredrager den primitiva guden Vitslipustsli, »som i solskenet äter människohjärtan», framför Kristus med törnekronan. »Jag vill inte ha denne ömklige Gud som tar emot stryk». Hans väg är tydligen icke gen till religionen.

Det var först i och med Tryckt och Otryckt IV (utkommen 1897) som Strindberg tydligt visade Sverges allmänhet vartåt hans utveckling pekade. I uppsatsen Förvirrade Sinnesintryck (skriven hösten 1894) Återfinnes i de Samlade Skrifterna under rubrikenProsabitar från 1890-talet. yppar han oförställt sin kamp mot sinnessjukdomen. Denna hotar ej blott sinnet, anden i dess enhet, utan ock de särskilda sinnena. Den kommer honom att upptaga verklighetsintrycken i fantastisk omdiktning.

Hans gamla torgskräck har tillväxt i oroande grad. Hans medvetenhet om den fara som hotar honom, hans ständigt vakna självreflexion utgör emellertid en stark motvikt mot sjukdomen. Den religiösa böjelsen yppas återigen i uppsatsen På Kyrkogården (1896). Hans fantasis lust att omdikta sinnesintrycken framträder nu däri att han en gång ser blixten på en himmel, mörk som en skiffertavla, teckna namnet Jahveh — namnet på hämndens gud. Men i motsats därtill står den inskrift han djupt gripen läser på ett gravkors, vilket reser sig över en avmagrad, sörjande kvinna: O crux, ave spes unica! (Var hälsat, kors, vårt enda hopp!) Ett par gånger kommer han tillbaka därtill. Nu liksom när han senast, iSömngångarnätter, var deist, citerar han den gudstroende hädaren Voltaire: »Återuppståndelsen är en mvcket naturlig sak; det är icke mer förvånansvärt att man föds två gånger än en gång». Dock ännu har han ej hunnit längre än att han vill tro men icke kan. Han lämnar frågorna oavgjorda.

Så kom dunderslaget: *Inferno*. Åter hade Strindberg hänsynslöst och ohöljt blottat sig själv. Bebådad och ivrigt väntad, utkom boken hösten 1897. Där låg — ty boken gör skäl för sitt namn — helvetet öppet. Där fanns avfallet, syndabekännelsen. Och dock — fanns det verkligen där? De religiösa kände sig faktiskt lika litet säkra på författaren som fritänkarne.

Infernos självbikt börjas hösten 1894 med hans andra äktenskaps upplösning, omtalad i stilla ton med starka självanklagelser. En ansats till en ny kärlekshistoria slocknade strax vid begynnelsen. Av erotik hade han då fått nog. Det var religion han tarvade. Tiden var ock en omvändelsetid, en tid av återvändande till religion och kyrka. I Frankrike hade Huysmans övergått till katolicismen, i Danmark Joh. Jörgensen. I England upplevde då Oscar Wilde den omvändelse han skildrar iDe Profundis (vilken dock först trycktes 1905). I Sverge hade 90-talet utan att avfalla från fritänkeriet röjt en tydlig längtan efter religion. I Frankrike hadeden store kritikern Brunetière förkunnat vetenskapens bankrutt och talat för återvändande till den katolska moderskyrkan. Vida djupare intryck än av honom hade dock Strindberg erfarit av en äldre och långt större författare, omutlig realist som han själv och dock religiös: Balzac. Han läste just nu dennes Séraphita, vilken är starkt påverkad av Strindbergs egen landsman, andeskådaren Svedenborg.

Strindberg 1805.

Några visioner, vare sig Svedenborgska eller andra, några synhallucinationer synes Strindberg dock aldrig ha haft. Men de yttre sinnesintryck och inre kroppsliga förnimmelser han rönte antogo för hans fantasi förvridna och hemska proportioner och tycktes honomframför allt äga en genomgående, mot honom själv riktad innebörd. På

samma sätt uppfattade han sitt livs alla större och — ej minst — mindre vidrigheter, den otur varav han ständigt kände sig förföljd, och vilken än yttrade sig i att han fick dålig mat, än i att han — som var pedantiskt renlig — fick sitt rum i närheten av ett hemlighus o. s. v. Han trodde till en början att någon mänsklig avsikt låg bakom alla dessa pinor. Det var förföljelsemanin som värre än någonsin ansatte honom. Just medvetandet om hans sjukliga sinnestillstånd ökade skräcken. Han trodde återigen att man ville inspärra honom på dårhus. Dessutom trodde han — det var ett säreget utslag av hans naturvetenskapliga grubblerier — att man ville förgöra honom med elektricitet eller något annat av den moderna teknikens medel. Särskilt pinade honom förföljelsemaran om nätterna och borttog hans sömn. Polacken Prsybyszevski (= ryssen Popoffsky i Inferno) trodde han vara sin farligaste fiende. Han trodde (utan allt skäl) att denne var svartsjuk på honom för »Aspasias» skull. När han då en dag hörde Schumanns Aufschwung spelas på piano bakom det lövverk han såg från sitt fönster, då var skräcken över honom; ty detta stycke var det som polacken helst spelade. Alltså var denne i Paris för att mörda honom! Sedan hörde Strindberg en hel månad detta stycke spelas. Förgäves säger man honom att den fruktade ej är i Paris. Så får han höra att denne häktats, oskyldigt misstänkt för mord på sin förra hustru, och strax vaknar medlidandet. Strindberg vill hjälpa vännen. Men Prsybyszevski lösslänptes, och därmed lössläppes på nytt Strindbergs fasa. Han tror att denne tänker förgifta, nej redan har förgiftat honom medels »en gasström tvärsigenom väggen, ett ryktbart experiment av Pettenkofer». Edvard Munch, den norske målaren, Prsybyszevskis vän, som den tiden var i Paris, får en gång ett brev från Strindberg av innehåll att han senast »såg ut som en mördare eller en mördares hantlangare» och därför bör veta att »den Pettenkoferska gasugnen i rummet näst intill mitt är obrukbar och därför olämplig för ändamålet».En natt tycker han sig känna en elektrisk ström i kroppen — en fiende ämnar alltså döda honom med elektricitet! Han bodde då (sedan slutet av februari 1896) i Hotell Orfila vid Rue d’Assas, där han eljes trivdes relativt väl, dels emedan Orfila var en stor kemist och Strindberg ju den tiden gick helt upp i kemin, dels emedan hotellet stod under strängt katolsk ledning och ej mottog kvinnor som gäster. Något senare (i juli 1896) vistas han hos sin vän, den norske målaren Fritz Thaulow i Dieppe. Även där förföljer honom elektricitetsskräcken. Han störtade ut ur sitt sovrum om natten i blotta linnet, och familjen fann honom på morgonen sittande, sålunda klädd, i trädgården.

En annan föreställning som dyker upp och skrämmer honom är tron på dubbelgångare. En hans vän, en tysk-amerikansk målare (han hette Hermann) befinnes likna den amerikanska undergöraren Francis Schlatter, vilken påstods ha försvunnit från jorden. Strax var Strindberg övertygad att Schlatter uppenbarade sig i Hermann.

Ett par gånger driver honom hans förtvivlan till självmordsförsök, men de misslyckas; fullt besluten att dö är han tydligen icke.

En av Strindbergs bäste vänner i Paris var sinnessjukläkaren och poeten Marcel Réja. Denne har senare givit en enkel och kärv förklaring på Strindbergs tillstånd: det var, sade han, helt enkelt ett banalt delirium, ådraget genom omåttlig alkoholförtäring i Berlin. Förklaringen är nog ej helt osann men ännu mindre helt sann; ty sinnessjukdomen lät ju ana sig tidigt och var fullt tydlig före Berlintiden.

Också kroppsligt pinades Strindberg svårt denna tid. Han led av smärtor i hjärttrakten (angina pectoris), vilka särskilt förföljde honom om nätterna. Det var dessa som han trodde härröra av sina fienders elektriska mordförsök.

Emellertid börjar en ny förklaring på de vidriga fenomenen, småningom och utan att kunna undantränga den äldre, göra sig gällande. Han trodde sig vara förföljdav osynliga, övernaturliga makter, demoner. Detta skulle, tycker man, ha tett sig farligare än mänsklig förföljelse, eftersom de övernaturliga väl borde ha synts svårare att gäcka. Men samtidigt låg det i denna föreställning en tröst. Strindberg kände sig vara föremål för övernaturliga makters intresse och började undra, om detta intresse kanske i grunden var en, visserligen hårdhänt, omsorg om hans sanna väl. Han börjar också då och då skymta goda tecken på sin livsväg. I februari 1895 börjar han redan tänka att allt hans lidande är försynens tillvägagångssätt att uppfostra honom för den kallelse vartill den korat honom. Han börjar tro på en osynlig hand, som leder hans öden. *Hotell Orfila i Paris.* Hans religionsbegrepp är då ännu mycket allmänt. Han tror på »Makterna», på vissa icke närmare bestämda övernaturliga makter som, till

det yttre nyckfullt och planlöst, leda och pina honom. Detta erinrar om många naturfolks religiösa föreställningar. Det är som om Strindberg behövde återgå till religionens lägsta urgrund för att få fast mark under fötterna. Samtidigt börjar han emellertid också läsa religiösa skrifter, en gammal katolskbönbok, en buddhistisk skrift som tilltalar honom mer än de kristna — ty Buddha försakade, i motsats mot Kristus men i likhet med Strindberg, världen, först sedan han lärt känna dess och särskilt kärlekens fröjder — samt Bibeln. Men Nya testamentet lämnar honom till en början kall, medan Gamla Testamentet griper honom både med sina poetiskt ståtliga men ofta lindrigt etiska trösteord och med sina hårda strafford. Han nedkallar nu — vilket han ogillade i Césarine — på gammaltestamentligt vis den gudomliga hämnden över sina fiender.

Han läser Jobs bok och Jeremias klagovisor. Han känner sig likt Job oskyldigt lidande och tror att lidandet är en gudasänd luttring från synden som skall göra honom värdig att ingå i en bättre värld. Han anar att han hör böja sig, ödmjuka sig. Han tror sig ha begått den synd som för judarne och även för hellenerna var synden framför andra, övermodet, hybris. Var ej hans naturvetenskapliga forskning som ville levandegöra naturen ett förmätet försök att ändra den av högre makter fastställda världsplanen? Men han har svårt att böja sig. Han finner världens härskare vara för ond och kräva för slavisk lydnad för att kunna dyrkas. Han tycker att han lidit så mycket att allt vad han syndat kan anses utplånat därmed. Sålunda vacklar, fram och åter, hans kämpande tanke.

Ännu en föreställningsserie jäktade vid denna tid Strindbergs tanke, en som var hämtad från det mörka gränsområdet mellan religion och skrock. Hans tankar sysslade med magin, särskilt den svarta magin, konsten att förgöra människor på avstånd. Han hade redan 1890 fått brev från en teosof, med vilken han hösten 1895 gör närmare bekantskap, och av vilken han får ekonomisk hjälp. Småningom börjar han grubbla över magin. Han både fruktar för att andra skola med magiska konster drabba honom från fjärran och grubblar över att själv mot andra använda samma mörkt lockande makt. När han sommaren 1896 lämnade Frankrike och reste till Sverge, sökte han upp Georg Brandes i Köpenhamn. Undersamspråket kom man in på magin. Strindberg utbrast: Säg mig namnen på edra fiender, jag skall förgöra dem! Han behövde bara få deras porträtt, så skulle han sticka ut ögonen på dem, och därmed var det gjort. Brandes undanbad sig dock vänligheten, ty som han sade: »till mina få fördomar hör att jag ej vill bli avrättad».

I förbigående må nämnas att det franska visitkort Strindberg vid detta tillfälle sände Brandes i översättning såg ut på följande sätt:

AUGUST STRINDBERG

F. d. amanuens vid Kungl. Biblioteket i Sverge.

Innehavare av Kejserliga Ryska Geografiska Sällskapets medalj.

Medlem av Franska Astronomiska Sällskapet,

av Paris’ dramatiska författar- och kompositörförening

och av Alliance Française.

Den som utan lust att triumfera över Strindbergs olycka första gången läser Inferno nödgas, det förstås av det sagda, gång på gång med ängslan fråga sig: är han klok eller icke? Med stor ansträngning kan man tvinga sig att svara ett tvivlande ja under bokens förra hälft. Men man vänder var sida med ångest: är vansinnet otvetydigt på den nästa? Och det fruktade ögonblicket kommer. I kapitlet Helvetet. Där skildrar han hur han efter överflyttningen från Frankrike till Sverge sommaren 1896, sedan han slagit sig ner hos sin gode vän, den utmärkte läkaren A. Eliasson i Ystad, under vistelsen i dennes boning, en av de originellaste bland stadens alla gamla vackra gårdar, angreps av en skräck som blev alldeles förfärlig. Han trodde vännen ville mörda honom och ruvade över tanken att han kanske borde förekomma detta genom att mörda vännen. Han störtade upp mitt i

natten, flydde genom gatorna till stadsläkaren och väckte denne. Lyckligtvis var denne teosof och hade därigenom lättare att trösta honom.

Men just i Ystad kom också vändningen. Frälsningensbudskap kom från barnet, hans barn, Hans andra hustru skriver till honom och ber honom komma och se det barn hon fött honom, hans lilla dotter Kerstin, som vistas hos sin mormoder i Österrike. Han reser med utropet: »O hur lycklig är den man som Gud straffar!»

I Österrike sätta hans hustrus kvinnliga släktingar en bok i hans hand, en bok av en hans landsman med vilken de voro mer förtrogna än han själv, en bok vars roll i hans liv ter sig som förutbestämd: ett utdrag ur Svedenborgs Arcana Coelestia (Himmelska Hemligheter). Där får han en formel, utförd i detalj, som synes förklara allt vad han genomgått: Han läser Svedenborgs skildring av helvetet, och han finner denna skildring fullständigt stämma — med jordelivet, sådant han själv upplevt och upplevde det. Han tycker att den trakt där han vistas är ett sant Svedenborgskt helvete; allt vad han ser och hör synes honom vittna om brott och elände — man märker att Strindberg börjat iakttaga även andra människors öden och lidanden än sina egna. Men framförallt styrker till en början läsningen av Svedenborg hans övertygelse att han lider oskyldigt, och att just detta övermått av lidande utpekar honom såsom, likt Job, utvald av Den Evige.

Just vid denna tid få hans aldrig vilande förföljelsetankar ny näring. Han brevväxlar med sin ovannämnde teosofiske vän, och på dennes uppmaning börjar han studera Madame Blavatsky, vilken han länge nekat att läsa. Men hon imponerar ej på honom (hon var ju kvinna). Han kritiserar henne så skarpt att teosofen bryter med honom, indrager det understöd han dittills lämnat och hotar med de hemliga makternas hämnd. Strindberg rädes. Men han börjar ock känna rädsla — ej blott samvetskval som förut — vid tanken att han kanske själv har gåvan att förgöra. Han inhämtar av en ockult skrift att man ej blott kan förgöra med magiska konster utan ock med onda önskningar. Han finner vidare att strax sedan han utgivit en mot den moderna vetenskapen kritisk skrift, så dör envetenskapsman — nej flere! Kanske blir han misstänkt för trolldom....

Emellertid hade vid sidan av Svedenborgs förblivande och teosofins övergående inflytande, ett nytt sådant gjort sig gällande: katolicismens. Dess påverkan var ju, såsomI Havsbandet visat, kulturellt förberedd. Nu fann den bättre jordmån än då, allrahelst som den förkunnades av hans hustrus mor, vilken var god emot honom. Men katolicismen fordrar underkastelse, och för sådant hade Strindberg icke lätt. Han vill tvärtom brottas med Gud som Jakob. Eller han känner sig som Prometheus, titanen och ljusbringaren, vilken straffades av makterna därför att han hade röjt deras hemligheter för de dödliga. Dock, Den Evige talar till honom en novemberdag i åskvädret liksom till Job, och då måste han ju ödmjuka sig, icke vid första dundret, men när det upprepas.

Men det kommer — sedan Strindberg i december 1896 lämnat Österrike och flyttat till Lund — nya återfall. Att ödmjuka sig inför Gud, det är ju att behandla honom som en slavägare. För övrigt, om han begått dårskaper i sitt liv, om han nödgas återkalla vad han sagt och övergiva vad han trott, är det då ej gudarne som lett honom från dårskap till dårskap? Är kanske, när allt kommer omkring, Kristus en demon, som dödar skönhet, glädje, mänsklighet? Man ser att han i ändrad form upptager tanken från efterspelet till Mäster Olof att den som goda dyrkade makten egentligen är den onda. Därbredvid framträder, uttalad av en annan person, föreställningen om en Gud som ännu ej är färdig men är stadd i växande, och som stundom drager sig bort från världen och lämnar den åt sitt öde. Dock, jämsides med dylika tvivel och halva tvivel gör sig Svedenborgs inflytande alltmer gällande, men nu på ett nytt sätt. Denne mästare som förr var evangelium blir nu lag. Han lär Strindberg att de demoner som pina honom äro ångerns och det rättvisa straffets sändebud, tuktoandar. Även om Strindberg finner sig själv vara oskyldig till det ena efter det andra av sina brott, så har också detta sin förklaring:det oförskylda brottet är självt ett straff för tidigare brott. Sitt värsta brott tror sig Strindberg ha återfunnit däri att han i efterspelet till Mäster Olof — ett verk till vilket helt naturligt hans tankar i dessa dagar ständigt återgå — gjort Gud till den onda principen. Man ser att den lära om Nemesis Divina han för några år sedan trots en viss sympati förkastade nu fängslat honom. Inför denna tanke att han lider rättvist börja ångestkänslorna och förföljelsetankarne försvinna. Strindberg erkänner sig besegrad av Gud, och då kommer friden.

Men ännu återstod att förena Svedenborg med katolicismen. Det var icke så lätt. Svedenborg säger nämligen att

man icke får övergiva sina fäders religion. Men knuten löses därmed att katolicismen egentligen är den rätta fäderne-, nej modersreligionen. Att övergiva denna var just det otillåtliga. För övrigt vore ju katolska kyrkans världsseger förverkligandet av socialisternas dröm om Västerlandets Förenta Stater fast tolkad i andlig mening. Så är allt klart. Strindberg skriver till ett belgiskt kloster — till ett kloster hade han längtat redan under sin Berlintid, då han ännu stod fjärran från religionen — och avvaktar vid bokens slut blott svaret därifrån för att lämna världen. Men — är därmed allt klart? Nej, Strindberg har ett frågande: »Därefter?» Och hans svar blir en ny fråga: »Ett nytt skämt av Gudarne, som storskratta, när vi gråta heta tårar?» —

Att Inferno, Strindbergs omvändelsebok, betydde en märkessten i svenska litteraturens historia måste man ju förstå hemma i Sverge. Men vad den eljes betydde var ej så lätt att förstå. Vänstern kände sig nedstämd av boken, och högern hälsade den med föga sympati. Man visste ju ej heller, om den nyomvände borde uppfattas som klok eller vanvettig. Wirsén kallar boken en »vidunderlig produkt», ett »sammelsurium» och fattar den som »en bekräftelse på antagandet att strängarne brustit, skriftställarförmågan desorganiserats». Georg Nordensvan skriver i Aftonbladet: »Man känner sig då och då hågad att skratta åt det barnsliga i påhitten.... men manär i själva verket mera hågad att gråta över det resultat Strindbergs långvariga skriftställarverksamhet utmynnat uti». Han erkänner dock den analyseringskonst, skärpa och reda varmed skildringen av själslig abnormitet givits. Både Social-Demokraten och Arbetet ställa sig skarpt avvisande. Karl Warburg förklarar i Göteborgs Handelstidning att förlaget varken gjort författaren eller hans närmaste eller läsaren någon tjänst genom att utgiva boken.

Tor Hedberg, vilkens anmälan giver den mest ingående karakteristiken, vill först protestera, när en man som Strindberg säger att hans liv är en varnagel för andra, och att det ter sig som humbug, men tvekar ändock. Han frågar sig, om detta verkligen är den nödvändiga botgöringen för det andens övermod varförutan geniet icke skulle kunna yppa sig, eller om det ej snarare är sjuklig jag-kult av den art varför Strindberg själv varnat; och han lämnar frågan obesvarad.

En verklig insikt i vad boken betydde visar Leon Ljunglund i Vad Nytt från Stockholm? Han kallar den en i världslitteraturens historia enastående bok. »Aldrig har väl en människa i vilken själssjukdomen slagit sin klo med en sådan utomordentlig styrka och klarhet skildrat sin själs upplösningsprocess». I Dagens Nyheter sköttes litteraturavdelningen av Edvard Alkman, vilkens kritiska verksamhet alltid var förstående mot Strindberg. Han finner Inferno ej sakna en »knappt skönjbar ton av personlig bemanning» och hoppas därför trots allt på en ny dag för diktaren. »Varken vi eller vårt tungomål ha råd att förlora honom i förtid». I Finland (Björneborgs Tidning) tog K. A. Tavaststjerna varmt och gripet boken i försvar. Den var, sade han, ett utbrott av en skalds innersta stämningar och strider, och de som ej upplevt något dylikt hade ingen rätt att sätta sig till doms över den.

Vid denna tid föreslogs Strindberg (av numera advokaten Tom Forssner m. fl.) till hedersledamot av Stockholms Nation i Uppsala. Trots den nyss skeddaomvändelsen var det de radikale som försvarade Strindberg, de konservative som kämpade mot honom. Debatten räknades av alla de närvarande till de främsta de någonsin hört. Vid voteringen fick Strindberg 100 röster mot 87. Då emellertid ⅔ majoritet krävdes, var förslaget fallet.

Inferno var av diktaren planlagd redan sommaren 1896, och skrevs i maj och juni 1897, alltså i Lund. Strindberg nedskrev den på franska, varefter den översattes till svenska av hans vän Eugen Fahlstedt, som ofta hjälpte honom i dylika fall. Den utgavs på Gernandts förlag, vilket nu stod under Gustav av Geijerstams litterära ledning och gjorde det till en huvuduppgift att utgiva Strindbergs böcker. Bonniers roll som Strindbergs huvudförläggare hade därmed övergått till Gernandt.

*

XXVI.

BOTGÖRAREN.

Den lugnare ton, som tydligt härskar i slutet av Inferno, härrör säkerligen till ej ringa grad av det rofulla, harmoniska liv som Strindberg från december 1896 till augusti 1897 samt sedan från våren 1898 till försommaren 1899 levde i Lund. När han kom dit, var han ytterligt nervös. Men snart vart han bättre. Han levde regelbundet och nyktert men fick dock festa om en eller annan kväll på »Åke Hans» restaurang, där han också fick god mat. En präktig gammal gumma vid namn Elna vårdade honom trofast. Dessutom träffade han en rad tillgivne vänner, med vilka han antingen aldrig varit oense eller lätt blivit försonad: särskilt Bengt Lidforss, stadsnotarien (sedermera borgmästaren) Nils Andersson samt redaktör Waldemar Bülow. De förstodo alla att behandla honom på det rätta sättet: hänsynsfullt men ej alltför högtidligt. Han gjorde ock bekantskaper med yngre lundensare såsom de båda diktarne Axel Wallengren och Emil Kléen. Då den senare 1899 låg på sin dödsbädd, visade han honom en vacker vänskap. Han säger själv att det var i Lund han först upptäckte att han borde stanna i sitt hemland.

Fortfarande sysslade han ivrigt med guldmakeri. Redaktör Bülow berättar att han en gång fann Strindberg på knä framför en stor balja, med huvudet nere i baljan och rökande för fulla lungor. Baljan var nämligen full av ingredienser för guldtillverkning, vilken Strindberg trodde skulle främjas genom röken.

Dessemellan gjorde han resor i och för boken Svensk Natur, som ju i fragmentariskt skick utkom 1897. Han studerade närmast Skånes natur — icke utan allehanda besvärligheter som Makterna sände. En gång, i januari

Strindbergs bostads i Lund 1899.

1897, när han var i Hälsingborg Se därom Legender, kap. I mot slutet. och superade å ett hotell tillsammans med redaktör Valter Bratt, vilken skulle hjälpa honom med hans resbestyr, hörde han ovanför sitt huvud det buller som han tyckte alltid förfölja sig. För säkerhets skull sporde han tidningsmannen, om även denne hört bullret. Jo, det hade han — ty det var ett mycket naturligt buller, det kom från några gäster som reste sig upp från bordet, en sak Strindberg glömt att taga med i räkningen. Händelsen röjer emellertid en viss kritik mitt i kritiklösheten. Strindberg hade tydligen svårt att skilja verklighet från fantasi, men det märkliga är att medan han stundom misstänkte verkligheten för att vara fantasi och ofta tolkade den fantastiskt, så tycks han endast helt sällan ha tagit rena fantasier för verklighet. Hans tanke tjänstgjorde då för tiden opålitligt, men den tjänstgjorde dock; och hans sinnen tjänstgjorde ännu bättre. De sade honom vad som var men blott sällan vad som icke var. Därutinnan förblev hannaturalisten. En helt annan sak var det med hans minnesbilder. I fråga om dem drev under de svåra åren hans fantasi ett vilt spel.

Ett vittnesbörd om hans sinnesstämning under denna tid lämnar den självbekännelse i form av 29 svar han på begäran sände den danske konstskriftställaren Georg Bröchner i maj 1897. Den lyder sålunda:

1. Vilket är huvuddraget i er karaktär?

Svar: Denna sällsamma blandning av den djupaste melankoli och det rysligaste lättsinne.

2. Vilken egenskap sätter ni högst hos en man?

Svar: Brist på småaktighet.

3. Vilken egenskap sätter ni högst hos en kvinna?

Svar: Moderlighet.

4. Vilken förmåga skulle ni helst vilja äga?

Svar: Att veta världsgåtan och livets mening.

5. Vilket fel skulle ni mest ogärna vilja ha?

Svar: Småaktighet.

6. Vilken är er älsklingssysselsättning?

Svar: Att skriva dramer.

7. Vad vore den största lycka ni kunde tänka er?

Svar: Att icke vara fiende till någon och icke äga fiender.

8. Vilken ställning skulle ni helst vilja ha haft?

Svar: Att vara en alltid spelad dramatiker.

9. Vad skulle ni anse som den största olyckan?

Svar: Att sakna sinnets frid och samvetsro.

10. Var vill ni helst bo?

Svar: I Stockholms skärgård.

11. Er älsklingsfärg?

Svar: Zinkgult och Ametistviolett.

12. Er älsklingsblomma ?

Svar: Alpviolen.

13. Ert älsklingsdjur ?

Svar: Fjäriln.

14. Vilka böcker håller ni mest av?

Svar: Bibeln; Chateaubriand : Genie du Christianisme; Swedenhorg: Arcana Coelestia; V. Hugo: Les Miserables; Dickens: Little Dorrit; Andersens Sagor; Bernhardin de St. Pierre: Harmonies.

15. Vilka tavlor håller ni mest av?

Svar: Th. Rousseau: »Paysages Intimes»; Böcklin: »Todt-en-Insel».

16. Vilka musikstycken håller ni mest av?

Svar: Beethovens sonater.

17. Vilken engelsk författare ställer ni högst?

Svar: Charles Dickens.

18. Vilken engelsk målare ställer ni högst?

Svar: Turner.

19. Vilka män i historien ställer ni högst?

Svar: Henrik IV i Frankrike och Bernhard av Clairvaux.

20. Vilka kvinnor i historien ställer ni högst?

Svar: Elisabeth av Thüringen och Marguerite de Provence (Ludvig den Heliges gemål).

21. Vilken historisk karaktär föraktar ni mest?

Svar: Man har icke rätt att förakta någon.

22. Vilka diktade manliga gestalter tilltala er mest?

Svar: Louis Lambert av Balzac och Biskopen i Les Misérables av V. Hugo.

23. Vilka diktade kvinnogestalter tilltala er mest?

Svar: Margareta i Faust och Séraphita av Balzac.

24. Vilket namn tycker ni bäst om?

Svar: Margareta.

25. Med vilket fel hos andra har ni lättast att visa överseende?

Svar: Slösaktighet.

26. Vilken samhällsreform skulle ni helst önska uppleva?

Svar: Avväpning.

27. Er älsklingsdryck och er älsklingsrätt?

Svar: Öl och fiskrätter.

28. Vilken årstid och vilket väder tycker ni mest om ?

Svar: Högsommar efter varmt regn.

29. Ert valspråk?

Svar: Speravit Infestis.

Vissa av dessa svar röja stadigvarande drag i Strindbergs karaktär. Dit hör kärleken till det moderliga och motviljan mot det småaktiga, vilken ej minskades därav att Strindberg själv led så mycket av småsaker. Dit hör hans motvilja mot snålhet. Dit hör hans önskan att bliva en stor dramatiker. Dit hör hans kärlek till Stockholms skärgård. Dit hör det måleröga han röjer i sitt svar på frågan om älsklingsfärgen. Å andra sidan ser man ju klart att det är en omvänd som talar. De böcker han högst älskar äro religiösa, likaså de diktade gestalter han sätter högst. (Märk dock att Margareta nog ej var hans älsklingsnamn blott på grund av Goethes fromma Faust-hjältinna; en av hans döttrar bar ju namnet.) Religiösa, ja, katolska äro vidare alla de historiska gestalter han högst gillar; Henrik IV avFrankrike hade ju övergått från protestantism till katolicism, såsom Strindberg just tänkte göra. Religiös är också hans tanke att man ej får förakta någon. Men denna tanke fanns ju redan i hans motto till Mäster Olofs versupplaga. Mycket i denna självbekännelse visar faktiskt att han återtagit eller vidhållit många tankar och stämningar från 70-talets sista och 80-talets första år. Liksom han i den självbekännelse han då avgav satte mildhet och barmhärtighet högst, vill han nu ej hava några fiender. Han längtar fortfarande efter avväpningen och älskar Dickens. Men hans valspråk är ej längre ungdomsglädjens: Slå till, om det gagnar! utan ett annat vilket en gång varit den lätt tröstade ungdomspessimismens — Strindberg hade fäst sig därvid under sin tjänstgöring i Kungl. Biblioteket — men nu återkom såsom den av livet prövade själsstyrkans: Han hoppades i striden.

Aven i Lund tänkte Strindberg på att gå i kloster. Men när han i augusti 1897 återvänt till Paris, sporde han att abboten i det belgiska kloster dit han skrivit blivit avsatt för sedlighetsbrott. Så slog han det syftet ur hågen. I stället skrev han under hösten och vintern — till större delen på franska — fortsättningen på sin omvändelsehistoria, vilken under titeln *Legender* utkom 1898. Den skildrar bl. a. hans liv i Lund, dit han på våren 1898 återvänt. Man var där ganska orolig för de intima skildringar av levande personer man visste boken skulle innehålla. Strindberg ber också i ett kort förord om förlåtelse därför.

Legender verkar vid första anblicken som en upprepning av Inferno, lugnare visserligen men just därigenom mattare. Man behöver dock ej genomläsa boken värst noggrant för att skönja vilken väsentligt olika stämning som genomgår denna. Visserligen skildrar Strindberg här som förut alla olyckor och förtretligheter som möta honom och tror dem vara avsiktligt framkallade, visserligen känner han sig fortfarande förföljd både av mänskliga och övermänskliga fiender. Men redandet draget att han nu så ofta talar om andras liknande upplevelser och lidanden röjer att han börjar komma ifrån den sjukliga självbespegling som tidigare besatte honom.

Han är mycket ivrig att tillskriva andra samma erfarenheter som dem han själv gjort. Han omtalar i kap. III hur Fröding, som utmanat Den Evige, straffades ungefär som Strindberg själv, enligt vad han hört sägas. Han konstaterar med tillfredsställelse att Bengt Lidforss ordinerats absolut avhållsamhet från sprit och ett ordnat liv

samt vill gärna göra det omöjliga att skildra även denne som religiös (kap. II). Boken innehåller även mera resonemanger och diskussioner än den förra. Förtrogen med sin sinnessjukdom, är Strindberg mindre rädd för den än förut och söker förklara dess fenomen. Han framkastar en gång att han måhända förmår, omedvetet avsiktligt, göra sig osynlig. En annan gång går han utförligt in på dubbelgångarproblemet. Han förklarar fenomenet i anslutning till den ej ovanliga föreställningen att när man tänker skarpt på en frånvarande person, kan man i fantasin bli sedd av denne. Själen har, säger Strindberg, en förmåga att förkroppsliga sig utanför den ordinarie kroppen. Genom tanken kan man åstadkomma en, osynlig men verklig, materiell förbindelse med en annan. Bandet mellan två älskande är ett kroppsligt band, men även grälet slår en verklig brygga mellan två människor.

Den hemliga, ockulta forskningen i egentlig mening förkastar däremot Strindberg numera; även guldmakeriet. Gudomen tillåter ej att man koxar i dess hemligheter. Strindberg tror nu mer än förr på Makternas ledning och är även mer villig att lyda dem. Hans religion är också ljusare nu än förr. I början av boken säger han visserligen att tiden (d. v. s. närmast Heidenstam) begärt glada gudar, men dess värre ha de osynliga blivit gnatiga. Dock präglas boken i hög grad därav att Nya Testamentet alltmer ersätter det Gamla. Det senares fromma hämndeönskningar över fienderna ogillar han nu åter.Även tron på tuktoandarne viker tillbaka. Djävulstron har Strindberg aldrig omfattat och tillbakavisar den nu bestämt. Kristus hotar ej längre med osalighet utan är Vite Kristus, Adventets Kristus, barnet som kan le och leka.

För visso är ej den äldre föreställningen alldeles borta; han känner sig hårdhänt styrd av Kristus. Han har återtagit sin ungdoms läsning av Thomas a Kempis. Han är övertygad att den osynliga handen som styr honom ej tillåter något lättsinnigt eller överdådigt liv. Strindberg ogillar att man borttagit begreppet dygden och prisar Dickens' tro på dygden och på människans naturliga godhet i motsats mot Buckles och Brandes' strävan att nedsätta moralen på intelligensens bekostnad. Han försakar på Makternas bud kaffet som han dock så livligt åtrår. Men å andra sidan hävdar han att de icke kräva askes. De fordra exempelvis ej absolut nykterism, vilket Strindberg bl. a. tror sig kunna sluta av nykterhetsivrarnes utseenden som ej synas honom vittna om frid med Gud. Man är, anser han över huvud, ej skyldig att i allt efterlikna Kristus, ty vem kan förvärva den Fullkomliges fullkomlighet? Ej heller vill han tro sin synd avplanad genom Kristi försoning, det är hans egna lidanden som skola försona den.

Över huvud behärskar den nya, religiösa åskådningen visst icke hela boken. Tvärtom förekomma ideliga återfall, uppdyka ideliga tvivel. En gång uttalar han rentav tanken att hela frälsningsverket endast är en ofantlig prövning som man tappert måste motstå. Ibland klagar han över omöjligheten att uppfatta och förstå den Okändes tal. Han återfaller till sin gamla fråga, om det ej kan vara växlande gudamakter som kämpa om väldet därovan skyn. Hos Paulus finner han skryt bakom ödmjukheten och upplivar sin ungdoms motvilja mot denne »kolportörernas profet». Kristus finner han nu rentav för mild, när han frikänner äktenskapsbryterskan och därmed lägger hyende under lösaktigheten. Strindberg vill ej vara med om att undertrycka sitt hat till de onda, ty på detsättet »lär jag mig att hysa överseende med ondskan och därigenom mot mig själv». Svedenborg ägnar han fortfarande sin tacksamhet men kritiserar honom också skarpt och förkastar honom som auktoritet. Han hamnar till slut, som han säger, i en stilla kompromisskristendom och avhugger tankens olösliga svårigheter med ett credo quia absurdum, jag tror därför att det är oförnuftigt. Summan av boken uttryckes nog i hans bekännelse från oktober 1S97: han längtar »att vila det tunga huvudet vid en moderlig barm, sova i knät på en moder, den kyska makan till en ofattligt stor Gud, som kallar sig Fadern, och som jag icke vågar nalkas». Det var snarare en moder än en Gud Strindberg nu som alltid sökte.

Märkligt är att se hur Strindbergs samhällsåskådning påverkar hans nya religiösa tro. Han söker dels rädda något av Nietzscheanismen. Uti Inferno säger han att makternas avsikt med sin tuktan av människorna var människotypens fullkomnande, framalstrandet av övermänniskan, varom Nietzsche siat. I Legender återkommer han först till samma tanke, men när han där talar om Nietzsches ideal, tillägger han: »ehuru annorlunda fattat». Vad han senare yttrar om omöjligheten att nå fullkomligheten vittnar emellertid om att han börjat uppgiva hela denna tankegång. Det är blott i barnet han alltjämt finner en glimt av övermänniskan.

Också hans frihetsbegär hängde segt i. När han omsider beslöt att ödmjuka sig inför Gud tillägger han: »Men böja knä för folket och de mäktige? Aldrig!» Så Inferno. I slutet av Legender säger han: »Vore jag härskare, skulle jag hata upprorsmannen, men jag kunde ej neka honom större aktning än den lydige». Likväl ångrar han nu sin frihetspredikan. Framför allt ogillar och avbeder han nu sin förkunnelse om kärlekens frihet. Men även sin demokrati finner han ha varit vrång. Han ångrar att han satt ungdomen i harnesk mot lagarne och överheten. Han säger att när han kämpade för de undertrycktas befrielse, så förstod han ej att det är Försynen som ställt dem på den plats där de stå. Dockär det just i samband med sitt grubbel över folkfriheten han framkastar tanken om växlande himmelska makthavande. Ty han kan ej undgå att tycka att de himmelske ibland giva folkledarne rätt.

I förbigående må som ett ord för dagen anföras det omdöme han nu fäller om Bismarck: »Jag måste beundra en man som har förstått att lura sin samtid så som Bismarck. Hans verk lär vara Tysklands enhet, och ändock har han delat det stora riket i två, med en kejsare i Berlin och en i Wien». —

Legender mottogs med större lugn än Inferno. I Lund läste ju vännerna med någon häpnad hur Strindberg lät dem hava prövat förföljelser av makterna om vilka de själva voro lyckligt omedvetna. Likaså förvånades de över yttrandet i bokens början att alla vänner i Lund lånat pengar av Strindberg — något som skulle varit omöjligt, om de än aldrig så gärna velat. Redaktör Bülow förebrådde Strindberg i all vänlighet för yttrandet, och denne svarade fogligt: »Käre bror, du vet att f—n far i mig, så fort jag sätter pennan på papperet».

Den offentliga kritiken var mildare men snarast mindre aktningsfull än efter Inferno. Boken väckte verkligen en viss fast snart övergående sympati hos Wirsén. Edvard Alkman i Dagens Nyheter erinrade allmänheten, att »en stor och allvarlig själskris som går utöver måttet för genomsnittsmänniskans erfarenheter har sina stora och sublima drag som kräva respekt». Georg Nordensvan i Aftonbladet fann däremot boken visserligen vittna om sanningssökarens begär att fördjupa sig i sitt eget jag men ock om »en svag karaktärs försök att intala sig själv mod».

Framför allt var det emellertid Oscar Levertin som nu började den kampanj mot Strindberg han skulle fortsätta, så länge han levde. När han i sina Diktare och Drömmare talar om Naturens Epos av Lucretius, tager han själv i slutet till orda i namn av en romersk tänkare — han tror sig t. o. m. tala i romarstil — och utbrister med syftning på Strindberg:Apollonius själv som var min förste mästare, han som tidigast visade mig hur liten världen blev, tänkt som tittskåpet på en marknad och vi som skuggspelsdockor förda i trådstumpar av förevisarens händer, också han står nu och tittar efter fågelflykt och törs ej handla, om ej de heliga hönsen behaga äta.

Och i Svenska Dagbladet skrev han 1 juni 1898 omLegender:

Trots alla självfördömelser lyser egenrättfärdigheten igenom den trasiga manteln, och det personliga lapprits och dygnets bagateller spela en roll som är oss ofattlig (ehuru välbekant från andra bekännelseskrifter av dylik art), när det gäller det stora och heliga som är den av under flammande vandringen till Damaskus.

»Det personliga lappritս och dygnets bagateller» kallar Levertin alltså Strindbergs strider mot vansinnet.

Slutligen rådde professor Karl Warburg i Göteborgs Handelstidning författaren att, »om han skall återvinnas åt litteraturen — icke blott åt bokhandelsgeschäftet — lämna sitt sjuka jag å sido och observera den yttre naturen».

Skarpsyntare ögon skönjde att bekännelseböckerna visst ej betydde diktkonstens död hos Strindberg. Tvärtom beteckna de ett nyvaknande: av fantasikonsten. Hans återvändande till de primitiva religionerna följdes av ett återvändande till den primitiva fantasin. Naturens gud, den store Pan är död! ljöd ropet vid Hellas' undergångstid. Nu förklarar mitt under Infernos våndor Strindberg att Pan återvaknat till liv. Han började åter tro på en själ i naturen. Den får liv inför hans ögon. Han ser klippblock forma sig till människoanleten, han ser ett valnötsembryo under mikroskopet lyfta två vita händer som till bön. Han ser människoanleten också i kakelugnskolen och på örngåttskudden. Han ser tuppen på Nôtre Dame lyfta vingarne liksom till flykt. Han ser i ett zinkbad, vari han utförde alkemiska experiment, ett landskap avteckna sig, som han sedan återfinner i verkligheten (i Österrike). Han ser å andra sidan verkligheten förfulas och bli hemsk inför sina ögon. Ett eljesvackert landskap ter sig vid en vandring helveteslikt. Bäst som han vistas i ett rum, ser han hur möblerna

börja röra sig.

Även i Legender omtalas liknande fantasisyner fast mera sällan. Men där tager sig i stället, uti bokens senare del, som nämnes Jakobbrottas, fantasin på ett annat och storslagnare vis sin rätt. Där förekommer en skildring av Luxembourg-trädgården i Paris vari Strindbergs gamla kraft att måla de yttre tingen åter lever och fröjdar sig. Skildringen är för övrigt blott en ram till en vision, icke en mystisk vision men en skaldevision, en fantasisyn av Kristus. Strindberg vill disputera med denne. Men det är ett varsel om hans återuppståndelse som diktare att han, när han skall göra en disputation, ger den formen av en skaldesyn.

*

XXVII.

DEN ÅTERUPPSTÅNDNE DIKTAREN.

För övrigt behövde man ej längre avbida svaret på frågan, om Strindberg åter skulle börja dikta eller ej. Redan våren 1898 hade han ett skådespel färdigt, vilket han rentav, åtminstone vid denna tid, ansåg för sitt bästa. Längre fram samma år skrevs ett annat skådespel som fortsättning därpå, och på hösten utkommo de båda tillsammans hos Gernandt. Titeln: *Till Damaskus* I—II, visar att de handla om det enda varpå Strindberg nu kunde tänka: hans omvändelsehistoria. Därmed är historien om hans andra äktenskap oupplösligt förknippad.

Motiven från Inferno och Legender dyka alltså ständigt upp i dubbeldramat, men i en ny gestalt, diktens. De förtretligheter, den otur, den »sataniska slump» som förföljt Strindberg, och som han tror vara tillskapad i någon medveten avsikt av Försynen, ha här fått kropp. Exempelvis omtalar han i Legender (kap. XI) att han en natt stördes av ett pickande i väggen, orsakat av den insekt som kallas »timmerman» eller »dödsuret». I dramat återuppträder en död timmerman — men dess huvudperson, Den Okände (rättare: Den kände) undrar om det verkligen är någon mänsklig timmerman som ligger i kistan. Överhuvud framhålles ständigt i dramat att de där såsom verkliga uppträdande personerna och tingen i själva verket äro fantasibilder. Till följd därav växla de också ideligen karaktär. Denna sällsamma svävande hållning hos dramat ger det en mystiskt skrämmande men på samma gång hemlighetsfullt lockande, ja i viss mån bittert skämtsam, livsironisk karaktär.

Upplevelsen från Inferno att Strindberg i zinkbadet sett den bygd i Österrike där han skulle få en kortvarig fristad återkommer här. Men här ser Den Okände landskapet i fantasin, utmålar det dikteriskt, fyller det med*Frida Uhl. Strindbergs andra hustru.*

levande människor. Den ett par gånger upprepade upplevelsen att ett fridfullt rum eller ett vackert landskap bytte karaktär och blev oroligt eller hemskt erinrar omTill Damaskus' (andra delens) bankettscen, där guldkärlen plötsligt utbytas mot tennkärl och de granna gästerna mot sluskar. Vidare använder Strindberg här ständigt det dubbelgångarmotiv som först omtalades iInferno och närmare diskuterades i Legender. I en scen uppträda dubbelgångare av dramats allahuvudpersoner. Men dessutom glida dessa personer över i varandra eller rättare i Den Okände, de bli på ett eller annat sätt dennes dubbelgångare. Så är det med den döde, så är det med Dåren, så med Tiggaren, i vilken dock egentligen den biktfader döljer sig som skall återföra Den Okände till Gud. Så är det slutligen även med Läkaren, som dock egentligen var en helt annan person, med vilken Damen i skådespelet, Den Okändes älskade, först var gift. Man ser att Strindberg i skildringen av sitt andra äktenskap infogat ett viktigt drag ur sitt första. Läkaren uppträder nämligen såsom den Okändes vän, alldeles som Siri von Essens förste man gjorde med Strindberg. Att denne här uppträder härrör troligen av att Strindberg råkat honom i Berlin just vid tiden för sitt andra giftermål, ett möte som på honom gjorde ett illavarslande intryck.

Livsupplevelsernas omklädnad i diktens form medför att de göra ett mindre pinsamt intryck, än när de direkt förtäljdes. Dramat genomandas ock av en viss strävan att trots allt tro människorna, ja t. o. m. livet om gott.

Överhuvud har Strindberg aldrig skildrat sitt andra äktenskap med samma vilda bitterhet som sitt första; det varade ju också långt kortare, det hann aldrig sönderslita honom så svårt, det hade ej från början ingivit honom ett så jublande livshopp, det vart ej alls på samma sätt avgörande för hans liv. Det intryck av nytt, ej sedan länge blanknött lidande som dock är Till Damaskus' grundton giver å andra sidan dess scener en långt större verkningskraft än scenerna i det på liknande sätt byggda men långt tröttare och mattare sagodramat Himmelrikets Nycklar. Men från det första drama av denna art Strindberg skrev, Lycko-Pers Resa, skiljes Till Damaskus genom ett oöverkomligt svalg, genom ett liv av lidande. En enda enskildhet visar fullnog detta: I en av ungdomsdramats första scener förvandlar kärleken vinter till sommar. I en av omvändelsedramats scener står däremot Den Okände mitt i vintern och ser sommaren i fjärran — och i sommarsolen leka hans(och Siri von Essens) barn men höra ej, när han ropar på dem.

Den omvändelsens väg som dubbeldramat skildrar är lika svår som växlande. Väl skönjer Den Okände de himmelska makternas ledning, väl anar han att han måste ödmjuka sig för dem. Men han spjärnar emot, han slåss alltjämt med Gud som Jakob. Hädande — och inom kort straffad — utropar han i första delens andra akt att han känner skaparens hela kraft i sig, att han ville taga hela universum i sin hand och knåda om det till något fullkomligare, till en värld där alla varelser vore lyckliga. Det är diktardrömmen. Guldmakardrömmen är rakt motsatt. Med den vill han ödelägga hela världsordningen — han har nu som sin egen avsikt upptagit den följd av guldmakerit som, efter vad han förtäljer iInferno, hans vän, läkaren i Ystad fruktade. Han talar samtidigt om att han ville störta den gyllene kalven, upphäva den falska värdemätaren, göra alla rika fattiga. Denna befriargärning ter sig nu för honom som en förstörelse. Därmed stämmer det rätt väl att han kallar befriaren för en oanat olycklig varelse, ty människorna älska sina bojor.

Hans kamp med Gud rör sig ju ock om spörsmålet huruvida han själv lider oskyldigt eller ej. Detta problem har här fått en ny fas. Han finner sig själv ha tillfogat andra, åtminstone en annan, oskyldigt lidande. Han hade som skolpojke gjort ett streck, varför en kamrat, vilken han sammanslår med Damens förste man, fick skulden. Denne har på grund härav mist tron på en gudomlig rättvisa. Men han själv hade, säger han, i hemlighet lidit tiodubbelt av samvetskvalen. Sina egna lidanden tillåtes han ej att kalla oförskylda, ty då blir han högmodig. Det är hans »förfärlige vän», biktfadern, katolicismens förkroppsling, som ej tillåter honom det. Men riktigt får ej denne honom i sitt, kyrkans och Guds våld. Hans sista ord äro: »Kom, präst, innan jag åtrar mig!»

Strindberg hade vid denna tid, hösten 1898, börjat skildra sitt andra äktenskap mer realistiskt i en tilltänktroman kallad Klostret. Klostret var det ursprungliga namnet på den stamlokal varå Strindberg och hans vänner under Berlintiden brukade samlas; man kan förstå att Strindberg under sin dåvarande stämning skulle fatta namnet som ett varsel. Lokalen föreföll, säger han, genom en av dess byggnadssätt framkallad synvilla som en ändlös labyrint, och visst är att den i hans skildring får över sig en fantasiglans, högst ovanlig i restauranglokaler. Det liv han där och annorstädes lever med i växlar från perversitet över vildhet till hjärtlig vänskap. Av de skildrade vännerna är »ryssen» naturligtvis Prsybyszevski, Ilmarinen finnen Adolf Paul och Der Wildmann Dehmel. Märkligt är ett yttrande av Strindberg om orsaken till att så många av de därvarande konstnärerna-litteratörerna voro gifta med frånskilda fruar. »Möjligen är», säger han, »den unga flickan, barnet, icke det sällskap en intelligent man söker, utan hustrun, den vetande, vakna motsvarar kanske bättre hans föreställning om makan som dublerar hans person». Däri ligger nog förklaringen till att Strindberg med allt sitt tal om den moderna kvinnans fördärv och den enkla gammaldags kvinnans dygder, dock alltid drogs till moderna kvinnor, de månde vara unga eller icke.

Romanen Klostret vart aldrig mer än ett fragment Det läses i Samlade Otryckta Skrifter II.. Strindberg hade blott hunnit förtälja hur han första gången träffade sin blivande andra hustru utan att närmare fästa sig vid henne Fortsättningen följde i Karantänsmästarens andra berättelse (Fagervik och Skamsund 1902)..

I stället gjorde Strindberg ännu en ansats att i dramats form vinna den eftertrådda och svårvunna klarheten i sin botgörings- och omvändelsekris.

År 1899 utkommo under den gemensamma titeln *Vid Högre Rätt* ... två nya skådespel, vilka beteckna ett nytt

stadium av hans diktnings frigörelse från hans sjukdomssymptom och sjukdomshistoria. De hava visserligen hans

öde till bakgrund och röra sig om hans eget problem, men de göra detta vida mindre direkt och enbart än Till Damaskus, de röja — och det är ett hälsotecken — mera sinne för livet och skönheten men mindre självspegling.

Det första av dessa *Advent*, skrivet senhösten 1898, kallas av författaren mysterium, d. v. s. det är hållet i medeltidsstil. Det är ock rikt på fantastiska scener, dubbelgångarscener, spökscener och framför allt helvetesscener, på fantastiska personer och på järtecken: de onda skrämmas genom bultningar och dylikt som en gång skrämt Strindberg själv, för de goda sjunger en guldfågel, medan en solkatt, en halvmedvetet naiv symbol för ljuset, skrämmer de onda och gläder de goda. Medeltidsandan framträder ock däri att Pan, naturens, livsglädjens och Antikens gudomlige representant, nu blivit Fan, medan däremot skådespelet utmynnar i en latinsk kyrkohymn till Gud och Frälsaren.

Av styckets personer äro de gamla helt onda: lagmannen och lagmanskan företräda girighet, hårdhet, orättrådighet, självrättfärdighet. De medelåldriga få under tålig väntan på bättre tider lida oskyldigt, ehuru icke alltid helt oskyldigt — särskilt gäller detta en av dem, helt naturligt för övrigt, då han är djävulen, vilken här uppträder som botgörare och som rättvis straffare. Han straffar lagmannen och lagmanskan med stränghet men ock med hopp om förlåtelse, när själen tillräckligt länge luttrats av lidandet. Helt goda äro barnen; till dem, när de äro olyckliga, kommer Vite Kristus, Adventets Kristus, varom Strindberg talar i Legender, med tröstens och glädjens budskap.

Stycket bjuder alltså, som ett medeltidsdrama bör göra, både på lagens stränghet och evangeliets ljuvlighet. De barn som få röna ljuvligheten bära samma namn som Strindberg gav sina egna barn i Till Damaskus. De gamla åter, som drabbas av strängheten, hava flera drag gemensamma med hans andra hustrus släktingar. Då Strindberg åtminstone i viss grad visat sig uppskattaden godhet dessa, särskilt kvinnorna, visade honom, äro emellertid dessa typer sannolikt ej avsedda att vara rena porträtt utan, åtminstone delvis, allmänna symboler; även ett bittert barndomsminne har Strindberg anknutit till de gamla, då han låter lagmanskan vara styvmor. Men botgöraren — diktaren själv — är han med bland de oskyldigt lidande eller bland de rättvist dömda? Han är båda delarne. Han är djävulen, som rättvist lider för egna synder men ock rättvist straffar andra, vilka låtit honom lida oskyldigt. Dock är denna djävul samtidigt, såsom förklädd, biktfadern från de båda omvändelsedramerna. *Kerstin. Strindbergs enda barn i äktenskapet Frida Uhl.* Ett karaktäristiskt exempel på hur Strindberg upptog och omdanade gamla motiv erbjuder en framträdande detalj i stycket. Lagmannen hade lovat kyrkan en monstrans (ett kärl för den stora hostian d. v. v. Kristi lekamen) av guld men givit en av förgyllt silver. Detta knep var redan prövat av en fiskare i Skärkarlsliv som stadd i sjönöd lovade kyrkan en takkrona av silver och räddadgav en liten krona av tenn (Sjönödslöftet). Men vad som då var ett lustigt stycke folkkomik har nu blivit det värsta brott som t. o. m. en syndare av lagmannens förhärdade art kunnat påfinna.

Det andra i samma bok utgivna dramat var verklighetsskildrande. Det stod följaktligen Strindbergs eget liv närmare. *Brott och Brott*, som skrevs i början av 1899, har till yttre ram Paris och till händelsekedja en dramatisk författares spännande balansgång mellan triumf och fiasko. Till inre ram har det en dubbel kärlekshistoria, till idékärna omvändelseproblemet. Men dess ledande motiv är ett annat varöver Strindberg också starkt grubblat under Inferno-tiden: spörsmålet, om man kan döda med tanken, och om man är ansvarig för onda tankar, vilka av en slump gått i uppfyllelse. Anmärkningsvärd är den rättvisa varmed stycket fördelar ljus och skugga mellan män och kvinnor. Den ena kvinnliga huvudpersonen, Jeanne, är enbart god. Den ene mannen, Adolphe, är också god, mycket god, men han är det som botgörare — utan att vara religiös — för ett gammalt brott; på grund därav vägrar han liksom Strindberg själv att mottaga några utmärkelser. Den andra kvinnan, Adolphes väninna, Henriette, är styckets onda genius men stor i det onda, och för övrigt mer brottslig än ond. Den andre mannen, Maurice, slutligen är vacklande. Henriette lockar honom till sig från Jeanne, men ett barn, en liten flicka, binder honom vid denna. Då önska de barnet dött, och det dör. De känna sig brottsliga och anses av världen brottsliga, de hålla på att gå under i vanära, inbördes hat, vansinne. Men försoningen finns — i botgöringen. Henriette

måste lämna sitt artistkall — där framskymtar Strindbergs gamla motvilja mot kvinnoemancipationen och artistyrket för kvinnor. Maurice däremot får fortsätta att vara skådespelsdiktare — men på villkor att han blir religiös.

Stycket hade till närmaste psykologiska utgångspunkt en ganska flyktig kärleksepisod i samband med den engelska dam Strindberg omnämner i början av Inferno.Givetvis gå dess egentliga rötter dock djupare ner i hans upplevelser. Man ser att han använt motiv dels ur sin första äktenskapshistoria — Adolphes välvilja och förtroende mot Henriettes älskare erinrar om Wrangels mot Strindberg, och det döda barnet är nog hans och Siri von Essens första — och dels ur sin andra. Man ser ock att han numera definitivt inordnat sig själv under formeln: syndig men förlöst genom botgöring. Det finnes drag av Strindberg själv både hos Adolphe och hos Maurice — mest dock hos den senare, som till sist blir den religiöse botgöraren. Han anser tydligen att religionen ej blott räddar från domen utan ock från en del av boten. Maurice får ju behålla sitt framgångslovande kall och återvinner t. o. m. Jeanne. Det är uppenbarligen den »stilla kompromisskristendomen» från slutet av Legender som nu fastare utformats.

Märkligt nog är Jeanne, styckets goda genius, en kvinna av ringa stånd, och hennes bror Émile, som blott är en enkel arbetare, uppträder också mycket ädelt.

Det jämförelsevis ljusa slutet å Brott och Brott vittnar om att författarens eget liv börjat ljusna. Han fick nu utan minsta svårighet sina böcker förlagda, alla på Gernandtska förlaget, han fick mycken vänlig uppmuntran av Geijerstam, och han fick honorar så ovant höga att han häpnade. En gång när han fick löfte om 1,000 kr. för en bok, trodde han att han läst fel, och att där skulle stå 100. Särskilt gladde det honom att kunna sända pengar till sina barn i första giftet, vilka nu jämte modern vistades i Finland. Siri von Essen försörjde där sig och dem, under outtröttliga mödor, medels översättningar, kurser i dans samt lektioner för skådespelare i talkonst.

Vid denna tid fann också Strindberg i Emil Schering en tysk översättare som under hela hans återstående liv outtröttligt tolkade honom och förkunnade hans ära. Någon litterärt framstående översättare var icke Schering, men han har onekligen gjort mycket för de Strindbergska verkens spridning och anseende i utlandet.Å andra sidan fortsatte Levertin den kritik av Strindberg som personlighet och konstnär, vilken trots alla artigheter, särskilt i fråga om språket, till sina slutsatser och sitt syfte var avgjort fördömande. »Månne det finns någon nu levande författare som så oemotståndligt på en gång drager och stöter tillbaka som August Strindberg?» så börjar han sin anmälan av Vid Högre Rätt... Han tycker särskilt att Strindberg talar för mycket om synd och samvetskval. Dramat Advent betecknas som något av det mest motbjudande Strindberg någonsin skrivit, dramat Brott och Brott säges däremot vara »i alla avseenden mer tilltalande och fulländat», dock är även detta alltför dogmatiskt i åskådningen och alltför moraliserande.

År 1899 fyllde Strindberg 50 år. Något jubileum hade han sannerligen ingen lust att fira, och icke heller var hans ställning till Sverges maktägande kretsar, kulturledare och allmänhet sådan att de hade någon större lust att fira honom. Glömmas kunde han dock icke. Ett par hundra telegram nådde honom i Lund, tidningarne ägnade honom artiklar, och några diktare bragte honom en mer personlig hyllning. Tor Hedberg framhävde i Svenska Dagbladet hans motvilja mot vila, fred, kompromiss och underströk att »det är just rastlöshetens ande i honom som vi hylla». Heidenstam hyllade honom i en inspirerad dikt, därför att han vid 50-årsdagen icke stod förgylld med stjärnor och glitter utan alltjämt bar den martyrkrona han redan som ung frivilligt fäste på sitt huvud.

*

XXVIII.

DEN HEMVÄNDE DIKTAREN.

Vart halvsekelåret intet jubelår för Strindberg, så vart det dock ett lyckoår. Ty under detta år, lyckades han verkligen, vad han icke lyckades 1889: komma hem. Han lämnade Lund, där han funnit sig väl men dock icke hemma, och reste till sitt verkliga hem, Skärgården och Stockholm; närmast till Skärgården. Landsflykten var definitivt till ända. I juni 1899 är han i Furusund, vilket han i ett brev kallar »det vackraste land jag sett i Sverge». Han vistades där under sommaren tillsammans med sin syster Anna och hennes man, hans ungdomsvän d:r Hugo v. Philip. Där fick han ock för första gången efter skilsmässan från Siri von Essen träffa ett av sina barn i första äktenskapet, nämligen Greta. Allt sällskapsliv undvek han i regeln. Men när han händelsevis kom i beröring med någon av de andra sommargästerna lade han i dagen den älskvärdaste vänlighet — ej minst om det var någon ung dam han stötte på. Fram på hösten slog han sig för alltid ned i Stockholm. Furusund var även senare hans sommarort, då han ej hela året stannade i staden.

Nu hade han också fångat diktarlusten igen, eller den honom. Nu hade han börjat den nya, oerhört rika och intensiva diktalstring som slog Sverge med häpnad. Det var dramatiken, hans mest älskade diktarvärv, som nu helt fängslade honom, och märkligt nog, när han nu ville komma bort från ruvandet över sig själv, var det till sin ungdomskärlek, historien, Sverges historia, han tydde sig. Närmast var det Starbäcks Berättelser ur Svenska Historien, vilka han fått låna av redaktör W. Bülow, som återväckt hans intresse därför. Naturligtvis valde han nu liksom tidigare sådana historiska tider och gestalter som bäst gåvo honom tillfälle att förkroppsliga sina egnalivserfarenheter och diskutera sina egna livsproblem. Han började, liksom när han skrev Svenska Öden, i Medeltiden, vars religiösa, religiöst upprörda, färgton nu drog honom med en ny makt. Han hade ju redan skrivit ett drama i medeltidsstil: Advent. Men denna gång skrev han ej ett mysteriedrama utan en medeltida livsskildring i dramatisk form: *Folkungasagan. Anders de Wahl som Konung Magnus i »Folkungasagan».* Vad som ej minst lockade honom hos Medeltiden var dess vildhet och grovhet. Folkungasagan (skriven 1899, tryckt samma år) överflödar av drastiska, burleska, brutala ord och vändningar. Där finns ett övermått avgräl, ej minst mellan man och kvinna naturligtvis, en företelse som Strindberg ej behövde göra några historiska studier för att framskapa. Stycket skildrar gång på gång otillåten kärlek men också gång på gång svärmiskt vacker eller heroisk hängivenhet. Kvinnlighetens förnämsta representant är givetvis den heliga Birgitta. Manlighetens är kung Magnus Smek. Den förra representerar härsklystnaden, och det dels som kvinna: hon ville ju göra ett kloster där en kvinna som abedissa skulle styra ej blott över nunnorna utan ock över män, över munkarne; men dels även som kyrkans talrör, jämte biskop Styrbjörn.

Gemensamt hävda dessa en gammaltestamentlig domshårdhet och oböjlig fasthet. Magnus däremot vill hävda Nya Testamentets kärlekslära. Han vill tro människorna om gott, och han vill göra de förtryckta, trälarne, fria. Man ser att var och en av dessa riktningar företräder en av de principer som kämpade om Strindbergs själ: Strindberg vacklade ju själv mellan lag och evangelium, mellan sitt gamla krav på frigörelse för de många och sin nya fruktan att frigörelsen skulle ända i laglöshet och förstörelse. Ingen av dessa båda riktningar får rätt. Båda falla för en fiende som enbart företräder våldet, för en utländsk, en tysk fiende. Birgitta går i landsflykt, på pilgrimsfärd med de ur Strindbergs eget hjärta talade orden: »Det är livet, min son; till femtio år går man och profeterar; från femtio får man gå och ta tillbaka». Magnus, den milde och ödmjuke, drabbas ännu hårdare. Han ser sin familj och sitt land sjunka i namnlöst elände, han dignar själv ner med utropet: »Det är fullkomnat!» Ty — det är ett nytt moment — han är utsedd till försoningsoffer för alla sina förfäders synder.

Så slutar dramat med gränslös ödeläggelse. Men nyresningen kommer: i dramat *Gustav Vasa* (skrivet 1899, tryckt samma år), det näst Mäster Olof bäst behärskade och mest högstämda drama Strindberg någonsin skrivit.

Det yppar hans dramatiska formkonst i dess högstagestalt. Liksom alla hans historiska dramer och berättelser är det visserligen mycket fritt i fråga om den historiska sanningen. Ehuru grundligt beläst i Sverges historia var Strindberg alldeles för mycket nutidsmänniska, alldeles för fantasirik och alldeles för litet noggrann för att kunna återgiva gångna tider objektivt och vetenskapligt riktigt. I detta fall stodo hans senare verk lägre än hans tidigare. Han vart slarvigare och mindre metodisk med åren. Men i stället äro de fyllda av ett liv, ett kämpande, gripande, medryckande liv som sällan uppnås i historiska dramer. Därmed sammanhänger att Strindbergs skådespel aldrig

äro uppbyggda efter en från början genomtänkt och noga fasthållen plan, med matematisk stränghet. Scenerna växla snabbt och fritt. Men dessa växlingar äro, när Strindberg står på höjden av sig själv, ytterst effektfullt givna. De bryta fram som solvågor genom moln eller som åskslag från klar eller nermulen himmel. På samma sätt med replikerna. De följa slag i slag eller som slag mot slag. De äro verkliga repliker, verkliga svar och dock mer än svar. De innehålla en bekännelse, en psykologisk iakttagelse, ett lyriskt utbrott eller en tanke. De äro alltid meningsfulla — utom förstås när de, som ofta händer, blott bestå av skällsord eller, som stundom händer på senare år, av halvvetenskapliga utredningar till styckets bättre förståelse. Frånsett dessa sistnämnda verka de alltid naturliga, ehuru de i regeln äro för slående, för sköna eller för idérika för att annat än undantagsvis kunna förekomma i det vanliga livet.

Sällan framträder den dramatiska spänningen, den typiskt Strindbergska åskvädersspänningen, samt replikernas flykt och must så som i Gustav Vasa. Detta är naturligt nog, ty stycket upptog ju, från hans nyvunna ståndpunkt, ämnet för hans ungdoms glädje-, sorge- och kärleksbarn Mäster Olof.

Redan där var ju kungen rättrådigt skildrad. Han företrädde en idé, statsordningens och världsklokhetens idé, gentemot Mäster Olofs visserligen ännu högre idéer,frihetens och sanningens. Men nu har ju Strindberg nödgats fråga sig, om ej friheten ledde till fördärv och sanningen — ja vad är sanning? Var ej reformationen en väldig förvillelse? Han måste låta det komma till en ny uppgörelse mellan kungen och reformatorn och till en ny Mäster Olofs-uppgörelse med sig själv.

Magister Olaus’ — ty nu kallas han så — självuppgörelse har redan före styckets början utmynnat däri att han ingenting vet och ingenting förstår. Detta är dock ej att taga strängt bokstavligt. Han vet nämligen både ett och annat, ja snarast litet för mycket på en gång. Han vet att Luther var en härlig man, men att han led av »för mycket trosläror och för litet religion» alldeles som Swedenborg enligt Strindberg. Han vet sig alltjämt vara väl ej Lutheran men protestant, men han önskar dock att söndringens tid måtte vara förbi. Hans självkritik har alltså ej alstrat tomhet men väl tvekan och därför ödmjukhet. Dock ej egentligen mot hans hustru. Det finns här som i Mäster Olof en scen mellan Olof och Kristina, en scen av tvist, men här saknas helt den underton av kärlek som så starkt förnams i ungdomsverket; en lugn och mycket måttlig hövlighet är allt vad som återstår.

Mot kungen eller rättare mot dennes livsverk är Magister Olaus både morsk och ödmjuk. Han inser att kungen måste kväsa de nackstyve dalkarlame, vilka landsförrädiskt sammanflätat sin upprorslust med utländske fienders stämplingar. Kungen kväser dem. Det är otacksamt, ty de hade ju hjälpt Gustav i hans ungdoms nöd, men det måste ske. Man ser att otacksamheten blivit ett levande problem för Strindberg, han hade ju själv mot så många vänner röjt den otacksamhetens synd som han avskydde. När Olaus säger till en av styckets personer: »Tvinga oss aldrig till otacksamhet! Det är så tungt att vara otacksam!» — så är det ej svårt att däri förnimma Strindbergs eget självförsvar. Olaus följer alltså kungen, i fosterlandets namn, även på otacksamhetens och hårdhetens stigar. Men just denna frivilligaunderordning giver honom en stark ställning gentemot kungen. Han vet att skall man vara sträng mot andra, måste man ock vara sträng mot sig och de sina samt dessutom ej hänsynslöst sträng mot andra utan pietetsfull mot deras känslor. Han säger det öppet och skarpt åt kungen. Han lär denne den ödmjukhet han lärt sig själv. *Emil Hillberg som Gustav Vasa i »Gustav Vasa».*Och märkligt nog den ödmjukhet han lär kungen att tillägna sig, den gäller folket, demokratin. Han tvingar kungen att skriva till landsstrykaren Dacke. Denna ödmjukhet bär en märklig frukt. Kungen blir, alldeles som hsns diktare, på en gång straffad och upprättad av Gud. Dalkarlarne, de så hårt och otacksamt hanterade dalkarlarne, komma till hans hjälp i nödens värsta stund. Folket underordnar sig kungen men räddar honom ock. Humoristiskt och alltså ovanligt nog — ty humor var i olikhet mot ironin en av de få själsförmögenheter varför Strindberg hade ringa anlag — åskådliggöres denna försoning mellan konung och folk därigenom att en full dalagubbe vid styckets slut trycker konungens hand å folkets vägnar.

Gustav Vasa vittnar om att Strindberg nu ej längre är bunden av vare sig katolicism eller antidemokrati, ehuru han ännu ej blivit klar protestant och kanske ej riktigt klar demokrat.

Styckets ej minsta styrka ligger i dess bipersoner. Tre sådana göra starkt intryck: först prins Johan, förträfflig,

moraliserande och alltså odräglig; vidare prins Erik, lidelsefull, ledlös, ibland ursinnigt lumpen och genialt skicklig att pina liksom Strindberg själv men också liksom denne, åtminstone för en tid, mottaglig för kärlekens förädling; slutligen Göran Persson, en intelligens som tvivlar på allt och frånkänner sig själv all dygd men icke däri kan påräkna åskådarens instämmande. Ett par kvinnogestalter i dramat, värdshusflickan Agda och Karin Månsdotter, löja att Strindbergs kvinnohat ej lätt höll stånd mot unga kvinnor.

Dessa personer utgjorde första utkastet till ett nytt drama, *Erik XIV* (skrivet 1899, tryckt samma år).

I detta stycke är religionen undanskjuten. Johan är religiös men trolös. Erik är icke religiös men i grunden god. Man kan väl förstå att Strindberg känt sig dragen till denne av folkfantasin som så svag, sympatisk och olycklig uppfattade konungs gestalt. En man med stora syften som misslyckades; en man som kastades från*Tore Svennberg som Göran Persson i »Erik XIV».* ytterlighet till ytterlighet; en man med så starkt kärleksbehov och så mycken tragik i sin kärlek; en man som i vissa ögonblick var eller (enligt Strindberg) ansågs sinnessjuk; samt — ej att förglömma — en man med mordlust: hur måste ej Strindberg i honom känna igen sig själv, sitt svagare och ondare men dock alltid mänskliga själv, liksom han numera kände igen sitt starkare själv i Gustav Vasa. Han döljer ej i minsta mån Eriks svagheter men tager dock hans parti. Han tager hans parti mot kvinnorna, mot Karin. Han låter honom gräla på Karin, låter honom söka andra gemåler, sedan hon blivit hans frilla, men dock älska henne, henne och framför allt barnen. Karin åter rymmer från honom med barnen i farans stund och varnar hans fiender; visserligen skerdetta av ädla syften, och visserligen kommer hon tillbaka till sin man i olyckans stund, men Strindberg anser dock detta bevisa hans älsklingstes att kvinnan icke kan älska. På samma sätt svikes Göran Persson av den kvinna, Agda, som han ädelmodigt tagit i sin vård.

Ty Göran Perssons ära har Strindberg också och det vida grundligare velat upprätta. Göran är fullständigt hänsynslös och, när det tarvas, grym men blott för ett stort måls, för kungens, för rikets skull. Strindberg tager Eriks och Görans parti ej blott mot kvinnorna utan ock mot herrarne. Innebörden av Gustav Vasas slutscen, handslaget mellan kungen och böndernas taleman, har här blivit en lösen: »Konung och folk», och denna lösen är riktad mot herrarne. Man ser att Strindberg upptagit den av honom så skarpt kritiserade Geijers historiska grundsats och medvetet gjort den till sin. Men han går längre än Geijer. Han skildrar rentav de mördade, av traditionen högt vördade Sturarne som förvunne landsförrädare och finner deras dråp upprörande men rättmätigt. Dock, Erik är väl mannen att göra något upprörande men ej att stå för det. Hans brist både på hänsyn och hänsynslöshet, hans dels goda, dels grymma vankelmod störtar honom, trots Göran Perssons klokhet, i fördärvet.

I nästa Strindbergsdrama framträder åter en svensk kung, mäktig stora gärningar, *Gustav Adolf*. Det märkliga är emellertid att denne har ungefär samma svagheter att bekämpa som Erik. Han slits mellan barmhärtighetens och den nödvändiga hänsynslöshetens bud, han nödgas göra förbund med hatade motståndare och skicka bort sina vänner, han finner sig småningom böra strida för ett helt annat mål än det varför han dragit i fält. Han förhärjar Tyskland som han dragit ut för att rädda — i sin uppfattning om kriget står Strindberg fullkomligt på samma ståndpunkt nu som i sina 80-talsberättelser, Samvetskval och Sistk Skottet; hans fredsvänlighet har dessutom åter blivit demokratisk liksom i förstnämnda novell. Han glömmer ej folket och dess lidanden förkungarnes lysande bragder. Men det är ju för ett stort mål Gustav Adolf förhärjar Tyskland? Nej, det är det icke, men det blir. Även vad målet angår, står Strindberg så till vida fullt på Sista Skottets ståndpunkt att han förnekar krigets art av religionskrig: Gustav Adolf drog väl i fält som god protestant men nödgades snart sluta förbund med en katolsk makt, Frankrike, mot en annan, Kejsaren. Dock har Strindbergs ståndpunkt ändrats. Redan i Sista Skottet ställde han Gustav Adolf över sin samtid i ädelhet, nu gör han honom också mer upplyst än sin omgivning. Han låter konungen (och därvid har han ett visst stöd i historiska fakta) ställa upp ett nytt ideal: religionsfriheten. Protestanterna skola vinna frihet från katolikernas förtryck, men de skola ej få förtrycka katolikerna. Kungen har efter tvivel fått klarhet, efter tvekan ett mål. Samtidigt har han övervunnit högmodets frestelse, vänt ryggen åt de härliga kronor och riken som lockat honom och åter blivit helt sitt fattiga lands man. Ödmjukheten och hemkärleken segrar hos honom som hos hans diktare. Då stupar han. Men som en martyr för en stor sak, som en vägvisare för framtiden, som en vilken ej hunnit fram, men vilkens efterkommande skola se riket.

Strindberg har som synes givit Gustav Adolf mycket av sig själv, vilket ingalunda främjat gestaltens historiska trohet men väl dess mänsklighet. Detta märks redan i smådrag. Liksom Strindberg under sin färd Till Damaskus säger sig ha sett tre mystiska kors, så låter han en dylik syn varsla om Gustav Adolfs öde vid Lützen. En varmt och vemodigt lyrisk ton går igenom flera av styckets scener. Så exempelvis den där Axel Oxenstjerna talar om landet med en man på kvadratmilen men dock »tillfyllest stort för den som har ett sinne nog stort att fylla ut de tomma vidderna och med stora tankar befolka ödemarkerna», det land med andra ord till vilket Strindbergs hemlängtan nyss återfört honom. Djupt personlig är framför allt Gustav Adolfs övergång från hat mot katolicismen (vilket motsvarar författarensNietzscheanska hat mot kristendomen) till kamp för religionsfriheten. I denna lösen har alltså Strindbergs ännu i Gustav Vasa framträdande tvekan mellan katolicism och protestantism utmynnat. Han har återigen, mot sin förmodan och strävan, blivit en frihetens man.

Gustav Adolf (skrivet i slutet av 1899, tryckt följande år) tillhörde de dramer Strindberg själv satte högst. Men det mottogs ovänligt. Gustav Vasa och Erik XIV (däremot icke Folkungasagan) hade slagit an och prisats. Men Gustav Adolf rörde ju svenska nationalstolthetens främste hjälte och ansågs häda denne. Visserligen var styckets huvudperson ädel och buren av stora idéer, men han verkade ju ej ofelbar statsman och oövervinnelig fältherre, alltså var han skändligt försmädad. Både litteraturkritiker och historiker av facket klandrade dramat. Professor Hjärne erkände i en artikel om Strindbergs historiedramer såväl dennes beläsenhet som diktarens rätt att fritt omdana historiens personer men tillbakastöttes av dramernas ovetenskaplighet och fann deras hjältar för veka. Även Levertin var mycket kritisk. Förgäves tog Strindberg själv (i Svenska Dagbladet 1903) sitt drama i försvar Se Samlade Skrifter, Efterslåtter.. Han fick aldrig heller, trots stora ansträngningar, se det uppfört i Sverge under sin livstid.

Eljes hade hans nya stycken börjat spelas. Gustav Vasa hade en mycket framgångsrik premiär hos Ranft på Svenska Teatern 17 oktober 1899; Hillberg spelade kungen, August Lindberg Magister Olaus, De Wahl Erik, Svennberg Göran Persson — alla överlägset. Erik XIV gavs i slutet av samma år på samma teater, medan Folkungasagan först upptogs i början av 1901. Då hade även Dramatiska teatern börjat spela Strindberg. Den gav i februari 1900 Brott och Brott med fru Augusta Lindberg som Henriette; stycket gjorde starkt intryck. I november samma år upptog den första delen av Till Damaskus, varvid en delvis ny

teaterteknik tillämpades. För att möjliggöra de snabba scenförändringarne, vilka voro desto vanskligare som scenerierna ofta voro ytterst svåra att återgiva, inskränktes dekorationerna till några få detaljer i förgrunden och ersattes för övrigt med målade fondskärmar. Dramat väckte intresse men inbragte ej Strindberg någon av hans större publiktriumfer.

*

XXIX.

DEN NYE VERKLIGHETSSKILDRAREN.

Emellertid kunde ej Strindberg helt inskränka sig till historiska dramer. Hur fritt han än omdanade historiens personer och händelser efter sitt eget själslivs uttrvcksbehov, riktigt fick han dem ej till lämpliga talrör för den religiösa uppgörelse som han ännu ej lyckats bringa till slut. För att få ett fullt osökt uttryck för denna måste han skapa ett nutidsdrama med diktad handling. Så tillkom *Påsk*. Alldeles uppdiktad är visserligen ej heller där handlingen; den är byggd på ett par, tre motiv Strindberg uppfångat ur livet. Men dessa kunde han omdana så fritt att han ostörd av den yttre ramen fick diskutera sitt lidandes problem Hur Påsk tillkommit förtäljer Strindberg i artikeln Mitt och Ditt (se Samlade Skrifter, del LIII, Varia)..

Kunde verkligen, frågade han sig alltjämt, det oerhörda lidande han fått utstå vara förtjänt?

Led han kanske snarare för andras synder? Därtill slöt sig en ny fråga: skulle lidandet aldrig taga slut? Fanns det ingen försoning för skulden, den må nu ha varit hans egen eller andras? Skulle människorna alltid fortfara att hata honom? Skulle — det var till sist huvudfrågan — Gud aldrig upphöra att straffa honom?

Påsk ger svaret. Stycket börjar i en stämning, som till det yttre vacklar mellan vår och vinter, till det inre mellen hopp och oövervinnelig sorg. Vi införas i en familj, som drabbats av den svåraste olycka. Familjefadern har förskingrat förmyndarmedel och sitter nu i fängelse. Hustrun och sonen Elis få bära sorgen och därtill kämpa hårt för att hålla huset ekonomiskt uppe. Elis' fästmö har en gång slagit upp med honom men kommit tillbaka och bär nu modigt sin del av sorgen.

Riktigt säker på henne är dock Elis icke. Det är ett kvardröjande minne av sina egna äktenskapliga sorger Strindberg låter skymta i och med denna skugga över de unga, goda människornas lycka.

Andra sorger komma till. En av Elis' bäste vänner och forne lärjungar har visat sig falsk mot honom. En gosse, vilkens medel Elis' far förskingrat och som nu bor och undervisas hos denne, blir mot all mänsklig beräkning kuggad i latinskrivning — ett minne från Strindbergs egna vedermödor med latinet en gång i världen. Slutligen hotas familjen av en slagskugga därutinnan, att dess värste och, efter vad man har anledning frukta, oförsonligaste fordringsägare nyss kommit till staden. Så till sist finns det ännu en sorg onämnd: Elis' syster Eleonora är borta på en vårdanstalt såsom svagsint; hennes gestalt hör till de motiv som Strindberg hämtat utifrån, men naturligtvis mindes han därvid den kamp mot vansinnet han själv så nyss kämpat.

Styckets märkligaste fast ej i yttre mening viktigaste handling ligger just i Eleonoras hemkomst. Med påskliljan hon bär i handen, när hon inträder, ter hon sig som påskens förkroppsling. Familjen har fruktat den svagsintas återvändande. Men man känner genast att med henne godheten och den orubbliga tron på godheten återvänt.

Väl bringar hon i yttre avseende ej genast lycka, tvärtom tycks hon trots sin välmening öka sorgen. Mor och bror kunna, om de vilja, återskicka henne till anstalten. Men de göra det icke. Kärleken segrar. Och därmed kommer lyckan igen.

Den vinnes dock först genom offer. Modern får offra sin tro att mannen dömts oskyldig. Elis får finna sig i att rikta en bön och ett tack till den falske vännen. Den fruktade fordringsägaren måste få fordran efter fordran uppfylld. Dock må väl märkas att fast de olycklige måste ödmjuka sig, så nödgas de ej förödmjuka sig. Vad de måste medgiva är egentligen att människorna äro bättre än de trott dem vara. Vad de måste tackasina »fiender» för är endast det goda dessa gjort. När de det göra, finna de att samma förlåtelse för mänskliga brister, samma erkänsla av det goda även hos svaga, som de måst lära sig tillämpa på andra, nu även tillämpas på dem själva. Påsk är ett stycke om kärlekens seger över lidandet. I kärlekens ljus te sig människorna goda, livet gott, och Gud god. *Harriet Bosse som Eleonora i »Påsk»*. Detta kärleksbud tillämpade Strindberg också gentemot andra väsen än människorna, särskilt de små och svaga väsen han hela sitt liv igenom men mest under de sista lidandesåren älskade: fåglar och blommor. Eleonora, som därvid får föra diktarens egen talan, ej blott älskar dessa. Hon känner dem också, känner rentavderas själsliv, uppfattar dem i Strindbergs egen anda som individuella själiska varelser.

Så skrider handlingen i Påsk från en mörknande skärtorsdag över en tung, mörk och kall långfredag, som dock slutar i milt månljus, fram till en skyhöljd men ljusnande påskafton. Till påskdagens solstrålande uppståndelsefröjd har Strindberg ej hunnit fram. Men dödsskuggan och dödsångesten äro övervunna.

Ehuru Påsk är ett nutidsdrama, är dess stil icke rent verklighetsskildrande. Dess uttryckssätt rör sig med symboler, yttre tecken på andliga ting, såsom å ena sidan fastlagsriset, vilket kommer anonymt med posten, å andra sidan Eleonoras påsklilja. Eleonoras blida sinnessjukdom lägger ock en sällsamt dunkelljus färg över dess scener. Att Strindbergs nyvaknade diktning också innebär ett nyvaknande av hans fantasi visar på ett annat, mer lekande sätt hans lilla pjäs Kaspers Fet-tisdag, där han låter Kasperteaterns dockfigurer stå upp ur sin låda och få liv. För Kasperteatern hade Strindberg i Gamla Stockholm på tal om folknöjen röjt ett påfallande intresse, vilket han väl nu erinrat sig. Tydligen har han dock numera ej mycket skämtlynne till sitt förfogande. Stycket är särdeles obetydligt. Ett par av hans livsminnen framträda i det äktenskapliga gräl som öppnar dramat, i Kaspers

ömhet om sina barn, i hans och de andras fantasiresa till de sköna, stora städer Strindberg själv skådat. Kasperfigurerna skola väl symbolisera hans diktarfantasis gestalter. Men det blir ingenting märkligt av något enda bland styckets motiv.

Även i nästa drama *Midsommar* förekommer en svag Kasperscen och dessutom en liten skuggscen, där Karl XII visar sig i Riddarholmskyrkans fönster. Eljes är stycket verklighetsskildrande. Det hör, också det, kanske just på grund av sin övervägande ljusa grundstämning, till Strindbergs mattare. Det är emellertid av stort intresse för kännedomen av hans inre liv under dessa år. Det är överfyllt av speciella Strindbergsmotiv. Mest varieras temat oskyldigt lidande. Hos flera av dem, somhär få lida oskyldigt igenkännas diktarens egna upplevelser; hos greven som drager sig för att återse Stockholm, där han lidit mycket; hos styrmannen som en gång studerat grekiska men i förtid upphört därmed, som har ett dystert äktenskap bakom sig och en frånskild hustru i livet, som har haft otur men som omsider får befordran. Stycket är förvånande fullt av överklassare vilka sjunkit ner i underklassen: styrmannen, konstapeln, stadsbudet, maskinisten tillhöra alla denna kategori. Uppenbart drogs Strindberg starkt till sådana typer, därför att han själv kände sig samhälligt degraderad. Den iver varmed han skildrar personer som påminna om honom själv såsom oskyldigt lidande röjer hur djupt ovillig han var att tillerkänna sig någon skuld. Men han har tydligen svårt att komma ifrån skuldtanken, då han gång på gång måste motivera sin oskyldighetsförklaring på nytt. Att det är så många som här uppträda såsom oskyldigt lidande röjer för övrigt att han känner varmt för andras olyckor, ej blott för sin egen.

Även hans ödmjukhetspredikan återkommer här. Styckets egentliga huvudperson är studenten Ivar, som får lära sig lägga bort sin högfärd. Om denne företräder Strindberg själv är ovisst. Så mycket är dock säkert att studentens tyckmyckenhet ifråga om gott kaffe är tagen direkt ur författarens eget syndiga hjärta. Motivet från Till Damaskus om skolgossen som lät en kamrat få plikta för sitt eget puts uppträder också här. Vidare uppdyker desertör-motivet från Inför Döden. Desertören utvecklar sig emellertid till fosterlandsvän; det går överhuvud ett fosterländskt drag genom Midsommar liksom genom Gustav Vasa. Dock äro meningarne starkt delade angående Karl XII, vilkens uppträdande i kyrkfönstret föranleder dispyt.

Överhuvud segra de uppbyggande makterna i dramat. Där får man lära sig vara tacksam för den njutning som ligger i att helt enkelt vara till — åtminstone när man är utsövd! Man får ock lära sig att tro människorna omgott, de äro snarast tanklösa, när de synas elaka. I synnerhet får man lära sig att tro underklassen om gott, eller rättare de fattiga, ty dramat vänder sig energiskt mot klassskillnaden. Det uttalar sitt ogillande ej blott av ordet piga utan ock överhuvud av bruket att en människa skall låta betjäna sig av andra. Där finns ju en greve i stycket, men han är god demokrat. Strindbergs antidemokrati är — det är styckets största märkvärdighet — totalt bortblåst. Han talar för parlamentarismen, för godtemplarne, för arbetarnes krav — ett demonstrationståg drager förbi under avsjungande av Arbetets Söner — ja t. o. m. för kyparstrejken. Men så äro ock de underklassrepresentanter som här uppträda i allmänhet religiösa.

Påfallande är den mildhet varmed kvinnorna behandlas. I styckets slut frambryter — man kan ej välja ett annat ord — en starkt lyrisk kärleksscen, ehuru också Strindberg — eljes vore han icke Strindberg — genast låter framskymta en aning om det hat som födes ur kärleken. Denna kärlekslyrik har nog, som vi snart skola se, sin särskilda förklaring.

Alla de tre senast nämnda styckena trycktes 1901, ehuru sannolikt åtminstone de två första skrevos året förut. Påsk uppfördes å Dramatiska Teatern 4 april 1901 och gjorde ett gripande intryck. Det har sedan tillhört Strindbergs helst givna dramer. Kaspers Fet-tisdag gjorde däremot ögonblickligen fiasko, och även Midsommar förkastades såsom för matt av publik och kritik.

Samma år (1901) som dessa vemodigt ljusa stycken offentliggjordes utkom ett av de ohyggligaste äktenskapsdramer Strindberg någonsin diktat. I själva verket har han aldrig i diktens form tecknat äktenskapets tragedi så förfärlig. Fadren var vildare men kortare. Det hemska med *Dödsdansen* är att den är så ändlös och dock aldrig släpper läsaren, aldrig låter honom tröttna eller vända bort sin håg från dess fasa. Den skildrar ej blott ett ändlöst gräl; den skildrar ock en ändlös leda, ett evigt enahanda. Mannen och hustrun ha längesedan*Tore*

Svennberg som Kaptenen i »Dödsdansen». råkat helt i det hats våld som hos Strindberg alltid föds ur kärleken. Ändå äro de fjättrade vid varandra — och ensamma. De leva skilda från världen, ty de ha stött den bort, mannen har intrigerat bort hustruns vänner och hon mannens (samma motiv förekommer, vad hustrun angår, även i Gustav Adolf). De ha nödgats skicka bort barnen, sedan de ledsnat på att upphetsa dem, fadern mot modern och tvärtom. Till och med tjänarne övergiva dem. Stycket är byggt på iakttagelse av andras liv men ej helt. I vissa fall är det alldeles tydligt att Strindberg tecknar sitt eget första äktenskap. Obetingat gäller detta ompenningbristen och om bekymret att kunna sända barnen pengar. Hustrun, Alice, har varit skådespelerska men måst lämna sin bana. Mannen kallas blott Kaptenen, jämför Ryttmästaren i Fadren; liksom denne är han också en bit vetenskapsman. Han har blivit tillbakasatt, obefordrad, men så stöter han sig också ständigt med sina förmän och kurtiserar underklassen. Han sjunker ibland ihop, liksom Strindberg gjorde, då han började skriva En Dåres Försvarstal, han är mörkrädd och ofta »frånvarande», ja hustrun vet ej rätt, om han är sinnessjuk eller icke. Så är han grym, sataniskt grym, visserligen mer i fantasin än i verkligheten, men han har en gång gjort mordförsök mot hustrun.

Det är dock ej blott Kaptenen som får ikläda sig Strindbergs egna förfärliga erfarenheter och sjukdomssymptom. Den vän som uppträder och först söker rädda de två ur eländet men så själv råkar fast däri bär ock många av författarens egna drag. Han är frånskild, och barnen ha tilldömts modern, han har prövat på utmätning, han grips av kärlek till en väns hustru och hans känsla för henne är en lidelsefull blandning av dyrkan och sinnlighet.

Alltså, det är den rasande tvekampen, eller trekampen, mellan könen, sådan han själv prövat den, som Strindberg här för väl hundrade gången återgiver. Men det märkliga är att han som förr så fanatiskt tog mannens parti, nu står tvekande. Dödsdansen består av två delar, vilka äro betydligt olika varandra. Den förra slutar med en förtvivlad föresats av den art Strindberg och Siri von Essen fattade så många gånger att låta allt fortgå trots allt. Mannen tillerkännes där något större rätt till medlidande än hustrun, av vännen, om ock knappast av läsaren. Men i andra delen är han enbart ond, och där drabbas han av ondskans straff och nedsjunker död av slag. Hustrun är grym hon också, hon skändar till sist mannens lik, men hon gör dock ej som han ont mot andra än sin äkta hälft. Framför allt får emellertid kvinnan upprättelse från mycket av den smädelseStrindberg slungat över henne i och med den unga flickan Judits gestalt. Skildringen av hur hon lär sig känna kärleken, lär sig förstå hur de män känna det, vilkas lidelse hon väckt, kommer som en fläkt från diktarens eget förflutna — och, som vi strax skola se, från hans närvarande. *Anna Flygare som Alice i »Dödsdansen».* Vackert tecknad är ock en biperson, en löjtnant som olyckligt älskar Judit. Det är anmärkningsvärt att Strindberg, som dock knappast någonsin i sitt liv var militarist, oftast är mycket sympatisk mot officerare i sina böcker.

Det religiösa momentet är tillbakaskjutet iDödsdansen, men det finns där. Vännen, Kurt, är religiös. Första delen slutar med att Kaptenen yppar den av lidandets övermått födda tron att detta liv blott är död, och att bakom döden det sanna livet väntar. Men hans religion är högmodig. Han tror att Gud finns till, därför att han själv finns till. Hans sista ord, när han, den onde, dör, är en fariseisk bön om förlåtelse för dem som han på det grymmaste förföljt, men vilka han framställer som sina förföljare. Har Strindberg funnit sig själv högmodig, när han trott sig i så hög grad vara föremål för Makternas omsorg, och när han envisats att anse sig själv skuldfri och sina medmänniskor brottsliga mot honom — eller syftar han på någon annan?

Dödsdansen vart en hård pers för den svenskaallmänheten. Levertin fann den vara plump och tråkig och såg däri ej annat än gräl. Visserligen ansåge han själv — så försäkrade han i sin anmälans vackert dallrande slutrader — ingalunda människorna för ädla och stora, men Strindberg hade dock svikit sin diktarplikt, när han ej alls ville skildra dem så.

*

XXX.

DEN NYE ROMANTIKERN

.

Varför bryter kärlekslyriken så hänfört fram i slutet av Dödsdansen liksom i slutet av Midsommar?

Då Till Damaskus I skulle uppföras å Dramatiska Teatern, valde Strindberg, efter att ha förkastat flera andra föreslagna, till Damens framställarinna en ung norskfödd skådespelerska, som redan slagit igenom men dittills övervägande spelat unga flickroller: Harriet Bosse. Efter att ha sett henne på generalrepetitionen sände Strindberg henne den 19 november 1900 sitt tack. »Och så: lycka på färden mellan törnen och stenar! Sådan är vägen! Jag lägger bara några blommor på den!» Sedan stycket givits några gånger, sände han henne återigen »några rosor — med törnen förstås — andra lär icke finnas!» samt uttalade hoppet att hon skulle bli »det nya seklets skådespelerska hos oss!»

På våren 1901 instuderade hon Eleonoras roll i Påsk. Detta förde henne och Strindberg närmare tillsammans. Han lät henne läsa Dödsdansen ävensom böcker av andra författare vilka passade den roll hon skulle spela och den stämning som uppfyllde honom själv: exempelvis några av Maeterlincks dramer och Kiplings novell I Drömmens Land (i Dagens Arbete) — märkligt nog den mest romantiska novell Kipling någonsin skrivit. Så uppstod en allt varmare andlig gemenskap. Den 4 mars svarar Harriet Bosse på Strindbergs kärleksförklaring. Hon fruktar att han skall bli besviken: »Om han följte at hennes ånd er for liten at kunne följe hans store väldige! Tror De da ikke det vil briste for ham, og at alle hans forhåbninger synker sammen så det blir endnu mörkere om ham end det för var». Men ändå skulle hon känna jublande glädje, »om Den Okände — trots alle

Harriet Bosse som Damen i »Till Damaskus».hennes forestillinger — bare ganske still tog hennes hånd i sin.... Og glemte klostret!» *Harriet Bosse som Kersti och Gunnar Wingård som Mats i »Kronbruden»*. Han gjorde naturligtvis så. Men han var ännu ej skild från sin andra hustru, och det mötte vissa svårigheter att bli det. Han tänkte därför göra som sin Mäster Olof: taga sin hustru trots lagens förbud. Han ville att de båda på Mäster Olofs dag (19 april) skulle i vittnens närvaro lova varandra tro inför Gud utanför Gustav Adolfs kyrka, vilken Strindberg såg från sin bostad Karlavägen 40, och vilken han älskade, emedan Gustav Adolf ju, såsom den religiösa försoningens representant, blivit hans hjälte. Därefter, tänkte han, skulle han på kyrkans dörr uppspika ett dokument till aktens bekräftelse. Så fantasirikt behövde dock ej föreningen försiggå.Skilsmässa erhölls till sist, och i maj vigdes August Strindberg och Harriet Bosse.

Ur den nya kärleken uppstrålade nu för Strindberg på allvar en ny romantik.

Dödsdansen är Strindbergsk verklighetsskildring. Men Strindbergs nästa av den nya unga kärleken påverkade bok är ren romantik. Den innehåller tre skådespel, *Kronbruden, Svanevit* och *Drömspelet* (tryckta våren 1902). Dessa bilda en samkomponerad treklang, en stämningstrilogi. Det första är progress, stigning ur nöd och hopp, det andra kulmen, kärlekens seger, det tredje regress, ett sjunkande ned mot förintelse och förlossning.Kronbruden är ett folkskådespel, fullt av folksägnernas romantik. Där uppträder Forskarlen (Näcken), där en jordegumma som ock är häxa, där ett barn som går igen; fantasiscener växla med och utfylla människoscenerna. Styckets grundton är försoning. Två släkter tvista. En flicka ur den ena, Kersti, som skall gifta sig med en yngling ur den andra, men som ej tåles av dennes släkt, vill först viga sig med sin älskade inför Gud, då det ej får ske inför människor, alldeles som Strindberg ville viga sig med Harriet Bosse. Men sedan vill hon som brud, som kronbrud triumfera över den fientliga släktens högfärd, och för att kunna göra detta tager hon det barns liv hon före vigseln haft med ynglingen — det är troligtvis Strindbergs första barn med Siri von Essen vars minne åter pinar honom. Men hennes högmod brytes, hon mottager och bär sitt straff och får nåd, både jordisk och himmelsk, den senare förkunnad dels indirekt genom ett jordiskt barn, ur den fientliga släkten, som tyr sig till henne, dels genom Jesusbarnet, vitstrålande som i Advent. Likväl offrar hon sitt liv och försonar därigenom släkttvisten. Stycket besvarar alltså Strindbergs ständiga fråga: skyldigt eller oskyldigt lidande? med ett: varken skyldigt eller oskyldigt men dock både rättvist och skuldlöst. Kerstis ur lidandet födda godhet sträcker sig ock till naturen. Hon vill ej trampa på en myra. Därför framtvingas vid hennes död också en aningston

omnaturens stundande förlossning. Forskarlen, vilkens frälsningshopp hon först hånade, låter detta åter framtona vid styckets slut.

I Svanevit föder kärleken också förlossning, och det, då den här är helt oskyldig, utan offerdöd fast visserligen efter djupt lidande. Advents realistiskt-mystiska motiv, den grymma styvmodern, har Strindberg här förknippat med liknande gamla sagomotiv. Här liksom där vägra ock de döda verktygen att göra tjänst, när de skola pina oskulden. Utan att göra något märkbarare lån ur någon viss saga har han skapat en värld som helt bär sagans stämning och dock livserfarenhetens meningsfullhet. Svanevit övervinner ej blott sin styvmoder, vilkens ondska skenbart naivt men faktiskt diaboliskt främst yttrar sig däri att hon hindrar Svanevit från att tvätta sin kropp, utan hon frälsar ock styvmodern genom att giva henne det heligaste namn Strindberg kände: moder. Hon hade lärt sig säga det ordet, därför att hon lärt sig älska. Väl föder till och med hennes och hennes unge sagoprins' rena kärlek det gräl och det hat som Strindberg ej har samvete helt lämna bort ur någon kärleksskildring. Men deras kärlek är stark nog att låta detta blott bliva ett moln som försvinner, ty deras kärlek, eller rättare Svanevits, kan göra död till liv.

Man anar i Svanevit, kanske det mest harmoniskt sköna av alla hans skådespel, en hymn till Strindbergs nyss vunna kärlekslycka. Eljes är både denna dram ochKronbruden märklig i så måtto att man där möter jämförelsevis få drag som erinra om honom själv. Maeterlinck har tydligen påverkat dramats stämning men knappast något mer. Denne måste verka tilldragande på Strindberg med sin djupa känsla av livets ve, sin uppfattning av kärleken som en dunkel ödesmakt, sin — i de tidigare dramerna — pessimistiska idealism och sin förkärlek för mystiken. Strindberg översatte vissa stycken ur hans mest mystiska prosabok De ringes rikedomar och tillägnade dem sin unga hustru. Dock var Strindberg aldrig så mycket pessimist som Maeterlinck.*Jessie Wessel som Indras dotter och Gustav Molander som Advokaten i »Drömspelet» i Max Reinhardts uppsättning.*

Mer av hans eget liv finns i Drömspelet. Detta är byggt på samma sätt som Till Damaskus med fritt förknippade och ständigt nyskiftande scener och repliker, blott att det nyckfulla, svävande i språk och byggnad här ännu mer förhärskar. Omvändelsedramat var till hälften återberättad verklighet, till hälften kroppsligt gestaltade fantasier. Även i drömdramat finns naturligtvis en stomme av verkliga upplevelser, men fantasileken — eller fantasismärtan — har här helt överhöljt och omformat denna. Så till vida står dramat närmare Lycko-Per. Men det skiljer sig från detta framför allt därigenom att medan där scenen växlar alltefter huvudpersonens önskan, så ändras den här efter de uppträdandes tankar, vilket är något helt annat — insikt i stället för fantasi, ålderdom i stället för ungdom.

Med Strindbergs andra sagodrama, Himmelrikets Nycklar, har Drömspelet gemensamt att det delvis är skrivet på vers och delvis — med större framgång än detta — anslår en skämtsam, en galghumoristisk ton mitt i den växlande tragiken. Ödsliga äro båda dessa dramer. Men medan ödsligheten i det förra utmynnar i ett förtvivlat försök att komma till rätta medjordelivet, utmynnar Drömspelets ödslighet i en religiöst färgad förintelsestämning.

Liksom i de tidigare fantasi- eller sagospelen är hjälten här Strindberg, men fast alltid densamme, växlar han ständigt gestalt. Än är han Officeren som troget går och väntar på sin älskade — vilken är vid teatern — och som på gamla dagar blir promoverad till doktor (liksom ju Strindberg själv rönt ett visst erkännande sent omsider) men strax får sätta sig på skolbänken igen, liksom Strindberg själv får lära om sin världsåskådning och allting. Än är han Advokaten, vilkens yrke nödgar honom se människornas uselhet blottad, alldeles som fallet är med den livsskildrande författaren. Än är han Diktaren. På sig själv tänker han ock, när han talar om Den Flygande Holländaren som, säger han, vart straffad för sina hustrurs otrohet. Ett personligt drag är det i sanning, när han talar om vanan att slå sina vänner i ansiktet. Även dyker här upp motivet från Till Damaskus och Midsommar att han som gosse låtit en annan lida för ett puts han begått. Vi få här veta att det stod i samband med den förr mycket lästa ungdomsboken Den Schweiziske Robinson. Emedan det rättvisa lidandet för denna ungdomssynd uteblivit, anser han sig skyldig att bära orättvist lidande för brott som han ej begått.

Lättare att igenkänna är dock styckets kvinnliga huvudperson. Hon är i alla dess scener den samma, gudens

dotter nedsänd till jorden, Strindbergs tredje hustru. Hon tror att kärleken besegrar allt, och hon söker bevisa den satsen i livet. Hon blir gift med en av Strindbergs förkroppslingar. Men nu infinner sig grälet, mycket hastigare än i Svanevit, och blir vida mer fördärvande. Det är de gamla klagomålen om kvinnans bristande ordningssinne som dyka upp igen. Men ej blott diktarens direkta talemän lida. Även de andra människorna. »Det är synd om människorna», så lyder styckets omkväde. Det är framför allt synd om dem därför att allt vad de göra, särskilt allt vad som skapar dem fröjd, bringarandra lidande. Mest synd är det dock om arbetarne, vilkas trälalott skildras bjärt, dock med tillfogande att felet ej är människornas utan styrelsesystemets. Ej kan vetenskapen hjälpa felet, den hånas beskt. Kristus kom för att hjälpa och kunde hjälpa människorna, men han korsfästes av de rättänkande. Hela naturen lider med människorna, vindarne äro deras själars suckar.

Därför hamnar ock Diktaren i stycket till sist i den tron att döden är en befrielse. Detta är ju en indisk, närmare bestämt buddhistisk tanke, och gudamakterna i stycket bära även indiska namn. Dock är det ej alldeles visst att diktaren av stycket har denna mening — utom kanske ibland. Han låter dramat ända med att gudens dotter, när hon återvänder till himlen, får taga med sig en mänsklighetens böneskrift till världens herre.

Inför dessa tre drömdramer nödgades verkligen kritiken sträcka vapen. Tor Hedberg t. ex. förklarade att Strindberg här har »givit sig sin fantasi helt i våld» och »det klär honom förträffligt; allt sedan Till Damaskus har han icke gjort sin genialitet så mycken rättvisa som här».

Drömspelet rymmer flera erinringar från Strindbergs Furusundsvistelser. Han har dock ej därmed uttömt minnesskatten från sina hälsobad i svensk landsbygdsnatur och skärgårdssommar. Han ägnar sin sommarort en särskild, hösten 1902 utgiven bok *Fagervik och Skamsund* — Fagervik är det frodigt gröna och badortsleende Furusund, Skamsund är den mitt emot liggande, till sin natur liksom i fråga om innebyggarne kargare Köpmanholmen.

Bokens första novell är en av Strindbergs ljusaste, en barnsaga ur livet — sagan om en snäll och duktig gosse som lönas för sin duktighet av en rik välgörare, en officer, vilken oförmärkt skådat hans tappra uppförande (Strindberg utför här, i ljusare ton, ett motiv — om greven och studenten — från Midsommar). Allra tapprast visar sig gossen däri att han kan lida orättvisautan att klaga. Han får som belöning komma från Skamsund till Fagervik, från skuggan till ljuset.

Men i bokens senare del går utvecklingen i motsatt riktning. I en liten skiss omtalas en berömd artist som velat taga med sig en diskerska upp i hotellsalongen och dansa med henne. Men det går ej så bra som med gossen och hans välgörare. Diskerskan måste fly, och även artisten flyr i vredesmod till Skamsund. Där bor ock en annan individ — i ordets egentliga mening — som ledsnat på världens strid om makt och ära och nu lärt sig finna lyckan nere bland folket, i sparsamhet — Strindbergs ungdoms Rousseauism — och eremitliv — Strindbergs ålderdoms lott. Där bor slutligen en tredje världsflykting, karantänsmästaren, en av de duktige olycksfåglarne som på grund av sin oppositionella självständighet blivit förbigångne. Han har en gång tvistat för hårt med sin mor och därmed fått den navelsträng som band honom vid livet avklippt. Han har lärt sig vörda religionen, ja t. o. m. hålla på läsarne, ehuru han ej hör till deras fårahus. Politiskt är han en tvivlare. Vem han liknar (utan att precis vara porträtt) är ej svårt att se.

Karantänsmästaren förtäljer två berättelser ur livet, så litet lika barnsagor som möjligt: två äktenskapshistorier. Den ena av dem, den senare, skildrar Strindbergs andra äktenskap. Tonen är bittrare däri än i Till Damaskus. Men den är vida mildare än tonen iEn Dåres Försvarstal.

Karantänsmästarens första berättelse handlar tydligen om ett annat äktenskap än Strindbergs, ehuru vissa av dennes erfarenheter också där skönjas: så t. ex. mannens klagan över hustruns uteliv, en klagan som ju Strindberg riktade mot sin första hustru; vidare den skräck för att fängslas i karantän vari novellen utmynnar, en skräck Strindberg känt i Hamburg vid sin återfärd från England 1893. Eljes är novellen märkligast däri att den gör en arbetets man, en man med grosshandlarens opoetiska yrke fast med poetisk känsla, till sin hjälte i motsats mot en förnäm världsman, vilken för övrigt ejheller han skildras som lumpen. Märkligt är ock att Strindberg där låter en av kvinnans synder vara avsmak för Wagner, vilkens musik han själv flera gånger, fast visserligen ej städse och

överallt, kritiserat.

När dessa noveller utkommo hade Strindberg i sitt eget liv redan samlat rikligt material till en ny dyster äktenskapshistoria. Stämningen i bokens Skamsundsberättelser får sin rätta bakgrund och sin fulla förklaring av några bland de dikter som boken också innehåller.

Den inrymmer rentav en särskild avdelning lyrik, kallad Ordalek och Småkonst. Det var denna avdelning som framför allt kom boken att slå an. Äktenskapshistorierna fann kritiken naturligtvis otrevliga. Mot den ljusa verklighetssagan i bokens början var den nådigare och inför lyriken var den rent hänförd. Detta både då den först offentliggjordes i Fagervik och Skamsund, samt då den 1905 tillökad utkom i en särskild bok, vackert utstyrd av Arthur Sjögren och även den kallad *Ordalek och Småkonst*. Anders Österling fann (i Skånes Nyheter) titeln alldeles för blygsam. Vera von Kræmer fann (i Social-Demokraten) lyriken »stor och präktig». Fredrik Vetterlund i Aftonbladet var rätt sur men ej helt avvisande. Tor Hedberg fann visserligen somliga dikter vara ledsamma krior eller otroliga pekoral, men andra förklarade han tillhöra det yppersta i svensk diktning och vara värdiga världslitteraturens störste. Faktum var klart: Strindberg hade för andra gången i sitt liv blivit lyrisk diktare.

*

XXXI.

DEN NYE LYRIKERN.

Vissa av de dikter Strindberg skrev under dessa lyriska år togos ej med i nämnda diktsamling. Egendomligast av dessa är den 1901 skrivna Nattmarsch i Fälttjänst Tryckt först i en tillfällighetsskrift Studenter och Arbetare 1903, nu i Samlade Skrifter, Efterslåtter samt i Samlade Otryckta Skrifter II (olika versioner)., tydligen inspirerad av de fältövningar på Ladugårdsgärdet han såg från sitt fönster vid Karlavägen. Men ur det militäriska kommandot tyckte han sig höra livets kommando till sig själv: håll ut, din drasut; om du tröttnar i led, blir du trampad ihjäl — — — Och är slut! Men så kommer, i Ordalek och Småkonst, den först lycksaliga, så förtvivlade kärlekshistorien. Där finns dels en ljus dikt om nyvunnen hem- och kärlekslycka (Sångarlön); dels en om den första »dumma frågan» — d. v. s. den första som märkes vara dum — i äktenskapet (Åskregn). Så finns där ej mer om lyckan, ej ens om den tvivelaktiga lyckan, annat än som förgången. Men där finns Chrysaëtos, diktcykeln om »guldörnen» som flugit bort, om lyckan som försvunnit. Den är den längsta, rikaste, mest sublima lyriska dikt som Strindberg skrivit. Den rymmer ett liv.

Först: Sommardagar, ljumma vindar, blåa vågor, varmgul jord, murgrön sig kring stugan lindar, hänger över dukat bord.

Ut på havets långa vågor simma vi nu arm vid arm, svala havet släcker lågor solen tände i vår barm.Och sedan: Då gick ett skrik igenom trappors valv, det rungar över gårdar in i gränder, och vandrarn utpå gatan skalv och stannade med knäppta händer. Däruppe i en våning av det öde hus, vid öppet fönster över nakna träden, en svartklädd man sig sträcker med ett ljus, som om han ville lysa ut på heden: och med en dåres röst han ryter som ett djur, nyss sargat i dess trånga bur: Chrysaëtos är död! Samma saga men med en småningom bittrare, till sist hejdlöst kvinnosmädande ton förtäljes i diktenHolländarn. Dess innehåll har ock utformats till ett (fragmentariskt) drama under samma titel Tryckt först efter Strindbergs död i Samlade Otryckta Skrifter I.. Även dramat är fullt av lyrik och fantasi. Det framställer diktaren som en modern variant av havets Flygande Holländare, vilken en gång varje århundrade fick stiga i land men endast fick dröja där, om han fann en trogen kvinna; vilket ännu ej skett. Det skildrar hur holländarn skådar den älskade han i det århundrade vartill dramat är förlagt skulle möta och pröva; hur han strax fann henne opålitlig men lät henne bortförklara det, ty han ville, nej

icke ville men måste älska henne. Förgäves varnar hans tjänare Ukko — namnet är finskt, betyder gubbe och bäres av åskguden i den finska hednatron — väl en förkroppsling av Strindbergs eget bittert erfarna tvivel. Han och hon förenas i ett hem vars sagolika prakt visar hur hänrvckt Strindbergs fantasi omskapat det verkliga hem åt vars nygrundande han i Sångarlön gladdes. Men snart lämnar bruden hemmet.

Ordalek och Småkonst är ock rik på ensamhetsdikter. Ett par av dem, Gatubilder, där skalden skildrar sina ensamma Stockholmsvandringar, ävensomMolnbilder och Vid Dagens Slut, i vilka

himlens skyar minna honom om ungdomens gäckade hägringslöften, kunna möjligen vara skrivna före sista äktenskapet. Men Ahasverus (först tryckt i Ensam 1903), dikten om den vandrande juden, Vargarne Tjuta (dito), dikten om Skansens djur — ensamma varelser liksom Strindberg — Långa Tunga Kvällar (först tryckt 1905) och Natt på Heden (tilllagd först i Samlade Skrifter), där åter en kvinna glider förbi honom men numer utan att väcka hans begär: — alla dessa tillhöra tydligen den nya, fördjupade ensamhetens tid. Hans längtan efter kärlekslyckan som gått framklingar i Visor. *Harriet Bosse och Anne-Marie.* Dessutom innehöll redan Fagervik och Skamsund två originella dikter på Homeros' versslag, hexameter. Den ena Stadsresan giver Strindbergtillfälle att teckna Skärgårds- och Stockholmsnatur i en ram som gör dikten till en variant av berättelsen om Klockkaren på Rånö. Åter skildrar han en klockare som får ute på landet gömma sin musikkärlek, vilken är hans olycka, därför att den ej fick utbildas, hans lycka, därför att det ej ens ute i klockargårdens ensamhet övergiver honom. På hexameter är ock Trefaldighetsnatten skriven, en dikt om några lantlige, själsrike enstöringars samtal och tankebyggerier, avbrutna dock stundom av barnsång eller deras egna ungdomsbikter — i denna dikt är Chrysaëtos-cykeln infogad ävensom en annan mer realistisk men dock fantastisk skildring av samma kärleksöde: Jag Drömde. Ett par senare tillfogade lärodikter, Rosa Mystica och Skapelsens Tal och Lagar återgiva i versform Strindbergs fantastiska naturvetenskap, vilken sökte finna mystiska tal och samstämmigheter överallt i naturen.

Dessutom möter, redan 1902, en dikt Maj på Heden där Strindberg helt och varmt upptager arbetarnes rösträttskrav som sitt eget, som rättens.

Formellt äro Strindbergs 1900-tals dikter mycket olika hans dikter från 70- och 80-talen. Visst icke helt olika. Rytmen har fortfarande kvar sin fria gång och även sin vårdslöshet. Verksamt tillspetsade äro fortfarande ofta dikterna, ehuru nu sällan i stridssyfte. Verklighetsiakttagelsen finns kvar, och den lust för bilder från fantasins och historiens, ej minst Antikens värld som nu är förhärskande, saknades visst icke heller på 80-talet. Dock har det realistiska draget så skjutits tillbaka och det fantasirika så stärkts att Strindberg numera måste kallas en romantisk eller klassisk-romantisk lyriker. De antika sagoanspelningarne och skönhetsorden äro nu lika överflödande rika som osökta. Exempelvis äro de hexametriska lärodikterna helt visst uppbyggda efter mönstret av helleniska sådana. Men till antikelementen ansluta sig hos Strindberg liksom hos Viktor Rydberg de romantiska: figurer som Ahasverus och Flygande Holländaren. Därtill komma så toner och föreställningar ur svenskafolksägner: exempelvis guldpudran vid järnkällan och dikten om Villemo. Även bilder ur verkliga livet få en romantisk färg: kvinnan som ute på den ensliga udden spelar piano för den ensamme seglaren, molnbilderna som bliva till lyckodrömmens gröna ö, korset som allvarsmanande reser sig längst bort i gatuperspektivet. Med natursymboliken sammanhänger å andra sidan diktarens naivt realistiska lust att härma naturljud.

Den gammaldags folkliga tonen framträder något även i dikten om arbetardemonstrationen. Strindberg ser på den som en utomstående, och just detta låter honom skildra den en smula naivt och en smula språngartat, så som man gärna skildrar något nytt fängslande skådespel. Kulturdraget framträder däremot i hans anslutning till gammal svensk litteratur. Han nämner i Trefaldighetsnatten Stjernhjelm som sin mästare.

De versmått Strindberg numera mest älskar äro dels ostrofiska, än rimmade och än orimmade, med växlande verstakt; de lämpa sig för berättande, resonerande, skildrande diktmotiv. Dels strof iska, för de rent lyriska dikterna; därvid röjer Strindberg en anmärkningsvärd förkärlek för korta, ofta mycket korta, t. o. m. enstaviga rader. Detta motsvarar hans behov av snabba, nästan stötvisa känsloutbrott. Onekligen verka dock de långa ramsor av slag i slag, med nyckfullt sammanhang uppradade, oftast rimmade ord som han älskade en smula

sinnessjukt. Hans medfödda kompositionssinne driver honom att ofta göra stroferna långa och konstfärdiga nog. Men hans likaledes medfödda slarv låter honom nästan aldrig genomgående iakttaga det konstfulla versschema han gjort upp för sig. Bristen i fulländning sammanhänger dock med den stämningens aldrig vilande intensitet som är grunden och förklaringen både till dikternas livssanning och till deras romantik.

Samma romantik som inspirerat hans dikter lever ock i hans år 1903 utgivna *Sagor*. Dock är romantiken här alls ej så förhärskande. De flesta sagorna äro verklighetsskildrande, ehuru det alltid är en vacker ellerförsonad verklighet som skildras. Man igenkänner i dem många minnen från Strindbergs sista kärlekskris, liksom från hans Furusundssomrar och från hela hans liv för övrigt.

Den första sagan, I Midsommartider, handlar om en ensam mor (Strindberg själv var en ensam far) med sin lilla flicka. Den tredje, Sjusovaren, om en man som mist sin hustru och nu, då livet mist sin mänskliga sol, tack vare livets ironi för första gången får den naturliga solens ljus in i sitt rum — om han går upp om morgnarne. Så var just fallet med den våning vari Strindberg då bodde. Även Ett Halvt Ark Papper handlar om en förlorad hustru. Stora Grusharpan, d. v. s. pianot som stod på havsbottnen och spelade är en lustig variation av den gripande romantiska dikten om kvinnan som spelade piano för havsfararen, Vid Sista Udden. Blåvinge finner Guldpudran upptager ett folksägensartat blomstermotiv från Chrysaëtos-dikten och förhärligar i samband därmed den godhet, ja mer, den förstående medkänsla för blommorna som för Strindberg var en av kardinaldygderna. Samtidigt ger sagan ett kvinnligt motstycke till den duktige gossen i En Barnsaga (Fagervik och Skamsund) som vann lycka och heder av högt uppsatte män genom självbehärskning.

Tappert övervinnande av förtretligheter genom att ej låtsa om deras tillvaro är ock innehållet i sagan omLotsens Vedermödor. I båda dessa sagor glider verkligheten omärkligt över i fantasins värld: i den förra i en poetisk, i den andra i en drastiskt humoristisk fantasivärld. Där bli förtretlighetema getingar, huggormar o. s. v. Man ser att den ofrivilliga omdiktningen av livets retsamma eller plågsamma händelser till mystiska öververkligheter som pinade Strindberg under hans sinnesjukdoms tid nu blivit medveten skaldeomdiktning och därmed mist sin pinande och förvirrande makt. Både vidriga öden och goda makters hjälp taga levande, poetisk gestalt även i sagan I Midsommartider,vilken också utmynnar i sagovärlden, ja i paradiset. Mer i sin vanliga form uppträda förtretligheterna i Sjusovaren, men också där tagas de blitt, och i Fotografi och Filosofi övervinnas de helt vardagligt genom friluftsliv och gott lynne.

Något liknande, nämligen hur man får ett fult landskap till skönt genom arbete, visar När Träsvalan kom i Getapeln, den resignerat gripande sagan om fången som gjort ont och dock ansåg sig ha lidit för mycket, men som vid livets slut finner sig under straffarbetet ha förverkligat den skönhetsdröm han haft men övergivit — förverkligat den för andra. Man förstår att motivet var personligt känd av diktaren. Detsamma gäller motivet i Fotografi och Filosofi: fotografen som filosofiskt anser världen vara bakvänd och bevisar detta med att allt ju är bakvänt på fotografiplåten. Ty diktaren skapar ju en helt annan bild av världen än den verkliga och håller tilj döden på att det är den som är den riktiga. Sannolikt döljer sig ock i sagan om Triumfatorn och Narren en själverfarenhet. Den handlar om en man som gjort ett gott verk och blir — på skämt men elakt — härmad och hånad. Dock gör hånet honom bättre än förut, medan hånaren (väl en kritiker!) omedvetet iklär sig den härmades dåliga sidor och får lida därav. Det är nästan synd om honom, säger Strindberg — hans sagoberättargodhet har här svårt att räcka till.

Hårt prövad men dock till sist segrande blev hans godhet även i sagan Pintorpa-fruns Julafton, vilken nog skrevs nu men trycktes först senare. Den upptages mest av en äktenskaplig polemik i hans fränaste, minst goda och mest självgoda ton. Mycket av honom själv, fast för visso ock mycket av en eller flera andra, innehåller sagan om Jubal utan Jag, om konstnären som under framgångens tider genom högmod förlorar sitt sanna jag, som sedan förlorar sin framgång på grund av sin hustru, därpå även förlorar sin hustru och slutligenåtervinner sitt jag, när han kommer hem och lägger huvudet i moderns knä.

En saga om ondska—straff—lidande—godhet—upprättelse inom konstnärsvärlden är ock Tobaksladan. Försoning, internationell försoning mellan folken (i svag anklang till Samvetskval) är innebörden av S:t

Gotthards Saga. Svensk historia är bakgrunden iGuldhjälmarne i Ålleberg (ett motiv Strindberg ursprungligen tänkt infoga i Midsommar), men samma sagas förgrund är svensk nutidskritik av den art som snart skulle bryta fram i Götiska rummen.

Sagor var den första bok på länge som utkom hos en annan förläggare än Gernandt. Mari ser att en brytning skett. Eftersom det gäller Strindberg, hade den naturligtvis ej ekonomiska skäl utan personliga.

Strindberg hade brutit med Geijerstam. Han hade alltsedan Giftas-tiden misstänkt denne, liksom han ju misstänkte nästan alla. Han misstänkte honom icke blott för litterär fiendskap, utan han trodde även att Geijerstam ville blanda sig i hans äktenskaps slitningar. Den författare han i företalet till En Dåres Försvarstal omtalar såsom förklarad fiende till indiskretioner hos andra och såsom betänkt att skildra hans, Strindbergs, äktenskap var just Geijerstam. Men när så Geijerstam 1897 uppsökte Strindberg i Lund och tog hand om hans böcker, väckte detta hos den just då, som han tyckte, av hela världen övergivne diktaren den varmaste tacksamhet. Den mest vänliga och erkännsamma ton präglar hans brev till Geijerstam under de närmaste åren.

När så Strindberg 1899 flyttade till Stockholm, trädde vännerna i närmare personlig beröring, men det visade sig icke nyttigt. Strindbergs nya religiösa åskådning var ju Geijerstam — trots Medusas Huvud, som också Strindberg tyckte om — i grunden främmande. I ett brev av 27 december 1900 talar Strindberg om deras olikartade idésfärer som bortstöta varandra. Men härtill kom också något annat: Strindbergs gamla fruktan för »Beskyddare». Han finner Geijerstam ha velat, låtvara i god avsikt, ingripa i hans öde, råda över hans sympatier och antipatier, bestämma hans umgänge, påtruga honom sina åsikter o. s. v. Han anmärker ytterligare att Geijerstam utgivit en ny, illustrerad upplaga avSömngångarnätter varvid »främmande personer tillspordes men ej jag, författaren». Brevet slutar emellertid med några vänliga ord.

Det kan tilläggas att Geijerstam 1899 utgivit en ny upplaga av Samvetskval med ett företal hållet i överseende beskyddarton.

Ända till slutet av oktober 1902 röja emellertid Strindbergs brev till Geijerstam hur medveten han var om sin tacksamhetsskuld. Men sedan kom tydligen den brytning som å Strindbergs sida skulle utlösa en oerhörd hätskhet.

Sagor utgavs alltså ej hos Gernandts. Den utgavs hos Geber, som var Strindbergs huvud förläggare 1903—04. Nästa bok utkom dock 1903 hos Bonnier. Nästa bok är, för första gången sedan Legender, alltigenom självbiografisk och röjer redan genom sin titel det öde som åter blivit Strindbergs. Ty den heter Ensam.

*

XXXII.

DEN ÅTER ENSAMME.

Ja, August Strindbergs och Harriet Bosses äktenskap hade gått i stycken. Förgäves hade han låtit henne, liksom sin andra hustru, lova att ej läsa En Dåres Försvarstal, och hon hade även hållit löftet. Förgäves hade hon 25 mars 1902 skänkt honom en liten dotter, Anne-Marie. Redan under detta år hade tydligen brytningen skett, ehuru äktenskapet formellt upplöstes först 1904.

Skälen till brytningen voro de gamla; eller det gamla: nervositeten som gjorde honom oförmögen att leva samman med någon människa och utmynnade i en uppslitande maktstrid med den älskade. Strindbergs kärlekstragik låg nog, som redan antytts, främst däri att hans kvinnoideal var det gammaldags ljuva, oskuldsfulla, moderliga, medan han själv samtidigt var för grundväsentligt modern, för starkt i behov av intellektuellt själsutbyte för att kunna dragas på allvar till några andra kvinnor än de moderna. Samtidigt led hans väsen av en

annan dubbelhet: hans läggning var på en gång ytterligt, utpräglat manlig och rik på otvetydigt kvinnliga drag. Såsom utpräglad man ville han både härska över kvinnan och dyrka henne. Men den kvinnliga delen i hans natur gjorde honom oduglig till härskare men starkt utsatt för faran att låta dyrkan bli slaveri — något varom han ock var medveten. Mötte han nu en modern kvinna med de flera manliga eller manliknande drag som en sådan i viss mån måste äga och kanske även med ett visst anlag till disharmoni på grund av denna dubbelhet i själsläggningen — då var det naturligt nog att han och hon mindre skulle utfylla än bortstöta varandra.

Emellertid skildes ej Strindberg och Harriet Bosse helt som ovänner. Han fortfor även sedan att medvänskapsfullt intresse följa hennes teaterbana. Han råder henne rentav att spela i andra pjäser än hans egna, när de andra syntes honom lämpligare för henne. I hans brev förekom nog gräl då och då, men han ångrar det, och där finnas också ställen som detta (skrivet då fru Bosse var ute på gästspel och den lilla dottern bodde hos Strindberg): »Lillan och jag ha väntat Dig om nästa lördag. Hon räknar på fingrarne: fem, sju, tio, åtta dagar ... och mamma skall sitta i sin stora stol, som ingen har fått sitta i sedan hon reste». Eller detta: »Idag har jag känt som om Du led, och jag har i minnet genomlevat våra vackraste scener, beklagat ditt öde med mig och önskat Dig allt gott!»*Anne-Marie, Strindbergs dotter med fru Bosse.* Boken *Ensam* skildrar, såsom framgår av de inlagda dikterna, närmast hans liv efter tredje skilsmässan. Den griper dock i viss mån tillbaka till hans första Stockholm stid efter den definitiva inflyttningen till fädernestaden hösten 1899.

Han säger att han då råkade en mängd gamla vänner. Men han kom ej i kontakt med dem. Man hade kommit ifrån varandra. Det stötte och skar vid beröringen. Hans nerver ledo därav så att han beslöt avkoppla alla kontakterna och fullständigt isolera sig. Det gör ett smärtsamt intryck att se honom i ett brev (16 dec. 1900) till kusinen Oskar, som hjälpt honom så ofta under livets skiftande öden, förklara att och varför han ej vill mottaga denne. »Jag har ett behov att vara ensam, och att inskränka mitt umgänge till det som är nödvändigt attöva min verksamhet.... Och så önskar jag Dig en god jul!» Även med sin syster Anna hade han blivit ovän. Dock, när han säger sig vara fullständigt isolerad, får naturligtvis »fullständigt» icke alldeles tagas efter bokstaven. Han fick ju ibland besök, och någon gång var han ute och roade sig med vänner, särskilt Richard Bergh. Hans största nöje var då att slå kägglor.

En annan vän som stod honom trofast bi uti livets alla skiften var stadsnotarien Nils Andersson i Lund. Denne delade bl. a. hans intresse för folkmusiken och tillgodosåg även hans intresse för god mat genom att sända honom gäss från Skåne. Han besökte också sin vän i Stockholm, då han kunde. Dock levde Strindberg, vissa tider åtminstone, så ensam att han tyckte sig ej på flera veckor ha hört sin egen röst.

Han bodde fortfarande i »Röda huset» Karlavägen 40, 4 trappor upp; från sitt arbetsrum hade han utsikt över Ladugårdsgärdet, Lilla Värtan och Lidingön. Sin dag började han med en morgonpromenad — han var alltid tidigt uppe — därpå skrev han under förmiddagen men vågade aldrig skriva för länge, för att ej mista inspirationen, vilket alltid var den stora faran för honom — i hans dramer var, åtminstone på senare år, första akten oftast bäst och den sista sämst. I förbigående sagt skrev han en utomordentligt läslig och klar handstil, rättade mycket litet i sina manuskript — vilket kanske var förmånligare för sättarne än för manuskriptens innehåll — och prydde eller, som det på konstspråket heter, illuminerade ofta titelblad och initialer med vackra snirklar och färger. Men när han skrivit slut för dagen vad skulle han göra då? Det var den stora frågan. Han läste böcker, och han drack alkohol, fast måttligt. Men eftermiddagarne voro alltid tunga och ibland hemska, ehuru nu ej mera förfärliga såsom under sjukdomstiden Han har själv skildrat sin dags förlopp (August Strindberg om Sig Själv, se Samlade Skrifter, Efterslåtter) väl först senare, 1909, men hans liv förflöt tydligen under tiden närmast efter hans tredje skilsmässa ungefär på samma sätt som då..

Han skildrar i Ensam de gator han plägade gå Han har ock skildrat dem i Dagens Nyheter 24 dec. 1905 i en artikel kallad Stockholm Sju på Morgonen (nu i Samlade Skrifter, Efterslåtter). . Han karaktäriserar dem, förklarar dem med sin fantasi, gör det till en liten upplevelse att gå den ena gatan och ej den andra. Han skildrar de personer som han regelbundet brukade möta, och vilka blevo honom ett slags okända bekanta, och han karaktäriserar dem i fantasin. Han glömmer ej skildra möten med sina gamla ovänner, hundarne. Han anar

märkliga händelser bakom små episoder o. dvl. Han blickar med kikare ut över landskapet som han ser från sitt fönster. Men detta kan hava sin risk. Det händer han får uppleva små sorgespel, såsom när han ser en liten flicka på skogsstranden långt borta plötsligt överraskas av en ko och bli stel av fasa. Han gör en uppskrämd åtbörd, som ville han skynda till barnets försvar. »Tänk! Att i sitt lugna hem dras in i sådana här dramer i fjärran!» Levertin, vilken dock så flitigt odlade känsligheten och var så rörd över sin egen känslighet, fann i sin anmälan avEnsam detta utbrott av medlidande skäligen uppskruvat. MenStrindberg behövde ej skruva upp sitt medlidande för att gripas av ett barns sorg. Som ovan påpekats omtalar Strindberg något liknande i sina Pantomimer från Gatan (i början av 80-talet), där han en gång säger sig ha sett en mor, som höll sin lilla dotters hand i sin, trycka denna så hårt att flickans kropp genomfors av en ilning.

Men han har ock ljusare fjärr-upplevelser. Han ser en intagande ung dam sköta om en liten snäll gosse. Han har grannar som spela Beethoven, jämte Bach hans mest dyrkade tonmästare, och det t. o. m. en gång, då grannarne egentligen voro borta och han mest längtade efter musik. Han är alltså fortfarande utsatt för mystiska musikaliska skickelser, men Makterna, som råda över musiken, äro uppenbart numera välvilligare.

Så läser han: Balzac, som han energiskt tager i försvar mot beskyllningen att vara obarmhärtig ochmaterialistisk. Samt Goethe. Det är förvånande att finna Strindberg, den mest sönderslitne bland diktare, beundra denne harmoniske olympiker. Men även Goethe var, framhåller Strindberg, religiös och halvt socialistisk på ålderdomen (i Faust). Framför allt beundrar emellertid Strindberg, som själv tog livet på så blodigt allvar, Goethe for den lätta hand varmed han tar på livet, ty därigenom liksom underkände han dess verklighet och förtog dess makt att plåga. Men vid sidan av Goethe ställer han, olik de flesta men trogen sin ungdoms förtjusning, utan tvekan Schiller.

Sökte Strindberg religion hos Goethe, så sökte han den ej i kyrkan; dit förmådde han sig aldrig att gå. Men han läste andaktsböcker. Han hade många sådana. De katolska tycker han bäst om, de representera ju klassicismen, internationaliteten och hoppfullheten; dock är han icke katolik. En luthersk andaktsbok från 1600-talet finner han hemsk i sin stränghet. Främst läser han Bibeln, vilken han alltsedan Legender gång på gång säger innehålla svar på andens och livets alla frågor. Men Gamla Testamentets hämndnedkallelse ogillar han alltjämt, ehuru han finner det naturligt att man tackar Gud för segern över sina fiender. Det finns, säger han, ögonblick då blott buddhismen hjälper — den rena livsförsakelsen. Jämför Drömspelet! Han har ock en Buddhabild i sitt rum. Så finns det ögonblick då han tvivlar på all religion. Han vet att han ej kan nedslå detta tvivel teoretiskt. Därför nedtystar han det.

Året efter utkom — hos Geber första delen av Strindbergs Samlade Dramatiska Arbeten; han hade nu nått fram till de samlade verkens tid — ett verk där han just åstadkommer en slutuppgörelse med sina tvivel. Det är *Till Damaskus* III; ett föga omtalat men mycket märkligt drama. Man ser att det ej bär det nyss genomlevdas och genomlidnas intensiva och upprörda stämning på samma sätt som botgörardramat Till Damaskus' två första delar. Det är ej heller så dramatiskt intensivt utan snarast ett läsdrama. Men det är överfullt avtankar. Väl känner man igen så gott som alla tankarne från Strindbergs andra verk. Men hans underbara förmåga att variera dem visar sig här i full kraft, och hans förmåga att sammanfatta dem har sällan varit kraftigare.

Han blickar tillbaka på sitt hela liv. Först på sitt kärleksliv. Han låter Den Okände möta sin första hustru, och här för första gången på 15 à 20 år talar han om henne utan hat. Han erkänner att hans beskyllning mot henne, i En Dåres Försvarstal, för otrohet var orättfärdig. Han talar milt och vackert om sin andra hustru. Han skildrar utan allt hat sitt tredje äktenskap (under sken av det andras upprepning). Han har nu kommit till insikt om att han hela sitt liv igenom sökt försoning med mänskligheten genom kvinnan. Han röjer också — och det klingar ännu mera nytt — att det han nu längtar mest efter är den andliga föreningen, själarnes bröllop. Den kroppsliga kärleken, vars talan han i naturens namn så ofta fört, synes honom nu som ett, visserligen ödesbestämt, vanhelgande av den själiska.

Ty det är sitt inre liv och icke sitt yttre varpå Strindberg nu vid sina tillbakablickar helst tänker. Främst rör sig nu som alltid på senare år (och mer än han själv visste, även under de tidigare) hans inåtvända självgrubbel om

skuldproblemet. Han erkänner sitt högmod — och giver nästa stund ett belysande bevis därpå, då han jämnställer sig själv med Djävulen. Djävulen är nu för honom frigöraren (Prometheus), främst den kroppsliga lidelsens frigörare från moralbudens band samt därnäst frigöraren av tanken, alltså tvivlet, och det klingar ju Strindbergslikt nog. Han vet ock att högmodet skall brytas, och han vill bekänna sin skuld. Men var finns den? En gång tror han sig ha funnit den — det är typiskt för de ringes och tjänandes diktare — i en obetald skuld till en fattig tjänarinna. Men även den skulden finns vara betald. Så återstår till sist blott en skuld, den enda inför vilken Strindbergs tanke städse stannar med bekännelsen: ofrånkomlig. Nämligen fusket med Den Schweiziske Robinson och lögnen i anslutning därtill sombragte en annan i olycka. Man förstår nu varför just den ungdomssynden ter sig så enastående stor. Den var den första svåra. Ur den härledde sig alla de andra. Ty ett brott straffas av Himlen med ett nytt brott, som i sin tur straffas på samma sätt och så i oändlighet. Men den oändliga syndakedjan leder ej blott framåt utan ock bakåt. Den som Strindberg med sin synd bragte i olycka hade själv felat mot en annan, denne andre hade gjort en annan olycklig och så vidare. Därför blir ock Strindbergs slutsats att alla människor äro relativt oskyldiga — men det får man icke säga dem.

Förlossning från skulden, den må vara mer eller mindre relativ, ger blott religionen. Strindberg bekänner här på nytt att han längtat efter en moderlig Gud, och att Fader-Guden alltid för honom velat taga bilden av hans stränge jordiske fader. Han har velat vila i en moders knän. Nu får han i stället vila i ett kloster. Men märk väl, hur hänfört han än prisar klostret, dess övermänskligt klarsynte prior, dess vise munkfäder — det är intet verkligt kloster han prisar. Det kloster han menar, är hans ensamhet; det synes därav att man där upphört tala. Katolik är han ej, det röjer han även här. Tvärtom i denna sammanfattande dram slutar han med att sammanfatta, med att ena motsatser. Han finner inre motsatser i samtlige de store män han beundrat (eller undrat över) och vill nu beundra dem med alla motsatserna. Det Både-och, i stället för Antingen-eller, han på 8o-talet ville hävda i en specialfråga, tullfrågan, vill han nu, citerande Hegel, göra allmängiltigt. Han vill söka det enande i skilda religioner.

*

XXIII.

HISTORIEFILOSOFEN.

Såväl under äktenskapets som under ensamhetens tid hade Strindberg fortsatt sin historiskt dramatiska diktning.

Ett fullkomligt publikfiasko vart hans hösten 1901 utgivna dram *Engelbrekt.* Den är ock en ganska matt upprepning av Gustav Adolfs huvudmotiv, mannen som av osjälviska syften gör ett stort fosterländskt befrielseverk, som frestas av makten, som dock står ädel och hög vid sin banas slut, och som obarmhärtigt dräpes av ödet. Engelbrekt drives också liksom Gustav Adolf, fast från en olika utgångspunkt, ofrivilligt fram mot sin befriargärning. Han är liksom Mäster Olof en fridens man som först går ut i strid, när en starkare man och en starkare makt kallar honom. Han är i grunden varm unionsvän (liksom Strindberg var skandinav), han vill blott bortröja unionens missbruk. Men han tål ej att Sverge, ej att svenske bonden förtrampas, allraminst av en tysk konung. Mot den tyska läran att konungen äger rikets jord sätter han — det är ett eko av Strindbergs gamla bondevänlighet — satsen: Den som äger svensk jord är drott på sin jord. Han griper ett ögonblick efter kronan, därför att han tror Sverge behöva en herre, en hård herre — en sådan som Gustav Vasa både i verkligheten och hos Strindberg var. Men allt faller sönder för honom, inne i hans själ liksom ute i livet. Hans hustru, danskfödd, övergiver honom, likaså hans barn, hans son sårar honom. Dock vänder hustrun — även däri lik Karin Månsdotter i Erik XIV — tillbaka i hans nöds tid. Kvinnan behandlas överhuvud milt. Det ligger en stämning av religiös undergivenhet och försoning över stycket, men huvudpersonens problem är icke religiöst, och det är kanske därför stycket verkar matt.*Strindberg 54 år gammal.* Engelbrekt var folkets man mot herrarne, de

inländske liksom de utländske. Hjälten i det andra drama Strindberg samma höst (1901) utgav, *Karl XII*, var däremot ingalunda folkets man, fast sannerligen icke heller herrarnes. Han kränker svårt den enskilda äganderätten. Han hånar folket som klagar över förtryck och dock så gärna självt ville vara herre, han hånar den herre som ej förstår att härska (jämför Höjer Tar Gården Själv i Skärkarlsliv!). Han företräder övermänniskotanken, den ännu ej ordentligt dräpta herre-hälften av Strindbergs själ. Så nås han ock av det öde som väntar de övermodige. Engelbrekt, som står i högre makters tjänst och ödmjukar sig inför Gud i döden, dör försonad. Karl, som sökt leka försyn och ej vill vända om, fast han ser hur allt faller sönder för honom, och att han intet förmår mot ödet, Karl går bort dömd, obegråten; hans död är en övergång från en tomhet till en annan. Liksom Engelbrekt företräder godhets- och ödmjukhetsstämningen hos Strindberg under dessa hans botgörarår, så företräder Karl förhärdelse- och därför ödslighetsstämningen. Han företräder i alla fall på sitt vis Strindberg, och därför behandlas han trots allt med en viss sympati. »Man kan inte bli riktigt ond på den karlen». Diktaren har ock medkänsla för honom därför att han dvalts en tid i hans egen botgörarstad Lund. Men framför allt gäller sympatin kungens ställning till kvinnan. Var stämningen mot kvinnan förvånande mild i Engelbrekt, så tages här skadan igen. Boken är full av gräl mellan man och kvinna, mellan makeoch maka, mellan fästman och fästmö, mellan bror och syster o. s. v. Till och med den tystlåtne Karl blir talför, när han får gräla med en dam. Men ändå älskar också han kvinnan — nämligen som moder och liten flicka. *August Palme som Karl XII i »Karl XII».* Religionsproblemet framträder icke hos kungen. Men i Görtz har Strindberg tecknat en sorts religiös typ som han fruktade både hos andra och hos sig själv: den högmodige, starke mannen som icke är religiös men dock har religion, en religion han använder såsom ett slags magi varmed han skaffar sig makt och hämnas på sina fiender.

Karl XII uppträder till en början ungefär som Gustav Vasa i skådespelet med samma namn: han talar icke men slår. Men hur fullständigt han saknar riksuppbyggarens friska kläm och segermakt i slagen! Stycket är fögadramatiskt, men dess stämning av obruten ödslighet gör det på sitt sätt gripande.

Den bitterhet mot kvinnan som på nytt börjat visa sig i Karl XII härskar helt och hållet i det historiska drama Strindberg härnäst, efter något års vila utgav: *Kristina* (1903). Drottning Kristina är ju som skapad till en historisk representant för den moderna kvinnan av artistisk läggning. Följaktligen gör Strindberg henne nyckfull, egenkär, lättfärdig, dålig hushållerska, avundsjuk över männens överlägsenhet. Hon har ett slampigt sätt, talar slangspråk, låter dua sig av alla möjliga — i detta fall är hon emellertid ganska lik alla Strindbergs kungar. Hon kan ej älska utan leker med männen; därför blir hon sviken, när hon till sist lär att älska; Hon leker ock med riket. Men ändå har även hon politiska idéer: först, föga framträdande, demokratin (konung och folk); så den kärlek för Tyskland hon har i mödernearv — hon förutsäger Preussens övervikt över Sverge — slutligen katolicismen eller rättare toleransen mot katolicismen. I dessa fall ser hon klarare än Oxenstjerna och alla de store herrarne. Allt som allt har Strindberg alltså ej heller denna gång kunnat helt nedgöra kvinnan. Men just därigenom har det i formgivningen kommit något vacklande och oklart över dramat, vilket hör till hans svagare.

Dess bättre lyckades han med *Gustav III*, vilket stycke liksom Kristina var färdigt hösten 1903. Det ger med sina många personer och växlande scener en fantasiväckande tavla av den gustavianska tidens färgrika, fladdrande liv. Gustavs karaktär faller ock utanför Strindbergs vanliga formler; det är kungens man-kvinnlighet som lockat diktaren att så inträngande (fast nog icke historiskt inträngande) teckna honom. Vid samma tid behandlade Strindberg i En Kunglig Revolution, slutstycket av Svenska Öden och Äventyr, samma ämne som i dramat. I detta, för övrigt mycket mattare, stycke omtalar han hur han vill hava kungen uppfattad. Han dömer honom strängt, fast förlåtande med*Lars Hansson som Gustav III i »Gustav III».* hänsyn till omständigheterna. Men Gustav III har faktiskt i dramat blivit mer imponerande än Strindberg avsett. Han är ytlig, svag för effekten och innerst föga kraftfull, det ser man nog. Men han bländar med sin effektrikedom och klarar sig i alla fall, så länge stycket varar. Han säger sig vara den ende följdriktige anhängaren av de moderna idéerna, jämte Thorild, Strindbergs gamla men sedan förnekade ideal, som här vänligt men överlägset behandlas. Han allierar sig med de lägre stånden (än en gång programmet: konung och folk). Emellertid ser man i den mänskligt sympatiska, ja sant patetiska skildring som Strindberg ägnar kungamördarne att han icke»tror på upplyste tyranner», fastän ej heller på folkvänlige grevar. Också kvinnorna få en smula sympati. De klandras för visso, både Drottningen och Fru

Schröderheim, den senare mest. Men stycket slutar ohistoriskt nog med en vacker scen mellan konung och drottning — med kungamordets skugga i bakgrunden.

Strindbergs historiska studier hade vid denna tid för första gången inriktats på världshistorien. Det vart dock ingalunda några vetenskapliga studier han på detta område bedrev. De artiklar om *Världshistoriens Mystik* han februari—maj 1903 offentliggjorde i Svenska Dagbladet De återfinnas nu i Samlade Skrifter, Efterslåtter. innehålla, som han själv i slutet anmärkte, »fullt med fel naturligtvis», och han höll naturligtvis icke sitt löfte att rätta felen framdeles. Men han lider aldrig brist på slående omdömen eller rättare träffande bilder, såsom då han säger om Polen att det »från början varit perforerat för att slitas i många stycken», eller när han yttrar om 1700-talet, med dess ungdomsfriska tvivel, livsglädje och reformlust, att det då »syntes som om mänskligheten fått skollov».

Hans politiska sympatier gälla först och främst Frankrike, och fortfarande hyllar han detta såsom den antika kulturtraditionens bärare. Han hävdar överhuvud den hellenisk-romerska kulturen, jämte kristendomen, som den stora linjen i den västerländska kulturvärldens utveckling. Fortfarande gillar han Ryssland som Bysanz’ arvtagare och klandrar Karl XII som sökte skada detta med Polens och Turkiets hjälp. Men Ryssland fick å andra sidan ej bli för mäktigt, liksom ej heller det tyskromerska kejsarriket, och som motvikt mot dessa makter anser han Preussen hava sin historiska uppgift — en uppgift Sverge bort fylla men icke kunde (jämför Kristina).

Den tyska andens främsta religiösa skapelse, Luther, kritiserar han såsom inskränkt bokstavstrogen, mer ortodox än katolicismen. Dock fördömer han ej heller

Luther. Det går överhuvud genom alla artiklarne en åder av tolerans, ja t. o. m. av skepsis. Dock gäller denna skepsis icke Gudstron. Tvärtom hävdar Strindberg som sina forskningars yttersta resultat att en medveten gudomlig vilja styr världens historia. Där finns nämligen så många märkliga sammanfall, så mycket märkligt sammanhang. Läst i sträck kan nog världshistorien förefalla som en rövarroman, men i grunden är den ej så grym som den synes.

Följande år (1904) skrev också Strindberg för enda gången ett historiskt drama med icke-svenskt ämne, ett av hans liv- och färgrikaste dramer. Så var ock ämnet religiöst, och just på det viset religiöst att det måste särskilt locka honom. Ämnet var Luther, *Näktergalen i Wittenberg*. Även här får Strindberg tillfälle skildra en tid som passar honom: den skiftande, lidelserika, brutala, ideella Reformationstiden. I Luthergestalten lockar honom först och främst dennes konflikt med latinet i skolan och med fadern i hemmet. I detta sammanhang får Strindberg tillfälle dramatisera ett av de barndomsminnen som satte så djupa märken i honom själv, då han pinades till osann bekännelse för fel han icke begått. Dock låter han, även här följande sina egna minnen, en viss butter försoning mellan Luther och fadern äga rum. Så älskar han naturligtvis högeligen den fromme reformatorns grova mun och hans icke precis hänsynsfulla eller lenhänta sätt att expediera sina motståndare.

Men Luthers värsta motståndare, katolicismen, gillar han även Luthers sätt att expediera den? Ja, ty — detta är styckets grundidé och ett nytt stadium i Strindbergs utveckling — Rom är hedendomen, den lättsinniga, förfallna hedendomen mot vilken germansk innerlighet, germanskt sedligt allvar måste resa sig. Dock är visst ej toleransen glömd. Antiken hedras genom den germanske reformationskämpen Ulrich von Huttens mun, så snart den ej är hyende för lösaktighet. Doktor Johannes, alias Faust, talar för rättvisa även åt påvekyrkan. Och Luther själv finner sig till sist liksom sin diktarenödgad kämpa mot sin egen läras, sina egna lärjungars överdrifter, samtidigt som han, fortfarande liksom denne, erkänner att hans saks seger beror på makter starkare än han själv.

*

XXXIV.

DEN NYE SAMHÄLLSKRITIKERN.

Det ligger en vemodigt lugn eller vemodigt ljus ton över allt vad Strindberg skrev 1903. Men året därpå skrev han två böcker som vittna om ett mörkt och upprört själstillstånd, om ett återfall i den gamla vildheten, om en ny själskris.

Den första av de båda böckerna, den relativt lugnaste, röjde att han för ögonblicket övergivit romantiken och historien. Den var en fortsättning på hans ungdoms stora verklighetsroman Röda Rummet. Den heter *Götiska Rummen*, ty det röda rummet på hans ungdoms stamlokal hade omdanats på det sätt som den nya bokens namn angiver. I dessa nydanade rum hade Röda rummets gamla krets delvis samlats; en del av kretsen hade avfallit men en del icke; och bokens författare hör till den del som icke avfallit.

Den nya boken har också kvar den gamlas ungdomliga våldsamhet. Den har kvar dess friskhet, och den har kvar dess därmed på ett sällsamt sätt sammanhängande nervositet. Den har kvar stilens sjudande fart, dess drastiska öppenhet, dess grovhet. Ja, den är ännu grövre och ännu öppnare. Den fordrar att få i rent språk diskutera så allmänt förtegna saker som otukt mellan personer av samma kön. Den nyttjar fortfarande verkliga personer som modeller för sina figurer, och de angripna personerna äro till stor del lätt igenkännliga. Å andra sidan syns det att Strindberg nu står något mera avsides från sin samtids liv än på Röda Rummets tid. Men oppositionslustan är densamma.

Ändå omtalar han i Götiska Rummen Arvid Falks(d. v. s. sitt eget) avfall och försvarar det. Enkel och enhetlig är alltså hans ståndpunkt icke. Han säger själv att politiken vart avsevärt krångligare på 90-talet — till detta tidrum är bokens handling förlagd — än under årtiondet förut. Han använder ock som talrör personer med åtskilligt skiftande åsikter. Dock blir huvudintrycket av boken en känsla att den gamle Strindberg för första gången sedan medlet av 80-talet dykt upp igen, och att denne unge gamle lyckats rädda förvånande mycket av sin mogna ungdomstids ideal. Man får för övrigt minnas att Röda Rummets Strindberg också han var allt annat än ensidig och osammansatt i sin åskådning.

I Götiska Rummen upplivar Strindberg med iver och fröjd sin under 70-talet redan framskymtande och under 80-talet fullt utbildade åskådning i kvinnofrågan. Han vänder sig mot kvinnoemancipation och kvinnodyrkan, han vill först giva kvinnan rösträtt, när hon blir förståndig, han hävdar skilsmässans nödvändighet, han förtäljer flera äktenskapshistorier, delvis men visst icke enbart byggda på hans egna. Dock saknas här den sönderslitna tonen från de senare Giftas-historierna, kvinnan fördömes ej så helt och enbart som där. I Gustav och Brita Borgs skilsmässohistoria t. ex., är visserligen hustrun den elaka och mest skyldiga, men hon är ingen vampyr, och mannen har, fast i stort sett nobel och fin, intrigerat mot sin brors äktenskap — varjämte han har föråldrade åsikter. Dessutom innehåller boken en säregen, övervägande vacker kärlekshistoria om en emanciperad ung dam, Ester Borg, och en sant aristokratisk, frisint greve, vilken till sist lyckas rädda sin älskade från emancipationen och för äktenskapet.

Starkast har ju Strindberg ändrat sig sedan ungdomstiden i religiöst avseende. Han skildrar hur han räddats från 80-talets trånga naturalism genom Nietzsches blick för det stora, hur han sedan lämnat övermänniskofilosofen bakom sig men ännu, liksom i Inferno, kvarhåller övermänniskoidealet, fast kristnat. Detta med hjälp av Josephin Péladan och Swedenborg, vilken senare nutycks helt ha sluppit från kritiken i Legender. Han är dock ej dogmatiskt utan, liksom vid 80-talets början, frisinnat religiös, fastän nu vida mer utpräglat och positivt religiös än då. Han kallar sig kristen fritänkare. Han kritiserar lutherska statskyrkan, emedan den förvärldsligar prästerna, men han har vördnad både för katolicism och för läseri. Mot detta strider det icke alls att han karaktäriserar läseriet såsom särskilt nödvändigt för av naturen elaka människor. Omotiverat ur hans religiösa ståndpunkt och alltså troligen personligt är däremot hans anfall på Viktor Rydberg.

I samband med religionen står hans nya åskådning om själens och kroppens samt olika människors inbördesförhållande. Han hävdar här ungefär som i Legender att man kan i fjärran följa en annan, älskad,

människas göranden och öden samt, när hon är närvarande, kan rent kroppsligt, på hennes aura (utstrålning) förnimma hennes sinnesstämning. Ja än mer. Man kan (som Strindberg redan hävdade i Fordringsägare) påtvinga sina tankar och fantasier, ja rentav ympa sin själ på en annan, så att t. ex. två makar i bokstavlig mening bli ett; den ena kan dö av den andres sorg, den ene kan känna den andras drömmar. Tankar och känslor i denna riktning skymta någon gång i breven efter skilsmässan till Harriet Bosse.

Trots all denna mystik, som ju för övrigt ej alldeles släppt känningen med nutida själsforskning, talar Strindberg ganska vänligt om naturalismens män såsom Darwin och framför allt Zola, vilken han gör till idealist. Även Rousseau hyllas som en gång förr. Ju närmare han kommer samhällsfrågorna, dess mer har han kvar av sitt gamla jag. Han återupplivar rentav sin tidigaste 70-tals-liberalism. Han prisar Adolf Hedin. Utrikespolitiskt hyllar han Frankrike och ogillar beroendet av Tyskland. För Norges frihets- och jämlikhetskrav slåss han nu som förr, ehuru han, tydligen av personliga skäl, gärna talar illa om norrmännen, ej minst — här skymtar en visskonkurrensavund — om Björnson och, fast något mindre, Ibsen Strindberg hade, det må nämnas i detta sammanhang, på hösten år 1898, då Ibsen på våren firade sitt 70-årsjubileum, sänt denne en bok (Till Damaskus II) såsom en hyllning till »Mästaren av vilken han lärt mycket»..

Angående Sverge och utrikespolitiken har Strindberg så mycket att säga att han behöver två olika talrör: den svensksinnade gammalliberalen Gustav Borg och Röda Rummets klarsynt cyniske doktor Henrik Borg, européen och internationalisten. Grundtonen i hans omdöme om Sverge är pessimistisk. Sverge håller på att utplånas, säger han. Han giver en hemsk bild av dess nationalhushållning, särskilt av jordbrukets tillstånd. Han anser landet utätet av ämbetsmännen, av dess otaliga ämbetsmän. Tyvärr råkar han i detta sammanhang komma in på statistiken, vilken ej var hans starka sida. När han skall nämna ämbetsmännens antal och t. ex. får fram den häpnadsväckande siffran av 23,000 präster, har han, som Levertin triumferande anmärkte, råkat förbise att i dessa siffror ingå även ämbetsmännens hustrur och barn samt tjänstefolk.

Mindre statistisk är han, när han upprepar sitt gamla anfall på kungadömet, och det flera gånger i skarp form. Likaså anfaller han nu igen kunglighetens historiska mönsterbild, Karl XII. Likaså adeln; han påstår att fina adliga stamträd gott kunna vara hopljugna. Likaså universiteten. I detta sammanhang återfaller han till sin 80-tals-motvilja mot Antiken, såsom nutidsmakt. Att han dock ingalunda föräktar den röjer han även. Men hans kärlek gäller nu särskilt nutidens land, Amerika. Angående tullar och frihandel upprepar han sitt både- och från slutet av 80-talet, dock med principiellt hävdande av frihandeln. Anmärkningsvärt vänlig är han mot socialismen. Han finner gammalliberalismens värsta fel ligga i dess motvilja mot denna. Han skräms ej av att den upplöser familjen. Han finner den egentligen vara kristendom, fast den hyllas av ateisterna.För övrigt röjer han alltigenom ett sjudande stridslynne och snärtar våldsamt åt höger och vänster. Han hånar Skansen, varom han talade vackert i Midsommar. Han kastar Wagner överbord, vilken han under Inferno-tiden lärt sig uppskatta. Han söker, i strid med sin innersta sympati, taga parti mot Zola och för generalerna i Dreyfusprocessen. Skarpt i strid mot hans tidigare 80-tals-ståndpunkt (uttryckt i Likt och Olikt) står det han säger om Finland, som just då drabbats av Bobrikoff-ukasen:

»— — Nu får finnarne betalt för sitt gränslösa övermod och sitt dumma förakt för Sverge. Sjuttiotalets fennomani, som drevs av svenska finnar, var bara fortsättning på Anjala.... De vrövlade om 'svenska oket', vilket skulle betyda svenska språket.... Nyss på 80-talet ville de ha bort svenskan och införa sin samojediska näverkultur med finska språket; de gamla lekte ryska statsråd och de unga spelte ryska nihilister... Men nu, när det kniper och Ryssland vill inkorporera Finland, så kommer de hit över och vill att vi ska göra krig mot Ryssland».

Götiska Rummen gjorde ett svårt avbräck i den popularitet Strindberg trots allt motstånd under de senaste åren tillkämpat sig. I Social-Demokraten fann visserligen Fredrik Ström den trots alla sina brister vittna om en oomtvistlig genialitet och delvis stå i jämnhöjd med Röda Rummet. Men eljes var man genomgående drän. I Dagens Nyheter där Edvard Alkman blivit avlöst av Georg Nordensvan, fann denne intrycket vara skäligen blandat: å ena sidan röjde den en eldsjäl, å andra sidan gnatlust och magsyra. Sven Söderman i Stockholms

Dagblad fann den vara en svår missräkning och omöjliggöra försöket att förklara Strindbergs förvirringar och ohederliga skrivsätt ur ett tillfälligt abnormt sjukdomstillstånd. Aftonbladet, som var direkt träffat, fann naturligtvis boken och dess författare sakna sinne för verkligheten. Slutligen skrev Levertin i Svenska Dagbladet en artikel i flera avdelningar, där verket karaktäriserades som en tragisk motsats till Röda Rummet, och där författaren till sist betecknadessom »en storartat begåvad, snillrik, ännu i sina förvirringar intressant man, men vilkens andliga karaktär icke hållit måttet».

Även professor Karl Warburg i Göteborgs Handelstidning fann boken i stort sett utgöra »en samling vissnade löv och barr — avfall från författarens tidigare alstring». Warburg var utan tvivel Strindbergs uppriktige vän, men då han nu en gång saknade möjlighet att rätt förstå dennes intellekt och temperament, klandrade han honom mycket ofta och det särskilt vid alla svåra kriser, då Strindberg bäst tarvade stöd. Han fick också — under namn av professor Stenkåhl — grundligt betalt i nästa bok som Strindberg författade.

Det tycks som om Strindberg, medan han skrev Götiska Rummen, hade eggat upp sig själv till allt värre hetsighet. Bokens sista sidor äro skrivna i ett rasande och frasande staccato, i korta, avhuggna stycken. Knappt hade han slutat denna sin uppgörelse med tiden, förrän han grep sig an med en ny sådan, näst En Dåres Försvarstal den förfärligaste bok han skrivit. Han tvekade ock själv, om han borde utgiva den. Förläggarne tvekade däremot icke att avvisa den. Den vart tillsvidare icke offentliggjord. Boken var *Svarta Fanor*.

Den vittnar om en ny själskris, väl ej så svår somInfernos men lika svår som Giftas-tidens. Detta märks framför allt på de personliga utfall som mer än något annat göra boken ohygglig. Dessa äro här utan hejd och sans samt så tydligt riktade mot vissa bestämda personer att ingen invigd, ja ofta ingen alls kan taga fel om modellerna. Allra våldsammast kastar han sig över Geijerstam, för vilken han numer ej har den ringaste tacksamhet men dess mer av rent kroppsligt betonad motvilja kvar. Det är hemskt att tänka på att folk kan narras tro Geijerstam eller Ellen Key vara sådana Strindberg här skildrar dem. Faktiskt har Strindberg aldrig stått längre från verkligheten än i denna bok, som han själv tror vara verklighetsskildring. Hans fantasiarbetar under högspänning och omformar verkligheten groteskt, jättelikt groteskt. Därigenom blir bokens ästetiskt sett en av Strindbergs väldigaste böcker. Tidens laster — framför allt dess litterära laster, författar-, tidnings- och förläggarjobberiet — samt hans egna förföljelseidéer taga kropp och bliva spökbilder, helvetesbilder, vilka smälta till en enhet snarlik en Blåkullafantasi — och mitt däri framskymtar dock vardagsverkligheten, med all sin lilla lumpenhet, i galgironisk sanning. *Strindberg 1905. Målning av Rickard Bergh.* Här upprepas och skärpas Götiska Rummens alla huvudmotiv: anfallen på Wagner, Ibsen—Björnson, Viktor Rydberg, Dreyfusarderna, Finland. Angreppet på universiteten har utvidgats till ett angrepp påstudentexamen — förklarad ur samhällets begär efter streck mellan rika och fattiga — och på skolor i allmänhet. Antiken angripes icke mer, tvärtom citeras både Platon och Aristoteles, men i stället romantiken: »versen tillhör folkens barndom», och Almqvists fantastiska berättelser äro rövarromaner.

Perversiteten vill Strindberg ej heller här undvara i tidsskildringen. Naturligtvis ännu mindre anfallen på kvinnorna. Nya äktenskapshistorier förtäljas, dels ödsligare än Götiska Rummens, dels mera komiska; i båda fallen långt elakare. Den rättvisa mot kvinnan som hos Strindberg under senare år alltmera hållit på att arbeta sig fram är nu alldeles borta. Han drager fram sitt eget första äktenskap och låter därvid allt det vilda hat bryta fram vari detta hos honom utmynnade. Det är en förfärlig scen, när han berättar hur han får se den kvinna som han påstår ha trängt sig emellan honom och hans hustru och slår henne med käppen ett blodigt slag tvärs över det vidrigt skildrade ansiktet. Scenen verkar dess starkare som den följer omedelbart efter en av de mest spökligt hjärtgripande scener Strindberg någonsin diktat. Han säger sig ha sett sina barn bakom ett fönster. »De kände på glasrutan med fingrarne, som om de ville ut, likt småfåglar instängda, flaxande, stötande sig mot det genomskinliga okända.»

Den ömhet som där bryter fram vid sidan av hatet yppar sig ock i några sidor, vilka både i ljuv mildhet och själiskt inspirerad skönhet tillhöra det underbaraste Strindberg skrivit. De döda tingen bli levande, nu som på Inferno-Legender-tiden, men nu är det ömheten som gör dem levande. Möblerna i ett rum blicka förebrående på

den som för nöjes skull under natten försummat den heliga sömnen. Musikinstrument lida, när främmande händer vidröra dem. Än mer känna och lida blommorna med människorna och längta efter människornas glädje och godhet. En Fenixpalm hade förtvinat i ett hem där makarne tvistat, ty man hade glömt den i dess för trånga kruka. Så bedarradestormen, palmen befriades och frodades på nytt. »Men när ägaren såg i almanackan, fann han att dagen bar en kär persons vackra namn. Och han sade sig: Jag har lösgivit en fånge på din dag, till din välgång, till din befrielse, älskade! Och till min.»

Icke endast barnen, blomstren och bohagstingen röna diktarens ömhet under vredesstormen. Det finns människor i boken som helt omgjutas av godhetens andra. Så t. ex. en liten bokhandlare, om vilken det sägs att när han står i ett suprum fullt av ondska och tobaksrök, »den lille mannens person var begränsad av ett rökfritt område, där luften var klar». Denne jämte greve Max från Götiska Rummen (vilkens Ester är borta) och ännu en likasinnad draga sig jämte bokens huvudperson, Falkenström, som tydligt angives vara Strindberg själv, tillbaka till ett kloster liknande det, som förhärligas i Till D a m a s k u s III, fast det bara är ett improviserat lekmannakloster. Klostret är förlagt till Siklaön med utsikt över Blockhusudden och segelleden; där ville just Strindberg, enligt vad han ungefär vid denna tid skrev till ungdomsvännen Lipmansson, bygga sig ett »Fridhem». Där får man genom »andlig diet» och »andlig gymnastik», d. v. s. genom inövning i godhet och renhet, lära sig återförvärva själens hälsa. Ej minst viktigt är att avkoppla de strömmar som förena en med ens fiender — man igenkänner Strindbergs tro på de andliga inflytelsernas fjärrverkande och rent materiella makt — och första villkoret därför är att ej hata dem, ja ej ens taga deras namn i sin mun.

Dessa moderna klosterbröder fördjupa sig fastmer i uppbyggliga samtal. Gärna röra dessa religionen. Den toleranta, mer eller mindre tvivelsamma religion Strindberg småningom arbetat sig till börjar övergå i en mer fanatisk eller åtminstone dogmatisk. Han hyllar numera den kristna teologins huvudläror, fast han visserligen tolkar dem på sitt särskilda sätt. Han ogillar bibelkritiken, särskilt försöket att förklara Bibeln ur Babels kultur och religion. Han söker motivera sin tro på järtecken.Detta är ett tecken på själskris hos Strindberg. Ett annat tecken därpå är hans nyvaknade intresse för fantastisk naturvetenskap. Han låter vänkretsen i klostret diskutera astronomi och kemi (radium särskilt) samt med synnerlig iver zoologi särskilt fågelkunskap. Han söker bl. a. förneka kornknarrens existens, nu när han icke längre vill förneka Guds.

Man skulle väntat att en dylik religiös stämning, vilken dessutom särskilt riktar sig mot framskjutne radikaler, skulle föda politiskt-social konservatism. Strax i bokens början säger ock en (onämnd) person: »Om ni får allmän rösträtt, så har ni goodtemplarne och läsarne i majoritet...» Men ej långt därefter utbrister doktor Borg: »Ni liberala rojalister, liberala byråkrater, liberala reaktionärer, liberala Skans-patrioter! Liberala förfalskare äro ni; därför går jag till socialisterna, det är framtidsfolket, under det ni tillhör det förflutna, den avgående träcken!» I bokens slut däremot säges det mera förmedlande: »För sitt land skall man arbeta utan att glömma att man är världsmedborgare... Den klass i vilken man är född skall man tjäna... Är du underklass, passar dig illa att ävlas med aristokraterna, men är du diktare eller artist, skall du leva utanför klasser och stånd, utanför partier... Är du borgare, så var det grundligt men glöm icke du är medborgare också». Den som tänker så är ej Strindbergs egen dubbelgångare i boken, tvärtom en ganska skarpt kritiserad tidningsman. Men när denne yttrar: »Kanske jag är av hednasläkt som de många vilka rasat mot kristendomen i våra dagar? Jag vet blott ett, att jag är förtvivlad utan att dock känna samvetsagg» — då förstår man att Strindberg i denne sett en andlig släkting. —

Nämnde ganska kritiserade tidningsman, Smartman, är medarbetare i en mycket kritiserad tidning»Brödrafolkets» — ej Brödrafolkens — »Väl», tydligen Dagens Nyheter. Ett idylliskt utkast till den bittra skildring av pressen som gives i Svarta Fanor hade tydligen dramat Homunculus, om det fullbordats,blivit Ett fragment, skrivet 1902, är medtaget i Samlade Otryckta Skrifter I.. Där heter en person Lögnrot, liksom ock — blott med tillägg av ett h — en av tidningsmännen iSvarta Fanor. Av detta drama vart dock endast en skiss, Anden i Flaskan, som infördes i Strix' julnummer 1905. Strindberg skildrar där i burlesk form ett fantasins martyrium. Två tidningsmän dikta en person som aldrig funnits, denne tros av folket vara verklig, och tidningsmännen måste till sist förklara honom död men för sent. Motivet har söm känt senare använts av Anatole France i den modernt mytografiska skissen Putois.

*

XXXV.

DEN AVSLUTANDE BERÄTTAREN.

Den själskris varom Svarta Fanor vittnar avlöstes redan året därpå av en lugnare stämning; därom vittna Strindbergs diktverk från 1905.

Strindberg var vid denna tid livligt sysselsatt med världshistoriska studier. De föranledde honom att skriva en serie utländska öden och äventyr till utfyllnad av de svenska. Att han ej tänkte värst högt om dem framgår av den titel han valde, *Historiska Miniatyrer*, och av ett brev till förläggaren där han citerar Tegnérs uttryck: »Dumt är vart särskilt stycke väl, men samlingen tör lyckas» — en aning som dock inga mystiska makter uppfyllde, ty intetdera omdömet är träffande. Förläggaren var Bonnier, vilken nu åter blivit Strindbergs huvudförläggare, dock blott för ett eller par år. Boken utkom 1905.

Man märker att författaren alltjämt gärna i historien återfinner mystiska sammanhang, förklarade genom mystiska tal. Man märker ock att han alltjämt står på religionens och moralens sida. Men han gör det liksom 1903 med mycken tolerans. Han dömer historiens människor mänskligt. Han är visst icke enbart intresserad av religiösa och moraliska problem utan ock av personliga och politiska. Med den historiska noggrannheten är det dåligt bevänt; man ser hur mycket sämre Strindberg är hemma på allmänna historiens område än på den svenska. Ej heller gör han sig mycken möda med att träffa tidsfärgen, som för övrigt aldrig varit hans starka sida. Han tillskriver historiens personer en häpnadsväckande förmåga att se in i framtiden, ty han vill att de skola bära fram hans egna tankar och läsefrukter, i fråga om både deras egen tid och den som ligger mellan deras och författarens. Berättelserna äro tämligen lösthopsatta, Strindberg bryr sig icke om att samla varje novell kring en viss händelse eller tanke som förr.

Särskilt illa är det ställt med den historiska troheten i bilderna från Perikles, Athen. Detta beror dock icke på att Strindberg saknat intresse för ämnet. Framför allt hade han en gammal kärlek till Sokrates, och det verkligen icke enbart på grund av dennes gräl med Xantippa. De helleniska bilderna, ävensom skildringarne från judarnes egyptiska träldom och från de första kristnas kamp med romarriket har han också utformat i dramatisk gestalt. Av dessa dramer De trycktes ej i Strindbergs livstid men föreligga i Samlade Otryckta Skrifter I. är det om judarne, Genom Öknar till Arvland, mest en omskrivning av Bibeln; Hellas är rätt livligt hållet, men Lammet och Vilddjuret (= kristendomen och de romerske kejsarne) är matt.

Även novellen om Julianus avfällingen, Apostata, i Historiska Miniatyrer är matt. Strindberg skildrar emellertid denne kristendomens ädle fiende med mycken humanitet. Teckningen av Attila som en tyst och föraktfull samt därigenom dubbelt imponerande härskare, en hemskare och mäktigare Karl XII, är ganska verksam; om Hunnerna hade i förbigående sagt Strindberg redan på 70-talet skrivit en artikel i Förr och Nu. I berättelsen från påvemaktens grundande, Tjänarnes Tjänare, återkommer motivet från Utveckling (i Svenska Öden) och från Strindbergs ungdom: den undernärde och av könslig avhåll samhet pinade ynglingen, vilken dessutom, liksom flera av de martyrer Strindberg i olika verk skildrat, nödgas lida av smuts. I flera noveller framskymta judarne som en undangömd men stark makt i historien, I Tusenåriga Riket lämnas en fantasifull skildring av den skräck för världens undergång som (väl svagare än Strindberg tror) grep mänskligheten vid det första kristna årtusendets utgång.

I Eremiten Peter bekänner Strindberg att han har svårt att uttala något omdöme över korstågen. I samma novell uppträder ovanligt nog en god hund. I Laokoon utföres närmare Lutherdramats grundtanke om Rom och påvekyrkan som hedendomens d. v. s. den sinnliga lösaktighetens hemvist. I novellen om Ludvig XI av

Frankrike, Redskapet, heter det utan ironi om kungen: Bödlar ha också sin uppgift. I skildringen frånOld Merry England (Henrik VIII:s tid) uppmärksammar man mest en kritik av vissa partier i Gamla Testamentet, vilken visar att Strindberg icke ansåg Bibeln som en enhetlig bok. Vita Berget är en matt upprepning av Sista Skottet i Svenska Öden. Tsar Peter, Den Store, tecknar Strindberg med oskrädda färger men med en viss instinktiv sympati för hans livsenergi och hans lynnes skiftnings rikedom. »Aldrig lika i två minuter», säger hans hustru. »Inte tråkar jag ut dig med det evigt samma», svarar Peter. Däri har han en viss likhet med Gustav III, som han ock liknar däri att han själv ger sig mitt in i en skock sammansvurne, vilka tänka mörda honom. De Sju Goda Åren handlar om Fredrik den store; Preussen framställes där liksom i Världshistoriens Mystik som en skyddsmur mot Ryssland men ock som Sverges lyckligare rival. Voltaire behandlas i samma novell med en viss aktningsfull satir, medan Rousseau prisas. IDomedagar tager Strindberg måttfullt men mycket bestämt franska revolutionens parti mot kungadömet; särskilt Marie Antoinette får över sig de från Strindbergs äktenskapsskildringar kända anklagelserna för koketteri och otrohet, här skärpta till blodskam. Där siar han ock om världsrepubliken, mänsklighetens förbrödring, och riktar mot en tvivlare dessa ord, mer resignerade än fredsprofetian i Samvetskval men okuvligt troende — ord, märkliga att läsa just i dessa dagar: »Vår historia är bara tre tusen år; om tre tusen år till kan mänskligheten börja reflektera över sitt förflutna, och om sextusen kanske det märks att förbättringen inträtt».Men oemotståndligt drages Strindberg tillbaka till sin gamla kärlek, svenska historien. Knappt har han våren 1905 slutat de världshistoriska berättelserna, förrän han börjar skriva *Nya Svenska Öden* eller Hövdingaminnen, såsom Strindberg ursprungligen tänkte kalla dem Så kallas de i Samlade Skrifter.. De utkommo följande år. Man finner i dem samma kompositionsfel som i Historiska Miniatyrer: för mycket resonnemang, ingen enhetlig handling. Men skildringens friskhet är här en helt annan.

Naturligtvis finns här ej de gamla Svenska Ödenas ungdomsfriskhet. De nya äro eller söka vara mera historiska, men de äro avgjort mindre artistiska. Å andra sidan äro de, tack vare den väldiga dramatiska alstring som ligger mellan dem och de gamla, mer dramatiskt formade än dessa. Den historiska framställningen avbrytes gång på gång av långa, till verkliga scener sammanfogade replikskiften.

Strindberg har i dessa nya svenska öden mer än i de gamla velat se Sverges historia ur internationell synpunkt. Detta följde av hans världshistoriska studier, som närmast torde ha härletts av hans intresse för katolicismen. Sysslandet med världshistorien har i sin tur fött ett starkt intresse för de politiska problemen till skillnad från de kulturhistoriska. Därmed sammanhänger, här som i dramerna, ett starkt intresse för kungagestalterna. I det fallet kvarlever en rest av hans Nietzscheanska store-mäns-dyrkan ännu i hans nydemokratiska tid. Sannolikt sammanhänger detta med hans isolering, vilken kom honom att grubbla över den enskilde och hans självuppgörelser.

Första berättelsen, Sagan om Stig Storverks Son har en synnerlig glans och fantasiflykt över sig. Den är ock i mycket tagen ur författarens eget hjärta. Dess hjälte, Starkodder, skald och stridsman, är en son av mörkrets längtan till ljuset; han gör stora ting men ock nidingsdåd — dräper vänner; han vinner med makt tillhustru en sköldmö, alltså en mankvinna, vilken utnyttjar hans kärlek till henne — och barnet — till att förslava och förvekliga honom; frigjord från förtrollningen dräper han (eller sårar åtminstone) henne och ångrar sig; gammal finner han att ungdomen tagit hans ära. Till sist får han gå hem — till ljuset, till sin moder.

Hur starkt denna saga fängslat Strindberg finner man därav att han redan 1903 tänkt behandla den dramatiskt. Dramat vart dock endast ett fragment, Starkodder Skald Infört i Samlade Otryckta Skrifter I.. Det börjar med ett förspel på mystik-fornnordisk vers. Strax innan det slutar, vidrör det ett fängslande psykologiskt problem: mannen som — naturligtvis fjättrad av en kvinna — vill undandraga sig striden. Tänkte Strindberg på de upprörda höstdagarne i Schweiz, då Giftasprocessen kallade honom?

Hildur Horgabrud, i andra berättelsen, är en häxa, som bokstavligen dricker männens blod; men hon behandlas likväl med litet medlidande; gentemot henne står en, tämligen färglös, ljus kvinna. I Adelsö-Björkö skildras motsatsen mellan land och stad som i Per och Pål (i de gamla Svenska Ödena). Men här har snarast stadsborgaren företrädet i skaldens intresse, och motivet släppes för övrigt snart. I stället lägges huvudvikten vid splitets

ohygglighet, särskilt när det underblåses av äktenskapliga brytningar. Strindberg inskärper — liksom i Svarta Fanor — att när man hatar sin fiende, blir man besatt av denne. Mot splitet reser sig kristendomens kärleksförkunnelse. Samma motsättning mellan hednisk vildhet och kristen godhet präglar Vikingaliv. Märkligt är att där uppträder en vek ung man som står emellan båda riktningarne liksom Botvid i Utveckling, och som, fåfängt traktande efter en kvinna, går bort från världen liksom han.

I Bjälbo-Jarlen möter en riksbyggartyp, en föregångare till Gustav Vasa. Han är i grunden en gammal hedning, han står i opposition mot påve-Rom, han ärhögmodig nog, han hatar sina fiender, och han har svårt att ångra. Men han gör likväl stora och kristna verk. Strindberg känner igen sig, en del av sig, i jarlen och älskar honom därför men straffar också, just därför, hans högmod med att låta hans planer misslyckas. Han klandrar Birgers lag om kvinnas rätt att ärva, vari han tydligen ser ett förebud till lagen om gift kvinnas äganderätt, men ursäktar sin hjälte med att lagen egentligen avsåg lätta mannens underhållsskyldighet åt ogifta kvinnor. I novellen uppträder den präst som av kyrkan vart skild från sin hustru i Högre Ändamål (gamla Svenska Öden). Så hårt satt medkänslan för dennes öde fast i Strindberg. Han söker dock något försvara kyrkans grymhet därmed att en andens man ej bör binda sig för hårt vid det köttsliga.

Något av sig själv — det vreda, ovettiga, högmodiga och ångrande förkunnandet — hade ju Strindberg ock iFolkungasagan återfunnit hos Birgitta. Men hon var på samma gång en sådan där kvinna som ville underkuva männen. I berättelsen om Karl Ulfsson och hans Moder målar Strindberg därför henne grym men icke på ett lågt sätt.

I Kungshamns-Gisslan skildras hur Sten Sture d. y. söker omvända Kristian Tyrann med en god gärning och ett ögonblick håller på att lyckas — men så segrar ondskan igen. Hemming Gadhs övergång till Kristian motiverar Strindberg försöksvis med att han gripits av den stora tanken om Nordens enhet (d. v. s. författarens skandinavism). I Räfst- och Rättarting skildras den barske Gustav Vasa som för ett ögonblick mänskligt sorglös och glad. Så får han ock sedan glädjen att krossa den kvinnliga högfärdsstiftelsen Vadstena kloster. Strindberg tager energiskt kungens parti i kivet med biskoparne om slott och jordar.

Erik XIV företräder i Sorgespelet på Örbyhus liksom i dramat Strindbergs veka, grubblande, tveksamt ångrande sida. Han sitter ensam på ålderdomen, vill ej ens se hustru och barn, ty han kan umgås med dem redan i*Anders de Wahl som Erik XIV i »Erik XIV».* fantasin, och han lider ej längre verkligheten; han vet ej, om han är klok eller galen, tycker (liksom vissa personer i Drömspelet) att logiken borde göras om och anser att intet kan bevisas, ty alla ljuga. Stämningen är lugnare i berättelsen än i dramat, och domen över Sturarne framställes ej som rättfärdig med samma bestämdhet som där. Även Johan III behandlas välvilligt (iApostata); han kämpar för kyrkoförsoningen och Sverges införande i det europeiska statslivet. Hans Polenvänliga politik gillas gentemot den vanliga svenska anfallspolitiken. Sigismund (i Vasa-arvet) är ocksympatisk. Hans avskedsord från Sverge: »Farväl, du vackra land.... utan bitterhet men också utan saknad» ha tydligen tänkts förut av berättelsens författare.

I Bärwalde är ett matt uppkok på Gustav Adolf; kungen är här mindre ideell och mera politisk än där. I Ölandskungen och Den lilla Drottningen skildras Kristina så som i dramat (blott något fulare). I teckningen av Stjernhjelm återkommer något av det förakt för denne varåt Strindberg i R ö d a Rummet lät Olle Montanus giva uttryck. Karl X Gustav prisas både för det storslagna i sina erövringsplaner, och därför att han — i motsats mot kungen i Olika Vapen (i gamla Svenska Öden) — är god mot bönderna. Det är ju även Karl XI, och därför prisas han (iElefantvalvet). Men i tal och handling gör han föga skäl för lovorden. Man ser att Strindberg ej känner någon personlig sympati för honom; han var tydligen för fantasilös och för böjd att samla i ladorna. Ett hemskt varsel om diktarens eget öde ligger i att han låter kungen lida av magkräfta. I samma stycke uttalar Urban Hjärne, stödd på Platon, samma tanke som fotografen i Sagor: att världen, sådan den ter sig för oss, faktiskt är en bakvänd värld.

Medan de världshistoriska Miniatyrerna från alla håll rönte hård kritik — Levertin hade den gången ett lätt göra — vunno de Nya Svenska Ödena åtskilligt mera pris både av denne onådige Strindbergskritiker och av andra.

Efter avslutandet av de historiska berättelserna, tyckes Strindberg ha känt sig alldeles uttömd. Året 1906 är ett, särskilt i fråga om diktverk sällsport alstringsfattigt år i hans liv. Dock tryckte han då en berättelse, *Taklagsöl*, och skrev en annan, *Syndabocken* (tryckt 1907), vilka båda 1907 förenades till en bok.

Taklagsöl, det betecknar ju ett byggnadsverks fullbordan. Novellen skildrar ock en man som var färdig: en konservator som ligger för döden; han har råkat ut för en olyckshändelse som Strindberg i Blå Boken sägersig ha med nöd undgått (se stycket Händelsens Oförklarliga Logik). Under det morfinrus som skall stilla hans dödssmärtor genomlever han sitt äktenskaps glädje- och sorgespel på nytt. Materialet till äktenskapshistorlen har Strindberg sannolikt tagit från flera håll, men den stämning som vilar däröver är hans eget vemod över hans sista gäckade kärleksdröm. Vemodet är blandat med bitterhet. Hustrun skildras icke utan hat. Men grundtonen är tärande saknad. Det avbrutna, rapsodiska sätt varpå konservatorns öde förtäljes höjer berättelsens verkan.

Äktenskapets söndersprängande motiveras dels med kvinnologikens retsamhet. Dels ock därmed att en utomstående, mot mannen innerst fientlig man får makt över hustruns själ. Det är den i Fordringsägare, i Legender och i Götiska Rummen uttalade tanken på själens makt att övergå i en annan och ympa sin personlighet på denna som här åskådliggöres. Också tankens makt att döda även utan direkt avsikt illustreras här. Hatet verkar från fjärran, och det kan väl lägga band på sig men ej göra om sig till kärlek. Man gläds trots allt, utropar han, åt människors lidande och — en ny vändning — kanske man i grunden bör göra det, ty det röjer kanske ett inre behov att se rättfärdigheten komma till sin rätt. Konservatorn är icke religiös, men han får på dödsbädden höra religionen tolkas av en kvinna. Han gläds åt Antiken, därför att den icke var någon »glad hedendom» (en udd mot Heidenstam!) utan trodde på ett helvete och på ett skuldlöst, från förfädernas synder ärvt lidande.

Det skuldlösa lidandets problem behandlas iSyndabocken. En duktig, anspråkslös, alltigenom god man, praktiserande jurist i en småstad, röner allmän motvilja, misslyckas i allt vad han företager sig och måste lämna platsen. Bland annat retar han med sitt namn, som är krångligt att skriva och uttala; detta motiv har Strindberg tidigare använt i Från Fjärdingen och Svartbäcken (En Snobb) samt antytt iMidsommar. Ett annat redan förut framskymtande motiv användes i skildringen av hans kärlekshistoria: de två samlevande finna sig efter en tid ingenting hava att säga varandra. Emellertid går »syndabocken» obruten och tapper från sin hemsökelses ort mot nya öden. En ursprungligen förträfflig källarmästare, som låter locka sig till högmod, stupar däremot. Skildringen av småstaden och dess personer är ytterst levande.

*

XXXVI.

NATIONALSKALD OCH VARG I VEUM.

Hur ensamt än Strindberg levde, hur tyst och stilla han än i allmänhet magasinerade sina intryck för att sedan utsända dem, samlade och omdiktade i små eller stora uppgörelseböcker, höll han sig ej alldeles fjärran från dagens strider. Han skrev t. ex. 1902—03 tvenne artiklar i Svenska Dagbladet (samt en som aldrig kom in) omSvenska Akademien och Nobelpriset Nu i Samlade Skrifter, Efterslåtter.. Akademin hade väckt en stark meningsstorm emot sig år 1901 dels genom att på en gång invälja tre personer (Retzius, Bildt, Annerstedt) av vilka ingen var diktare men alla voro rättänkande, dels genom att giva det första Nobelpriset ej till Tolstoj eller Ibsen utan till Sully-Prudhomme. Strindberg karakteriserar den vittra domstolen som »Aderton illiterata rådmän och icke en kompetent domare! Det är icke domstol! Det är ingenting!» Han motsäger vidare ryktet att han själv skulle känna avund mot dem som invalts i akademin: »Såsom tydligen framgår av mitt författeri, har jag aldrig strävat till akademien; jag har t. o. m. uttalat min ringaktning för det institutet. Vad jag ringaktar kan ju icke väcka min avund».

Politiskt slog han ett slag för vänsterns sak vid unionskrisen 1905 genom några artiklar i danska Politiken Nu i Samlade Skrifter, Efterslåtter.. Redan före den avgörande brytningen utropade han: »Kära, låtom oss skiljas!» Han stödde denna sin mening både med historiska resonnemang och bibelcitat; han rådde Sverge att ej förhärda sitt hjärta som Farao, när Moses manade denne: »Släpp mitt folk!» Han hävdade att Norge ej varit likställt med Sverge. Att det mindre var hans personliga sympatier än hans politiska

rättskänsla som förestavade hans ståndpunkt rojer han när han säger: »Brödrafolk äro vi, och mellan bröder härskar sällan sympati, i allmänhet i varje fall». Men så omtalar han till sist efter norrmännens revolution att han på Furusund hissat en ren svensk flagga utan unionsmärke: »Kainsmärket är borta, ty nu har broder upphört att slå broder — efter vad vi hoppas».

Men han var icke endast polemisk. Han uppträdde ock utan stridsrustning för att bringa tack och heder åt nyss eller för länge sedan döde författare som han älskade. När år 1903 den unge själslivforskaren Otto Weininger dog för egen hand efter att ha väckt ett sällsynt uppseende med sin våldsamt kvinnofientliga bokGeschlecht und Charakter, skrev Strindberg några ord Nu i Samlade Skrifter, Efterslåtter. för att ära hans minne »som minnet av en tapper manlig tänkare». Självmord och kvinnohat — det var ju de ödesdigraste själsfaror med vilka Strindberg själv ända sedan ungdomen brottats. Weininger hade å sin sida påverkats av Strindberg. I ett par brev till en den avlidnes vän Breven äro fullständigt tryckta i Otto Weininger, Taschenbuch und Briefe, samt i Arnold Sölvéns artikel Strindberg och Weininger, Social-Demokraten 13 juni 1921. lämnar Strindberg några intima bikter om de upplevelser han haft gemensamma med Weininger samt även om de upplevelser, självmordet och äktenskapet, som de icke haft gemensamma. Han omtalar hurusom han själv stått vid självmordets rand. Han påstår att han gjorde det redan 1880, vilket dock strider ej blott mot tonen i hela hans diktning då utan ock motEn Dåres Försvarstal, där han sannerligen icke förtiger något av lidandena i sitt första äktenskap. Helt säkert överdriver han däremot ej, när han sade sig för några år sedan ha ämnat gå bort, ty han såg sig sjunka och ville icke sjunka; men »jag levde vidare, emedan jag trodde mig finna att vår förbindelse med jordanden Kvinna var ett offer, en plikt, en prövning». I ett annat brev går han in på den av honom vid denna tid ständigtdryftade frågan hur hans syndaskuld först uppkom. Han är denna gång mest böjd att med teosoferna tro sitt lidande här i livet bero på något ont som han gjort, innan han föddes. »Jag har», fortsätter han, »liksom Weininger blivit religiös av fruktan för att bli en omänniska». Slutorden äro: »Att han gått bort, betyder för mig att han hade tillstånd därtill från högsta ort. Annars händer intet dylikt».

Han skrev ock ett par korta runor Nu i Samlade Skrifter, Efterslåtter. om två för tidigt bortgångne svenske diktare, vilka han lärt känna i Lund: Dels Axel Wallengren (1901), vilken han skildrar såsom en representant för Skånes av Bååth och Ola Hansson skapade diktning. Han vidrör utan klander dennes religiösa tvivel men hoppas att den döde anat något bakom tvivlen, att han »seglat så långt i solnedgångens väster att han slutligen börjar sticka upp i soluppgångens öster». Dels Emil Kléen, också en tvivlare, vilken Strindberg själv fruktar sig ha lett på orätt spår och därför sökte leda rätt igen vid hans dödsbädd. Han röjer i denna skiss, skriven som inledning till Kléens Valda Dikter 1906, hur svårt han hade att skriva minnesteckningar; det därvid övliga roset faller honom onaturligt, och förställa sig kan han ej.

Den sista bok för vilken Kléen röjde intresse var, säger han, Andersens sagor. Strindberg hyllade ock H. C. Andersen Nu i Samlade Skrifter, Efterslåtter. vid dennes jubileum 1905 (i Politiken) och undertecknade sig »elev av H. C. Andersen» (han hade ju då tämligen nyss skrivit sina Sagor). Strindberg hade verkligen så till vida varit Andersens elev som han år 1874 översatt de sista sagorna i den svenska, av Carl Larsson illustrerade Andersensupplagan, efter ordinarie översättaren d:r K. J. Backmans frånfälle Se därom Anton Blanck i Samlaren för 1920 sid. 167 f.. Vid Schiller-jubileet samma år tolkade han ock sin tacksamhet för sin ungdoms skald Schiller, vilkens Karl Moor (i Rövarbandet) han brukade deklamera försig själv ute på Ladugårdsgärdet, när han skulle debutera på teatern. När nämnda Schillers skådespel gavs på Svenska Teatern 10 nov. 1909, skrev Strindberg den prolog Nu i Samlade Otryckta Skrifter II., vilken dock aldrig vart uppläst, på orimmad, mycket fri vers. Likadan var till formen hans Prolog vid den stora svenska musikfesten Nu i Samlade Otryckta Skrifter II. i maj 1906. Denna dikt har dock i ton och uttryckssätt en fyllighet, en ståtlig hållning, en litet gammalsvensk klang

vilken utmärkt stämmer in med den nationella väckelsestämning som behärskade svenskarne då efter unionsupplösningen, och vilken röjer hur inspirerad Strindberg alltid vart, när han fick lovsjunga musiken.

Dock kommo honom ej de döde skalderna eller de döde och levande musikerna att glömma de levande skalderna. Han lät i oktober 1905 hälsa att han ville träffa några av sina yngre diktarbröder. Följaktligen samlades Hjalmar Söderberg, Albert Engström, Algot Ruhe, Bo Bergman, Henning Berger och Gustaf Janson i hans hem. I början var stämningen något tryckt, men den vart snart bättre: Strindberg tinade småningom upp, vart älskvärd, såsom han alltjämt kunde vara det, berättade studenthistorier och lade bort titlarne med allesammans — i fråga om brorskålar var han städse mycket svensk.

Kort sagt Strindberg började åter komma i kontakt med människor, och han började mer och mer komma i kontakt med sitt folk. Under nära 10 år hade han, trots mothugg och bakslag, arbetat sig fram till en litterär ställning mer hedrad och säker än någonsin. Hans religiösa omvändelse och hans lidanden hade stämt de konservativa mildare. De radikala voro ju misslynta över omvändelsen men betraktade honom dock alltjämt som den gamle Strindberg. Det unga släktet som växt upp utan att ha direkt upplevat den gamle Strindberg behövde ej frigöra sig från den fastslagna idealbilden av denne för att kunna beundra den nye. Alla som med mottagligt sinne för dikt och utan förutfattade antipatiergingo till studiet av hans senaste verk måste rent ästetiskt och mänskligt gripas. Levertin var död och hade ej kunnat fälla honom. Han var på god väg att bliva nationalskald. Då utgav han Svarta Fanor och slog i stycken allt vad han vunnit.

Han anade vad han riskerade. Den 10 januari 1905 hade han skrivit till Schering: »Jag har icke haft någon glädje under skrivandet. Men arbetet förföljde mig ochmåste alltså skrivas. Även om jag får lida därunder, ty det skall man». Han tillägger 10 juni 1907, citerande Kant: »Med Svarta Fanor står jag på klippan i havet med stjärnhimlen över mig och samvetet inom mig». I slutet av maj hade boken utsänts. Han hade äntligen i Björck & Börjesson funnit en villig förläggare. För detta var han förlaget städse varmt tacksam, och ända till sitt livs slut stod han i nära och hjärtlig förbindelse med firmans snart ende kvarvarande representant, hr Karl Börjesson.

Förlaget hade förutsett att boken skulle väcka skandal och alltså köpas begärligt. Det hade därför begränsat upplagan och vägrade städse att utgiva någon ny; från varje jobbarprofit avstod det alltså frivilligt. Skandalen uteblev icke. Upplagan slutsåldes i ett huj, och sedan gingo de redan köpta exemplaren på enskild väg ur hand i hand till fenomenalt uppdrivna priser. Man salubjöd offentligen exemplar »med alla namnen utsatta» för 125 kr. stycket. Givetvis vart kritikens indignation därefter, och givetvis vände sig denna icke mot jobbarne utan mot förlaget — medan däremot såväl Åhlén & Åkerlund som Bonnier senare fått utan minsta klander utgiva boken — samt mot författaren.

Sven Söderman i Stockholms Dagblad skrev en mycket uppmärksammad artikel: »Då springer han fram», yttrade han bland annat om Strindberg, »och orenar som en hund. Tschandala! Man vämjes.» Han betonar att denne författare icke kan komma i fråga vid utdelningen av statens diktarstipendier. Han uttalar vidare sin »förvåning över att de svenske bokhandlarne icke gjortgemensam sak och bojkottat förlaget. Den ene av dess förläggare, f. d. pastor Björck, är medlem av Frisinnade klubben, till vilken även undertecknad hör. Jag antager att jag icke kommer att träffa honom där vidare».

Bo Bergman i Dagens Nyheter uttalar, fast mindre temperamentsfullt, precis samma mening: »Det är en bok som aldrig borde ha skrivits, och som icke berättigar till någon litterär kritik. Björck & Börjesson köpte betet för att meta guldfisk på. Men det finnes någonting som heter fiska i grumligt vatten, och det lär inte följa någon ära med i den fångsten».

Sydsvenska Dagbladet finner boken vara »en av de svartaste litterära ogärningar som någonsin förekommit». Även Social-Demokraten (V. v. K.) är helt klandrande.

Men det är påfallande att i den rena högerpressen är tonen åtskilligt annan. Nya Dagligt Allehanda finner visserligen boken vara en nidskrift men likväl kött av Strindbergs kött och ben av hans ben alldeles som flera föregående arbeten av hans hand, och tidningen erinrar om att i många av hans tidigare arbeten förläggarne låtit

honom ha kvar detaljer av personligt smädande art. Fredrik Vetterlund i Aftonbladet finner att författarenstalang ej häller här förnekar sig. I Hälsingborgs Posten tog en insändare boken i försvar, emedan den vänt sig mot »det litterära dekadanskotteriet». Än tydligare talar Göteborgs Aftonblad, som anser att Strandberg »ingalunda är svårare nu än han varit i sina föregående böcker», men, säger tidningen, »i sin senaste bok vänder han sig just mot detta Stockholmska (och även mot ett motsvarande Göteborgskt) kotteris avgudar och deras verksamhet. August Strindberg, hur vågade du?»

Dock även från vänstern ljödo stämmor som bröto av mot den samstämda kören: främst Ossiannilssons. Denne framhöll i Ny Tid som bokens graverande svaghet »att den åsyftar personporträtt i stället förtecknade typer», men han underströk ännu mer, att »stilistiskt är boken ett mästerverk. Åtminstone har jag aldrig läst något av Strindberg jämförligt med den underbarahymnen till hemmets själ.... Den blixtrande, omskapande och nydanande diskussionen i denna bok gör denna till en verklig gåva åt oss alla». Också Tor Hedberg i Svenska Dagbladet intog en särställning. Han dömde boken strängt, men han uttalade ock att Strindberg tydligen ärligt trott sig framträda som en den allmänna moralens hämnare, och att hans satir i sin ohygglighet når stora dimensioner.

*

XXXVII.

GRUBBLAREN.

Strindberg kände behov att lämna en kommentar till Svarta Fanor. Han gjorde detta genom att, i likhet med andra stormakter, till »vederbörande» avlämna *En Blå Bok* (september 1907). Till sin förvåning fick han förläggare för denna (Björck & Börjesson) samt ett oväntat stort honorar. I december samma år följde ett supplement. Nästa år (1908) utkom först (i maj) En Ny Blå Bok och sedan En Ny Blå Bok, den Tredje.En Extra Blå Bok följde 1912 Samtliga dessa återfinnas i Samlade Skrifter, där de upptaga tillsammans 1,115 sidor utom registret. . Dessutom harEn Ny Extra Blå Bok av 1910 offentliggjorts efter Strindbergs död Se Samlade Otryckta Skrifter II..

Det var den 15 juni 1906 som Strindberg började skriva Blå Boken, därtill föranledd av en rad för andra alldagliga, för honom mystiska sammanträffanden, varom han berättar i Blå Bokens Historia Återfinnes i Samlade Skrifter efter första Blå Boken.. Nedskriven dag efter dag, allt som lynnet kom på, och utgiven som den nedskrevs, utan att uppsatserna bragts i logisk ordning, speglar den noga skiftningarne i Strindbergs själsliv. Den består, med få undantag, av korta uppsatser; vanligen upptaga de blott en sida eller så. Den handlar om allting, ungefär som Svarta Fanor, ja ännu mer! Först och främst förkunnar den Strindbergs nyvunna religiositet, utlägger denna och försvarar den mot invändningar. Vidare är den rik på psykologiska studier, mest självpsykologiska, men ofta även byggda på iakttagelser hos andra.

Som alltid hos Strindberg är psykologin aldrigointresserad. Den är ett försvars- och angreppsvapen, den är självförsvar och självbekännelse, sedlig kritik och religiös sökan eller propaganda. Men dessutom är boken full av små avhandlingar eller rättare stridshandlingar, där Strindbergs nu återvaknade intresse för diskussion om vetenskapen — man kan ej säga vetenskaplig diskussion — starkt yppar sig. Här finns fullt med naturvetenskap av alla möjliga slag, däribland medicin, varmed Strindberg hittills relativt föga sysslat, samt dessutom matematik, varom det samma gäller. Hans världshistoriska studier, vilka förut satt frukt i Historiska Miniatyrer m. m., ha även här lämnat spår efter sig. Historien har helt naturligt utvidgat sig till religionshistoria, och båda dessa ha lett honom in på fornforskningen. Vidare börjar nu intresset för språkforskning att hos honom framtränga på allvar.

Men sitt enda allmängiltiga värde ha Blå Böckerna som psykologiska aktstycken och sitt största värde som självpsykologiska bekännelser. Liksom alla Strindbergs självbekännelser äro de absolut oförställda. De visa

öppet hur ej blott hans stämningar utan ock hans åsikter kunna växla stundom nästan från sida till sida, från dag till dag.

Deras grundton anslås redan därmed att de äro tillägnade Svedenborg. Denne är dock icke den Lärare som talar i flera av den första Blå Bokens uppsatser, utan Läraren är Strindbergs (enligt hans egen mening) starkare jag, liksom Lärjungen är hans svagare. Denna avsiktliga personlighetsklyvning står i ett visst samband därmed att Strindberg i bokens början, där han uppträder under namn av Johannes och sedan samställer sig med den bysantiske kyrkofadern Johannes från Damaskus, framställer sin egen personlighet som kluven, i det att han omtalar hur han fått skåda sig själv (se uppsatsen Al Manssür i Gymnastiksalen). Han omtalar ock med tydlig iver fall av dubbelgångeri hos Goethe. Även eljes röjer han flerstädes att hans själsliv fortfarande rörde sig uti Inferno-tidens banor. Han tror fortfarande att slumpen är meningsfull, han får maningar frånde övernaturliga genom knackningar i väggen o. dyl. Dock finns det numera ingen fara för vanvett. Han står friare gentemot »Makterna». Så t. ex. ogillar han skrock — hos icke-troende — och vittnar om att hans förföljelsemani blivit lugnare; han har funnit sin farhågor för människors förföljelse i mycket vara inbillningar, dock ej meningslösa sådana utan sända av Gud. Han erkänner ock att han hämnats på oskyldiga och finner detta vara det svåraste han har att bära; men — det lättar att giva hämndkänslan luft, ty då får han bedja om förlåtelse och denna förödmjukelse får väl anses uppväga orättvisan.

Hans syn på världen och människorna är alltjämt mörk. Jorden är Kvalhem, ofta ter den sig helt galen, helt förvänd. Människorna förstå ej varandra. Det är i grunden omöjligt att samtala i betydelse av utbyta meningar, ty man utbyter aldrig sådana utan har kvar sina egna; däremot hycklar man ofta att man äger andras. Människorna kunna gå omkring och spela roller i åratal, kanske livet ut. De kunna gå med mask, rent bokstavligt, i det de färga hår och skägg. Man vet t. o. m i vardagliga ting ytterst litet; ehuru Strindberg, när han ser på människor, fäster stor vikt vid munnen, han kan ofta ej säga, om en person han tänker på har skägg eller ej. En annan kan gå hela livet och snoppa sin cigarr i orätt ända. Dylikt är särskilt pinsamt för en person med Strindbergs ytterliga noggrannhet och stränga ordningskrav i småsaker Samma ämne i en särskild skiftning — svårigheten att minnas rätt — hade. Strindberg redan 1905 behandlat i Fugor med Preludier (nu i Samlade Skrifter, Efterslåtter). Han berättar gärna minnesvillor hos andra för vilka han själv fått sota, dock utan bitterhet..

Det är icke minst denna utomordentliga känslighet för småsaker som kommer Strindberg att tro på en Gud som ingriper i alla enskildheter, en Gud som gör varje liten, på något sätt märklig företeelse till ett maningstecken. Denna tro är för övrigt endast en ovanligt intensiv formav den nedärvda försynstron. På samma sätt upptager och skärper Strindberg endast den nedärvda religionen — frånsett nu de filosofiska omtydningar denna undergått — när han genomgående och medvetet uppfattar de religiösa föreställningarne på ett starkt kroppsligt sätt. Allt andligt blir hos honom i själva verket mer eller mindre kroppsligt. Det har länge varit en grundövertygelse hos honom att tankar kunna hava kroppslig verkan. Därför är tankeläsning fullt möjlig. Därför låg det också något riktigt i tron på häxor; dessa voro sådana som kunde skada genom tankar. Man kan överföra själslig kraft på döda ting. Därför ligger det något riktigt i tron på amuletter. Man kan vidare höra ljud långt ur fjärran, ty det tycks jämte ljudvågorna i luften, finnas andra, finare men för själen förnimbara i etern. Man kan, fysiskt, se frånvarande personer i en särskild atmosfär som helst tycks sväva över vatten. Ej minst är lukten ett uttryck för själen: helgon dofta ljuvligt, även som lik, onda människor igenkännas på en råttliknande lukt e. dyl. Godhet skapar överhuvud skönhet. På samma sätt gör en god människa ett landskap eller rum vackert, en dålig fult.

Särskilt måste naturligtvis denna kroppsliga andlighet göra sig gällande i det livsläge vari alla andens och kroppens krafter starkast spännas: i kärleken. Att äkta makar ombilda varandra rent kroppsligt på samma gång som själsligt, att även deras själsliga sammanlevnad har en sorts kroppslig form och verkan, det är en gammal tanke hos Strindberg. Strax innan han började skriva Blå Boken, hade han (år 1905) på denna tanke byggt en egenartad livsbild, sannolikt i mycket byggd på egna, nyss upplevda erfarenheter. Den kallas Personlighetens Klyvning, Avläggare och Ympar Återfinnes i Samlade Otryckta Skrifter II. och skildrar hur ett äktenskap även efter den kroppsliga skilsmässan fortlevde medels makarnes »förfärligt starka växelströmmar». Mannen ser sin hustru bredvid sig, när

hon tänker på honom, hör hennes andedräkt, mottager hennes kyss. När hon sedan förlovar sig med en annan, får denne liksom i Fordringsägare via henne den förste mannens drag och måste liksom Adolf i nämnda stycke gå under — eller ock måste kvinnan eller den förste mannen gå under.

Liknande tankar om älskandes sammanlevnad trots skilsmässa i rummet, medels Tesla-strömmar, uttalas i Blå Boken. Likaledes förklaras genom kroppsliga, av anden vållade verkningar den ur vanlig synpunkt omotiverade motvilja, ja avsky som en människa kan ingiva en annan. Så förklaras vissa mord; hemliga onda tankar hos den mördade kunna ha drivit till mordet. Man erinrar sig novellen En Brottsling i Skärkarlsliv.

Denna motsvarighet mellan det yttre och det inre (Svedenborgs korrespondenslära) är det som ligger till grund för poesin. Därför är ock den bildrike Tegnér numera för Strindberg en vida större skald än den av honom på 1880-talet över alla andra beundrade Runeberg.

Man ser här i ett typiskt fall hur Strindbergs konstnärslynne påverkar han religiositet. På samma sätt även eljes. Som konstnär måste han tänka sig världen framgången ur en Skapares vilja, i frihet, skönhet, ändamålsenlighet. Men å andra sidan måste han, emedan han dömer Gud efter sig själv, tänka sig den personlige Guden som en lidande, ty vad måste den icke lida vilken ser all den ondska varav Strindberg, som dock lidit gränslöst, blott ser en del?

Denna ondska får ej lidas utan att man ingriper däremot. Straff på brott måste följa. Även tankesynder måste straffas, emedan de ju äro kroppsligt verksamma. Livet är överhuvud, hävdar Strindberg här som i Världshistoriens Mystik, rättvist. Att till exempel ej Columbus fick giva namn åt den nya världsdel han upptäckt utan Amerigo förklaras dels av att den senare i motsats mot den förre upptäckte Amerikas fastland, dels av att Columbus var övermodig i sina krav men Amerigo möjligen en hyggligkarl. Om man ock stundom måste betala en skuld till någon man icke är skyldig något, så beror detta på att man försummat betala något man verkligen var skyldig en annan. Dock kan brottet försonas efter bättring genom gudomlig nåd. Det kan också tänkas att någon — en kvinna! — pinar en utan att vilja det, till följd av någon högre makts dunkla bud, såsom ett straff för någonting okänt syndigt förflutet hos mannen. Det finns dock även människor som äro födda till hundsfottar utan att på något vis förtjäna det genom sitt liv. Hur svårt blir det ej då att döma människorna! Att ursäkta brottslingarne är upprörande, är ett bevis på dålig karaktär. Det är däremot mänskligt att glädjas åt en fiendes fall. Men det är samtidigt hemskt att göra folk orätt, och man befriar sig icke från en fiende genom att hata honom utan genom att upphöra hata honom. Det är också farligt att söka studera människor, hur nödvändigt än detta är för diktaren.

Man ser hur oavlåtligt Strindberg kämpar än för att försvara sin lust att hämnas och slå ned på sina medmänniskor, än för att undertrycka den. En liten episod omtalad i artikeln Rövare giver en inblick i ett av de förhållanden som ligga bakom hans människofientlighet. Han röjer där hur svårt han har att säga nej till böner, och hur lätt lurad han därför också blir. Den ömkänslighet varom detta vittnar slår här som alltid främst ut, när det gäller barn. Han skildrar självmord hos små barn, på grund av föräldrarnes kärlekslöshet, med levande exempel som bliva dikter av ångest och maning, omgjutna av ett skimmer man aldrig eljes finner i vad Strindberg nu skriver, ja ej ens i vad han skrev under sin ungdom. Han talar också om vuxnes självmord, d. v. s. om en tanke som så ofta lockat honom själv och dock aldrig utförts. Han måste ju fråga sig, om han, när han beslöt leva, varit modig eller feg, och han svarar: intetdera; man dödar sig ej, därför att man törs, eller därför att man icke törs annat, utan därför att man måste.

Överhuvud drivs Strindberg att söka dömamänniskorna möjligast milt, ty han känner sin egen svaghet. Därför är ock hans egen nya religiositet fördragsam och ljus i fråga om moralen. Man skall icke vara småaktig mot sin nästa, säger han. »Gå icke och räkna hur många toddar han dricker, kalla honom icke hycklare, därför att han faller någon gång för köttet». Han kräver: »En flott kristendom för vardagsbruk och en strängare i helgdagslag». Man ser att det är Legenders »stilla kompromisskristendom» vid vilken Strindberg fortfarande stannat.

Men svårare har han att vara tolerant, när det gäller tron. För visso har han allt annat än lätt att godtaga

kristendomens nedärvda huvuddogmer. Treenigheten har han mycken möda att bevisa. De eviga straffen äro, anser han liksom den Viktor Rydberg han nu förnekar, endast eviga, om människan vill vara evigt ond. Försoningsläran tillstår han att han icke kan fatta, men det är hans brist, tror han, ej lärans. Slutet blir att han måste »ta kristendomen orensad, rubb och stubb, dogmer och underverk.... okritiskt, naivt i stora drag, så går den ned som ricinolja i hett kaffe — gapa och blunda! Det är enda sättet». Ehuru han fortfarande har stora katolska sympatier, följer han Svedenborgs råd att man skall förbliva inom sitt lands religion. Mot icke kristna religioner, särskilt buddhismen och även muhammedanismen, är han utpräglat fördragsam.

Men mot otron? Ja till en början. Han medgiver att den troende kan hava rätt på sitt vis och den otroende på sitt vis. Religionen är alltså något subjektivt, och det förringar icke dess kraft (Rätt i Orätt). Men längre fram förklarar han (i Den Lagbundna Tanken) att det är ologiskt förneka Guds tillvaro, ty Guds väsen är tillvaro. För visso kan man säga: »det finnes ingen Gud för mig!» men »det skulle du skämmas tala om, ty det betyder bara att du är en gudlös hund.... en samvetslös bedragare och tjuv som människor fly, och som borde bevakas av detektiver». Han vill också hava (liksom*Strindberg vid sitt arbetsbord. Den stora tavlan till vänster har Strindberg själv målat.* ***A. Malmström foto.***Goethe) en tvångsreligion påbjuden av staten och vill ej låta några moderna hedningar sitta i statsförvaltningen som lärare, uppfostrare eller befäl i armén.

Bibelkritiken finner han först ofarlig för Bibeln, därpå (i de senare Blå Böckerna) otillåtlig och dum; Bibeln skall tolkas andligt. Likaså finner han försöken att återfinna Bibelns källor i Babel först stödja Bibeln men sedan vara vidriga och grundfalska. Den idisslande haren söker han rädda. De möderne nyhedningarne hånar han som »Dyngherrens» eller »Luskungens» tjänare, kallar dem »bönor» samt »äfflingar», av tyska Affe = apa, eftersom de tro på människans släktskap med aporna. En dylik het fanatism skvallrar om hur hård Strindberg finner kampen mot otron. Man får ett starkt intryck av att den värsta av alla religions fiender eller »äfflingar» med vilka han har att brottas är han själv.

När allt kommer omkring, vill han ändå icke riktigt förkasta utvecklingsläran. Han är ganska blid mot Darwin, vilken ej förnekade Skaparen. Han finner att denne (och Häckel) haft en tjänst att förrätta, fast nu den är gjord. Han finner det i grunden ganska troligt att vissa människor, nämligen nyhedningarne, härstamma från «iporna. Men icke de kristna, allraminst han själv; det framgår redan därav att hans kropp icke är hårig utan — liksom Jakobs, vilken också brottades med Gud — slät. Han finner det speciellt sannolikt att de svenske hedningarne tillhöra en lägre ras än de svenske kristna — här komma Strindbergs gamla åsikter om svenskarnes starka rasblandning, illustrerade exempelvis av Olle Montanus i Röda Rummet, åter till pass. Äfflingarne äro alltså i släkt med djuren, det märks redan på deras svärmeri för djurskydd, och därmed även med onda andar — ty åtminstone i hundar har Strindberg tydligt sett demoner bo. De kristna däremot äro (här som uti Inferno) övermänniskor. Strindberg är tacksam mot Nietzsche, emedan denne ihjälslagit äfflingarnes välde, och detta just genom att tala deras språk.Så bibeltroende som Strindberg nu är, ogillar han helt naturligt vetenskapen. Alla Blå Böckerna äro, som överskriften till den Nya Extra Blå Boken (1910) uttryckligt säger, riktad mot »de skriftlärde». Men han ogillar ej alla vetenskapsmän. Han finner visserligen hela filosofin onödig utom livsfilosofin. Men bland de prisvärde livsfilosoferna nämner han ej endast Platon (delvis) och Nietzsche samt Schopenhauer (i sina ofilosofiska verk) utan ock en så facklärt svårtydd tänkare som Kant (tack vare dennes moraliska bevis för Gud och odödligheten). Även John Locke börjar han nu läsa och gillar honom tydligen. Däremot gillar han nu ej alls Stuart Mill, denne var en trätorr positivist, ty han höll på kvinnans filosofiska begåvning. Naturligtvis ogillar han nu (tvärtemot vad han gjorde i Världshistoriens Mystik) Upplysningstiden, så ock Voltaire, ehuru han alltfort, liksom i Till Damaskus III, gärna vill tro denne ha haft ett bättre jag och till sist blivit frälst. I stället för att med 1700-talet tro på jordisk lycka vill han med adventisterna vänta de yttersta tiderna när som helst. Än mer locka honom dock teosoferna med sin lära om rening genom lidandet (karma), om en föregående existens, för vilkens synder man här lider, och om kroppsligt-andliga tillvarelse former. Men han märker själv att han därmed åter håller på att snärjas av en lärd filosofi, nämligen den indiska.

Han sitter alltså fast i filosofin, ehuru han finner den skadlig eller onödig. På samma sätt med de övriga

vetenskaperna. Han sysslar ständigt med dem men blott för att förgöra dem. Han förkastar alla deras nutida grundläror: tyngdlagen; läran att jorden rör sig kring solen; fossilerna såsom rester av djur och växter från tidigare geologiska perioder; Röntgenstrålarnes existens såsom särskilda strålar; radiums existens som ett särskilt ämne; bacillernas tillvaro; hela logiken; hart när hela historien, ty den synes full av lögner. Fingalsgrottan och möjligen Kinnekulle tror han vara byggda av människohand. Den babyloniska kilskriftsforskningen tror han vara idelhumbug, ty han kan ej lära sig deras språk, han som dock lärt sig kinesiska. Man ser hur ogärna han vill medgiva att han börjar bli gammal.

Detta är ett av skälen till hans vetenskapshat; ett annat är vetenskapens farlighet för religionen. Men därtill sluter sig och därmed stämmer ett tredje skäl: Han har återtagit sin ungdoms naturdyrkan. Han hyllar åter Rousseau, hyllar åter rousseauismen. Åter vill han föra livet tillbaka till enklare villkor. Åter vill han hava bort, utom vetenskapen, även industri, teknik — han har bl. a. ett hånsord för flygkonsten — och konst. Dock tvekar han nu inför diktningen. Han finner diktens underskattning vara ett utslag av materialism. Dikten är en gåva av gudarne. Men just därför bör diktaren, när han utgiver sina verk, helst dölja sitt namn. — Han hävdar sig själv och förnekar sig själv som alltid.

Återvändande till sin tidigare 80-tals-ståndpunkt, vad naturenligheten angår, frågar han sig, om han ock bör återvända till sin då iakttagna absoluta nykterhet. »Mänskligheten synes vara på väg att nyktra till», säger han. Dock, han bekänner att han »önskar uppriktigt vara absolutist men äger icke kraft att bli det». Så att han tror till sist att han kanske »får lov att njuta av vinet men måttligt! Ibland litet omåttligt!»

Högst olik ej blott 80-talets utan hela sitt forna livs Strindberg har han blivit därutinnan att han nu ständigt talar för undergivenhet mot samhällsordningen, mot överheten. Han är mycket förargad, när man kallar en medborgare som lyder myndigheterna och eljes ej lägger sig i politik för servil. Han ogillar anarkismen — men han är alltjämt anarkist, katederanarkist! Ty han har ej den ringaste vördnad för staten, han anser den som en fånggevaldiger, som ett, med det kvalfulla jordelivet tyvärr oupplösligt förbundet, ont. De bördor den pålägger, alltid tunga, få därför åtminstone ej göras oskäliga. Underklassen får icke styra men har dock rätt att hjälpa sina intressen. Överklassen prisar han sannerligen ej. När emellertid Strindberg i En Ny Extra Blå Bok (1910)utbrister: »Om Underklassen visste vad Överklassen är!» — den skulle då, menar han, se hur överklassen vränger till hela samhället för att tjäna sitt och skada underklassens intresse — när han säger så, har han redan väsentligt ändrat sin socialt politiska hållning och kommit in på helt andra banor därvidlag än dem han följde i Blå Böckerna av 1906—07. Då var han ännu upprörd över socialismen, som »inskränker näringsfriheten (strejkbrytare), inför inkvisition (bojkottningen av den som icke vill låta bestjäla sig av oärliga pigor), bannlysning av kättare (icke-socialister förnekades vattenledningen och ljuset, brödet och barnens mjölk vid storstrejken)». Men han understryker att detta gäller den hedniska socialismen endast. Kristendomen är i grunden radikalare än all radikalism.

I de första Blå Böckerna ansåg han det ock likgiltigt vad för författning ett land har. Men han gjorde genast det viktiga undantaget att kungadömet är en ur religiös synpunkt förkastlig inrättning och republiken den bästa författningen. Här som så ofta stödjer han sig på Svedenborg. Han följer ock denne i hans kritik av Karl XII. Chauvinist är han icke alls. Han kan visserligen blott trivas i sitt eget land, säger han, men att älska sitt land, det är något annat och svårare. »Men man får väl försöka!»

Är det oriktigt att lyda en konung, så är det dock många gånger värre att lyda en kvinna. Han talar lika ivrigt och ofta som någonsin mot kvinnovälde, ja mot kvinnans likställighet med mannen, ty hon är ju så avgjort underlägsen. Så underlägsen att hon ej blott är den själsligt mottagande i äktenskapet utan till och med är oförmögen att mottaga det högsta: mannens själ kan hon väl mottaga, ej hans ande. Men ändå. Plötsligt, mot slutet av andra Blå Boken, börjar han tala om hur kärleken förädlar. Kvinnan giver mannen mod, självtillit (dock icke intelligens, alltså!). Kvinnan säges rentav vara av finare materie än mannen, och en helt ond man tror han ej kunna förvärva en kvinnas kärlek. Snartångrar han emellertid denna lovsång över den älskade-hatade-fruktade. Men orubblig är han i sitt hävdande av äktenskapets helgd, i sin stränghet mot otrohet, i sin maning: lek ej med

kärleken!

Man kan förstå att Strindberg med den åskådning han nu hyllade skulle känna sig starkt dragen till tyske tänkare. Sin kärlek till Frankrike har han nu släppt. Norge avskyr han rentav och fattar nu unionsupplösningen som en nationell skam, mest dock därför att Heidenstam om Sverges hållning vid denna kris sade: »Vi skötte oss bra!» Vidare är ju Norge kvinnofrigörelsens land, och Ibsens, vilken nu får mer påpackning än någonsin för sin Nora eller rättare sagt sina Noror. Maeterlinck har Strindberg övergivit efter hans omvändelse från mystiken. Wilde däremot ogillar han blott fram till omvändelsen i fängelset. Zola behandlas med mycken aktning ehuru som en övervunnen ståndpunkt och som en diktare avgjort underlägsen Victor Hugo. Goethe är ju numera en heros. Walter Scott har Strindberg nu för första gången lärt sig förstå; dennes utförlighet försvarar han, ty den gör bekantskapen med hans figurer så grundlig att man hinner lära känna och minnas dem och se att de alla äro verkliga individer. Shakespeare står kvar där han med få avbrott alltid har stått för Strindberg. Dante har han nu, sedan han blivit religiös, och sedan han själv genomvandrat Inferno, lärt vörda.

Särdeles utpräglad är den hänförelse han i Blå Böckerna röjer för Antiken. Han citerar en förvånande mängd klassiske författare: filosofer som Heraklit och (ofta) Aristoteles, diktare som Hesiodos, Aristophanes och (särskilt) Euripides samt först och sist och alltid, trots ett par reservationer, med djupaste beundran Platon. Denne har han tydligen läst ganska grundligt. Av romare nämnas Cicero, Vergilius, Plinius m. fl. Dock föredrager han obetingat Hellas. Det grekiska språket lovsjunger han såsom det eviga, främst därför att, som han sällsamt nog trodde, »Guds son talade det», men även av kulturella skäl: »På grekiska äro Europas äldstaoch bästa skaldestycken skrivna, tragedierna inräknade; på grekiska äro alla nämnvärda filosofiska system författade: historia, jordbeskrivning, matematik, naturkunskap». Han finner visserligen ej de grekiska statyerna fulländat sköna, ty fulländat skön är endast naturen, men han beundrar dem dock högeligen. Framför allt finner han det helleniska skönhetsidealet vara den bästa motsatsen till den apa, som ju är nyhedningarnes urtyp. Han betonar starkt att Antiken var religiös: Horatius t. ex. vart omvänd. Men Julianus, som vart omvänd från kristendomen, ägnar han nu bara förakt. Han tror Antiken rentav vara bärare av den uråldriga, gudomliga visheten jämnsides med judarne. För övrigt tror han grekiskan och hebreiskan vara nära släkt. Och från sådana språk, klassiska, bildade folks språk med litteratur och grammatik, men ej från några forngermanska vill han härleda svenska språkets anor.

Man ser att Strindberg vill föra både svenskan och grekiskan så nära Östern som möjligt. Han har nu som förr en uppenbar förkärlek för Östern, däri, liksom i flera andra stycken, påfallande lik Carl Lindhagen. I Tibet tror han Bibelns ursprungliga källskrifter vara bevarade, och han talar fränt om vissa rekordresande som skildrat Lamaprästerna osympatiskt — tydligen närmast Sven Hedin.

Eljes har han fullt göra med sina gamla fiender. Han fortsätter hätskt anfallen på Geijerstam, Cinober, som han, med en term lånad från den tyske romantikern E. T. A. Hoffman, kallar honom. Han antyder att hans vrede uppstått på grund av Geijerstams hållning till hans tredje äktenskap; troligen har denne tagit hustruns parti mot honom. Han angriper oridderligt Levertin efter dennes död (Efterstanken), ja t. o. m. den hygglige och konservative August Bondeson(Persikor och Kålrötter), vilken det är ofattligt hur han kan räkna till »Svarta Fanorna» (= nyhedningarne). Han riktar ett lika långt som monomant och grundlöst angrepp på sin gamle vän och beundrare Carl Larsson(Hopljugna Karaktärer). I tredje Blå Boken blir han försonligare. Han talar försonligt om»Min Värste Ovän», Wirsén, ehuru denne fortsatt att förfölja honom, fast han i tolv år stritt dennes sak mot forna vänner — Strindberg glömmer hur mycket viktigare politiken är för en Wirsénsk rättrogen än religionen. Han säger sig ha fått Trådlös Kallelse från Axel Danielsson, när denne låg på sin dödsbädd å ett tyskt sanatorium, samtidigt som han yppar sin tro att denne deltagit i fientliga rådslag mot honom och kanske därför råkat ut för den olycka som medförde döden.

— Blå Boken låter oss på ett i hela världslitteraturen enastående sätt skåda en stor diktare oförklädd i hans själsliga vardagsliv. De hemligaste tankar, som eljes försiktigtvis döljas, yppas här. Smått och stort blandas om vartannat, liksom i livet. Materialet varpå diktverken byggas giyes oss här obearbetat och oförmedlat. Har

Strindberg ej, som han trott, låtit oss koxa in i världsskaparens hemliga rådkammare, så har han dock, och det är uppenbarelse nog, låtit oss blicka in i den hemligaste vrån av sin egen skaparverkstad. —

Vid denna tid (1906) och i samband med Blå Boken började Strindberg ett drama kallat Toten-Insel (= Dödens Ö) efter Böcklins kända tavla, vilket dock aldrig vart färdigt Återfinnes nu i Samlade Otryckta Skrifter I.. Han ville, som han säger, skildra »sommarlovet efter döden», eller för att citera ordagrant: »efter den första döden». Naturligtvis ansluter han sig i sin uppfattning om landet på andra sidan till Svedenborg. Men i sin skildring ansluter han sig som alltid främst till sitt eget liv. Skildringen av »jordmannens» drömmar före uppvaknandet, av allt det arbete och besvär som ännu pinar hans tanke, av alla jäktande bekymmer för livets småting, mat, kläder, hyra, räkningar, växlar, samt för dess stora ting, hustru och barn — denna skildring har minst lika stor intensitet somskildringen av Familjeförsörjaren i Giftas II, ehuru trötthetens bön om skoning nu ersatt hatets förtvivlade skrik. Vaknad mottages den döde av Läraren, för vilken han förtäljer en dröm som han ock omtalat i Blå Boken, varpå Läraren med stöd därav visar honom att livet är en dröm — en lärorik dröm. Bland annat får man därav lära sig att man dömer människorna falskt, eftersom man tror sig själv vara livets medelpunkt och värderar de andra »efter jagets myntfot». Läraren gör sig vidare underrättad om den dödes liv på jorden och sammanfattar människornas vittnesmål om honom i ett knippe oförenliga omdömen, vilka slå emot varandra så att de spraka och gnistra, ett frejdebetyg av den art Strindberg redan gav i Gillets Hemlighet (Domherrens sammanfattade omdöme om Jacques) och sedan i Blå Boken (Ett Syntetiskt Liktal), och vilket nu lyder: »Ett mönstergillt monster, ett vilddjurslamm, en human tyrann, en trogen trolös, en falsk vänfast».

Jordmannen får sedan draga ut på fotvandring: man ser att stycket skulle ha byggts efter mönstret av Lycko-Per, Himmelrikets Nycklar och Till Damaskus med skiftande scener. Men det nya landets härlighet hinner han föga se; den torde för övrigt ha blivit bra nog klassiskt schematisk, såsom var att vänta i ett drama. I stället ämnade därför Strindberg teckna skönhetslandet i en roman. Han har givit skissen därtill i Blå Boken, stycket Toten-Insel.

Men romanen Se Samlade Skrifter, Efterslåtter. tycks ej ha varit ämnad att främst skildra sommarlovets land utan mödans, ty den heterArmageddon Ordet förekommer i Uppenbarelseboken XVI 16, såsom namn å den ort där den stora världsstriden mellan gott och ont skall utkämpas., vilket namn Strindberg i Blå Boken giver åt jorden. Dock börjar den med en skildring av lyckolandet, en av Strindbergs på en gång underbaraste och mest karakteristiska skildringar. Den är enfantasiskildring helt byggd på naturkunskap, på en naturkunskap vars alla rön betytt nya inblickar i naturens skönhet. Därigenom att Strindberg uppbygger landskapet geologiskt, ända från grunden, får hans fantasiland en sällsynt fasthet och klarhet. Därigenom att han känner färg- och glansskiftningarne hos så många sten- och växtrikets föremål, övergjutes hans landskap av ett skimmerspel, lika naturligt som oanat nytt. Därigenom att han känner de sällan hörda, klangrika namnen på så många naturföremål, blir det en liknande, ohörd och kärnfrisk, glans över hans språk. Strindberg är särskilt ivrig att smycka sitt idealland med de naturliga ädelstenar vilka nämnas oäkta. Redan i Blå Boken (Det Sköna och Det Dyra) har han klandrat föraktet för dessa — han förde, t. o. m. då det gällde stenriket, underklassens talan.

Det skönhetsland han skildrar, vilket naturligtvis är en ö — ty hur skulle Strindberg kunna undvara havet? — är en ny De Lycksaliges Ö, där frånvaron av förslavande arbete och tyngande föda gör livet fritt och skönt, oskyldigt och kärleksfullt. Dock har det naturalistiska paradis Strindberg under 80-talet skildrade nu fått en religiös-etisk färgton. Så är det ej heller nu längre ett förlorat paradis utan ett till vilket mänskligheten efter jordelivets slut uppstiger, dock blott för att, efter en kort uppfostringstid där, stiga ännu högre. Men alla förmå icke stiga, alla förmå ej leva lyckolandets rena och sanna liv. Dessa kastas åter ner i mörkrets värld, vilken behärskas av ett förbund kallat Armageddon, ett förbund av onda och lögnaktiga människor, som ingen annan gud dyrka än sig själva — tydligen Blå Bokens »äfflingar».

Det är särskilt en som skall kastas dit ner, därför att han är för ond att trivas i lyckolandet — han är särskilt för grov för att kunna höja sig till dess okroppsligt upphöjda kärlek mellan man och kvinna. Han skall ned på jorden för att straffas men ock för att lära — sig och andra. Han skall dåras av dess villfarelser menock genomskåda

dem, han skall straffa människornas ondskor, han skall lida förfärligt, därför att han av världens härskare hindras att höja sig från det onda till det goda. Det är ju ej svårt att igenkänna den botgöraren. Allra minst svårt är det att igenkänna hans syn på sin barndom, vilken är den enda del av hans liv Strindberg hunnit skildra, och vilkens lidanden tolkas med en intensitet som ålderdomen endast gjort starkare.

Dessa båda känsliga och gripande dikter blevo emellertid ej fullbordade, alltså ej heller offentliggjorda. Vad allmänheten närmast efter Svarta Fanor fick lära känna av Strindberg var den stridslystna, oförklätt självbekännande, i otaliga enskildheter angripliga Blå Boken. Dock vart denna (den första) avgjort mildare dömd än Svarta Fanor. T. o. m. Sven Söderman i Stockholms Dagblad var nu blidare. Nya Dagligt Allehanda (där denna gång Strindbergs gamle meningsfrände H. A. Ring skrev) och Aftonbladet (Fr. Vetterlund) voro fortfarande rätt vänliga. Svenska Morgonbladet ändrade alldeles ton och fröjdade sig åt Strindbergs starka proselytiver för kristendomen. Karlstadstidningen citerade Snoilskys ord om Rudbecks Atlantika: »Ett kaos av dårskap och snille». Men Fredrik Böök, som nu i Svenska Dagbladet började den kampanj mot Strindberg för vilken han skulle skörda så riklig tack och lön, skärpte detta omdöme till: »ett stort och välskrivet pekoral» och förklarade att medan Strindbergs 80-talspositivism säkert var hans ärliga övertygelse, så »inger en däremot den åskådning som Blå Boken och de nyaste verken med så stor iver förkunna alltid ett lönligt gnagande tvivelsmål» i detta avseende. Mycket skarp är också Hjalmar Branting i Social-Demokraten, vilken finner att »vi uppenbart måste räkna August Strindbergs återstående litterära kraft som förstärkning på auktoritetstrons och det beståendes sida mot kritikens och det varandes nydanande och trots allt segervissa makter». Å andra sidan strider Ossiannilsson fortfarande troget för Strindberg. Hansäger sig i Ny Tid alltid ha varit mot Strindberg som profet, men just därför vill han ej underskatta den omvände Strindberg, och han finner Blå Boken som dokument om Strindbergs utveckling lika sund, naturlig och värdefull som Utopier.

Märkligast av alla uttalanden är dock det som norrmannen Nils Kjær, en av Skandinaviens allra förnämste kritiker, gav i Verdens Gang:

»Indholdsrigere end nogen Aforismesamling fra den nyere Tid, kaotisk-ensformig som Koranen, vred som Jesaja, fuld av apokryfiske Ting som de gamle gode Bibler, mere underholdende end mangen Roman, mere æggende end de fleste Pamfletter, mystisk som Kabbala, spidsfindig som en scholastisk Teologi, oprigtig som Rousseaus förste Bekjendelser og Strindbergsk paa Godt og Ondt i hver en Linje, med Inseglet av hans uforgjængelige Originalitet, hver Sætning lysende som magisk Skrift mod Mörke — slig er denne Blaa Bog, hvori den store og mærkvaerdige Digter endnu engang holder Opgjör med sin Samtid og stridbar som Ætling av Helten ved Lützen forkynder og udbreder sin Tro».

Strindberg har ock kvar, fortsätter Kjaer, »sit individuelle svenske Sprog, hvis faktiske Gevalt overgaar alt andet Sprog i Verden».

Den andra Blå Boken vart ovänligare mottagen än den första. Dock märkes ett uttalande av Albert Engström i Strix: »Strindberg må skriva vad han vill, för mig är han alltid den förste här i landet och en av de störste bland författare över huvud taget».

*

XXXVIII.

TEATERGRUNDAREN.

Medan Strindberg i Blå Boken brottades med sig själv och tiden, medan stormen rasade kring honom på grund av Svarta Fanor, var han i full färd med förberedelserna till det största praktiska företag han någonsin försökte: startandet av en Strindbergsteater. Dramatiker ville han främst av allt vara. Dramatiker visste han sig mest av allt

vara — men i regeln en ospelad dramatiker. Visserligen hade ju teaterdirektörerna inemot slutet av 1890-talet blivit honom vida huldare än förr, men trots detta hade han ännu omkring 25 dramer ospelade. Dessutom hade under 1900-talet situationen åter försämrats; Ranft hade åter blivit honom onådig; Svenska Teatern var stängd för honom 1901—05. Även Dramatiska Teatern, som under dessa år förde en mycket provisorisk tillvaro i väntan på sitt nya hus, hade, något senare än Svenska Teatern, upphört att spela honom. Så beslöt han att återupptaga den idé som redan i Danmark på slutet av 1880-talet och sedan åter år 1900 lekt honom i hågen: att starta en egen teater. Hans ekonomi behövde ock, nu som alltid, mer än väl förstärkas; år 1906 uppgick hans årsinkomst endast till knappa 4,000 kr. Följande år sprang den emellertid upp till över 30,000, vilket skänkte honom ett litet startkapital.

Vid denna tid hade en ung teaterdirektör August Falck med stor framgång givit Fröken Julie i landsorten och upprepade nu med lika stor framgång experimentet å Folkteatern i Stockholm. Med honom beslöt Strindberg att slå sig tillsammans för att få sin teater till stånd. Teatern skulle förverkliga, även i det yttre, hans reformidéer. Redån namnet, Intima Teatern, var ett program. Däri låg att den sökte en begränsad men förstående publik. Än starkare framhöllskanske dess karaktär genom den då för tiden ytterst djärva reformen — en av de vågsammaste t. o. m. Strindberg frestat — att borttaga utskänkningen under mellanakterna. Från utstyrseln skulle all lyx och all strävan efter detaljerad verklighetstrohet förvisas. Strindberg återupptager den idé som en gång tillämpats, när Till Damaskus I gavs på Dramatiska teatern. Dekorationen inskränktes till en, alltefter dramats handling, växlande fond — »draperibanan» är det namn Strindberg själv använder — i övrigt användes blott få utstyrselsföremål, vilka snarare beteckna, symbolisera än återgiva, avbilda de ting som omrama handlingen. Men de få dekorationer, dräkter och föremål som förekommo skulle vara vackra och stilfulla.

Teatern fick icke kallas Strindbergsteatern, det hade han själv förbjudit. Dock tillät han att hans byst (av Eldh) uppsattes i foajén, och han var ganska ivrig att få den tilltalande. Han hade, fast naturligtvis först och främst intresserad av sina egna stycken, tänkt sig att även andra skulle spelas, så att publiken skulle få större omväxling. I ett av honom själv gjort utkast till repertoar Tryckt i August Falcks bok Strindberg och Teater. finner man antecknade Euripides' Hippolytos och Atterboms Lycksalighetens Ö (såsom sommarspel), vidare Wagners Tristan och Isolde (utan musik) samt stycken av Racine, Péladan, Hebbel och ett par andra tyskar, Hamsun (Livets Spil) och andra norrmän (dock ej Ibsen eller Björnson) samt slutligen några unge svenskar (Ruhe, Henning Berger, Sven Lidman).

Vad skådespelare angick, så hade Strindberg redan på 1880-talet i Danmark varit beredd att starta med amatörer. En ganska god samling unga hänförda skådespelare hade man emellertid lyckats uppbringa. Särskilt var, eller vart senare, damsidan synnerligen väl tillgodosedd, med fru Manda Björling, fröknarne Anna Flygare, Doris Nelson, Maria Schildknecht och Fanny Falkner

som ledande namn. Den nya lokalen, som skulle inredas vid Norra Bantorget, vart emellertid ej färdig i avsedd tid. Först två månader senare än ämnat var godkändes den av myndigheterna. Strindberg nödgades tillskjuta närmare 20,000 kr. till utstyrseln och till personalens löner under väntetiden; han ville nämligen ej bifalla Falcks plan att man skulle giva sig ut på landsortsturné, medan man väntade. Omsider, den 26 november 1907, gavs premiären. Själv kunde Strindberg, med sin medfödda skygghet för offentligheten, varken då eller senare förmå sig att vara med på en premiär. *Herrarnes rökrum och Damernas foajé i Strindbergs Intima Teater.* Eldad av utsikten att få en egen teater nöjde sig Strindberg ej med att se sina gamla skådespel uppförda. Han började skriva nya, något varifrån han under flera år, sannolikt på grund av missmod över sina ständiga motgångar hos teaterdirektörerna, avhållit sig. Han började skriva ett särskilt slags pjäser, som han kalladeKammarspel, av vilka fyra utkommo 1907 (på Ljus' förlag). De äro korta men dock helaftonsstycken. Namneterinrar ju om kammarmusik. Styckena bära också på musikaliska kompositioners vis opus-tal, och musik förekommer i dem alla; de musikstycken som spelas äro valda med genomtänkt avsikt, de ingripa i viss mån i handlingen. Själva innehållet ter sig däremot, åtminstone vid första anblicken, ganska litet musikaliskt. Det är övervägande disharmoniskt och människoföraktande, ungefär som de enaktare Strindberg skrev vid övergången från 1880- till 1890-talet.

Minst gäller detta om första stycket, *Oväder*. Där sitter huvudpersonen liksom Strindberg själv ensam och blickar tillbaka på ett brutet äktenskap: en ung intagande hustru och ett älskligt barn har han mist. Han sitter i staden, fast han kunde och egentligen även ville vara på landet. Det är tydligen stämningen från Ensam ochTaklagsöl som ännu fortlever. Den ensamme har till granne en konditor, vilken liksom »Syndabocken» är skötsam men ändå aldrig har någon framfärd i livet (samma motiv är behandlat i Blå Boken, stycket Hundsfotten). Den ensamme har till umgänge dels en bror — kanske delvis identisk med Strindbergs bror Axel, vilken för honom hyste varm tillgivenhet och trofast sällskapade med honom på hans ålderdom — samt dels en ung flicka i vilkens behagfullhet han finner glädje utan att begära henne. Han finner, när han tänker tillbaka på sitt äktenskap, att »med tiden bli alla minnen vackra». Men han trivs ej riktigt. Han hoppas på något. Och något kommer. Hustrun, den förlorade, stör hans frid på nytt. Men hon straffas genast; hon svikes av sin nye man, denne rymmer med hennes — och den övergivne mannens — barn. Hon räddar barnet och räddas själv från bedragaren, men först sedan hon gottgjort sitt brott mot den övergivne. Hon har, likt kvinnan i Fadren, misstänkliggjort dennes faderskap. Nu ångrar hon. Så blir hon, fast tecknad med hat och bitterhet, en luftrenare, likt det åskväder som under styckets gång nalkats, mullrat och dragit förbi; hon har ej mer än för en stund lyckatsstöra mannens ro utan lämnar denne i ljusare frid än förut.

Nästa Kammarspel — de anföras här i samma, förmodligen kronologiska, ordning som Strindberg själv givit dem — talar ock om en viss ålderdomens ro, men denna ro är från början till slut ödslighetens. *Brända Tomten* — så beter stycket — erinrar till sitt uppslag om Debet och Kredit från 1892. Här som där kommer en långväga vandrare åter till sitt eget. Denna gång till sitt fädernehem, som han finner nedbränt. Än mer, han finner det avslöjat; alla möjliga gamla brott komma upp i dagen; alla ha hatat varandra i det där kvarteret. Det är närmast sin andra återkomst till Sverge Strindberg på detta sätt vill symbolisera. Men han har gjort bilden levande genom att medtaga vissa drag ur sitt individuella fädernehem; styvmoderns gestalt skymtar; framför allt återkommer här som så ofta motivet att han en gång skyllt ifrån sig ett puts på sin bror men å andra sidan själv ofta fått stryk för andras skull. Man ser att författaren har, som han uttrycker sig, ett »tyvärr utmärkt minne». Detta minne föranleder honom ock att finna hela människosläktet värt att häktas. Men samtidigt hävdar han, liksom han gjorde det i företalet till Fröken Julie och inom kort skulle göra det i sina nya teaterartiklar, att ingen människa är en »karaktär» i den meningen att hon blött har en förhärskande egenskap. Varje människa är en blandning av motsatser, av goda drag och onda.

Detsamma kan knappt sägas om livet. Ty det är rysligt. »Det, är, övermåttan, rysligt». Dock är det även något annat. Det är »upprepning och sammanhang». Därmed har Strindberg i en kort formel givit en mycket långt räckande karakteristik av sitt eget liv, både sitt diktarliv och sitt enskilda.

Brända Tomten är ett realistiskt stycke, liksomOväder. Men dess realism är av en vida mer fantastisk och symbolisk art. Dess föremål, personer, händelser äga mindre betydelse i och genom sig själva än genom de livsupplevelser hos diktarenvilkas levande avbilder de äro. Helt härskar symbolismen, ja romantiken — en sorts mardrömsromantik — i nästa stycke, *Spöksonaten*. Där uppträder en spökförsamling av personer som bedragit varann och i bästa fall även sig själva; här finns t. ex. (liksom i Tschandala) en adelsman med falsk stamtavla. Också upphöra styckets äkta makar att tala med varann, ty de veta att de blott lura varandra. Motiven med den otillräckliga maten — vars upphov här är en kokerska, som nästan uppträder likt ett troll, en häxa — med kölden i rummen, kvinnoslarvet o. s. v. äro ock välkända. Ej underligt att den person som genomskådar allt detta — d. v. s. diktaren — får betyget: frisk men galen, och att en annan (som också han, i detta avseende, företräder Strindberg själv) säges vara född i ett konkursbo. En tredje åter har (liksom Svarta Fanors skald) för vana att ej förlåta, förrän han straffat. De onda straffas också, men de goda få ingen hugnad därav. Slutet för alla styckets olyckliga, goda som onda, varelser blir förintelse, en mild förintelse i Buddhas namn — jämförDrömspelet.

Om detta stycke erinrar ock Spöksonatens fantastiska karaktär. Döde gå där igen, personer uppenbara sig vilka blott ses av söndagsbarn o. s. v. Även i *Pelikanen*, det fjärde kammarspelet, vilket eljes är starkt och fränt realistiskt, förekommer ett liknande fantastiskt motiv, vilket Strindberg för övrigt redan tidigare (såsom i

Advent) nyttjat: möblerna i ett rum där en brottsling bor röra sig plötsligt av sig själva.

Grundtanken i Pelikanen är densamma som iSpöksonaten, blott o försonligare, mer lidelsefullt uttryckt: livet är alltid hemskt, alla människor, utom de unga, äro falska eller missförstådda, och en tung skuld vilar över dem. Samtidigt är också Pelikanen en fortsättning på Inför Döden och slutar liksom delta stycke med mordbrand. I stycket av 1892 anklagar fadern den avvikna modern för att ha hetsat upp döttrarne mot honom. I stycket från 1907 är fadern död — dödpå grund av moderns hets. Men nu kommer hämnden över modern. Barnen, sonen och dottern, finna att hon icke alls varit pelikanen som offrar sitt blod för sina ungar. Det var fadern som var pelikanen — modern var en vampyr. Hon låter dem vanvårdas, ammar dem ej — ett av de värsta brott Strindberg vet — stjäl av hushållspengarne, förför dotterns man, låter dem frysa och framför allt svälta. Detta är naturligtvis det allra värsta brottet, det finns ju få ting som uppröra Strindberg mer än fusk med maten, ovilja att låta hungriga äta sig mätta. Han beskyller alla kvinnor att i detta fall stå i inbördes maskopi, t. o. m. dottern och den goda tjänarinnan, som dock avskyr modern, hålla därvidlag ihop mot sonen. Jämför Fadren, där ock kvinnorna — även tjänarinnan, vilket förvånar mest — hålla ihop mot männen. Strindberg hävdar ock energiskt att hans skildring — fast man ju ser att han bygger eller rättare tror sig bygga på egna iakttagelser — är allmänmänsklig. I alla familjer är det likadant, utbryter han. Också hävdar han att den obarmhärtiga sanningen ej får förtigas, utan att människornas fel skola skonlöst avslöjas och straffas. Men — även de med fullaste rätt avslöjade och straffade kunna med en viss rätt säga sig vara oskyldiga. Därför ljuder ock styckets sammanfattande replik så: »stackars mamma som var så ond, så ond ....»

Kammarspelen skrevos av Strindberg under loppet av ett par månader. Man ser att den stämning de andas blir dystrare och bittrare för varje nytt drama. Sannolikt sammanhängde detta med raseriet över Svarta Fanor och dess återverkan på Strindberg. Denna bok utkom ju våren 1907, och 28 juni samma år omtalasPelikanen som nyss färdig.

Pelikanen vart det drama varmed Intima Teatern 26 november 1907 invigdes. Man kan förstå att det ej slog an; det var ju Strindbergs gamla, genom sin intensitet för vanligt folk obegripliga kvinnohat och människoförakt som allmänheten kände slå emot sig.

Också gick teatern till en början ytterst illa. Tredjedagen var dagskassan 39 kr. Falck ville ej oroa Strindberg med dylika olycksbud, men denne fordrade att få veta allt och vart djupt modfälld, när han fick det. Men han övervann snart missmodet och manade till uthållighet. Kritiken fortfor dock att vara mycket onådig. När teatern i mars gav premiär på Kristina, vilket Strindberg satte högst av sina historiska skådespel, skrev t. ex. d:r Sven Söderman i Stockholms Dagblad: »Även om man vill bortse från den historiska vantolkningen, har stycket ingen litterär bärkraft .... och kvar står för bedömaren endast ett slyngelaktigt, okunnigt och okonstnärligt verk av en både intellektuellt och moraliskt defekt författare». Också Bo Bergman i Dagens Nyheter beklagade teaterns lott att nödgas uppföra Strindbergs senare stycken. *Invigningsföreställningen på Strindbergs Intima Teater.* För att upphjälpa ekonomin anordnade Falck landsortsturnéer utan att dock avbryta föreställningarne i Stockholm. Skådespelarne fingo anstränga sig oerhört. En dag på våren gav sällskapet, delat i två trupper, fyra föreställningar samma dag i Gävle och Sandviken och dagen därpå tvänne i Stockholm.

Emellertid började lyckan någon gång le åt de djärva.Kristina gick inalles 72 gånger, Bandet (med Falck och Anna Flygare som huvudpersonerna) 50 gånger. Ett särskilt uppsving rönte teatern, sedan en del av desstrupp (med Falck och fröken Alexandersson i spetsen) gästat Köpenhamn och där under starkt bifall givitFröken Julie och Paria 19—20 mars 1908. Kort därefter gavs i Stockholm Påsk med Anna Flygare som Eleonora, och den gången måste t. o. m. kritiken kapitulera. Stycket gavs inalles 122 gånger. Fröken Julie uppfördes i Stockholm 131 gånger och Paria 52. Andra framgångar voro Fadren (77 gånger),Dödsdansen I (83) och framför allt Svanevit, som med Fanny Falkner i titelrollen upptogs i november 1908 och gick tillsammans 150 gånger. Andra Strindbergsstycken som teatern under sin treåriga tillvaro för första gången i Sverge eller åtminstone i Stockholm spelade voroKamrater, Den Starkare, Inför Döden ochFörsta Varningen.

Något tantième uppbar icke Strindberg för något stycke; han spelades alltså hela tiden gratis. Han bar dessutom

ekonomiskt ansvar för teatern och hotades därför av ständig ruin. En dag på sommaren 1908 flydde han rentav från sin våning vid Karlavägen, jagad av (den gången ogrundad) fruktan för utmätning.

Hans nära och ständiga beröring med skådespelarne och i synnerhet med direktören var givetvis ej fri från slitningar. Strindberg såg helt naturligt främst på de ideella kraven, Falck måste återigen främst tänka på att hålla företaget i gång. Tvinga mig icke att bli otacksam, yttrade diktaren en gång (sommaren 1909) till denne, citerande sin egen Gustav Vasa. Strindberg saknade ingalunda praktisk blick och organisationsförmåga, men han saknade ej häller skaldisk nyckfullhet. Så hände det att han upphävde redan fattade beslut och förbjöd redan inövade pjäsers uppförande. Hans mödosamt tillkämpade religiositet medförde också besvärligheter; så t. ex. befallde han att repliker i äldre stycken, som han numera fann hedniska, skulle strykas.

Likväl var i grunden förhållandet mellan Strindberg och Intima Teatern länge sällsynt hjärtligt. Direktör Falck visade han en förtrolighet och ett förtroende somhos honom på ålderdomen voro mycket sällsynta. Gärna bjöd han på små gästabud i sitt hem. Skådespelarnes strävanden följde han med levande intresse, lovordade dem gärna och formulerade städse sin kritik på hänsynsfullaste sätt. Naturligt nog var han särskilt älskvärd mot damerna. Han kallade dem stundom i sina brev »Kära», en utmärkelse som från hans sida var mycket sällsynt. Då de lyckats, sände han dem blommor och några varma, finkänsliga rader. Så skrev han t. ex. till Anna Flygare, teaterns främsta och djupaste kraft, medan hon spelade i Påsk: »Varje afton nu känner jag, både hur Ni gläds att ha fått komma upp i ljuset, och hur Ni lider min Eleonoras lidanden. Författaren av sorgespel glömmer ofta att skådespelaren kväll ut, kväll in genomgår timmars kval för honom». Och då han själv fått blommor jämte en hälsning av henne, svarade han: »Tack för de oförtjänta blommorna! Jag är visserligen icke den Ni tror mig vara, men goda ord äga förmågan få en försöka bli den man ville vara». Man förstår inför dylikt mer än väl att skådespelarne, män och kvinnor, dyrkade honom.

På sommaren 1908 hade Strindberg, som han i ett brev skriver, »fått äran teckna sig regissör» för teatern. Han var dock ej egentligen med om att inöva någon annan pjäs än Svanevit. De principer han som regissör ville följa och sina teaterreformatoriska idéer överhuvud har han utvecklat i några kritik- och programskrifter, främst *Memorandum till medlemmarne av Intima Teatern från Regissören* (1908). I anslutning till detta gav han sedan ut små skrifter om Shakespeares *Hamlet* (1908), *Julius Cæsar* (1908) — med ett, sannolikt något väl fantasirikt, tillägg om »teaterkrisen och teatertrasslet» — *Macbeth, Othello, Romeo och Julia, Stormen, Kung Lear, Henrik VIII, En Midsommarnattsdröm* (alla i en volym 1909) samt slutligen *Öppna brev till Intima Teatern* (1909), innehållande dels en redan 1903 på tyska tryckt uppsats, Ur några Förord till Historiska Dramer — hans egna nämligen — dels uppsatser om dramatiskteori och teaterteknik, dels slutligen små nya uppsatser om Shakespearedramer och om Goethes Faust.

De reformatoriska idéer han utvecklade i företalet tillFröken Julie har han i någon mån uppgivit. Han finner dem numera alltför realistiska. Men därmed har han ingalunda släppt sitt krav på naturlighet. Vad han kämpar för är återgång till en ungdomligare, mer osjälviskt hänförd, mer ofördärvad konst. Han finner skådespelaren bäst, när denne spelar så att ingen tänker på spelet. Han varnar för de stora skriken och rörelserna, för allt uppskruvat och uppstyltat. Han underkänner också en del hävdvunna teaterregler, såsom att man aldrig får vända ryggen åt åskådarne, eller att före ridåfallet i sista akten alla medspelande skola uppradas framme vid rampen.

Hans egna huvudregler äro enkla nog. Den första är att skådespelaren skall tänka sig in i sin roll — dock ej studera och grubbla för mycket men väl leva sig in i den, så att han är rollen under spelet. Icke ens den minsta roll, såsom t. ex. en anmälarroll, får vårdslösas. Dock vill han på intet sätt binda den spelandes personliga, naturliga frihet. Han anser att författaren t. o. m. bör överse med drag i spelet som stå i rak strid med hans egna avsikter, blott spelet i sin helhet är gott.

Den andra regeln gäller samspelet. Man skall läsa och tänka igenom ej blott ens egen roll utan hela stycket. Strindberg klandrar skarpt sättet, att den ene uppträdande avundsjukt söker »spela ihjäl» den andre, söker att med för åskådarne omärkliga medel bringa honom ur stämning. Å andra sidan skildrar han erkänsamt hur särskilt damerna vid Intima Teatern hjälpa varandra med klädsel och dylikt — de ha ju ej råd att hålla kammarjungfrur

— och utan knot spela huvudroller ena dagen och stumma roller (folk) den andra. Det går genom dessa skrifter en anda av godhet, som endast — men då kännbart — avbrytes, när Strindberg indirekt anfaller någon misshaglig skådespelare på en annan teater än hans egen.

Den tredje regeln förvånar det kanske en och annanatt höra från den store omstörtarens mun, men i själva verket är den typiskt Strindbergsk. Den heter ordning. Ordning i bästa mening, d. v. s. noggrant aktgivande på sig själv och herravälde över både kropp och själ vid spelet. Ordning skall det ock, ja framför allt, vara med språket. Det är märkligt att Strindberg, som även språkligt varit en så genomgripande revolutionär, finner vårdat språk vara en huvudfordran för en god teater. Han varnar för att uttala för fort, för att hoppa över konsonanter (»fort» får ej uttalas »fott»), för att använda talspråksformer i otid: »Vi säga således skall (icke ska), är (icke e), var (icke va) o. s. v. dock med urskiljning».

Strindberg var bestämt emot skilda priser för bättre och sämre teaterplatser. På Intima Teatern kostade alla platser lika mycket, ehuru de ju oundvikligen måste bli dyrare än en verkligt folklig teater krävde.

I samband med sitt teaterreformatoriska författarskap vart Strindberg dramatisk kritiker. Han fördjupade sig nu mer än någonsin i den diktare som för honom var och blev dramatikern framför alla andra, Shakespeare. Han beundrade honom nu liksom förut med kritik men med en kritik som inriktade uppmärksamheten på det verkligt värderika, och som alltså ökade kritikerns beundran. Han åberopar honom som mönster för sin egen metod att i dramerna blanda samman höga och låga scener, personager, repliker. Han hävdar med iver att Shakespeare var kristen, därvid som bevis anförande repliker vilka troligen snarare uttrycka Shakespeare-tidens härskande mening än Shakespeares egen. Med lika stor iver drager han fram de elakheter Shakespeare säger om kvinnorna. Ibland har han glädjen att tro sig kunna tolka honom med hjälp av Svedenborg.

Ifråga om en annan dramatikens mästare, Goethe, den åldrige Goethe som skrev Faust, har han den ännu högre glädjen att veta Svedenborgs inverkan vara faktisk. Därför kallar han ock Faust mänsklighetens största dikt. (Viktor Rydbergs frejdade översättning finner han, trogen sitt hat mot Rydberg, underhaltig).Hos en modern diktare tror han sig ock skönja Svedenborgs anda om ock ej hans påverkan, nämligen hos Maeterlinck, Maeterlinck före Monna Vanna. Men för den moderna repertoaren glömmer han ej den klassiska, ehuru man här vid Strindbergs livs slut återfinner den tvåsidiga uppfattning av Antiken och klassicismen som går igen i det mesta av vad han därom tänkt och skrivit: klassicismen är en död kultur, således å ena sidan något dött, som lätt kan binda det levande, men å andra sidan dock en kultur, alltså ett stöd för det levande. Man finner icke klassikerna roliga, säger han, men de utgöra ett välgörande studium.

Trots alla besvikelser var, det ser man, Intima Teatern, särskilt under året 1908—09, för Strindberg en källa till lycka. Den var även i yttre mening av en viss fördel för honom. Man ser att den eggade andra teatrar till att mer än förut erinra sig hans existens. Ranft som 1906 givit ett par äldre dramer, började nu (1907) också upptaga hans ospelade senare (särskilt Kronbruden ochEtt Drömspel). Dramatiska Teatern invigde (under Knut Michaelssons ledning) sitt nya praktfulla hus den 19 februari 1908 med versupplagan av Mäster Olof.

För övrigt rönte Strindberg visst icke överallt samma fientlighet som i Stockholm, sin hemstad. I landsorten såg man hans stycken gärna. Han hade nu också glädjen att se sin dotter Greta spela huvudroller i dramer av honom som där gåvos. Hon spelade också på Svenska Teatern i Hälsingfors, vilken på denna tid vida mer än Sverges teatrar synes ha intresserat sig för Strindberg.

Den 10 juli 1908 hade Strindberg helt plötsligt — han var ju rädd för utmätning — lämnat sin bostad vid Karlavägen och uppenbarat sig i fröken Fanny Falkners familj vilken bodde Drottninggatan 85 (hörnhuset till Tegnérgatan). Han slog sig ned i en liten våning på tre rum (utan kök) fyra trappor upp (med hiss). Våningen var ljus och hade inga grannar. När Strindberg kom dit hade han blott en resfilt och en kappsäck i handen.Sedan hämtade han dit ett par koffertar med böcker, fotografier o. dyl. Sina övriga möbler lämnade han bort på förvaring och skaffade sig i stället nya. Strindberg hade levt för länge på pensionat eller på flackande fot för att äga några gamla möbler med minnen. Han brydde sig föga om huruvida hans möbler voro stilfulla eller ej men kunde finna glädje i ganska enkla rumsprydnader.

När han kom till sin nya bostad var han ganska illa medfaren, dels av vanvård — han hade på två månader åtta gånger bytt jungfru — dels av en idé vilken nu som på 8o-talet flugit i honom att han skulle leva strängt försakande; han hade svält sig själv. På det nya stället fick han emellertid en trotjänarinna, Mina, vilken var fåordig och rörde sig tyst, skötte sina sysslor ordentligt och var honom tillgiven utan bråk — med andra ord en idealtjänarinna för Strindberg. Han fick ock god mat av fru Falkner och lade snart bort den skadliga försakelsen. För den omtanke han rönte var han mycket tacksam, ehuru hans gamla misstrogenhet och kinkighet, särskilt på mat, ej voro borta. Han kallade maten än »gudamat», än »eskimåmat», än »svinmat». Sitt kaffe lagade han principiellt själv — det lär också ha smakat avskyvärt. Ibland var han övertygad att man slarvat bort saker för honom, men kunde man visa klara papper på motsatsen, blev han ledsen att han förgått sig.

Mot Fanny Falkners små systrar var han rörande god. Han gick ut och gick med dem, köpte gotter åt dem, lagade att de på sommaren fingo komma ut till hans bror Olle, som var trädgårdsmästare på Löfsta, köpte själv biljetter åt dem och brevväxlade med dem, sedan de kommit fram. Också mot de fattiga var han oföränderligt hjälpsam. Han hade sina fasta »kunder» vilka alltid fingo hjälp, och när en gång en behövande tidningsman bad honom om ett lån, skänkte han denne 200 kr., som han ej ville hava igen. »Sådant här är bara ett nöje», skrev han, »då man kan, helst för mig som besvärat människor nästan hela mitt liv».

Under denna tid upplevde han med Fanny Falknersin sista stora kärlek. Han tänkte gifta sig för fjärde gången och fick henne att säga ja. Men när hon tänkte närmare efter, fann hon saken omöjlig. Strindberg sörjde men fogade sig: han anade kanske, fast ej säkert, att detta äktenskap blott skulle fogat en ny tragedi till de föregående. *Fanny Falkner i »Svanevit».* Kärleken till Fanny Falkner bidrog säkert till den i jämförelse med föregående år, avgjort ljusa stämning som präglade Strindbergs verk under 1908.

År 1910 flyttade familjen Falkner bort från huset, och han vart mera ensam. Men så människoskygg som under åren efter tredje äktenskapets upplösning var han icke på ålderdomen.

*

XXXIX.

DEN AVSLUTANDE DRAMATIKERN.

Den i och med Strindbergsteaterns startande nyväckta ivern att skriva dramer fortlevde alltjämt hos Strindberg; den fortlevde så länge som han överhuvud diktade, och den nöjde sig ej med att fylla hans egen teaters behov utan alstrade fler dramer än denna mäktade uppföra. Men nu var det icke längre, såsom under året 1907 bitterheten och vreden som inspirerade honom. I hans sista dramer, hans sista diktverk härskar frid.

I hans Kammarspel brottades frid och ofrid, romantik och verklighetsskildring. Liksom friden har nu även romantiken definitivt segrat i hans själ och i hans diktning. Det första av de dramer han nu skrev, *Abu Casems Tofflor*, var ett rent sagospel, ett barnspel liksom Lycko-Per. Han skrev det också för ett barn, sin yngsta dotter, lilla Anne-Marie; hon skulle få det till födelsedagsgåva. Stycket tillkom också tydligen på våren 1908 och utgavs samma år hos Bonnier. Det erbjöds förgäves åt Dramatiska Teatern och kom, tack vare Strindberg själv, aldrig att spelas å Intima Teatern, ehuru det två gånger inövats och uppsatts. Det vart Karin Swanström-turnén som först uppförde det (i Gävle 28 december 1908).

Stycket är skrivet på vers, på fritt rytmiserad och rimmad vers (»oräknade jamber»), vilket versmått ju sedan gammalt bäst passade Strindberg. Av dess tre innehållsmotiv äro två hämtade från Tusen och en natt: dels motivet med det där föremålet som man förgäves sökte bli av med, och som jämt kom igen och gjorde förtret (det är sannolikt »Den döde puckelryggige på resor» som varit förebilden för Abu Casems odrägliga tofflor); dels

motivet med gossen som lekte domare och så kom ett invecklat brott på spåret. Det tredje ärhämtat ur en fransk saga: flickan som hatade männen och ej kunde tro på deras redlighet, men som den älskande prinsen till sist lyckades omvända. Dock äro motiven starkt Strindbergiserade. Genomgående är framför allt tanken att människorna äro bättre än de synas. »Jag hatar intet levande men väl jag fruktar» .... så lyder hans ålderdoms vittnesbörd om människorna. Vidare upprepar han sin gamla maning från barnsagan i Fagervik och Skamsund att även ett oförskylt lidande bör man bära med lugn — att klaga hjälper ej, blott förnedrar. Typisk för den senare Strindberg är tanken på en demonisk, ej mänsklig makt, bildligt framställd i apan, vilken ställer till ont utan människornas vilja. Dock får även styckets högste person, kalifen, en varning, därför att han med ett skämt lockar en man i frestelse och därmed ställer till ont.

Om den nye eller rättare gamle politikern Strindberg, som åter börjar skaffa sig luft efter Blå Bokens predikan om undergivenhet, vittnar ordet: »jag tjäna kan men ej betjäna». Ett minne från hans egen barndom är det väl, när han skildrar en ruinerad köpmans son som ansågs förfallen och blott duglig att slå dank men så avslöjar sig som sällsport klok och ädel.

Andan i stycket är förvånande lik Lycko-Pers. Liksom där, så sjunger Strindberg här, efter tre sönderslitna och sönderslitande äktenskap, kärlekens, den osjälviskt hängivna kärlekens lov; man märker blott den skillnaden att Strindberg nu är mer ivrig taga mannen i försvar mot beskyllningen för själviskhet. Så märker man naturligtvis också att ungdomsdramats kvickhet och munterhet försvunnit med ungdomen.

Bara sago- och barnspel kunde ju Strindberg icke skriva. Men för rena verklighetsdramer hade han icke längre någon smak. I stället återvände han till ett diktområde där han många gånger förut funnit hugnad både för sin fantasi och för sin lust efter verklighet (eller illusion av verklighet): svenska historien. Han återvände till den tid, den brytningstid varifrån han en gång hämtatingivelsen till sin ungdoms stora drama, Mäster Olof, och senare till sin mannaålders kanske mäktigaste verk,Gustav Vasa: brytningstiden mellan Medeltid och Reformationstid. Han skrev *Siste Riddaren* om Sten Sture den yngre och *Riksföreståndaren* om Gustav Vasa som ung. Båda dramerna utkommo hos Björck & Börjesson, det förra i februari 1908, det senare i januari 1909, och båda spelades på Dramatiska Teatern, det senare dock först 1911.

Med Siste Riddaren och Riksföreståndaren hade Strindberg velat utfylla sin Gustav Vasa till en historisk trilogi (d. v. s. ett i tre vanliga dramer uppdelat stordrama) efter grekiskt mönster. Märkligt är att han ej i denna tre-drams-grupp funnit plats för sin ungdoms storverk, Mäster Olof. Men detta skrevs ju före Inferno, före krisen och omvändelsen.

Emellertid, även Gustav Vasa är lika olik de båda senare dramerna som dessa sinsemellan äro lika. Gustav, vilken är trilogins hjälte — ty Siste Riddaren, Sten Sture den yngre, är närmast skildrad som en motsättning, en bakgrund till Gustav — är från början till slut densamme i de båda ålderdomsdramerna. IGustav Vasa däremot har han dels en avgjort annan karaktär, dels utvecklar han sig i detta drama och där ensamt; men egendomligt nog är det icke i början utan i slutet av Gustav Vasa vi återfinna kungen i någon mån lik den Gustav vi få skåda i Riksföreståndaren, som dock behandlar en tidigare del av hans liv än sagda drama. Detta beror därpå att det i grunden är sin egen och ej kungens utveckling Strindberg skildrar, o,ch han själv var, när Gustav Vasa skrevs, yngre och mer kämpande än då Riksföreståndaren diktades.

Siste Riddaren skall skildra Sten Sture som den rättrådige, fine, hjärtegode statsmannen vilken dukar under just på grund av sin ädelhet. Gustav Eriksson åter skall företräda den hänsynslösa och oskrädda, omilda kraft som ensam i denna värld kan föra en god sak till seger. Det ligger i denna motställning ett självförsvar fördiktaren. Strindberg har, vill han säga, velat vara en Sten Sture men nödgats bliva en Gustav Vasa. Därför finns det i själva verket ingen verklig motsättning mellan de två. Även Gustav är ädel från hjässan till fotabjället. Överhuvud röjer Strindberg nu en utpräglad motvilja att skildra någon person som egentligt elak. Sonen till Engelbrekts mördare är den ädlaste man som kan tänkas. Kristina Gyllenstjerna och Anna Bjelke gå alldeles fria från författarens kvinnohat. Metta Dyre, Sten Stures styvmoder, är väl ej helt god — hur kunde Strindberg låta en styvmoder vara det? — men även hon vittnar: »jag måste fram och göra mänskor ont, fastän jag icke vill det». I första akten gör

nästan var och en av de uppträdande svenskarne ett storverk. I sista akten uppgiver ej slottsfogden Stockholms slott, utan man tager nycklarne ifrån honom. Gamle Trolle manar till försoning, ehuru danskvän. Endast Gustav Trolle, hans son, ärkebiskopen, är verkligen elak så det känns, men så blir han ocksa omvänd i Riksföreståndaren. *Gerda Lundeqvist som Kristina i »Siste Riddaren».*I Gustav Trolles gestalt återfinnes för övrigt en reflex från Näktergalen i Wittenberg: han företräder det hedniska, fördärvade Roma; mot detta, mot dess bannlvsningsbud reser sig här, i stället för Luther själv, dennes i styckets slut skymtande lärjunge, Olaus Petri. Ävenledes en reflex av något som varit men därjämte ett förebud om vad som skall komma är det, när Stures politiska lösen säges vara: med folket, mot herrarne!

Fastän stycket är försonligt och blitt, är det ingalunda spakt och entonigt. Första akten är en av de starkaste bland de många starka första akter som Strindberg gjort. Om stycket för övrigt röjer en viss entonighet mitt i alla de livfullt växlande scenerna, så sammanhänger detta med dess grundidé. Det vill nämligen först och sist åskådliggöra ett och samma problem, ett som denna tid mer än några andra fyllde Strindbergs själ: det godas, det skuldlösa godas lidande, ett oundvikligt lidande, därför att ej världen tål det goda. Vill man i dikten skildra detta, måste dikten tydligen bli lika entonig som verkligheten i detta fall är. Dock har ej Strindberg hjärta att låta lidandets entonighet alltigenom råda och skärpas ända till slutet; ty allra sist låter han en stark stråle av hopp bryta fram, vilken han enligt både historiens och diktens krav bort låta vänta till nästa drama.

I detta drama, Riksföreståndaren, där Strindberg liksom i Till Damaskus II låter nästföregående styckes scenerier i omvänd ordning återkomma, härskar försonligheten och människokärleken ännu oinskränktare än i Siste Riddaren. Gustavs kraftord — man ser även här att omvändelsen ingalunda minskat, tvärtom förstärkt Strindbergs förkärlek för ett osminkat språk — dölja ej alls hans upphöjda ädelhet, särskilt yppad i hans förhållande till unge Sture, Stens son. Han är djupt och uppriktigt religiös samt (liksom redan i förra dramat) en trogen och fordringslöst olycklig älskare. Kvinnohatet, som ännu lågade så starkt i Pelikanen, är överhuvud med ett slag alldeles borta ur Strindbergs diktning. Kärleken försvaras, även då den är svårast attförstå, och styckets kvinnor (fast visserligen ännu mer dess barn) äro ljuvt ädla. T. o. m. Märta Dyre blir här helt återupprättad; icke underligt, ty som den ofrivilliga skadegörelsens förkroppsling företrädde hon redan i förra dramat diktaren själv. Biskop Brask är med och blir påfallande vänligt-hedersamt behandlad. Ja även den ende verkligt onde av Siste Riddarens personer, Gustav Trolle, visar sig här vara något av en god människa, ty han pinas av samvetet i dess skarpaste eller åtminstone mest dikteriska form: maran.

Märkligt är att Strindberg uttryckligen inskränker den danskfientliga tendens som det historiska ämnet fört med sig och, nu liksom i sin ungdom, bekänner sig som skandinav. Å andra sidan framskymtar en viss motvilja mot Gustavs och Sverges räddare, lybeckarne. »Gör mig icke otacksam!» säger Gustav till deras representant, liksom han, genom Olaus Petri, sade det i Gustav Vasa.

Riksföreståndaren är ästetiskt sett ej stämt i sin diktares högsta tongångar. Dock innehåller stycket verksamma scener såsom den i Uppsala domkyrka, där Gustav hotas med sin mors och sina systrars död, i fall han ej inställer ett börjat angrepp. Detta är en konflikt jämförlig med den som utgör höjdpunkten i IbsensBrand, där huvudpersonen ställes i valet mellan att svika sitt kall eller offra son och maka. Hos Strindberg tycks spänningen bli billigt löst genom ett knappast naturligt omslag, tydligen ett ingripande av försynen. Men endast för tillfället går det så. Det konstnärliga samvetet blir till sist starkare än den omvändes trosiver. Gustav segrar, men hans anhöriga falla. På detta sätt blir slutet en gripande blandning av seger och sorg; omSiste Riddaren lär att lyckan kan gro bakom den djupaste förtvivlan, visar Riksföreståndaren hur dyrt även den som lyckligast kämpat för ett stort mål får köpa sin seger.

Samma år som Riksföreståndaren (1909)utkom i mars ett nytt drama, *Bjälbo-Jarlen*, som alltså skrevs strax efter de båda andra svensk-historiska. Det*Tore Svennberg som Ivar Blå i »Bjälbo-Jårlen».* uppfördes å Svenska Teatern men slog icke särskilt an, om det än icke gjorde direkt fiasko. Det gör ock ett ännu mer dämpat intryck än närmast föregående drama, därigenom att handlingen upplöser sig i en mängd samtal mellan bipersoner och endast långsamt skrider framåt utan spännande händelser. Men huvudpersonen, såsom Strindberg fattar den,

företräder en både allmänmänsklig och för diktaren individuell erfarenhet: hur det känns för en väldig man att undanskjutas på ålderdomen. Birger vill ännu på ålderdomen veta allt, styra allt, härska över allt. Men han blir kännbart påmind om människokraftens begränsning. Hans ränker vända sig mot honom själv, hans planer förintas. Han har dock kraft och ädelmod kvar att frivilligt vika för den värdigaste och gå bort

i ensamheten; i stället får han förvissning att det verk han gjort skall leva.

Är stämningen i detta drama mer dämpad än i de båda närmast föregående, så är den däremot mindre blid mot människorna. Här finnas flera utbrott av människoförakt. Men inga av människohat. Slutintrycket blir att människorna icke egentligen äro onda och stundom ädlare än man tror. Den kvinnovänlighet, att icke säga kvinnokärlek, som frambröt i Sture-Vasa-dramerna saknas visserligen här, men ej heller den har förbytts i hat.

Alla dessa tre dramer ha mer eller mindre byggts påNya Svenska Öden. Siste Riddaren upptager motivet från Kungshamns Gisslan — Sturens fåfänga godhet — och utvidgar, förstärker det. IRiksföreståndaren återkommer tvisten mellan Gustav Vasa och biskop Brask i Räfst- och Rättarting, fast nu biskopen behandlas vida hänsynsfullare. Jämför man dramatBjälbo-Jarlen med berättelsen av samma namn, finner man först att jarlen, dramatiskt sett, skjutits tillbaka dels för Magnus, dels — ett demokratiskt drag — för enkle män ur folket. Vidare att scenerna äro mindre bjärt-livfulla och mer sorgmodigt tunga. Slutligen att jarlen visserligen är halvt hedning och halvt kristen som förut, men att Strindberg nu skänker en mer övervägande sympati åt hans personlighets kristna hälft.

I dramat liksom i berättelsen har Strindberg återupptagit motivet från Högre ändamål i sina gamlaSvenska Öden och Äventyr: prästen som på kyrkans bud slitits bort från maka och barn; han har nu hunnit bli nära nog vansinnig av smärta. Men nu kommer ock försoningen — med mindre har ej Strindberg kunnat släppa motivet. Efter ändlösa år av lidande får mannen, gammal vorden, igen de sina genom Magnus Ladulås' förbön hos påven. Säkerligen har Strindberg som omvänd ångrat sin ungdoms skarpa angrepp mot kyrkan; hela dramat är mycket kyrkovänligt. Men nog ser man att ej detta var djupaste skälet till hans nödtvång att förena de skilda makarne utan ett mänskligare. Nämligenhans längtan efter det eller kanske rättare den längesedan mistade som Strindberg i så många år och böcker smädat, men som dock för honom varit och nu åter ter sig såsom livets högsta lycka. Samma längtan ligger väl ock bakom Birger Jarls utbrott vid tanken på hans första hustru: »Förbannad vare den stund, då jag blev ditt minne otrogen!» *Nils Ahrén som Birger Jarl i »Bjälbo-Jarlen».* Siste Riddaren rönte större välvilja av kritiken än denna på länge låtit komma Strindberg till del. Dock prisade Stockholmskritikerna egentligen blott första akten men voro eljes övervägande sura. Riksföreståndarenmottogs onådigt, Bjälbo-Jarlen däremot något vänligare.

Jämsides med det historiska diktarintresset kvarlevde hos Strindberg alltjämt det romantiska. Ty romantik, ehuru visserligen livsromantik tonar från första raden till den sista genom det kammarspel han skrev i början av 1909, hans sista. Det utgavs samma år på Ljus' förlag och spelades första gången av det sällskap hans dotter Greta tillhörde under sin landsortsturné.

Det hette först *Svarta Handsken* och sedan Jul. Därmed anknyter det sig till Påsk, vilket det liknar i stämningen: en stämning av hälg som kommer med himmelsk nåd och jordisk tröst efter olycka, synd, tvivel. Den blida hälgstämningen framlyser särskilt starkt genom motsättningen med ett tidigare diktalster, »sagan» om Pintorpafruns Julafton. Liksom denna handlar dramat om hur en elak men ej ond kvinna eller rättare maka straffas och blir god. Men hur mycket mildare, hur mycket mer poetiskt skildras hon ej nu! Nu skildrar och ser Strindberg kvinnan endast i kärlekens ljus, ty nu ser han henne i minnets ljus. Stycket har samma stämning och delvis form som Abu Casems Tofflor. Även Svarta Handsken är delvis skriven på »oräknade jamber»; även här driva övernaturliga makter sin lek med människorna, men makterna ha blivit högre, och deras lek har fått en god mening: apan har blivit till en tomte, och vid dennes sida står Julens Ängel. I båda styckena finns en person, en gammal, god man, som får mottaga allas förtroenden och söker ställa allt snedvridet till rätta. Gemensamt för detta drama och för alla andra från denna tid är förkunnandet av det oskyldiga lidandets ofrånkomlighet och av en övernaturlig godhets styrande hand bakom både det skuldlösa och det förtjänta lidandet.

Dramat spelas i ett storstadshus. Strindberg har fått in romantik i storstadshuset, de många, okända, skymtande människoödenas romantik och dessutom det moderna, i sin verkan underbara maskineriets romantik, antydd redani dikten Gatubilder, stycket III. Den hjärtformiga glasruta som omtalas i stycket fanns i Strindbergs egen våning. Men därjämte skymta, naturligt nog i detta av minne fyllda drama, bilder från fria landet, från Skärgården, från sommarnatur. Slutligen rör sig stycket med och kring de tre ting som mest av alla väckte både godheten och poesin hos Strindberg: barn, blommor, musik. Dess ena huvudmotiv är ett barn som borttages för en dag från dess vackra, stolta moder till straff för hennes hårdhet. Men väl för första gången hos Strindberg straffas en gift kvinna icke för någon hårdhet mot sin man utan för något annat. I detta fall för hårdhet mot sin tjänsteflicka. Motivet låg i och för sig naturligt till för Strindberg, men det är ingen tillfällighet att det framkommer just nu, och att det sammanknippas med ett anfall mot rikedomen. Den unga fruns olycka är att hon »har det för bra! Ingenting att göra .... enda bekymret är att göra av med pengarna». Strindberg har återigen blivit underklassens taleman.

Styckets andra huvudmotiv känns lätt igen: Högst upp i det höga huset bor en gammal man, »konservatorn» (titeln är känd från Silverträsket och Taklagsöl), ensam, ty han har mist sina kära, och grubblande över naturens gåtor, vilkas ledande lagar han tror sig ha funnit, och sökande dess djupaste hemlighet: alltets innersta enhet. Så får han lära att allt vad han sökt är fåfänglighet. Det är ej lagar men en stiftare som finns bakom alltet, och dess innersta väsen är ej ett utan två — i sin högsta form man och kvinna. Och detta budskap är ljuvligt nog att låta den gamle med sitt skövlade livsverk framför sig och med ensamheten kring sig gå hädan i frid och ljus.

Man ser att Strindbergs diktning mer och mer klingar ut i en avskedsstämning. Han fann också själv att det var tid säga diktningen och teaterpubliken ett slutgiltigt farväl. Detta skedde i dramat *Stora Landsvägen*, vilket utkom hösten 1909 hos Bonnier och första gången spelades 19 februari 1910 å Intima Teatern.Styckets form är den som Strindberg alltid helst valde för sina självbiografiska dramer: Lycko-Per, Himmelrikets Nycklar, Till Damaskas I—III, Ett Drömspel. Närmast erinrar den om Himmelrikets Nycklar, bland annat genom trötthetsstämningen, vilken dock i viss mån viker i de satiriska partierna och alldeles viker i de stora monologer där diktaren talar direkt. Ty dessa präglas av en allvarsstor och hög lyrik, dels natur-, dels själslyrik men alltid alplyrik. Borta är också allt matt och trött i scenen med barnet; det förekommer nämligen en sådan, ty ännu här lever förtvivlan över skilsmässan från barnen kvar. Barnet skildras som skapelsens krona, enheten av man och kvinna — av samme Strindberg som en gång anklagat kvinnan, därför att hon blott var ett större barn. Blid mot kvinnan är han dock egentligen ej i avskedsdramat. Men bitterheten har i alla fall bleknat.

Överhuvud är tröttheten ej så ödslig nu som i Himmelrikets Nycklar; det är på livet diktaren nu tröttnat men ej på idealen, vilket var värre. Också i sin blandning av vers (»oräknade jamber») och prosa erinrar stycket om nämnda 90-talsdrama. Däremot söker det ej liksom detta röra sig med sagospelsfigurer; dess personer äro idel typer för de olika former av mänsklighet som dess diktare mött och minns. Egendomligt för dess replikbehandling är att de olika personerna ofta låta sina yttranden omedelbart fortsätta varandra, så att samma mening löper genom flera repliker, innan det sättes punkt. Strindberg låter dock i regeln varje replik utgöra icke blott en fortsättning av den föregående utan också en motsättning därtill. Men nog visar metoden att diktaren helst vill tala själv. Också äro flera av personerna, här som i Till Damaskus, personifikationer av hans egna lynnesdrag och upplevelser, samtidigt som han företrädesvis och utan nämnvärd förklädnad uppträder i en av dramats gestalter, Jägarn — ty en strövare, en förföljare, en dräpare till och med har han ju städse varit.

I ett avskedsdrama som detta har naturligtvisStrindberg med särskild intensitet tänkt tillbaka på sitt gångna liv. Följden därav framträder i den ökade bitterhet som detta drama, jämfört med de närmast föregående, röjer. Väl förnekar han alltjämt att han hatar människorna. Han älskar dem »tvärtom för mycket, därför fruktar jag dem ock». Man fruktar ju det okända, och visserligen kan man möjligen bli bekant med en medmänniska, anser han, men aldrig lära känna henne. Därför betraktar han den fotografering (d. v. s. verklighetsskildring) han en gång idkade som förfelad. Därför har han ock fått sota för sitt medfödda begär att tro på allt vad folk sagt honom och för sin ungdoms önskan att tala väl om människorna; han har måst taga tillbaka allt det vackra han tänkt och

talat. Människorna ömka skurkar som tack vare sin skurkaktighet råkat i olycka — men honom själv, som icke varit skurk och dock förföljts av olyckan, ha de icke ansett värd ömkan.

Man ser snart att stycket rör sig i Blå Bokens atmosfär, från vilken de andra dramer han nyss skrivit voro så påfallande fria. Därför upprepas ock, lika fränt och fult som någonsin, anfallet mot Geijerstam och mot dennes hustru och barn. Därför angripes ånyo darwinismen och dess »Smutsgud». Därför återkommer även här olusten mot Sverge, en olust närmast född av den orättvisa han känner hemlandet ha gjort honom själv och av en tydlig avund mot, som han trodde, lyckligare medtävlare såsom Heidenstam; han känner sig ånyo genomgå de sorger han en gång som ung tolkade i Gillets Hemlighet. Men den där olusten är ej blott personlig bitterhet; den pekar ej blott bakåt. Den är ett nytt vittnesbörd om att Blå Böckernas förkunnare av undergivenhetens plikt håller på att åter bliva samhällskritiker. Därför äro ock bokens scener i så stor utsträckning satiriska.

En karakteristisk enskildhet är att en av styckets mest sympatiska gestalter framställes som japan. Strindbergs gamla lust för Österns kultur och språk hade på ålderdomen i någon mån återvaknat. Den har nu fått en religiös färg. Österns lära om den enskildes plikt attunderordna sig det hela har gripit Strindberg. Den brottning med Gud Strindberg antytt i Mäster Olof (Biskop Brasks slutord i versdramat) och skildrat iLegender är slut. Han har »släppt striden besegrad av hans allmakts godhet». Den stolte har blivit ödmjuk. Han erkänner sig, liksom den stolta, straffade kvinnan i Svarta Handsken, ha lidit livets bittraste sorg: att ej kunna vara den man ville. Men ännu i djupet av sin hårt vunna ödmjukhet är han stoltare än någon annan. Han säger nämligen att av denna smärtornas smärta har han bland alla människor lidit mest. —

Stora Landsvägen rönte ett förvånande vänligt mottagande. Endast Per Hallström uppehöll sig enbart vid anfallet på Geijerstam. Själve Sven Söderman skrev i Stockholms Dagblad: »Det är icke blott ett poetiskt verk av ofta högsta kraft .... Det verkligt tragiska i Strindbergs karaktär framträder här mer uppenbart än någonsin». I Göteborgs Handelstidning skrev Quidam Quidamsson: »Med Stora Landsvägen har Strindberg kommit allt tal om avmattning på skam». Särskilt energiskt sade Anders Österling ifrån:

Vid bedömandet av Strindbergs senare produktion har man på sina håll funnit lämpligt anlägga en viss driftjargon, och det har därvid visat sig vilka kvicka karlar Sverge trots allt besitter. Kunde denna rangskapelse lära en och annan hålla sig mera allvarlig inför en man som Strindberg, har den kanske haft en viss betydelse vid sidan av sin verkliga — som kungsgåva till vår stora litteratur.

*

Det var vid fyllda 60 år Strindberg skrev sin dikteriska slutuppgörelse. Hans sextio-årsdag, 22 januari 1909, hade ju ej kunnat förbigås av allmänheten och pressen, men icke hade den firats med någon vidare värme, därtill låg Svarta Fanor — liksom vid 50-årsdagenInferno — för nära. Man gav emellertid Strindbergsstycken på teatrarne: Svenska Teatern Gustav Vasa, Dramatiska Teatern premiär på Siste Riddaren, Östermalms-Teatern Lycko-Per. Tidningarnehöllo hyllningsartiklar, både i Sverge och i Norge. Hemlandets pressutalanden voro dock något blandade.

I den tidning, vilken alltjämt ansågs som den förnämsta kulturtidningen, Svenska Dagbladet, skrev docenten Fredrik Böök en av de suraste hyllningsartiklar som väl någonsin skrivits. Han förklarade att »ingen människa haft så lätt att byta mening» som Strindberg, att denne aldrig blivit en intellektuell personlighet, en andlig enhet, att han är en stor poet och ingenting annat än poet, att hans bästa verk nå den stora konstens plan men ej äga »den upphöjdhet och sublima storhet som äro beskärda de högst mänskliga livsyttringarne». När hr Böök vidare kallar Strindberg den store naturalisten i svensk litteratur och underkänner honom som dramatiker men prisar hans (mer eller mindre grovkorniga) romaner, giver han ett typiskt uttryck åt den litterära uppfattning som anser det svenska lynnet bäst komma fram i kvickheter om svin o. dyl. Liknande synpunkter uttalade också, fast icke med höger- utan med radikal partimotivering, hr Hinke Bergegren å ett föredrag i Folkets Hus.

En delvis liknande, ganska allmän radikal uppfattning formulerade Branting, i Social-Demokraten, på följande sätt: »För den unge Strindberg, banbrytaren, väckaren all hyllning och beundran. För diktaren i mognare

mannaålder .... en rangplats i Europas vittra Areopag. Men åt Svarta Fanors och Blå Böckernas Strindberg, som omvänts i Infernos skuggor till tron på mystikens kranka och tomma evangelium — en önskan av hjärtat att han åter måtte bli sig själv». Andra kulturbärare som fortsatte 80-talets traditioner yttrade sig i samma riktning.

Men dessa röster voro dock ej de enda. Varmt erkännande uttalanden gåvos av t. ex. August Lindberg och Richard Bergh, och professor Adolf Noreen yttrade att Strindberg vore »i denna stund den som skriver svenska bäst». Men framför allt började det nu ordentligt synas att det i Sverge uppväxt ett nytt släktled och en ny läsekrets som såg på Strindberg med andra ögon än hans jämnåriga. Av den rad uttalanden somSocial-Demokraten offentliggjorde framgick klart vilken beundran såväl de yngre socialistiske akademikerna som framför allt arbetarne ägnade Strindberg. Denna beundran fick ett lika varmt som spontant uttryck på festdagens kväll. Socialdemokratiska ungdomsklubbarne i Stockholm, vilka (liksom de ungsocialistiska) anordnat en Strindbergsfäst i Folkets Hus, fingo vid fästens slut ingivelsen att hylla diktaren personligen. De drogo, med amanuensen Erik Lundström i spetsen, till Strindbergs bostad, där de tackade honom med sång och leverop. Strindberg visade sig ej. Men det var nog, bland annat, denna hedersbevisning som förestavade hans hälsning till Social-Demokraten: »Mitt tack för Eder hyllning, småfolkets talemän, bland vilka jag aldrig kan upphöra att räkna mig, emedan jag är Tjänstekvinnans son». Detta var det första av honom i eget namn givna offentliga vittnesbördet att Strindberg ej längre var Blå Böckernas undergivenhetspredikant utan åter underklassens samhällsupproriske förkämpe Dock hade redan 2 oktober 1908 en författare i Dagens Nyheter, som fått vara med om En afton hos August Strindberg, berättat att diktaren med intresse hört den röda ungdomens idéer skildras men däremot om den officiella socialdemokratin utbrustit: »Inte är dom där radikala!».

Man gav emellertid föga akt därpå. Därför vart häpnaden allmän, när Strindberg ett halvt år efter sitt avsked till allmänheten bröt den tystnad vari man trodde honom för alltid sänkt och på nytt uppträdde — väl ej som diktare men som en samhällsrisare av obruten, ungdomsfrisk eld och syra.

*

XXXX.

KÄMPEN IN I DET SISTA.

Den 29 april 1910 lästes i Aftontidningen, då redigerad av Valfrid Spångberg, en artikel, under vilken man med häpnad, att icke säga förbluffelse fann namnet August Strindberg. Redan artikelns titel röjde tendensen: den hette Faraon-dyrkan. Ämnet var gammalt och hemvant för Strindberg: Karl XII. Det innebar en dubbel syftning. Dels en politisk: Strindberg såg i den nyuppväckta ivern att hylla den i segrar som i ödeläggelse väldige krigskungen, en iver vilken bl. a. tagit sig i uttryck i stiftandet av Karolinska Förbundet, ett återupplivande av det storsvenska högeridealet. Dels en litterär: Karl XII hade ju (om än kritiskt) förhärligats av Heidenstam i Karolinerna, vadan Strindberg tager kungen till utgångspunkt för en uppgörelse med det litterära 90-talets ledande män.

Den litterära synpunkten vart närmast den av allmänheten mest uppmärksammade. Man hade så levt sig in i föreställningen att Strindberg blivit politiskt konservativ på samma gång som kristen att man envist vägrade tänka sig honom som radikal. Men Strindberg ägde nu en gång förmågan att tvinga folk förstå, om icke honom själv, så dock hans mening. Han gjorde den politiska synpunkten så uppenbar att det sved i mångas ögon, och det ej blott i de nya Aftontidningsartiklar vilka efterträdde den första i rask, outtröttlig följd utan ock i en annan artikelserie, införd i Social-Demokraten. Å andra sidan försummade han ingalunda att fullfölja sina litterära stridsavsikter. Att hans nya politiska radikalism lät sig väl förenas med hans ålderdoms varma och övertygade religiositet lärde han allmänheten genom en rad religiösa artiklar, vanligen införda i Aftontidningen.

Under ingen period av sitt liv, icke ens den korta tid*Strindbergs arbetsrum på Nordiska Museet i Stockholm.* då

han var yrkesmässig tidningsman, hade Strindberg så flitigt och regelbundet skrivit tidningsartiklar. Han fortsatte därmed, om ock ej i samma takt, så länge hans krafter tilläto, d. v. s. ända till slutet av mars 1912. Han skrev, såsom han nämnde redan i sitt första brev till redaktör Spångberg, utan honorar. Däremot undanbad han sig redaktionella avståndstaganden. Sådana slapp han också. Enstaka personliga anfall fann sig dock Aftontidningens redaktör böra stryka. Strindberg lät därvid bero. När Social-Demokraten någon gång bad att få rätta en faktisk feluppgift, tillät han det godmodigt. Ett par gånger återsände redaktör Spångberg hans artiklar, vari Strindberg också, om än ogärna, fann sig. Men när Aftontidningen intog artiklar (särskilt en av Henning v. Melsted) som motsade och kritiserade hans egna, vart han mycket vred — motståndarne hade ju nästan heladen övriga pressen till sitt förfogande, tyckte han — dock lät han även i detta fall efter en personlig vädjan från Melsted tala vid sig. Märkvärdigt nog trodde han att han själv var juridiskt ansvarig för vad han skrev. När han senare fick höra att det var redaktören som bar ansvaret, blev han ytterst upprörd — han tyckte sig ha satt en oskyldig i fara. Också ägnade han Aftontidningen den varmaste tacksamhet. Ingen kunde vara så otacksam som Strindberg men heller ingen så tacksam.

Redan under året 1910 samlade han sina viktigaste artiklar i tre böcker vilka utgåvos från Frams (Socialdemokratiska Ungdomsförbundets) förlag: *Tal till Svenska Nationen, Folkstaten* och *Religiös Renässans* Övriga hithörande artiklar återfinnas i Samlade Skrifter, del LIII, under rubriken Varia..

Den åskådning Strindberg i dessa böcker och artiklar yppar är både lik och olik (de tidigare) Blå Böckernas. Liksom där vänder han sig energiskt mot monarkin. Men hans republikanism har nu fått en annan infattning. Den är nu topp-punkten av en genomförd kritik mot hela överklass-samhället. Nu manar han ej längre underklassen till undergivenhet. Nu vänder han sig mot den resignerade tron att samhället ej kan ändras, vilken han erkänner sig ha varit frestad att hysa. Nu är han åter först och sist underklassens taleman. Det tidigare 80-talets socialradikale Strindberg är återuppstånden.

Det är i själva verket häpnadsväckande i vilken grad Strindberg återupplivat sin ungdoms ideal och synpunkter. Därmed sammanhänger att han ofta i sin ålderdoms artiklar omtalar minnen från sin barn- och ungdom.

Hans huvudsynpunkt har åter blivit den som uppbar hans kulturhistoriska verk Svenska Folket i Hälg och Söcken: för folket mot kungarne. Han angrep ju redan där Karl XII, vilken han nu skarpt kritiserar; han stöder sig nu på Anders Fryxell, som han redan där sympatiskt om än flyktigt omnämnde; han erinrar

om slagsmålet vid avtäckningen av Karl XII:s staty, vari han ju själv var med. Gentemot Karl XII uppställer han alltjämt som de sanne hjältarne karolinerna, vilkas vetenskapliga bragder i Asien han, i minnet återupplivande sin ungdoms forskningar, på nytt förhärligar. Han prisar (i motsats mot Fryxell) Karl XI, vilken han iSvenska Folket kallade »en despot fodrad med en demokrat», men vilkens reduktion han redan då gillade. För Karl XV yppar han en sympati som egentligen strider mot hans åskådning, och som tydligen härrör av hans tacksamhet över dennes handräckning åt honom som nybörjande dramatiker. Hans syn på kungadömets ställning i nutiden framgår bäst av hans erinran om sina egna slutord i Röda Rummet: Vad vet egentligen kungliga majestätet om rikets tillstånd och behov?

Men nu har han i motsats mot förr blivit intresserad av författningsspörsmål. Han läser flitigt hithörande litteratur. I detta sammanhang återupplivar han dels sin gamla motvilja mot Boströms statslära, dels sin ungdoms fornnordiskhet, ty han prisar det fornsvenska statsskicket, dels slutligen sin gamla bekantskap med Adolf Hedin och därmed sin gamla beundran för denne: ej blott för dennes författningskamp utan ock för dennes utrikespolitik. Han vänder sig emot all krigisk utrikespolitik, därför ock mot alla stora krigsrustningar. I detta fall går han längre än Hedin, han går tillbaka till den äldre liberalismen. Liksom denna vill han endast hava en mycket måttlig och idyllisk värnplikt, byggd särskilt på skytteföreningarne, i vilkas led ju Strindberg själv som ung hade stått. Att han i detta fall så tydligt avvek från den moderna socialismen, vilken just den tiden var särskilt fientlig mot milis och skytteföreningar, och vilken Strindberg eljes gärna följde, visar bäst hur fast hans ungdoms åskådning satt kvar. Olik Hedin men lik sitt gamla jag (åtminstone från 90-talets början) är han i sin ryssvänlighet. Såsom Hedins ende efterföljare i kampen för en demokratisk utrikespolitik nämner han

erkännsamt borgmästar Carl Lindhagen.Han instämmer i demokratins då än ej alldeles glömda motvilja mot de proportionella valen. Ty detta valsätt, säger han, »är rent av fult, då det upptager partibenämningar .... men att rösta per parti, det är nästan som att rösta per stånd, efter enskilda intressen eller passioner».

Hans nya författningsintresse har dock ej alls lyckats undantränga hans gamla intresse för folkekonomin. En av de artiklar vid vilka han själv fäste största vikten,Olust i landet, har till ledmotiv att folket var ekonomiskt under isen. Han studerade Emigrationsutredningen, och det svar på frågan varför folket emigrerar som han utläste därur var detta: därför att de oumbärlige regeras av de umbärlige.

Man skönjer redan därav att Strindbergs tidigare 80-talstankegång levt upp även i detta avseende. Han talar för det produktiva arbetet — det göra nu alla, särskilt i valtider. Men det säregna med Strindberg är att han med produktion menar produktion av nödvändighetsvaror och med arbete det arbete som alstrar dessa varor, ej det som utnyttjar andras arbete eller spekulerar däri. Han är återigen bondevän, och detta är desto märkligare som det denna tid nästan endast var industriarbetare och socialister som hyllade honom. Han prisar åter jordbrukarens liv, den arbetande jordbrukarens. Han finner denne kunna »försaka konstens njutningar, som blott äro surrogat», ty »han har naturens skönhet gratis, och när han äger originalen, behöver han icke kopiorna». Så Rousseauansk är han åter, t. o. m. i fråga om en verksamhetssfär som innefattar hans egen. Dess mindre förvånar det då att han finner industriens alster till stor del vara rena handelsartiklar att förtjäna pängar på; eller med andra ord överproduktion på skräp. Det stora jordbruket finner han falla under samma förkastelsedom som industrin.

Hans jordpolitik går ut på att staten skall äga »alla obygder, allmänningar, domäner och f. d. kungsgårdar» samt låta behövande gratis och med utstyrsel till redskap och bo få jord där, skattefritt under uppodlingstiden.Det är märkligt att den nationalekonomiska åskådning vartill han bekänner sig i den särskilt skarpa och stridslystna artikeln Ackaparörer (vilken han dock ej omtryckte i bokform) är en sorts merkantilism. Han vill att produktionen av nyttiga varor, särskilt spannmål, skall uppmuntras med statspremier, och han tycker ej om produktionsskatter, såsom sockerskatten. Men han är icke protektionist, och han är utpräglad trustfiende. Hans merkantilism upphör med andra ord, där den blir ofördelaktig för de fattiga. För övrigt vill han klämma till kapitalismen med ytterligt progressiv beskattning, och han vill även avskaffa arvsrätten, men han talar ej om expropriation av företagen. Man ser att det icke är problemet allmän drift gentemot enskild som mest intresserar honom utan problemen: natur mot förkonstling, arbete mot njutning, frihet mot beroende, underklass mot överklass. Därför uppröres han så starkt, när han ser överklassen taga försvarsmedlen i sin tjänst mot de förtryckta och ser studenter tjänstgöra som strejkbrytare. Det är ovisst om man kan kalla honom socialist. Men nog var, i den industriella klasskampen, hans hjärta och sinne helt och hållet med industriarbetarne, alltså med socialisterna.

Han har särskilt klart visat detta i ett par artiklar från slutet av 1911, alltså en något senare tid, då hans sympati för arbetarne blivit ännu mera medveten än våren 1910. I den ena, Allt Tjänar (införd i Svenska Morgonbladet), röjer han att numera, i motsats mot Blå Böckernas första tid, icke ens socialisternas ställning till religionen hämmar hans sympati för dem. Han säger: »Socialisterna, som mest utvärtes äro hedningar, äro dock besjälade av kristendomens anda: rättvisa och medlidande .... De äro hedningar, därför att de äro förtvivlade; de ha upphört att tro på en rättvis Gud, då de se huru de övre dragit sig från det grova arbetet och leva på skensysslor med större lön och större anseende». Han tillägger: »Därför är kamp berättigad, så pass lojal som den kan föras mot vilddjuret som ärÖverklassen». I den andra artikeln, En Arbetets Relief (införd i Social-Demokraten) skildrar han överklassens uppkomst sålunda att först en arbetare blir bas och därmed höjer sig över de andra — för att sedan bli skrivare och därmed riktigt överklass. En socialistisk verkmästare fann, i en insändare, detta vara hårt tal. I själva verket träffar Strindbergs angrepp principen om arbetets delning, mellan hjärn- och kroppsarbete. Så utpräglad Rousseauan och klassfiende var han att han hellre offrade denna princip än godtog klassdelningen. Man ser att Strindberg fortfarande i likhet med gammal-liberalismen och utopismen anser klass-strecket löpa mellan över- och underklass, ej liksom marxismen mellan proletärer och borgare.

Naturligtvis är hans gamla kritik av ämbetsmännen vaknad till nytt liv. Han ser i dem de officielle

representanterna för överklassens förtryck av underklassen. Ej minst finner han detta förtryck utövas i domstolarne. Han skildrar psykologiskt hur lätt domarena hava att fälla en oskyldig. Men han finner ock att de hava för lätt att frikänna en skyldig. Strindbergs nya religiositet manar honom till stränghet lika mycket som till förlåtelse. I och med kampen mot ämbetsmännen har han ock upplivat sin gamla motvilja mot studentexamen, »mandarinstrecket», som skiljer överklass och underklass. I detta sammanhang är han tydligen starkt påverkad av sina barndomsminnen. Han talar dels å egna, dels å alla barns vägnar mot läroverkens barnplågeri och stora fordringar. Han talar såsom diktare mot det system vilket gynnar plugghästar utan fantasi och icke tager hänsyn till skiftningarne i människans intellektuella liv. Han återupptager den lovsång över Tolstoj han på 80-talet så hänfört höjde, särskilt i inledningen tillBland Franska Bönder. Ej minst tilltalad är han av Tolstojs förkastelsedom över historien. Han röjer ock att hans gamla 80-talskärlek till N. H. Quiding vaknat på nytt.

Han visar överhuvud, också då det gäller personer —väckare och läromästare — hur trogen han var eller åter blivit mot sin ungdoms ideal. Han prisar åter Kierkegaard. Däremot vägrar han åter att prisa ByronsDon Juan. Ty denna dikt är hans nya eller nyuppväckta religiositet och hans icke nya utan nyuppväckta moralism för självsvåldig.

Han ser numera i religionen sedlighetens, den enskilda och samhälliga sedlighetens, enda säkra grundval. Utan religion ingen heder och ingen socialism. Han finner darwinismen (som han fortfarande i viss mån skiljer från Darwins egen lära) vara en typisk överklasslära, vilken hävdar den starkares rätt. Nu prisar han ej längre i något avseende övermänniskoläran eller Nietzsche. Å andra sidan hävdar han nu ej längre att endast en kristen kan vara socialist utan fastmer att en socialist alltid, låt vara omedvetet, är kristen. Han ogillar fortfarande fritänkarne men vill dock numera skänka dem full tolerans. Han är också personligen ödmjukare i sin religiositet. Medan han förr fann fritänkeriet vara något individuellt, ja godtyckligt individuellt, så erkänner han nu religionen som något individuellt. Han kallar t. o. m. i nästan ursäktande tonfall kristendomen »den enda för mig möjliga form av andligt liv». Dogmerna har han resolut kastat. Han talar med sympati om Ritschlianismen men ogillar överhuvud allt ordbyte om trosläror (på något verkligt meningsbyte tror han ej i dylika ting). Aldrig är han på gamla dagar så munter som när han hånar lärodiskussioner. I samma fördömelse som dessa innesluter han den vetenskapliga Bibelforskningen. Han vill att Bibeln skall tolkas andligt, d. v. s. på Svedenborgs allegoriska sätt, så att t. ex. de där omtalade ortnamnen fattas som symboler för andliga upplevelser (Egypten blir på detta sätt mörkret och öknen Sin törnestigen). Det är säkerligen ej blott som troende utan ock som diktare — som en i grunden romantisk diktare — han funnit denna tolkningsmetod så tilltalande.

I fråga om de olika kristna bekännelserna är han så

*Strindbergs bibliotek i Nordiska Museet i Stockholm.*fördragsam som tänkas kan. Han vill att de alla skola ena sig, inseende att skiljaktigheterna äro tillfälliga och det väsentliga ett. Han kallar Luther för lärofader men kritiserar skarpt dennes dispyt om nattvarden med Zwingli. Naturligtvis ogillar han statskyrkoidén, vilken gör kungen till kyrkans herre. Mot de frireligiösa är han ganska vänlig men klandrar deras splittringssträvan och deras försakelselära. Han vittnar av egen livslång erfarenhet att man ej får förmena sina medmänniskor mat och dryck — stark och ordentlig mat och dryck. Den han skarpast anfaller i sina religionsartiklar är Viktor Rydberg. Detta kan ej enbart förklaras ur hans åskådning, ty skillnaden mellan Strindbergs frisinnade religiositet och Rydbergs var ifråga om resultaten ej stor. Men han har en känsla av att den kristne hellenen Rydberg i Siste Athenaren (som Strindberg en gång beundrat) innerst älskade hellenismen mer än kristendomen. Det gjorde icke Strindberg på sistone. Han kritiserar nu Hellas mer än i Blå Böckerna och finner numera hebreiskan (ej grekiskan) vara det skönaste språket. Alldeles förkastar han dock ej hellenismen, allraminst Platon. Även för ett annat, modernt, hedniskt kulturfolk, japanerna, röjer han en viss, halvt motvillig sympati.

Men fördragsamheten tager tvärt slut, när Strindberg lämnar det religiösa området och kommer in på det litterära. Hans ständiga skottavla är 90-talet, främst dess främste man, Heidenstam. Mot denne hade han sedan flera år tillbaka flera gånger siktat. Nu angrep han honom först indirekt, så öppet i sina artiklar om Karl XII. Därnäst knäpper han åt Levertin, representanten för »Gigerl-skolan». Han fattar 90-talsdikten som en chauvinistisk kling-

klang-poesi. Per Hallström nämner han i förbigående; Selma Lagerlöf hade han tänkt teckna i Svarta Fanor under namnet Tekla Lagerlök (han avskydde sedan gammalt namnet Tekla) men lät förmå sig att avstå därifrån. Även i hans anfall på Viktor Rydberg döljer sig säkert författaravund.Heidenstam hade, i motsats mot Levertin, på intet sätt personligen gjort sig förtjänt av Strindbergs vrede utan tvärtom visat den äldre mästaren stor vänskap och hänsyn. Ej heller var den principiella motsättningen mellan Strindberg och 90-talet numera alltför stor. Båda sökte skönhet, båda en ideell livsåskådning. Strindberg påpekar själv att han skrivit romantik redan i början av 80-talet, och han kritiserar mycket beskt Geijerstams verklighetsskildring samt giver även ett hugg åt 80-tals-realismens bästa representanter, de båda författarinnorna Ann Charlott Leffler och Viktoria Benedictsson. Han prisar visserligen Zola men märkligt nog särskilt som skönhetsskapare. Eljes rosar han helst sin ungdoms mästare, och dessa voro ju icke realister. Han prisar Oehlenschläger, han prisar Björnson som lyriker (ej som politiker) på Heidenstams bekostnad, däremot ej Ibsen. Han prisar på nytt de målare han i sin ungdom recenserat, gamle Malmström (med kritik), Rosen (som ung), Kronberg, och även de unge, Konstnärsförbundets pionjärer; dessa blevo ju också senare skönhetsskapare. Mot Atterbom återupplivar han däremot sin ungdoms motvilja, dock ej alldeles utan en aning om att han gör honom orätt. Mot C. J. L. Almqvist är han mildare och kritiserar honom egentligen endast därför att man trott honom själv ha efterhärmat Almqvist. Tegnér upphöjer han på nytt till Sverges störste skald. Strindberg röjer, karakteristiskt nog, särskild förkärlek för diktenAsatiden, vilken är skriven på en djärv, blandad meter, närmast liknande fri vers, den enda versform som riktigt passade Strindberg.

Men även Heidenstam har ju rosat Tegnér så starkt som någon. Även Heidenstam har förhärligat Strindbergs hjältar, karolinerna, och det t. o. m. mer än deras kung. Likväl utdömer Strindberg ej blott Heidenstam själv på det hänsynslösaste utan framkastar ock fula skvallerinsinuationer mot hans (och Geijerstams) far (i Omkring 1890; han citerar där sina ord i Nya Riket om »ärftlighet utan moral»). Skälet var välfrämst men ej enbart personligt. Strindberg kände att Heidenstam liksom hela 90-talsgruppen vid denna tid ästetiskt och politiskt gick åt höger, i riktning mot kungligheten och Svenska Akademin. Strindberg fann tydligen också Heidenstams detaljrikt pittoreska, nyckfullt kringströvande och långtspunna verser sakna den omedelbarhet som var honom själv så naturlig. Men huvudskälet till hans angrepp var, det röjer han fullt öppet, att han funnit Heidenstams skalderykte göra intrång på hans eget. Strindberg säger överhuvud ifrån utan minsta omsvep att han med sin tidningskampanj ville opponera mot den behandling han rönt som diktare, ville gengälda »de fräcka angreppen på hans tillkämpade plats i svenska litteraturen».

I artikeln Mitt och Ditt upplyste Strindberg att han utträtt ur Sverges Författarförening, »mest därför att föreningens styrelse utfärdat kollektivhyllningar till ovärdiga och ärelösa». Styrelsen upplyste i sin tur att de kollektivhyllningar den utfärdat varit ett telegram till Heidenstam, kransar till Viktor Rydbergs, Levertins och Geijerstams kistor samt andra hyllningar till Ibsen och Björnson. Det är nog sannolikt att Strindberg fann alla dessa hyllade personer åtminstone ovärdiga.

Nog var alltså innehållet i Strindbergs artiklar ägnat att väcka häpnad och harm. Man bör erinra sig den situation varunder de tillkommo. Högern hade besegrat vänstern i rösträttsfrågan, och 1908 löstes denna fråga enligt högerregeringens riktlinjer. Följande år, 1909, utkämpades storstrejkens stora sociala strid, vilken slöts med arbetarnes nederlag. Högerväldet syntes tryggat. De diktare som under rösträttskampen givit ord och hänförande kraft åt frisinnets och de djupa ledens krav hade upphört därmed. Helt naturligt hade detta medfört att dessa diktare vunnit de samhällsbevarandes erkänsla och började anses som nationella storheter. Då uppträdde Strindberg som radikalismens och underklassens man, mer utpräglat än någonsin, då underkände han blankt dessa populära och högaktade diktares storhet.Den form han gav sina artiklar förstärkte än mer deras verkan. Han visade sig fullt ut äga kvar sin gamla makt att mottaga starka intryck och återgiva dem i deras fulla skärpa. Han förstod alltjämt framslunga rammande, om än ej alltid riktiga fakta. Han åskådliggör exempelvis landets brist på män, produktivt arbetande män, genom att nämna hur under en hans resa genom landet i början av 90-talet: »på tåget voro vi sex man högt, och på stationerna syntes endast inspektören». Starkt personlig i sin uppfattning, är han saklig i sin stil. Han låter iakttagelser, siffror, citat tala utan överflödiga ord. Han underlåter ju ej att därtill foga sina omdömen, men även de komma direkt, utan krummelurer och omsvep. Han dräper med en sats — så

mycket nu en sats kan dräpa. När han skildrat hur Karl XII, som ju »icke kunde vika», flytt från Turkiet och vStralsund, tillfogar han: »Så nog kunde den fly, alltid!» Han behärskar fullständigt tidningsmannens konst att vara aktuell. Han åskådliggör frågan, om man bör hava två statsmakter (konung och folk) eller en (folket), med en bild från den högmoderna flygkonsten: monoplan eller biplan? Han ställer Tegnér och Heidenstam mot varandra som »två konungar», lånande denna titel från ett just då spelat skådespel av Didring. När han vill visa att den nutida kungamakten blott består iNamnstämpeln hänvisar han — för övrigt ej värst träffande — på den nyss avlidne kung Edward VII av England, vilken han kallar: »en älskvärd gammal tok som allmänt 'sörjes' av sitt folk, i synnerhet av dem somicke kände honom». Han nyttjar oförfärat mustiga kraftord och talspråksformer (såsom Riksdan), samtidigt som han i regeln skriver ett jämnt och korrekt skriftspråk. Skaldelynnet, det dramatiska skaldelynnet, framträder i hans benägenhet för dialog. Han parodierar exempelvis i Påvens Skägg en religionsdiskussion med hela sin gamla konst att låta en skenbart torr, låtsat faktisk framställning bliva fantastiskt skrattretande.

*

XXXXI.

DEN I DET SISTA OMSTRIDDE.

Det mottagande han rönte var till en början lika intresserat som ogillande. Visserligen märktes det att arbetarne voro med honom, och visserligen fanns det åtminstone ett par högerblad (i Skåne) som fröjdades åt hans anfall på Heidenstam och Ellen Key. Men de härskande kulturkretsarnes stämning syntes vara honom enhälligt ogunstig. Allra kraftigast uttalades givetvis denna stämning av hr Böök. Tonen i hans många inlägg illustreras bäst med detta utdrag ur hans första (Svenska Dagbladet 8 juli):

I dessa (Strindbergs) artiklar finnas rasande utfall mot allt och alla .... men det finnes icke ett ord mot några av dem som handgripligen och bröstgänges angripit Strindberg. Hans offer äro antingen de döda och de försvarslösa, eller också sådana personer om vilka han på goda grunder kan anta att de aldrig skola vilja besvara smutskastningen med att dra blankt .... För dem som kännbart gått honom in på livet ådagalägger Strindberg en finkänslig respekt. I detta stora och rika hjärta förorsaka missunnsamheten och avundsjukan de dödligaste krampryckningar, men den krigiska instinkten att slå igen, när man får hugg, har den store kristlige stridsmannen segerrikt övervunnit. Så länge Levertin levde, bar han de grymma oförrätterna i tysthet, men den döde var ännu icke under jord, förrän han stod vid hans lik och ljög. Han har kallat Levertin det orientaliska lodjuret; hans egen heraldiska sinnebild är schakalen.

Det var visst icke endast högern som tog i mot Strindberg. Även liberalerna blevo givetvis ängsliga. Karlstadstidningen särskilt ogillade honom djupt, i synnerhet hans angrepp på Heidenstam. Ingen med litterärt namn syntes vilja taga hans parti. Jo en, en av de unge.

I Aftontidningen för 8 juli 1910 lästes en artikel, författad av dr John Landquist och kallad Strindberg har rätt! vilken vart det förlösande ordet för många. Han börjar med vad han kallar:den hårresande förklaringen att Strindberg inte i person — men i sakfrågan har rätt! Till en vidlyftig del! Det är Strindberg som är den stora förnyaren av vår litteratur! I alla riktningar — även och icke minst den romantiska med vad därtill hörer.

Och han slutar:

Strindberg har för oss — svenskar och stockholmare! — blivit förenad med själva känslan för fosterlandet. Så är han i djupet svensk. Man tänker ej mer Sverge utan honom. Så djupt har kärleken till Strindberg trängt in i oss från vår första ungdom, att vi sätta oss alldeles över fakta. Strindberg är vår, han får göra vad han vill .... Klen kärlek som faller av, så fort föremålet inte längre är oss till lags. Det tillhör partigängarne, som aldrig bli saliga,

och de ljumma och svaga, som fly vid första träffningen. Man upphör inte att älska en diktare därför att han byter världsåskådning. Inte heller att älska en människa därför att hon har orätt!

I en senare artikel avbräckte samme författare talet om Strindbergs häcklande och kritiksjuka så: »På grund av hans ovanskliga förtjänster om staten föreslår jag att vi ge honom i nationalbelöning friheten att vara missnöjd».

Närmaste följden av hr Landquists uppträdande vart visserligen att vreden mot Strindberg fördubblades i känslornas intensitet och uttryckens mångfald. Hr Böök drog åter i väg. Strindbergs liberale antagonister likaså. Göteborgs Handelstidning avbasade Aftontidningen för dess »motbjudande sensationsjournalistik» att vilja »leva på ett sjukt snilles fantasier». Dagens Nyheter haltade på båda benen. Även socialdemokraternas främste man, Hjalmar Branting, ställde sig uppenbart på de ogillandes sida, då han i en mot Z. Höglund riktad artikel i Social-Demokraten av 29 juli 1910 passade på att infoga orden: »i dessa Strindbergska rötmånadsdagar, då det är så gott om skällsord».

En ny stark kämpe uppträdde dock till Strindbergs försvar: Bengt Lidforss. Denne var ridderlig nog att glömma Strindbergs lynnesutbrott mot honom under Berlintiden och poetisk nog att glömma dengrundväsentliga skillnaden mellan hans och Strindbergs livsåskådning. Han skrev med tydlig adress till hr Böök, liksom ock till dennes beskyddare bland 90-talsskalderna:

Strindberg har, vare sig det gällt person eller sak, aldrig gett uttryck åt annat än vad som varit hans innersta övertygelse, och den som tror att Strindberg någonsin stämplat en person som skurk utan att i sitt hjärta ha varit övertygad om hans skurkaktighet, han är en mycket dålig psykolog .... Intrigernas lumpna spel med bulvaner och lejda överfall har han aldrig känt, själv har han slagit till, när det har tyckts honom rätt, och själv har han också tagit risken och konsekvenserna.

Bengt Lidforss använde tillfället till en posthum uppgörelse med Levertin. Hans artiklar Samlade i småskrifterna August Strindberg och den Litterära Nittiotalsreklamen samtLevertinskultens Apologet. Hr Böök utgav en svarsskrift, kallad: Oscar Levertin och professor Lidforss. voro i hög grad riktade mot denne. Hr Böök satte helt naturligt in sitt motangrepp just på denna punkt, och så uppstod en minst sagt animerad fejd mellan dessa båda herrar.

Ett annat starkt jäsningsämne för de redan upprörda sinnena hade framkastats redan den 1 juli, då måleriarbetaren (senare arbetarredaktören) Adolf Lundgrehn i Aftontidningen förordade en nationalinsamling för Strindberg. Idén väckte naturligtvis motstånd — bland annat ställde sig Dagens Nyheter avböjande — men man märkte att den starkt trängde sig fram, pådriven underifrån. Detta föranledde Per Hallström att träda fram på arenan med en artikel i Svenska Dagbladet, kallad Monumentet (30 juli 1910). Han säger sig ha sett i sin tidning att ungdomsföreningar tänka resa ett monument över Strindberg och spörjer vilka föreningar det kan vara. »Är det ungsocialisternas» (Per Hallström menade tydligen Socialdemokratiska Ungdomsförbundet), »är saken i sin ordning och Strindberg mer effektivt tillrättavisad än man egentligen haft anledning att hoppas ... Är det åter frågan om annan ungdom också, då .... artar sig det hela till en nationalskandal .... jag måste gå tillFrankrike och Dreyfus-tidens hyllningar av Mercier och allt vad de hette, av själva lögnens och förfalskningens och gemenhetens princip för att finna ett motstycke. Ty vad annat är det man i denna stund vill lyfta på skölden med Strindbergs namn?» Han föreslår till sist att monumentet måtte föreställa Invidia, Avunden.

Å andra sidan märktes bland de yngre författarne en avgjord tendens att uppträda på Strindbergs sida. Ludvig Nordström gjorde det i några artiklar i Aftontidningen, dock huvudsakligen riktade mot hrr Hallström och Böök. Henning von Melsted, vilken tidigare liksom Karlstadstidningen reagerat mot Strindbergs förkastelsedom över Heidenstams klassisk vordna lilla dikt »Jag längtar hem ....», hävdade nu gentemot Per Hallström att Strindberg förtjänade en nationalhyllning som diktare. Walter Hülphers kämpade på Strindbergs sida i Smålands Folkblad. Från liberalt håll hävdade professor Hans Larsson i en uppsats Huvudsak och Bisak i Litterära Brytningar att Strindberg i jämförelse med Heidenstam dock var den obetingat ursprungligaste diktaren. Från högerhåll förklarade Annie Åkerhielm i Gävle-Posten att Strindbergs anfall på 90-talet hade ett visst berättigande, eftersom denna guldåder på det hela taget nått sitt slut. Hon fortsätter:

Så länge August Strindberg gick bärsärkagång mot de gamla gudarne .... — då var han titanen, mästaren och allt det ståtligaste som språket ställde till disposition .... Men August Strindberg .... finner det vara bättre sport på levande än på döda hökar .... Men se, nu är det inte alls sublimt längre, nu skall Strindberg för ingen del inbilla sig att han är titan; nu är han en låg, avundsjuk, lumpen smutskastare och ingenting annat.

I Göteborgs Aftonblad prisade d:r Hjalmar Haralds Strindbergs svenska religiositet och hans angrepp på tidens Heidenstam-Levertin-dyrkan.

Även Fröding, vilkens tid nu lutade mot sitt slut, och vilken numera stod Heidenstam och hans vänner mycket nära, gjorde ett inlägg i striden, präglat av hans ålderdoms försonlighet. Han sade sig förvånas överStrindbergs lidelsefulla våldsamhet men vägrade tro att denne, som det påståtts, skrivit ihjäl någon samt påpekade att man ända sedan Röda Rummets tid till denna dag hållit på och sökt skriva ihjäl Strindberg.

En mycket uppmärksammad och upplivande episod i striden var Strindbergs sammanstötning med Sven Hedin. vStrindberg hade 13 juli skrivit en artikel om de fångne karolinernas upptäcktsfärder i inre Asien, indirekt riktad mot Sven Hedin, vilket denne dock ej genast utan först något senare märkte, varför artikeln på honom enligt Strindbergs ord verkade »först som champagne men sedan som finkel». Hedins första svarsartikel är alltså hållen i mycket älskvärd stil. Men när Strindberg 18 juli förtydligat sin mening, så att ingen kunde misstaga sig om hans lindrigt smickrande syn på Sven Hedin, svarade denne i Dagens Nyheter 22 juli, med en artikel som visade att han nu begrep Artikeln återfinnes icke i den för övrigt vetenskapligt verkningsfulla försvarsskrift för sina forskningsresors värde, som Hedin utsände under titeln Svar på »Tal».. Han uttalade bl. a. den förmodan att Strindbergs angrepp varit förestavat av avund mot honom, emedan han råkat landstiga i Stockholm efter en Tibetexpedition i samma månad som Strindberg fyllde 60 år. Han värdesatte Strindberg som »en fenomenal begåvning med en rutten karaktär, en häpnadsväckande blandning av titan, sfinx, vampyr och parasit», och han slöt med följande klimax:

Mörkret har redan börjat stiga omkring honom. Snart komma de svarta läderlapparna, och hjärtat kallnar. Då är det för sent att bikta. Sedan kommer domen. Skall Strindbergs kristendom gillas av hans domare? Stackars ödslige, ensamme pilgrim som lever på ruinerna av sitt eget tragiska liv! Det är som om han redan med brådskande steg, med bullersamma pipor och flöjter i täten, börjat sitt tåg under de Svarta fanor som visa honom vägen till Hades.

Ehuru alltså dömd till evig osalighet, ifall han ej skaffade sig den rätta uppfattningen om Hedins utforskandeav Lop-Nor och Tarim-bäckenet, svarade Strindberg blott med ett litet inlägg, Fakta Kvarstå, i korta satser vilka endast delvis rörde Hedin och snart avfärdade denne med ett »etc.». Hedin fick instämmande, särskilt från professor Kjellén i Göteborgs Aftonblad, men ock kraftiga mothugg. D:r Landquist förklarade i Aftontidningen att »en ohyggligare och vidrigare artikel än den d:r Sven Hedin i går publicerade har icke stått i någon svensk tidning» samt längre ner:

Då Hedin är älskvärd nog att insinuera något om sin ankomst hit just då Strindberg fyllde 60 år, så må vi bekänna att det verkligen var fatalt för honom att han lät festa för sig just den dagen. Det gick då upp för mången hur pass mycket den rena energimänniskan väger mot andens storhet.

Vidare skrev Albert Engström i Strix att han kände sig »egentligen generad, därför att jag måste påpeka att August Strindberg är helt enkelt vår litteratur — och att alla små Tibetforskare äro barnungar mot honom. Låtom oss nu anse Sven Hedin avskaffad med ordnar och allt!»

Ett farligare anfall väntade Strindberg nästa år. Äntlingen, i en rad av artiklar som började i mars 1911 och inflöto såväl i Svenska Dagbladet som i Aftonbladet, tog Heidenstam själv till orda. Han vände sig mot Strindberg som företrädare för »proletärfilosofin», mot vars »odugliga folkpräster» han riktar gott hälften av sin kritik. Om Strindberg själv skrev han bl. a.:

vStrinclberg är fullblodsbarbaren inom vår vitterhet, och allt barbariskt har fröjdats. Civilisatoriska makter äro honom i själ och hjärta förhatliga .... Han har aldrig gjort min själ rikare, aldrig på allvar öppnat en ny utsikt,

aldrig i något enda spörsmål givit det fullgiltiga svar, som just är det verkliga snillets gåva till människorna .... Han hatar sig fram och besitter aldrig den ödmjuka kärlek till sanningen, som glömmer personerna. Den finns egentligen blott hos kulturmänniskan. Men Strindberg med sin isgrå och misstrogna blick nedifrån är en förlupen träl.

Heidenstams angrepp gjorde naturligtvis effekt, på vissa vänsterhåll t. o. m. större effekt än som syntes itidningarne. Men han blev ock emotsagd: exempelvis av Ludvig Nordström i Aftontidningen, av Ossiannilsson i en insändare i Stockholms Dagblad och av John Landquist i Dagens Nyheter. Den förstnämnde skrev:

Strindberg är »proletär» och därför talar han också bara ett språk, och det går från hjärtat, denna oroliga tingest som levt och diktat i hans av tidens strider ständigt oroliga bröst. Heidenstam är en man som Rydberg med »jämvikt och civilisatorisk idealitet», och därför kan han också tala två språk, och först nu fingo vi höra hjärtats, men det var tydligen icke det som diktat! *Interiör av Intima Teatern.* — Under det dessa strider rasade, hade Intima Teatern slutat sin korta saga. Den hade på sistone blivit enbart en sorgesaga. De bästa krafterna hade lämnat teatern, på en tre, fyra när. Slutakten vart en häftig offentlig sammandrabbning mellan Strindberg och direktör Falck. Strindberg ansåg skötseln, speciellt rollfördelningen, havarit olycklig alltifrån andra året, klandrade landsortsturnéerna, påpekade att han försträckt 20,000 vid starten och spelats gratis, utan något som hälst tantième, men dock ej fått alla ospelade stycken uppförda. Falck svarade att landsorsturnéerna varit nödvändiga, då Stockholmsföreställningarne i genomsnitt blott inbragte en tredjedel av dagskostnaderna, att han ansett den av Strindberg förskotterade summan som en gåva till ersättning för Falcks uppoffringar, och att Strindberg endast gjort anspråk på tantième, i händelse teatern ginge med vinst, vilket icke varit fallet. Strindberg förklarade sig, sedan Falck avvisat hans förslag om skiljedom, väcka process. Saken uppgjordes dock till sist i godo.

Ett försök av skådespelaren Winge att återuppliva teatern — på vilken kort före slutet gavs även ett icke-Strindbergsstycke, Maeterlincks Den Objudne Gästen — lyckades ej. Så spelade teatern sista gången 10 november 1910, och Strindberg citerade 12 december Prosperos ord i Shakespeares avskedsdramaStormen: Nu är det med min trolldom slut; vanmäktig som jag var förut är jag på nytt .... — Trots alla politiskt-litterära och alla dramatiskt-praktiska fejder hade Strindberg haft tid att fortsätta den vetenskapliga sysselsättning som nu mest fängslade honom, språkstudiet. Han skrev en lång rad artiklar i Aftontidningen under de första månaderna av 1911 omSverges Anor Nu i Samlade Skrifter, del LIII.. Han söker med stöd av en del mer eller mindre likljudande namn ådagalägga att svenskarne liksom norrmän och danskar härstamma närmast från Syd-Ungern och närliggande trakter men egentligen från Balkanhalvön och ännu egentligare från Troja. Hans respektlöshet mot alla vetenskapens resultat håller i sig från Blå Boken. Han förnekar bl. a. att det funnitsnågon bronsålder i Sverge. Han jämför sig med Olof Rudbeck, dock anser han sig försiktigare! Han klandrar sig själv, därför att han varit för klanderlysten mot Rudbeck i Svenska Folket. Han citerar på nytt den iSvenska Folket så varmt prisade Per Wieselgren, vilken liksom Strindberg jämnställt svenska och grekiska. Han vill nämligen alltjämt liksom i Blå Boken giva svenskan klassiska anor. Detta är »Svenska språkets riddarhus». Men han stannar ej vid grekiskan. Han anser att Balkanhalvöns folk, även hellenerna, och dessutom romarne egentligen härstamma från Palestina.

Ty hebreiskan är nu för honom det högsta av alla språk och alla andras moder. Därför tror han t. o. m. att indianerna, vilkas språk han nu även börjat studera, voro Israels förskingrade stammar. Han återupptager ock, men nu på sin ålderdoms flyktigt fantastiska sätt, sina studier över Kina och utsträcker dem till Japan. Han uppfinner två eller tre utvandringar från Hellas och en från Kanaan till Kina samt framställer liknande synpunkter om Japan. — Man ser att liksom Strindberg fordom ville låta alla grundämnena uppgå i ett enda urämne, så vill han nu återföra alla språk till ett urspråk. På samma sätt vill han i artikeln Svenska Förskriftens Stilar Nu i Samlade Skrifter, del LIII, Varia., julen 1911, tydligen visa att alla alfabet äro släkt, liksom alla språk och, tillägger han uttryckligen, alla folk — varav han sluter att folken ej böra förgöra varandra.

Sina språkfunderingar har han sammanfattat i en rad böcker nämligen *Bibliska Egennamn* med Ordfränder i

Klassiska och Levande Språk (Bonnier 1910), *Modersmålets Anor*, Svenska Ordfränder i Klassiska och Levande Språk (d:o), *Världsspråkens Rötter* (Bonnier 1911) samt *Kina och Japan*, Studier (Björck & Börjesson 1911) och slutligen *Kinesiska Språkets härkomst*, två samlingar, utgörande bilagor till föregående arbete (Björck & Börjesson 1912).

Han fortsatte samtidigt sin naturvetenskap; särskilt sysslade han nu som förr med kemin eller rättare alkemin. Han underställde handelskemisten John Landin, som redan tidigare (1896 och 1904) undersökt ett par guldprov av Strindberg (vilka naturligtvis ej innehöllo guld), strax före sin död ett av honom själv framställt prov på radiumhaltigt vatten. Det stod verkligen provet och befanns vara radioaktivt.

— Den 8 februari 1911 avled Gustav Fröding, vilkens utveckling i så många fall löpt jämsides med Strindbergs. I ett — antagligen åtskilligt tidigare — brev hade också, efter vad Strindberg berättade, Fröding utbrustit: »Det är underligt, Strindberg! Ehuru vi aldrig råkats, så tycker jag att jag stått i ett telepatiskt förhållande till er». Strindberg själv hade på äldre dagar varit ganska bitter mot Fröding liksom i regeln mot alla både 80- och 90-talets författare. En gång, berättar Fanny Falkner, då någon ville deklamera Fröding i hans sällskap, avvisade han tvärt förslaget med orden att Fröding ej skrivit annat än smutslitteratur. Vid dödsfallet offentliggjorde han dock, i stället för minnesruna — ty »domen över död man bör nog passera instanserna innan den lagfares» — ett citat ur sista kapitlet av Predikareboken, »detsköaste stycket ur det Gamla Förbundets heliga skrift», börjande med »förrän de onda dagarne komma» och slutade med »anden vänder åter till Gud som har givit den» — ett stycke, sade han, som han ville att man en gång skulle läsa över hans eget dödsläger.

*

XXXXII.

SEGRAREN.

Den insamling för Strindberg som redan sommaren 1910 föreslagits hade haft svårt att komma igång. Ingen borgerlig kulturbärare, icke ens någon radikal, ville taga initiativet. Då gjorde Socialdemokratiska Ungdomsförbundet slag i saken. Det inbjöd intresserade till ett möte 25 januari 1911 i Frejasalen, Tunnelgatan 19, och inbjudningen hörsammades av ett 40-tal personer, varjämte åtskilliga sympatiskrivelser hade ingått. Sammanträdet var hemligt, och framför allt fick det ej komma ut att Socialdemokratiska Ungdomsförbundet var inbjudare, ty det kunde skada insamlingen å borgerligt håll. Hemligheten vart också förvånansvärt väl bevarad. Sammanträdet öppnades av redaktör Z. Höglund. Dess början var icke lovande. Man hade mycket svårt att finna någon ordförande. Till sist fick man dock till stånd en insamlingskommitté, bestående av följande personer: skådespelarne August Lindberg, Gunnar Klintberg och Tore Svennberg, konstnärerna Richard Bergh och Karl Nordström, filosofie doktorerna V. Carlheim-Gyllensköld och John Landquist, med. kand. Adolf Björk Död 1919 som läkare i Göteborg; en av Strindbergs hänfördaste beundrare. , författarne Ernst Didring och Marika Stjernstedt, professor Nathan Söderblom, riksdagsmännen Hjalmar Branting och S. H. Kvarnzelius samt redaktörerna Fredrik Ström och J. L. Saxon. Sedermera fullständigade kommittén sig själv genom att invälja fil. d:r C. V. A. Nordenmark och bokförläggaren Karl Börjesson. Hrr Kvarnzelius och Söderblom bevistade aldrig något sammanträde, men den sistnämnde deltog i alla fall i kommitténs arbete.

Till kommitténs ordförande valdes August Lindberg,*Strindberg 1911.*vilken dock visade sig konstnärligt oduglig att föra klubban. Det vart därför huvudsakligen hrr Adolf Björk och (senare) J. L. Saxon som ledde förhandlingarne. Som sekreterare tjänstgjorde Richard Bergh, på sistone dock avlöst av d:r Nordenmark. Kommittén delade sig i tre utskott, ett för insamlingen, ett litteratur- och ett teaterutskott. Litteraturutskottet gjorde ingenting. Skådespelarne däremot, vilka ej kunde vara så regelbundna på sammanträdena, arbetade ivrigt

för att åstadkomma Strindbergsföreställningar på teatrarne och visade även på annat sätt sitt intresse. Nitiska voro ock flera av Konstnärsförbundets medlemmar. Karl Nordström var med på nästan vartenda kommitténs sammanträde och svor så att det osade svavel men var ändå godmodigheten själv. Carl Eldh, som ej velat gå in i kommittén, modellerade Strindbergs staty till högtidsfesten och Nils Kreuger, som ej häller var med, tecknade vinjetten å uppropet till insamlingen. Även kommitténs författare voro nitiska; fru Marika Stjernstedt brukade särskilt med stor talang utföra vanskliga personliga uppdrag såsom att blidka vredgade matadorer. Socialdemokratiska Ungdomsförbundets representant Fredrik Ström var jämte redaktör Saxon — som redan före Ungdomsförbundet sökt få en insamling i gång men ej rönt någon uppmuntran — en av kommitténs allra trägnaste arbetare.

Kommittén hade sökt få någon rik och ansedd man till kassör; men ingen ville. Till sist måste kommittén anmoda Stockholms Enskilda Bank att taga hand om medlen. Banken begärde därför 1,000 kr. En hemställan som kommittén efter insamlingens slut framställde att denna summa, vilken ju innebar en väsentlig avbränning å insamlingens belopp, skulle efterskänkas möttes med avslag. Det omfattande expeditionella arbetet för insamlingen utfördes gratis å tidningen Såningsmannens kontor.

Förslaget till upprop om insamlingen uppgjordes av d:r Landquist. Det diskuterades ingående. Då kommittén inom sig räknade ett par vane kompromissarier,vart det givetvis åtskilligt avtrubbat, innan det godkändes. Richard Bergh hade i stället velat skärpa det. Bortåt 400 personer anmodades underskriva det. Många svarade nej, några argsint, andra under ängsliga vridningar hit och dit. Antalet jakande svar överträffade emellertid kommitténs förväntningar. Ett par personer (såsom redaktör Gullberg i Stockholms-Tidningen) blevo mycket vreda över att ej ha anmodats.

Så offentliggjordes omsider uppropet den 6 april 1911. Det karakteriserade Strindberg som »inledaren till en ny tid i den svenska vitterheten .... i hans diktning spegla sig vår natur och vårt folk så rikt och levande som hos ingen annan .... August Strindberg är vårt dramas egentlige skapare .... Han är vår prosas store förnyare .... Han är förtrogen med det svenska språkets väsen och lynne som ingen. Hans verk ingår redan som oupplöslig del i vår kultur och tränger sig genom sin inre sanningshalt och sin konstnärliga kraft utanför dess gränser». Undertecknarne voro inalles 217. De relativt, dock icke absolut, flesta av dessa voro författare — däribland ingen ren 90-talist — skådespelare eller konstnärer. Men därjämte voro vetenskapsmännen förvånande talrikt företrädde; professorstiteln syntes under många namn; likaså voro läkarne ganska talrikt med. Lärarekårens olika skikt voro representerade, utom folkskolans som tydligen förbisetts. Åtskilliga studentrepresentanter hade undertecknat, dock var av studentkårerna endast Stockholms Högskolas officiellt företrädd. Politikerna voro rätt många men enbart av liberal och socialistisk färg. Militären representerades av överste Claes Bratt. Teologerna voro tre (professor Söderblom, domprosten Pehr Eklund och kyrkoherde Karl Hedén). Juristerna voro rätt många, men de juridiska ämbetsmännen rätt få; man lade märke till generaldirektör Alfr. Lagerheim, landshövding Holmquist och borgmästar Arvid Ulrich. Affärsmännen voro fåtaliga; bland dem som voro med märktes bankdirektör Ernest Thiel och disponent Hjalmar Lundbohm. Representanter för bönderna saknades icke.Slutligen voro givetvis en rad arbetarsammanslutningar och även nykterhetsorganisationer företrädda genom sina ordförande.

Uppropet mottogs i det hela välvilligt av pressen. Det infördes av tidningarne överallt i landet. I Stockholm hänvisades det dock av två tidningar, Aftonbladet och Stockholms-Tidningen, till insändaravdelningen. Några högertidningar i landsorten, såsom Skånska Aftonbladet i Malmö och Sörmlandsposten i Eskilstuna, förordade det varmt, men, av högertidningarne i Stockholm var det endast Stockholms Dagblad som öppet ställde sig välvilligt till detsamma. Böök angrep det givetvis i Svenska Dagbladet. Även unghögerns organ, Svensk Tidskrift, ställde sig avvisande. Bland de enskilde personer som klandrade insamlingen fäste man sig särskilt vid professor Adolf Noreen; hans beundran för Strindbergs språk hade tydligen ej hållit stånd mot hans förskräckelse inför de personliga anfallen i Strindbergs senaste tidningsartiklar.

I samband med insamlingen anordnades en Strindbergsutställning, vilken öppnades söndagen 11 juni 1911. Den

hade med stort nit och besvär ordnats av hrr Adolf Björk och Karl Börjesson med konstnärerna Karl Nordström och fru Eva Jahncke-Björk såsom smakråd. Den lät allmänheten skåda sällsynta Strindbergstryck och manuskript, flera av hans dittills ytterst litet kända tavlor, prov på hans naturvetenskapliga experiment, särskilt guldmakeriet o. s. v.

För att öka intresset för insamlingen hölls den 24 september en Strindbergsmatiné å Svenska Teatern. Där spelades Tor Aulins Mäster-Olof-svit, där sjöng dels John Forsell flera tonsättningar av Rangström till dikter av Strindberg, dels Stockholms Arbetarsångkör bl. a. Forskarlens av diktaren själv komponerade eller åtminstone arrangerade sång ur Kronbruden. Där uppläste de Wahl Stadsresan och August Lindberg Himmelrikets Nycklar, första tablån. Allt detta slog mycket an. Men Trefaldighetsnatten somupplästes av en rad skådespelare — lika många som de där uppträdande personerna — vart publiken för lång och lästes ej tillräckligt klämfullt.

Insamlingen kunde helt naturligt ej påräkna mycket intresse bland den förmögnare allmänheten. Strindberg hade ju själv skrivit före insamlingens början (i Aftontidningen 19 december 1910) att han ville mottaga ett anti-Nobelpris »för litterära meriter och till mig personligen utan förödmjukande villkor och omständigheter .... Men skulle det få färgen av politik, blir jag utanför. Ty mina radikala (grundliga) utredningar om stat och samhälle äro lika avancerade som Nils Quidings (arbetskarls) och litet mer än Leo Tolstojs; kunna därför icke begagnas av något parti, allraminst högerns (Landets Förstörare, Ackaparörer, Faraondyrkare m. m.)». Arbetarnes bidrag till penninginsamlingen minskades helt naturligt starkt, då det vart bekant att förlaget Bonnier med Strindberg träffat ett avtal som fullt tryggade dennes ekonomi; det var ju harmen över att en diktare som Strindberg skulle hotas av fattigdom som från arbetarhåll framdrivit tanken på en nationalgåva.

Inalles blevo omkring 50,000 kr. insamlade, det mesta i småposter; endast ett 60-tal bidragsgivare, däribland flera föreningar, tecknade mer än 50 kr., endast ett 500-tal mer än 10 kr. Summan av alla bidragstecknare, föreningar och enskilda uppgick till omkring 20,000. Inom kommittén hade tanken uppkastats att summan borde överlämnas å Nobeldagen, men detta hade ansetts för utmanande. Dagen för den stora Strindbergshyllningen vart alltså diktarens 63-årsdag, den 22 januari 1912.

Men skulle Strindberg låta sig hyllas? Han hade på senaste tiden varit svårt sjuk. Redan den 23 november 1911 hade han i Aftontidningen sagt sig vara sjuklig sedan ett halvt år, gammal, utsliten och trött. På juldagsmorgonen var han så trött att han ej ville stiga upp. För en gångs skull kände han ingen verksamhetslust. Han tyckte sig ha fullbordat sina dagars verk, sagt vad han ville säga. Så fick han feber. Han var angripen av enlunginflammation som satte hans liv i allvarlig fara. Han fick ej veta hur farligt hans tillstånd var, men han låg ändå och tänkte på döden. Det var honom ett axiom att denna blott var en »själens skilsmässa från 'förödmjukelsens kropp'». Men han kunde ej känna det så. »När jag ville föreställa mig andra sidan, så stängdes en dörr». Dock var han fri från all oro för det kommande, tack vare en likgiltighet som även rörde religiösa föreställningar — en bekännelse som visar att Strindbergs självobservation icke ens tillät hans käraste föreställningar att behärska hans inbillning. I stället riktades hans blick mot det liv som gått, och detta tedde sig utan en enda ljus punkt. »Det jag förut räknat mig till förtjänst fann jag vara relativt intigt .... Där fanns intet att berömma sig av». Då mindes han sitt nödlöfte i Legender att aldrig mottaga världslig utmärkelse.

Först den 7 januari kunde han lämna sängen — han hade blivit nervös av det ovana sängliggandet — och den 12 var han åter i arbete. Såsom något märkvärdigt anmärkte han att han under sjukdomen haft drömfri sömn; det hade aldrig förr hänt honom. Under tillfrisknandet hade han läst Ludvig NordströmsLandsortsbohême, vars framställning av kvinnan han gillade.

Den 15 januari skrev han i Aftontidningen att han gärna ville se sina dramer spelade på födelsedagen såsom en protest mot försöken att nedtysta hans dramatiska författarskap. Men någon vidare hyllning ville han icke veta av. I Aftontidningen för 22 januari skriver han ånyo, skildrar sina sjukdomsupplevelser och uttalar en ännu större motvilja mot hyllningen. »Ve eder, när alla människor prisa eder», citerar han ur Bibeln. Dock, när han hörde att folket tänkte hylla honom med ett fackeltåg, hade han ej hjärta att säga nej utan lovade att söka komma ut på sin balkong och att ställa sin »vackraste elektriska lampa med röda ögat åt Tegnérlunden», så att folket skulle veta

vilken våning som var hans.

Hyllningsdagen var inne. Strindbergs motvilja mot personliga uppvaktningar respekterades. Men *Hyllningsadressen till August Strindberg*naturligtvis överhöljdes han av brev, blommor, lagerkransar och telegram. Några av hyllningarne hade sänts till pressen. Aftontidningen innehöll hänförda uttalanden av J. Péladan, Gerhart Hauptmann, Gunnar Heiberg (»Ibsen är död, leve Strindberg!») och Hamsun, som bl. a. skrev: »Hvor uförståndig han var! Han kunde sittet i det åpne Fang hos Liberalismen, Levertin och Nobel. .... Hvor han mangler al Almindelighed med et ord: hvor han mangler det som alle har noget av, talent. Hvor han Gudskelov er vaeldig talentlös!»

Inom Strindbergskommittén hade några velat att dess samtliga medlemmar skulle få uppvakta diktaren. Men Strindbergs personlige bekante inom kommittén satte sig däremot under förebärande av diktarens människoskygghet. I själva verket var dock denna på de sista åren vida mer en ovilja att bliva störd eller firad än någon ovilja att se människor, och i vart fall hade Strindberg ej minsta förkärlek för store män framför vanligt folk. Emellertid utsågos hrr Richard Bergh, Hjalmar Branting och Karl Nordström att uppvakta honom, varjämte hr Carlheim-Gyllensköld medföljde utan att vara utsedd. Strindberg mottog deputationen i bästa lynne och det uppgives att hans första ord voro: »Se inte så förb—t högtidliga ut!»

Men dagens stora hyllning var Stockholms Arbetarkommuns fackeltåg. Deltagarne — väldiga skaror — voro vid 7-tiden samlade i Tegnérlunden och bakomliggande gator. Kl. ½8 ljöd en trumvirvel, och snart efter sågo de människomängder som skockat sig kring huset Drottninggatan 85 facklornas långa led och den röda fanborgen lysa mot den mörka parken och himlen. Tåget skred fram längs Tegnérgatan och svängde nedåt Drottninggatans backe. Allas ögon voro riktade mot den enda balkong å hörnhuset som ej var överfylld av folk, mot det fönster varur diktarens vackraste lampa lyste.

Och se, där stod han på balkongen! Hurra-ropen bröto fram, stego, ekade, blevo till ett aldrig tröttnande brus av jubel. Icke en mun var tyst, icke en hand var stilla.Hattar svängdes, näsdukar viftade, handklappningar smällde. »Leve Strindberg!» ljöd det åter och åter, »Leve Frihetens skald! Leve Folkets diktare!» Vid Strindbergs sida stod hans lilla dotter Anne-Marie, som tog bland blommorna hennes far under dagen fått och kastade ner rosor på den hyllande mängden. Strindberg såg det, och så grep han själv handen full av rosor och strödde dem ut över folket. Det var hans livs största ögonblick. Ingen svensk diktare har rönt en sådan hyllning, ingen har mottagit den så. Den eld han tänt hos sitt folk lyste tillbaka mot honom från facklorna. Den ära folket skänkt honom gav han det med rosorna tillbaka.

På kvällen hölls senare en stor högtidsfest i Berns, besökt av över 1,500 personer. Stadsfullmäktige hade — med opposition dock från vissa håll — avbrutit sitt sammanträde tidigare än eljes för att låta sina medlemmar vara med. Strindberg själv var naturligtvis icke närvarande. Didring hälsade, synbart rörd, de deltagande. Carl Lindhagen hyllade Strindberg som tolkaren av »de mänskliga realiteternas kamp mot auktoriteterna», av »det stora flertalets verkligheter», vilka »studsa tillbaka mot den mekaniska samhällsordningen». Därpå avtäcktes Eldhs staty, och så uppläste Ossiannilsson en dikthyllning till Strindberg som representanten för »vår diktnings januari, du ädla svenska åttital».

På teatrarne gåvos Strindbergsstycken: å Dramatiska Teatern Erik XIV, å Svenska Teatern Gustav Vasa, å Intima Teatern (nu återuppstånden vid Birger Jarlsgatan)Jul, å Lilla Teatern (gamla Intima) Den Starkare och Leka med Elden, å Folkets HusKronbruden (med Strindbergs dotter Greta i huvudrollen). Å Dramatiska Teatern visades i foajén en ny Strindbergsbyst av Knut Jern, och teaterchefen Tor Hedberg avslöt föreställningen med ett tal vari han yttrade att Dramatiska Teaterns uppgift som nationell institution endast kan vårdas, om den vårdar sitt samband med Strindbergsdramatiska diktning. Även många — vid pass ett dussin — av landsortens teatrar uppförde Strindbergsdramer.

I utlandet förberedde flera tyska teatrar Strindbergsföreställningar, vilka dock delvis först senare kommo till stånd. Flera tyska och franska tidningar innehöll o Strindbergsartiklar. I engelska pressen voro hyllningarne tunnsåddare, dock märktes en hjärtlig artikel av Sverge-kännaren Edmund Gosse. Grannländernas press var

mycket entusiastisk. Å Svenska Teatern i Hälsingfors uppfördes Svanevit. Från Amerika kom bl. a. ett telegram avsänt av 4,000 svenskar i Chicago.

Att hyllningen dock var långtifrån enhällig vart snart uppenbarat. Doc. Böök riktade mot densamma en artikel, införd i ej mindre än fyra tidskrifter, nämligen Svensk Tidskrift samt den finska Argus, den danska Ugens Tilskuer, den norska Samtiden — tydligen i hopp att den skulle vinna i vikt genom att upprepas. Han förklarade däri att insamlingens vädjan till svenska folket icke besvarats, utan att den endast vunnit någon större framgång hos de intimare Strindbergsbeundrarne, de konstintresserade rikmännen, de berömde målarne, de radikale överklassarne, vilka i stället hade skänkt dess större summor — antagligen i syfte att i Sverge utbreda »den förvirrade artistmoral», vilken hr Böök sätter i samband med Strindbergshänförelsen. Insamlingen skulle kort sagt ha misslyckats, och detta fastän, som hr Böök uttryckte sig, »jubilarens raskt övervunna sjukdomsfall verkade i sista ögonblicket som en kraftigt och lyckligt funnen stimulus» Detta stycke infördes dock endast i den finska tidskriften oförändrat, och hr Böök förnekade sedan dess naturliga mening.. Strindbergskommittén uppvisade hr Bööks »medvetna förfalskning av fakta» i en längre, av d:r Landquist författad svarsartikel.

Värre var en annan episod. Branting hade i riksdagen föreslagit att Eldhs staty över Strindberg skulle på statens bekostnad resas. Detta avstyrktes av statsutskottet, med reservation av socialdemokraterna samt hr Starbäck, och avslogs utan votering av båda kamrarne.Stockholms Nation i Uppsala ville nu kalla Strindberg till hedersledamot, men han avböjde; han hade ju lovat att aldrig mottaga världsliga utmärkelser.

Strindberg vägrade ock att ställa de telegram han mottagit till pressens förfogande.

»Uppmuntran är jag icke okänslig för», skrev han i Aftontidningen, »men överskattning, uttryckande sig medels titulaturer från hebreisk Gudasaga och jordisk konungslighet, verkar som hädelse för mig, vilken aldrig beundrat en Nebukadnesar eller ävlats att vara jämlik denna världens herrar». Han säger dock till sist att han skall gömma alla de vänliga blå papperen i ett skrin, som »skall bara bli ett minne och mina barn ett arv, med vilket följer förbindelser».

Av särskild art var det tack han sände Social-Demokratens redaktörer, Branting och Magnusson: »Då jag nu slutligen återvunnit mig själv och min ställning, vilken på grund av min verksamhet som diktare icke kunnat vara resolut, så vet ni var ni har mig; och därmed skall all misstro fara». Han var med andra ord tydligen besluten att ägna sitt återstående liv åt politiskt skriftställen i arbetarklassens tjänst.

*

XXXXIII.

DEN DÖENDE.

Han var överhuvud under denna sista tid av sitt liv starkt politiskt gripen. När han i Aftontidningen den 15 januari 1912 avböjde all slags uppvaktning, bad han allmänheten att i stället rikta sina blickar mot den nya vänsterregeringen, som i det draget skulle första gången möta högerns kritik i riksdagen, och med sin sympati stärka den i dess kamp. I samma artikel Nu i Samlade Skrifter, del LIII. erinrade han att den 22 januari var den dag, då engelska folkets representanter antogo Rätts-förklaringen. På födelsedagens morgon stod i Social-Demokraten införd en artikel om Människans Rättigheter i ett Civiliserat och Kristet Samhälle Nu i Samlade Skrifter, del LIII., där han vänder sig mot all klassskilnad, både ekonomisk och social, och hävdar, nu liksom i början av 80-talet, hur hjälplösa de improduktiva människorna (såsom han själv) äro, när de ej hava de produktiva arbetarne att lita till.

Snart var det emellertid en annan politisk fråga vilken främst fångade hans intresse, militärfrågan. Den kamp mot ministären Staaff som högern redan strax efter dennas tillträde börjat hade ju särskilt valt militärfrågan till

platform; denna var alltså den mest brännande dagspolitiska stridsfrågan, och Strindberg deltog nu med liv och lust i den dagspolitiska striden. Dessutom gav denna fråga honom tillfälle att klappa till sin vederdeloman Sven Hedin, vilkens Varningsord just vid denna tid (25 januari 1912) utkom. Sina flesta hithörande artiklar sammanfattade Strindberg i en småskrift kallad Czarens Kurir eller Sågfilarens Hemligheter. Namnet Czarens Kurir hade Strindberg lånat av ett på sin tid mycket bekant verk av JulesVerne; stavningen »Czaren» röjer hur konservativt revolutionären Strindberg höll fast vid den stavning han lärt sig i ungdomen.

Czarens kurir är naturligtvis Sven Hedin. Strindberg avhånar dennes forna uppvaktningar hos ryske tsaren och antyder att Hedin avsiktligt hitkallat sågfilare och dylika figurer för att kunna framagitera stora krigsrustningar, vilka alls icke tarvades mot det fredliga Ryssland utan voro avsedda mot »den inre fienden», den svenska arbetarklassen. Det är emellertid ej blott Sven Hedin Strindberg tager i kragen, han riktar även livliga ehuru mindre elaka hugg mot amiral Lindman.

I stil som åskådning likna uppsatserna stridsskrifterna från 1910. Nu som då var Strindberg ivrig att studera sig in i de ämnen han behandlade — ämnen med vilka han haft föga tid att syssla sedan sin ungdom eller första mannaålder — och han både tog villigt emot rättelser och sökte själv kontrollera sina uppgifter. Dock for givetvis ofta fantasin iväg med honom. Man ser nog att han till någon del bygger på egna erfarenheter i de ord han riktar mot Hedin:

Personer som skriva om nätterna i stället för att sova råka snart i ett svaghetstillstånd som medför sinnesvillor, och den vanligaste villan är att de se fiender överallt. I ett sådant tillstånd bör man icke profetera, ty under förföljelsemanin kan man icke skilja vän från fiende och förväxlar lätt sina egna lumpna små intressen med fosterlandets stora och heliga.

Helt ur sitt eget hjärta uttalar också Strindberg dessa varningsord mot värnpliktssystemet (i motsats mot folkvärnet):

Att lära sig okänslighet för egna lidanden medför den olägenheten att man blir okänslig för andras ....

Lär man sig att med tysthet lida orättvisor, så blir man själv orättvis ....

Ännu den sista artikel Strindberg offentliggjorde var politisk. Den stod införd i Social-Demokraten 23 mars *»Lagerlunden», hörn av matsalen i Strindbergs sista hem. Teckning av Fanny Falkner.* 1912, hette Farliga Gåvor Nu i Samlade Skrifter, del LIII. och var en maning till regeringen att ej mottaga de medel som vid denna tid med så mycken iver och offentlighet insamlades till F—båten. Man får av artikeln det intrycket att Strindberg ej alldeles litade på den liberala regeringens fasthet. Tydligt ser man vilken tillit Strindberg hyste för de ledande socialdemokratiske politikerna — och huru ovetande hansom en god man i ledet var om den redan då förefintliga men ännu för de oinvigde dolda oenigheten mellan Arbetarpartiets ledare. *August Strindbergs skrivrum. Teckning av Fanny Falkner.* Den 2 mars hade Strindbergskommitténs deputerade, Branting, Carlheim-Gyllensköld och Karl Nordström, överlämnat de insamlade medlen, vilka nu voro fullständigt inkomna. De uppgingo efter avdrag av alla omkostnader till 45,000 kr. Strindberg hade, efter vad han offentligen yttrade, fått för sig att man velat förvandla gåvomedlen till »syndapängar» — antagligen trodde han att man ansåg insamlingen onödig efter uppgörelsen medBonnier. Han gav också bort allt utom det som influtit för teaterföreställningar av hans egna stycken. De organiserade arbetslösa fingo 5,000; en sammanslutning för hjälp ät barnförlamningens offer, vilken utsänt ett upprop just på Strindbergsdagen, fick samma summa. Vidare skänkte Strindberg bl. a. 1,000 kr. till Svenska Freds- och Skiljedomsföreningen för »bekämpande av det nu pågående militaristiska lögnkriget» och 1,000 kr. till Socialdemokratiska Ungdomsförbundet.

Ännu hade Strindberg tillräcklig livskraft kvar för att umgås med vittra planer. Han lär bl. a. ha funderat på ett drama om den stora engelska kolstrejken, vilken just utkämpades på förvåren 1912, och en serie nya bilder ur Sverges historia slutande med storstrejken 1909 och sammanfattade under titeln Den Svenske Robinson, en titel som lekt för hans håg redan i början av 1880-talet, då han skrev De Lycksaliges Ö.

Men livet unnade honom icke längre någon tid till diktning. Det slutliga öde han så ofta trott sig eller velat nalkas

och lika ofta gäckat slog honom nu. Han blev i april plågsammare och mer ihållande sjuk än någonsin förr. Läkarne funno snart att intet kunde göras, ty sjukdomen var kräfta.

De läkare som skötte honom voro hans systerson och måg Henry v. Philp, den frikyrklige Henrik Berg, vilken i åtskilligt sympatiserade med Strindberg, docenten Gunnar Nyström, vilken som kirurg ledde operationerna, samt, som ytterligare tillkallade sakkunnig, professor Karl Petrén och dåvarande docenten Israel Holmgren. Han genomgick tre gånger s. k. punktion: 16 april, 26 april och 2 maj. Stora vattenmängder tappades därvid, andra gången ett halvt ämbar. De svåra plågorna lindrades något efter varje tömning, men i stället vart kraftlösheten allt värre. Plågorna kommo dessutom för var gång snart igen. Han måste hava morfin för att sova, men det lyckades ofta icke ändå. Han fick svårt att tala, hade kvävningsanfall och svåra kräkningar, kunde blott äta flytande föda, vilken han ej*Strindbergs sista promenad före sin död. Fotografi taget den 9 april 1912. Ellqvist foto.* ens alltid fick behålla. Plågorna gjorde det svårt för honom att ligga stilla; han måste upp och vandra för att söka glömma dem.

Han bar sitt lidande modigt. Ej häller glömde han andras sorger för sin egen. När underrättelsen kom att Titanic gått under natten 14—15 april, klädde han sig i svart, och då (den falska) underrättelsen spreds att skeppets musikkår före undergången spelat hymnen Nearer, my God, to Thee, satte han sig vid pianot och fantiserade över melodin. Den 21 april nådde honom ett budskap som än mer personligt grep honom och på nytt kom honom att kläda sig i svart: hans första hustru, Siri von Essen, hade den dagen avlidit. Den kvinna som hade betytt mer för honom än någon annan, som burit hans bördor och stritt hans strider mer än någon annan, som inspirerat honom längre och rikare än någon, och som han skänkt bittrare lidande än någon annan, vittnade genom sin bortgång så strax före hans egen om sanningen av hans ord att det band som binder två makar — sådana som dessa två — är olösligt.

Sin känsla för de fattiga hade han oförminskad kvar till det sista. Då han hörde att en fattig fru, vilken bodde i samma hus som han själv, led av samma sjukdom som han själv, bad han sin trotjänarinna hälsa henne att han ville bekosta hennes läkarvård och medikamenter. På 1 maj sände honom Stockholms Arbetarkommun en stor lagerkrans, och två arbetarmöten i norr och söder (vid de skånska gruvsamhällena och i Härnösand) hälsade honom telegrafiskt. Detta gladde honom djupt. Vad som oroade honom var ovissheten, om han skulle få se sitt älsklingsdrama Gustav Adolf spelat. Ranft hade länge legat på detta utan att uppföra det. Nu tänkte direktör Wennersten, som givit flera Strindbergsstycken å Folkets Hus, uppföra dramat i stor stil å Cirkus på Djurgården. Men Gustav Adolfs roll kunde näppeligen utföras av någon annan än skådespelaren Arehn hos Ranft. Det mötte svårigheter att vinna tillstånd åt Arehn att uppträda hos en annandirektör, men efter en telegrafisk vädjan från den sjuke diktaren gav Ranft med sig.

Hans anhöriga voro samlade kring hans sjukbädd. En kväll satt hans äldsta och mest älskade dotter Karin hos honom. Då tog han Bibeln, som låg på nattduksbordet, tryckte den till sig med båda armarne som en mor ett litet barn, slöt ögonen och sade mycket tyst: »Allt är försonat». *Strindbergs begravning. Studentkortegen.* På kvällen den 13 maj lättade plågorna för en stund. Den döende smekte sin dotter Greta och tackade henne med orden: »Kära Greta!» Snart kommo smärtorna igen, och det sista dygnet vart det plågsammaste av alla. Tisdagen den 14 maj kl. ½ 5 e. m. kom slutet.

Strindberg hade i sin sista vilja förbjudit att hans döda kropp finge visas för andra än de närmaste. Han ville ligga på Nya Kyrkogården »men icke i de rikas kvarter på fåfängans marknad».

I riksdagen erinrade båda kamrarnes talmän om den bortgångne. Presidenten Ivar Afzelius i Förstakammaren, som lär ha tagit initiativet därtill på eget beråd, talade helt kort; i Andra kammaren talade däremot vice talmannen, friherre Carl Carlsson Bonde, utförligare och med värme, betecknande Strindberg som »en av fosterlandets i alla tider märkligaste söner». Kammaren sände ock en krans till hans bår. Likaså konung Gustav V; det gjorde ett vackert intryck att se kransen med det kungliga namnchiffret pryda den in i det sista omutlige republikanens kista. Svenska Akademien däremot lät på intet sätt förmoda att den brydde sig om, huruvida Strindberg existerade eller icke. *Strindbergs begravning. Vagnen med kistan.* Begravningen hade utsatts till

söndagen 19 maj. Strindberg hade föreskrivit att den skulle äga rum kl. 8 på morgonen. Han hade alltså velat undvika folktillströmning. Men därvidlag lydde folket honom icke. Hans liktåg blev ett sådant som kommit mycket få enskilde svenskar, i vart fall ytterst få store svenskar till del. Stort var tåget redan, då det lämnade sorgehuset; å Odenplan slöto sig arbetarskarorna till, flera tusen man starka.Kungahuset företräddes av prins Eugen. Fem statsråd (Ehrensvärd, David Bergström, Adelsvärd, Jacob Larsson och Schotte) deltogo och en stor mängd ledamöter av riksdagen, särskilt naturligtvis av Andra kammaren; den socialdemokratiska gruppen deltog nästan mangrant. Naturligtvis hade flera föreningar av författare (även från grannländerna), tidningsmän och skådespelare velat vara med, i kår eller genom ombud. Vidare voro alla universitetens studentkårer företrädda och alla möjliga Stockholmska högskolors lärjungekårer. Bakom studenternas vita mössor lyste ett hundratal röda arbetarfanor. Åtta högreste arbetare buro diktarens lik till graven.

Strindberg hade förordnat att intet fick sjungas eller spelas vid jordfästningen. Man sjöng alltså blott unisont några psalmer vilka man visste att diktaren älskat: dels 471, 5—6 (»Ty detta liv är idel död» och »O usla liv, o bräcklighet») som han bett sin vän, stadsnotarien Nils Andersson i Lund läsa för sig på sjukbädden, vidare 476 (»I världen är jag blott en gäst») samt 467, 12 (av Lucidor: »Döden gör mig icke häpen»), vilka båda sistnämnda han strukit för i psalmboken. Tal vid graven hade Strindberg också förbjudit. Men professor Söderblom, vilken förrättade jordfästningen, förstod att nyttja officiantens av kyrkohandboken medgivna rätt att fritt välja bibelspråk; han valde dem lika menings- som stämningsfullt. Han läste bl. a. de verser ur Predikareboken som Strindberg citerat vid Frödings bår samt — med särskilt gripet tonfall — språket ur Bergspredikan: »Saliga äro de som hungra och törsta efter rättfärdighet, ty de skola bliva mättade».

Då kistan sänkts i graven defilerade de närvarande, hälsande och allvarliga, därförbi. Blomsterhyllningen var oräkneligt stor. Men när de som följt diktaren till graven åter drogo till staden, så erinrades de av det ringa antalet flaggor på halv stång hur föga ens graven försonat de fleste rikes, högt uppsattes och officielles känslor mot Strindberg. Ännu vid hans bår visade det sig att han*Strindbergs grav. Teckning av Axel Strindberg.*alldeles icke varit, är eller blir det maktägande Sverges diktare — blott svenska folkets.

Dramatiska Teatern ägnade Strindberg en minnesfest, varvid en prolog av Sigfrid Siwertz lästes, Tor Aulins Mäster Olofs-musik spelades och Erik XIV uppfördes. Den 4 juni spelades första gången Gustav Adolf å Cirkus. Föreställningen inleddes med en minneshymn till Strindberg, i anslutning till »Titanics dödshymn» författad av Walter Hülphers, tonsatt av Peterson-Berger och sjungen av en arbetarkör sammansatt ur flera sångföreningar. Själva stycket gjorde dock icke den verkan det borde ha gjort, till följd av lokalens olämplighet för teaterföreställningar.

Den 16 juni, alltså knappt en månad efter Strindbergs begravning, omkom hans dotter Greta vid den stora järnvägsolyckan nära Malmslätt. Hans son Hans avled 3 september 1917 och hans måg Henry v. Philp 4 mars 1920. Det är som om de Makter Strindberg i livstiden trodde förfölja sig fortsatte förföljelsen ännu efter hans bortgång.

Av Strindbergs barn kvarleva nu tre döttrar, en i vartdera giftet. Hans äldsta dotter Karin, gift med förre lektorn i ryska vid Hälsingfors universitet, den kände skriftställaren och politikern V. Smirnoff, är själv författarinna. Hennes bok Vårbrytning — titeln erinrar ju om titeln på ett av Strindbergs ungdomsarbeten — skildrar märkligt nog en psykologisk utveckling från katolicism till socialism, liknande den författarinnans fader genomgått. Däremot hade hans dotter Greta verkligen låtit konfirmera sig i katolska kyrkan, dock utan att alls bliva klerikal. Denna hans döttrars dragning till katolicismen inföll just på 1890-talet, alltså på den tid varunder fadern kämpade med katolicismen men utan att någon som helst påverkan från honom. Det var tidens anda och själarnes likhet som verkade.

*

XXXXIV.

DEN VÄRLDSFREJDADE.

Strindbergs litterära eftermäle röjde hur långt hans namn gått utanför Sverges gränser. Emellertid har hans världsrykte varken blivit så vidsträckt eller så intensivt eller så fast rotat som Ibsens. Detta märktes redan på dödsrunorna.

På ett för Strindberg sympatiskt sätt antyddes vid hans död ett bland skälen härför av den danske diktaren och kritikern M. Andersen-Nexö (i danska Social-Demokraten): »Han var hemma bland mänsklighetens store men låter icke inordna sig bland dem vi i allmänhet mena med stora andar — därtill var och blev han för ung». Vorwärts skrev i samma anda: »Den jordiska ära som tillföll Ibsen — ett klokare men långt fattigare snille — har Strindbergs överskummande livs- och skaparkraft icke kunnat tillförsäkra sig».

Mest har Strindberg naturligtvis blivit läst och bäst har han förståtts i våra grannländer. Bland norska hyllningar vid hans bår må nämnas Arne Garborgs: »han fandt altid nyt och aldrig nok. Men for hver Udsigt han naade skabte han et Værk; og et Værk av August Strindberg var levende, kjæmpende, lidende Sjæl». I Danmark hyllade Sophus Michaelis och Kai Hoffmann den döde med dikter. Visserligen har man också i grannländerna kunnat bäst iakttaga hans svagheter. Georg Brandes, som träffat honom just under hans mest självsförmörkade tid, och från vilkens åskådning Strindbergs på senare år så starkt avvek, tecknade hans dödsruna med en viss kyla, som dock utmynnade i ett varmare anslag:

For Eftertiden vil imidlertid de personlige Egenheder hos Strindberg, der forminskede Intrykket av hans Storhed, gaa i Glemme, og man vil i den overvættes Rigdom af Skrifter han har frembragt, sigte saa længe til det Ypperste staar igen.Tegnér har ikke i alt skrevet mere end Strindberg efterlader av ypperlige Ting. Og hans prosa som vist nok er det bedste Svensk, der nogensinde er skrevet, staar i Höjde med Tegnérs skönnest klingende Vers.

I Finland synes han märkligt nog ha slagit mer an på den finskspråkiga ungdomen än på den svenskspråkiga. Visserligen ha rätt få av hans arbeten översatts till finska, men enligt Verner Söderhjelm är han jämte Fröding den svenske författare som den finskspråkiga ungdomen helst läser i original.

I Frankrike har han också väckt ett stort med tydligen ganska sporadiskt intresse. Hans död uppmärksammades emellertid allmänt i den franska pressen. Bland annat skrev P. Méaly i teatertidningen Comoedia: »Strindberg är på en gång Balzac, Darwin, Dickens, Victor Hugo, Spencer, Zola och Nietzsche och har dock alltid förblivit sig själv». Professor Paul Verrier i Sorbonne skildrade Strindberg som en representant för det svenska lynnets blandning av mystik och heroism; hans mystik är ju omisskänlig, men även heroismen finns, nämligen i hans kamp mot samhället. Emellertid konstaterade Verrier att Strindberg ej vid sin död var lika väl känd i Paris som för en del år sedan. Ett av skälen därtill antyddes av J. Arren i tidningen L'Éclair: »Strindberg gör», säger denne, »på den romanska rasen ett intryck blandat av beundran och obehag; det finns i hans verk en typiskt skandinavisk oordning». Ett annat skäl till fransmännens kylslagenhet mot honom har naturligtvis varit hans kvinnohat. De ha ej kunnat förstå hans ihållande och oblidkeliga krig mot de varelser vilka, för att citera en av hans franske minnestecknare, »man måste älska, även när man förbannar dem». Av hans böcker ha — frånsett nu dem han ursprungligen skrev på franska — flera genom översättning gjorts tillgängliga för den franska allmänheten, dock långt ifrån alla, ej ens alla hans skönlitterära.

Italien började först senare intressera sig för Strindberg. Dock blevo under hans senare år flera av hansböcker översatta till italienska, och tidningarne uppmärksammade tämligen livligt hans död. Detsamma gäller de belgiska tidningarne. Till Spanien och Portugal har han naturligtvis haft relativt svårt att tränga; vid hans död hade endast ett av hans stycken, Fadren, uppförts i Portugal, men redan detta var, förklarade tidningen O Seculo, tillräckligt att giva ett intryck av Strindbergs glänsande intensitet och sanning. Några av hans böcker ha översatts till spanska och portugisiska. I Rumänien följde ett par tidningar hans sista sjukdom med deltagande. En av dem medgav dock att han där i landet mest var känd som kvinnohatare. Tidningen Adverul hävdade att han tack vare

sin genialitet var en enastående gestalt i den moderna litteraturen, och den franskspråkiga tidningen La Politique skrev att »han hörde till dem som man börjar med att anse dumma, fortsätter med att hålla för dårar och slutar med att förkunna som snillen».

I de romanska länderna torde dock Strindbergs rykte haft rätt svårt att hålla sig uppe. I de germanska länderna har däremot snarare hans inflytande varit statt i växt efter hans död. I England hade det som nämnts haft mycket svårt att intränga. Men just på hans sista tid började hans böcker översättas, och alltsedan dess har ytterligare en efter annan tolkats, vilket gjort att Strindbergs namn oftare än förr nämnts i engelska pressen. Men det har nämnts med kritik lika ofta som med beundran.

Den fine kritikern Robert Lynd, som strax efter hans död anmälde de då nyss tolkade Bandet, Dödsdansen och Drömspelet, fann ingenting märkligt i det förstnämnda men kunde ej undgå att gripas av de båda senare. I Fortnightly Review skrev Horace B. Samuel en längre runa, vari han framhöll, hurusom »Strindberg mer än någon annan europeisk författare genomlupit vårt moderna liv i hela dess omkrets, i alla dess svängningar», och till sist karakteriserade honom såsom »den mörkaste och i sin särskilda sfär mest drastiskaintelligensen i hela vår europeiska litteratur». Times ägnade Strindberg en ganska vacker minnesartikel utmynnande i omdömet: »i skönlitteratur, poesi och drama, genom hela sin levnads stormiga forskningar efter sanning, genom sin galenskap och sitt lidande har Strindberg visat sig vara ett storartat geni». Men tidningen förklarar ock att »vissa av hans arbeten ha aldrig kunnat vinna popularitet i England på grund av deras frånstötande ämnen». Det finns, som bekant i den engelska litteratursmaken ett visst drag av pryderi och en utpräglad motvilja mot pessimism. En engelsman vill att diktarne skola tro på människorna, och det kravet uppfyller ju ej Strindberg värst väl. »He is too gloomy» (han är för dyster), sade H. G. Wells om Strindberg till Ludvig Nordström.

I synnerhet fordra engelsmännen tro på kvinnan. Strindberg ej blott sviker detta krav utan retar upp mot sig hela den starka engelska feminismen. Den skarpa kvinnliga kritikern Rebecca West förklarade på tal om några Strindbergsböcker att den enda lärdom man kunde hämta hos denne författare vore den indirekta »that it is better to be sane than mad» (att det är bättre att vara klok än galen). Feminismens ogillande har medfört att det radikala England ej förstått och uppskattat Strindberg så som man kunde väntat. New Statesman förklarade honom ganska nyligen för en femte rangs författare. Dock har Strindberg även i England haft hängivna beundrare, däribland en man som Bernhard Shaw — typen för den motsägelselust som även finns i det engelska lynnet, och som givetvis måste dragas till Strindberg. »Han och Ibsen ha gjort Sverge och Norge till jordens dramatiska medelpunkt», yttrade Shaw vid Strindbergs död. Just vreden i de nedsättande omdömena om honom visar för övrigt att hans motståndare för närvarande måste räkna med honom som en uppåtgående makt.

Ännu svårare än i England har Strindberg haft att slå igenom i Amerika. Frånsett svensk-amerikanernavar Strindberg så gott som okänd i Förenta Staterna ända till slutet av mars 1912, då New York Times innehöll en artikel om honom. Den 20 april samma år gavs första gången en Strindbergspjäs på en amerikansk teater: Fadren, vilken dock ej alls drog folk eller slog an. På tal om de tre böcker som just vid hans död översatts till engelska skrev tidningen Outlook att Strindberg på sistone hängt varslande vid horisonten, och nu hade de som hoppats att den engelsk-talande allmänheten skulle slippa honom väckts ur sin dröm. Den tillägger dock att »i förmågan att uttänka helvetiska lidelser och situationer är Poe hart när vardaglig i jämförelse med Strindberg». Tidningen Town and Country förklarade vid samma tid att Strindberg knappast hade någon framtid i Nya världen; ty amerikanerna tycka vida mindre än europeerna om nervositet, kanske därför att de själva äro så starkt nervösa.

Långt mer har Strindberg slagit an och inverkat i Tyskland. Detta härrör ej endast av tyskarnes enastående andliga internationalism, deras mer mångskiftande än enhetliga kulturs enastående mottaglighet för intryck. Ej heller når man fulla förklaringen, om man tillägger att Strindbergs kvinnohat haft vida lättare att slå an i Tyskland än i Frankrike och England (att nu ej tala om Amerika). Utan därjämte måste det finnas en lynneslikhet. Måhända kan denna karakteriseras som en förening av lusten att lyfta sig över sig själv och tvivel på möjligheten att ens vara sig själv, en förening som tycks finnas både i det tyska lynnet och i Strindbergs. Det

var ingen tillfällighet att Berliner Tageblatt i sin dödsruna kallade Strindberg: En människa av jättemått även i lidelser och svagheter men i vår värld av tvåbenta halvheter dock just en hel människa.

Redan vid tiden för Strindbergs död hade hans flesta böcker, ofta i stora upplagor, utkommit på tyska. Flera förlag tävlade om att få utsända dem. Müllerska förlaget hade utsänt en upplaga av Strindbergs Samlade Verk, vilken trots de höga pris som böckerna åsatts haft storframgång; flera delar ha sålts i 4 à 5 upplagor. Redan på 1890-talet hade Seemanska förlaget utsänt 1-kr.-upplagor av Strindbergs arbeten, och dessa hade sålts i 10,000-tals exemplar. Flera av diktarens 80-talsböcker ha ingått i Reclams Universalbibliotek o. s. v. Inalles beräknade man redan 1912 att omkring 200 upplagor av olika Strindbergsböcker utkommit på tyska. Strindbergs dramer ha spelats oftare i Tyskland än i Sverge, och endast få torde där vara ospelade; några ha spelats tidigare där än hos oss. Efter kriget bar, enligt många vittnesbörd, tyskarnes intresse för Strindberg blivit större än någonsin. Han har tydligen passat utmärkt in i den stämning av dels själslig upprivenhet, dels skarp självbesinning som givetvis präglat den tyska andan efter kriget. Rätt många böcker ha på tyska skrivits om Strindberg, dock knappast någon märklig.

Likaså har Tysk-Österrike efter kriget känt ett intresse för Strindberg som aldrig förr. Enligt d:r John Landquists iakttagelser på platsen är Strindberg därstädes dagens inflytelserikaste författare.

Också i Ungern är han känd, flera av hans dramer ha där spelats, och hans inflytande har nyligen uppgivits vara i stigande. Detsamma torde kunna sägas om de slaviska länderna, särskilt Ryssland och Polen. De flesta av hans arbeten äro översatta både till ryska och till polska. I Ryssland vart han dock tämligen sent uppmärksammad, väl först ett stycke in på 1900-talet. Men det är uppenbart att han skall passa ovanligt väl för det slaviska lynnet med dess ohöljda, absolut orädda verklighetssinne och dess lika absolut hänsynslösa samt alltså föga framgångsrika idealism, dess våldsamma kastningar från tanke till tanke, från stämning till stämning. Det är därför naturligt att Strindberg jämte Knut Hamsun — också han temperamentsstyrd och starkt könslivsbestämd i sin alstring — blivit Skandinaviens i Ryssland mest lästa författare. Gorki har yttrat att Strindberg stode honom närmast av alla i den europeiska litteraturen och kraftigast satt hans tankar och känslor i rörelse. —Om svenskarne alltså kunna känna sig stolta nog över Strindbergs rykte och betydelse utomlands, så hava de alls intet skäl till samma känsla över den behandling som diktaren efter döden rönt i sitt hemland.

Den forskning, verkliga forskning, som i Sverge ägnats vårt lands under alla omständigheter mest mångskiftande och mest eggande diktare har varit jämmerligt liten.

Delvis torde detta bero på det sätt varå Strindbergs litterära efterlåtenskap förvaltats. Strindbergs arvingar hade i god tro överlämnat denna åt diktarens gamle vän, prof. Carlheim-Gyllensköld, och denne har sedan ruvat däröver som draken Fafner över Nifelung-skatten. Han tycks ha gjort till sin uppgift att hindra all Strindbergs forskning, ja så vitt möjligt all sorts kännedom om Strindberg. Han har dock synnerligen ordentligt ordnat diktarens sista arbetsrum till en Strindbergs minneshelgedom, vilken finnes å Nordiska Museet — men när han är där, slipper ingen in. Han samlar Strindbergs brev till en stor samlad upplaga men låter under mellantiden ingen läsa dem. Detta medför att en mängd ägare av Strindbergsbrev vägrat sända dessa till honom, varför den samlade brevupplagan, om den nu kommer, torde visa sig ha blivit dess sämre, ju längre dröjsmålet varit. Han har vidare lyckats hindra att Strindbergs skrifter blevo utgivna i en samlad upplaga. De ha utgivits i två. Den ena, Samlade Otryckta Skrifter, har redigerats av hr Carlheim-Gyllensköld själv. Huru den redigerats kan ju ej kontrolleras, då endast utgivaren fått se manuskripten, dock förefaller det som skulle Strindbergs text ha troget återgivits. Men noterna äro ytterst knapphändiga, och utgivaren har ej alltid haft reda på vilka Strindbergsalster som redan tryckts eller icke.

Samlade Skrifter Både Samlade Skrifter — 55 delar — och Samlade Otryckta Skrifter — 2 delar — ha utkommit å Bonniers förlag. ha redigerats av fil. d:r John Landquist, vilken började detta verk ganska okunnig

(liksom nästan alla svenske utgivare) i moderna utgivningsprinciper men tack vare sin kärlek och förståelse för värvet vart det under dess fortgång mer och mer vuxen. Det är ett högst omfattande och framgångsrikt arbete han därpå nedlagt. Alldeles fullständig är upplagan tyvärr ej, några småsaker fattas. Men de utförliga noter, med

redogörelse för textvarianter, upplysningar om böckernas tillkomst och talrika brevutdrag, varmed utgivaren försett verket utgöra en ovärderlig källa för forskarnes studier och allmänhetens kännedom av Strindberg. Ett verk av kärlek och ospard möda är ock Rune Zetterlunds Bibliografiska Anteckningar om August Strindberg) Albert Bonnier.. Boken är, ursäktligt nog, icke fullständig och innehåller åtskilliga feluppgifter. Men den är i alla fall ovärderlig för Strindbergsforskaren.

Bland böcker om Strindberg finns knappt ett enda värderikt större verk att nämna. Gustaf Uddgrens anspråksfullt så kallade Boken om Strindberg Åhlén & Åkerlund. och En Ny Bok om Strindberg Åhlén & Åkerlund. giva endast få upplysningar utöver dem som kunna hämtas i diktarens egna självbiografiska verk; de lämna ingen karakteristik av värde, blott personliga omdömen i skränig ton. Nils Erdmanns bok i två delar om August Strindberg Wahlström & Widstrand. innehåller rätt många nya faktiska upplysningar och en del riktiga iakttagelser men saknar alla slående och sammanfattande synpunkter, är ofta slarvig i fråga om fakta, oerhört virrig i framställningen och lika kälkborgerlig som osnuten i sin uppfattning eller rättare betygsättning av diktaren. Hermann Essweins från tyskan översatta bok August Strindberg Björck & Börjesson. är i motsats mot de förut nämnda intelligent men i likhet med dem alltför pratsam. Den sakligt— fast ej ästetiskt — bästa framställningen har givits avframlidne professor Karl Warburg i Illustrerad Svensk Litteraturhistoria av Schück och Warburg Hugo Geber., Del IV 2. Professor Fredrik Bööks framställning av Strindberg i Sverges Moderna Litteratur Norstedt & Söner. saknar varken intressanta iakttagelser eller intressanta synpunkter men lider av författarens vanliga självsäkra lust för lösa funderingar och hans starka partiskhet mot Strindberg Den innehåller emellertid en mycket värderik bibliografi, till vilken den för närmare Strindbergsstudier intresserade hänvisas.. Professor Johan Mortensens framställning i Från Röda Rummet till Sekelskiftet Albert Bonnier. röjer däremot en alltigenom sund uppfattning av Strindberg och är rik på goda iakttagelser: den är dock ej byggd på någon särskilt ingående forskning. Hellen Lindgrens Strindbergskarakteristik i Skalder och Tänkare C. & E. Gernandt. är välskriven och idérik men tillhör dock knappast denne utmärkte kritikers bästa alster.

Av specialarbeten över Strindberg tjänar det knappt något till att framhäva fler än två: John Landquists utförliga uppsats om Strindbergs Filosofi I Filosofiska Essayer, Albert Bonnier. den första kloka och förstående framställningen av Strindbergs livsåskådning efter Inferno, och Per Lindbergs bokTillkomsten av Strindbergs Mäster Olof Skrifter från Stockholms Högskolas Litteraturhistoriska Seminarium, Albert Bonnier. — en av de intelligentaste litterärhistoriska böcker som överhuvud skrivits på svenska. Därtill sluter sig Hanna Rydhs mindre betydande men dock lärorika bok De Historiska Källorna till Strindbergs Mäster Olof Skrifter från Stockholms Högskolas Litteraturhistoriska Seminarium, Albert Bonnier.. Nämnas må även Victor Hellströms sympatiskt skrivna bok om Strindberg och Musiken Norstedt & Söner..

Personliga minnesböcker om Strindberg finnas

åtskilliga. Bäst är Axel Lundegårds Några Strindbergsminnen Tiden., en åskådlig och ohöljd men förstående skildring av Strindberg under hans svåra tid i Danmark på slutet av 1880-talet. Däremot äro Adolf PaulsStrindbergsminnen och Brev Åhlén & Åkerlund. en hätsk och grälsjuk finnes och en liten misslyckad författares försök att vedergälla de vedervärdigheter han utstått i Strindbergs sällskap medels en rad starkt färgade avslöjanden — utan skymt till förståelse eller förklaring — av dennes självtillstånd under hans livs mest jämnviktslösa år strax före Inferno. Mycket beundrande och välmenta är däremot den tyske läkaren Carl Ludvig Schleichs Hågkomster om Strindberg Björck & Börjesson.. I Olof Molanders lilla bok om Harriet Bosse Norstedt & Söner. finnas några vackra, finkänsligt valda brev rörande Strindbergs tredje äktenskap. Om de sista åren av hans liv berättar Fanny Falkner i sin bok August Strindberg i Blå Tornet Norstedt & Söner..

De i tidskrifter och andra publikationer berättade minnesintrycken av Strindberg äro otaliga. Här må blott nämnas Ola Hanssons i danska Tilskueren 1912, del II sid 31 ff.: August Strindbergs Breve til mig fra Holte (i Danmark, slutet av 1880-talet); de röja hur svårt de båda enastående och dock i många avseenden förvånande like diktarne haft att sämjas. Lika sympatisk som finkänslig är schweiziskan Héléne Welinders teckning av Strindbergs och Siri von Essens liv i Schweiz före 1880-talets mitt (Ord och Bild 1912, sid. 465 f.) Dessutom må

nämnas: Georg Nordensvan: August Strindberg och Carl Larsson, Aftonbladet 20, 23, 27, 30 juli, 4, 10, 20, 21 augusti, 4 september 1921; samt Ruben G:son Berg: Strindbergs Canossavandring i Brevfragment (korrespondens med Lipmansson), Aftonbladet 9 januari 1921; F. U. Wrangel: Mina Förbindelser med Strindberg, Ord och Bild 1921, sid. 459 f..Mycket värderikt har som synes ej Strindbergs hemland åstadkommit till utforskande och begripande av hans verk. I sin mån vittnar detta om hans verks väldighet; man har icke vågat sig på det. Men det vittnar ock på ett beklämmande sätt därom att han är alldeles för väldig för sitt folk.

Strindbergs diktaröde i Sverge efter döden vittnar även, liksom så mycket annat i nuets svenska kulturliv, om en stigande andlig förflackning. Hans dramatik har i främsta rummet drabbats av det teaterns förfall som biografkulturen medfört. Hans dramer ha på senare år givits förvånande litet och, när de givits, ingalunda gått synnerligen bra. Enda ljuspunkten i allmänhetens hållning mot Strindberg är den iver varmed han studeras i arbetarnes studiecirklar. Icke häller hos dem studeras han lika mycket nu som strax efter hans död, det kan ju icke väntas, men han är alltjämt den hos dem mest läste författaren.

Ett förargelsens och ett stridens tecken har Strindberg förblivit även efter sin bortgång. Men om ett är man ense: han är ofrånkomlig. Kritiken må gilla honom eller ej, den måste räkna med honom, som man räknar med sommarens åska och vinterns storm, vare sig man gillar dem eller icke. Allmänheten må vända honom ryggen eller ej, den saken rör blott dess eget öde och rykte men icke Strindbergs.

*

XXXXV.

MANNEN OCH HANS VERK.

Strindbergs liv — både hans enskilda liv och hans diktarliv — sönderfaller i två tydligt skilda perioder: perioden före och perioden efter omvändelsen. Man kan sätta gränsskelet vid början av år 1895: då var nyss Strindbergs andra äktenskap upplöst; då ungefär började den händelseräcka som han skildrar uti Inferno.

Vill man sedan ytterligare underavdela hans diktarliv, finner man att det sönderfaller i ungefärliga tioårsperioder och dessa i ungefärliga femårsperioder. Gränsen för Strindbergs decennier och halva decennier sammanfaller väl ej riktigt med den borgerliga tideräkningens men dock något så när.

Hans första femårsperiod börjar litet smått med ungdomsdikterna från 1868 och avgjort med ungdomsdramerna från 1869. Den är ungdomligt himlastormande och ungdomligt idealistisk, frisinnat religiös, demokratisk med en åder av tvivel, till formgivningen övervägande historisk-romantisk, dock redan med ett starkare inslag av realism än någon samtida diktare röjde. Den når sin höjdpunkt i och med Mäster Olof och kan anses sluta med Strindbergs flyttning till Sandhamn hösten 1873 eller, låt oss för bättre minnes skull säga, med slutet av detta år.

Nästa halvperiod börjar med verklighetsskildringarne i brevform från Skärgården och når sin avslutning och höjdpunkt i och med Röda Rummet av 1879. Strindberg är då (frånsett versupplagan av Mäster Olof) så gott som alldeles realist. Hans form är verklighetsskildrarens, hans åskådning den radikale tvivlarens, vilken dock ej absolut kastat religionen eller, än mindre, demokratin över bord. Med denna hans litterära läggning stämmer ej illa att han då var historisk forskare avkänt vetenskaplig rang. — Därmed är 70-talets, det ungdomsfriska sökandets och det hårda uppstigandets period avslutad.

Så kommer Strindbergs utomordentligt fruktbara 80-tal. Det börjar märkligt nog med en historiskt-romantiskt halvperiod som inledes 1880 med Gillets Hemlighet. Strängt taget slutar den med år 1883 och med boken Sömngångarnätter. Men gränsskelet sättes dock bättre strax efter Giftas-processen, alltså i och med slutet av år 1884, då Strindbergs lyckliga tid var slut och den svåra tiden började. Perioden innefattar historiska eller romantiska eller lyriska verk som Lycko-Pers Resa, Svenska Öden och Äventyr (de två första delarne), Svenska

Folket i Hälg och Söcken samt Dikter. Livsåskådningen är nu åter frisinnat religiös (mer religiös än under slutet av 1870-talet) och tvivlet på demokratin har försvunnit. Strindberg blir nämligen klar socialist och känner sig helt som underklassens taleman. Den skarpt framträdande kritiken av det maktägande samhället (särskilt i Likt och Olikt) giver inom kort romantiken ett realistiskt inslag. Starkt framträder detta redan i Det Nya Riket och sedan, mot periodens slut, i Utopier och Giftas I. Den redan under förra perioden tydligt framträdande kulturkritiken har nu skärpts till en rent Rousseauansk tro på landsbygden och naturen. Denna period är Strindbergs ljusaste.

Den andra 80-talsperioden är de stora och svåra brytningarnes tid. Den är framför allt, i livet som i dikten, behärskad av tanken på kvinnan. Under förra perioden kritiskt sympatisk mot kvinnorna och kvinnorörelsen, blir Strindberg nu världslitteraturens mest utpräglade kvinnohatare, som dock omöjligen kan leva kvinnan förutan. Dessutom övergår han från den mest absoluta tro på naturen till en lika absolut tro på kulturen. Han övergår i samband därmed från bondeförhärligande till bondeförakt. Han övergår från radikal socialism först till radikal demokrati utan socialism samt därefter till en våldsam,fast visserligen ingalunda renlärig, antidemokrati och övermänniskotro. Han övergiver sin tro på Gud-Skaparen och blir den svenska litteraturens våldsammaste gudahädare. Ifråga om formen övergår han från den fröjdstrålande, utopiskt fantasifärgade naturalism som utmärkte slutet av förra perioden till en frän, obeveklig, ohyggligt skärpt verklighetsskildring, varifrån han dock på sistone börjar längta till något nytt, något på en gång mer ljust och mer mystiskt, utan att ännu riktigt kunna finna det. Periodens märkliga verk äro otaliga: här må blott erinras om Giftas II, Fadren, Fröken Julie, Fordringsägare, Bland Franska Bönder, Hemsöborna, Skärkarlsliv, Tschandala, I Havsbandet samt alla de självbiografiska verken från Tjänstekvinnans Son till En Dåres-Försvarstal. Periodens räckvidd kan något så när riktigt fastställas till åren 1885—90.

Var denna period lång och överrik på skapelser, så är däremot nästa period 1891—94, kort och relativt fattig på diktverk. Strindberg skrev under denna tid intet av sina bästa verk och vart inom kort fullständigt litterärt improduktiv. Ödslighet, tomhet, fåfänga försök att vara stark och livsglad, sådana äro periodens karaktäristiska drag. Livsåskådningen är densamma som vid slutet av 1880-talet: en naturvetenskaplig åskådning, absolut gudlös, samt inom politiken en frisinnad antidemokrati. Formen är alltjämt realistisk; fantasin kämpar alltjämt för att komma fram men förgäves. Dess mer kommer den, mot författarens vilja, fram i de naturvetenskapliga studier vilka under denna tid mer och mer fullständigt uppslukade Strindbergs intresse. Bland periodens verk må blott nämnas Himmelrikets Nycklar och Bandet samt förarbetena till Svensk Natur.

Så kommer det stora omslaget. Omvändelsen börjar. Den upptager helt hans nästa halvperiod, vilken dock ej räcker ända till 1900 utan blott till och med 1898. Den innefattar verken Inferno, Legender, Till Damaskus I—II, Advent samt även Brottoch Brott, ehuru detta skrevs i början av 1899. Under denna tid kämpar sig Strindberg fram till att på nytt bliva diktare. Dock kan han ännu endast skriva om sin egen omvändelse. Fullt omvänd är han ännu icke. Politiskt har hans nya religiositet lärt honom att betvivla men ej helt förkasta övermänniskoidealet; den har gjort honom ängslig inför hans gamla frihetsförkunnelse men mildare stämd mot de små och de fattiga, ehuru detta drag ej klart framträder förr än under nästa period.

Nästa femårsperiod, 1899—1903, visar åter Strindbergs diktarkraft på sin höjdpunkt. Han har återvunnit 80-talets väldiga skaparlust, och han skapar en rad av sina främsta mästerverk. Perioden är återigen en av hans lyckligaste, och fast lyckan, strax sedan den nått sin höjdpunkt, byts i förtvivlan, slutar perioden snarare i vemod än i hat. Den är hans andra lyriska tid, och den är starkt historisk-romantisk dock med flera undantag såsom främst Dödsdansen och Karantänsmästarens Berättelser i Fagervik och Skamsund. Omvändelsen blir nu fullbordad. Dock är Strindberg alltjämt en bit fritänkare. Politiskt blir han åter demokrat. Men ödmjukheten har nu snarare än upprorslusten blivit hans demokratis grundlag. De verk han under denna tid skapade synas oräkneliga. Han skrev en lång rad historiska dramer däribland Gustav Vasa, Gustav Adolf och Gustav III. Han skrev verklighetsdramer i vemodigt men ej mörkt mystisk ton såsomPåsk. Han skrev romantiska dramer såsomKronbruden och Svanevit samt ett starkt individuellt fantasidrama såsom Drömspelet. Han var åter lyriker, denna gång av högre rang och mer romantisk art än någonsin, i Ordalek och Småkonst.

Nästa smärre period, 1904—1907, börjar med en ny kris. Religiös är Strindberg under denna tid orubbligt, men hans religion röjer redan under 1904 ett ryck av fanatism och mörkt hat. Detta ryck föder Götiska Rummen och Svarta Fanor. Någon politisk reaktion föder till en början ej den religiösa fanatismen,tvärtom bekänner sig Strindberg nu återigen till socialismen, varåt hans utveckling redan tidigare pekat. Emellertid, då krisen efter en lugnare mellantid åter utbryter (1907 eller något tidigare), tager han avstånd från »den hedniska» socialismen och predikar undergivenhet (ej endast ödmjukhet som förr). Detta är Blå Böckernas tid, varunder Strindberg åter visar sig behärskad av sin fantastiska naturvetenskap. Härtill kommer nu en lika fantastisk historie- och språkvetenskap. Ästetiskt präglas perioden av en ohygglig, överspänd realism, dock avbruten dels någon gång — såsom i Spöksonaten — av en lika ohygglig fantastik samt dels — under den lugnare mellantiden mellan kriserna 1904 och 1907 — av historiska berättelser.

Men från och med året 1908 — då hans sista period börjar — röjer hans allmänna åskådning en ny ljusning. Hans religiositet blir åter fördragsam och frisinnad. Den demokrati eller socialism — underklasspolitik med ett ord — vartill han åter fullt ut bekänner sig förmår tydligen, trots sitt upprörda hat mot förtryckarne, giva honom själv visshet att vara på rätt väg — kanske därför att den anknyter sig till hans egen gamla ståndpunkt från 80-talets början, ej minst till naturförkunnelsen och förhärligandet av bondelivet. Hans form blir åter hans harmoniska diktarlynnes säregna form: han ändar sitt diktarvärv, såsom han börjat det, med historiska skådespel, då och då avbrutna av ett romantiskt, samt avslutar det med ett speciellt Strindbergsromantiskt, d. v. s. fantasirikt-realistiskt självbiografiskt verk, Stora Landsvägen.

*

Angående förhållandet mellan Strindbergs utveckling och tidsutvecklingen i dess helhet, skönjer man genast en sak: Strindbergs utveckling följer häpnadsväckande nära den ekonomiska utvecklingen, och detta i ovanlig grad medvetet. Över huvud fäste Strindberg i sina skrifter, även de rent skönlitterära, en sällsynt och synnerligvikt vid ekonomin. Hans äktenskapshistorier låta ständigt den ekonomiska bakgrunden framträda. Kampen för brödet är ett av hans mest älskade tragiska motiv. Han låter ofta kampen för brödet, svält eller mättnad, med ett ord ekonomiska motiv spela en stor roll för idéernas kamp inom individen, alltså för dennes världsåskådning. I hans samhällsprogram och samhälliga framtidssyner tager han ej blott hänsyn till den allmänna ekonomin. Han hävdar även med ovanlig skärpa att den enskilde måste inrätta sig ekonomiskt. Han nöjer sig ej med att kräva ett nytt ekonomiskt system, han kräver en ny ekonomisk livsföring. I en hos utopister sällspord grad talar han om nödvändigheten att rätta munnen efter matsäcken.

Det var alltså naturligt nog att han skulle med tanke och känsla följa tidens ekonomiska rörelser. Under 1870-talets kulturella dödtid, då litteraturen alldeles somnade av och allt gick upp i strävandet att förtjäna pengar, var det som Strindberg — sedan han själv misslyckats att med Mäster Olof mota dödtiden — framställde sitt program om Sverges officiella statistik som ett ståtligare diktverk än alla bikter om små personliga sorger. Det var då han förklarade dikten tämligen umbärlig, blott den exakta vetenskapen frodades.

Den krisstämning vari 70-talets ekonomiska överdåd utmynnade präglar Röda Rummets föraktfulla hån över bolagsgrunderiet och det enskilda initiativets mer bluffskickliga än geniala affärsmetoder. Så kom då 80-talet, ekonomiskt tillnyktrat, fattigt, pessimistiskt. Just vid denna tid var det som Strindberg skarpast och klarast framställde sitt ekonomiska program om återvändandet till naturen. Detta var väl om något ett program som tiden behövde, om ock ej begärde. Men i detta program ingick bonden som den förnämsta ekonomiska faktorn. Just bondens ekonomiska existens syntes emellertid under 1880-talet alldeles särskilt hotad genom spannmålsprisens sjunkning. Också studerade Strindberg under denna tid speciellt bondeekonomin. Därifrån gled han över till attdelvis godtaga det på tullarne byggda ekonomiska program varmed högern gjorde sitt genombrott i Sverge och litet varstädes i världen.

Carl Eldhs Strindbergsstaty.

Under 1890-talet gick Strindberg så upp i sin själssjukdom att han glömde världsekonomin liksom så mycket annat världsligt. När han mot årtiondets slut åter började dikta, var han ju till en början tämligen bortvänd från

dagspolitiken. Dock bör man mäfka att den ekonomiska synpunkten ingalunda saknas i hans historiska dramer. I Gustav Vasa spelar Lybecks ekonomiska krav på Sverge en viktig roll för handlingen och därmed för kungens utveckling. I Gustav Adolf är det penningbristen som tvingar kungen till fördraget med det katolska Frankrike och därmed till hans livs stora troskris. Dessutom sammanhängde nog den ljusning som vid årtiondets slut märktes i Strindbergs sinnesstämning med denoptimistiska stämning som då grep hela vårt andliga liv, säkerligen ej utan inflytande av det ekonomiska lägets under 1800-talets sista år starkt förnimbara bättring.

På 1900-talet återupptages den ekonomiska samhällskritiken i Götiska Rummen, 1904; åren 1901—04 hade varit ekonomiskt ofördelaktiga. Den 1907—09 härjande ekonomiska världskris som i Sverge vart bakgrunden till storstrejken, den speglas något senare klart i StrindbergsTal till Svenska Nationen m. fl. tidningsartiklar, där han ej blott angriper det rådande ekonomiska systemet och föreslår botemedel utan ock angriper statsslöseriet och upptager sin under tidigare kristider förkunnade Rousseauism.

Just Strindbergs starka framhävande av ekonomins vikt och makt gör honom mer tvivlande på sin egen verksamhets värde än bland författare är vanligt. Han uppställer dels (särskilt i början av 1880-talet) den praktiske mannen gentemot artisten och litteratören som den önskvärdaste medborgaren; ty den praktiske mannen handhar ju det ekonomiska, alltså det grundläggande, livsviktigaste arbetet. Dels ställer han (särskilt på 1870-talet) vetenskapsmannen över skalden. Ty skalden kan ju ej gärna skildra den ekonomiska utvecklingen i dess på en gång invecklade och lagbundna spel. Endast vetenskapsmannen mäktar detta, och då ekonomin är det oundgängliga, det allt annat behärskande, blir givetvis vetenskapsmannens yrke lika oumbärligt och gediget som skaldens är umbärligt och ytligt. På sin ålderdom (liksom under större delen av sitt liv) tänkte han ju högre om dikten, men han fann det då liksom tidigare osunt att diktandet skulle hopkopplas med penningfrågan. Det är märkligt att Strindberg, grundläggaren av det moderna yrkesförfatteriet — ty enstaka författare hade visserligen levt (och dött) på sitt yrke förut, men först efter Strindberg började detta anses naturligt — det är märkligt att just Strindberg på sin ålderdom bekände att hade han fått börja om sitt liv, så hade icke valt att leva på sin penna, utan då hade han velat »först söka ett bröd, dock icke i ettämbetsverk eller i affär, och sedan dikta men aldrig ta betalt!»

Även den diktning som klarast inser sitt samband med ekonomin, kan dock ej enbart eller ens i främsta rummet spegla denna; i vart fall icke omedelbart. Redan politiken bar den lättare att spegla och allra lättast de religiösa och litterära strömningarne. Ingen har i Sverge gjort det så som Strindberg, ty ingen har varit snabbare mottaglig för varslen om varje ny tids nya vindar; oftast har han varit inledaren och skaparen av det nya som tid efter annan framträtt i Sverges litteratur. Ty han har varit lyhörd ut emot Europa. Någon gång har han t. o. m. startat en ny tidsrörelse, innan den ens gjort sig nämnvärt gällande därute i stora världen. Men regeln om Strindbergs noggranna spegling av tidsströmningame har dock sina avgjorda undantag. Ty om ingen kunde vara mottagligare än Strindberg, så kunde heller ingen vara oppositionellare.

Adertonhundratalets litteraturhistoria sönderfaller i tre perioder: romantikens, liberalismens och det moderna genombrottets. Strindberg uppträdde, det må man uppmärksamma, redan under liberalismens period; ty han skrev sina första böcker redan i början på 1870-talet, och det moderna genombrottet kom hos oss först i och med 1880-talet. Strindberg fick alltså sin grundläggande utbildning redan under den liberala tiden, och i hög mån var han under hela sitt liv en liberal. Hans första verk präglas som oftast liberalismens, av vissa romantiska minnen: de äro gärna skrivna på vers, de välja ogärna ämnen ur nutiden, de skildra store individer. Liberalismen framträder i deras frisinnade religiositet, deras intelligensaristokratiskt färgade demokrati, deras slitning mellan vördnad och avsky för Antiken, deras skandinavism och deras varma fast oppositionella fosterländskhet.

Så kom då det moderna genombrottet. Det kom tack vare Strindberg. Men det kom icke egentligen med hans vilja och avsikt. I Från Fjärdingen och Svartbäcken är han ju medveten om sin motsättning motdet gamla äktliberala studentidealet, men han har själv förnekat att boken ville avslöja missförhållanden. Han förklarar visserligen att han ur en viss, artistisk synpunkt kommit att med Röda Rummet skriva något à la Zola. Men närmast ville boken vara en roman i Dickensstil, och Dickens var ju en god, omodern idealistliberal. Dock,

Strindberg åstadkom i alla fall genombrottet.

Det moderna genombrottet präglas av tre förhärskande drag: utvecklingsläran, som brutalt ställde människan i linje med djuren och under naturlagarne; klasskampen, som borttog den ideala glansen från den föregående tidens folkliga politik; samt den moderna psykologin, som gav möjlighet till en mer inträngande själsskildring, icke minst av själens dunklaste och hemskaste rymder, samt alltså lätt lockade till pessimism. I sin fulla följdriktighet ledde genombrottet till ateism, socialism och realism. Strindberg var realist (i modern mening) tidigare än någon annan svensk men upphörde strax åter därmed och vart det först på allvar efter några år, då han samtidigt vart socialist, något som ingen annan framskjuten svensk diktare dittills velat eller vågat bliva. Ateist vart han något senare; det hade många svenska genombrottsdiktare varit före honom, men ingen vart det så utpräglat och fränt som han.

Ensam bland genombrottsmännen står Strindberg från början i sin Rousseauanska naturlighetspredikan och sin förkärlek för bönderna, vilken ju rentav för en tid utmynnar i en särskild bondepolitik. Först mot slutet av 90-talet skulle en rad dalaskalder (Karlfeldt, Forsslund, Carl Larsson i By) och andra fullfölja dessa Strindbergs sympati- och tankevägar.

Kvinnoemancipationen, som i Sverge var den moderna genombrottskretsens starkaste politiska intresse, gillade han till en början i allt väsentligt. Han vart emellertid den förste hävdaren av det program som sedan fullständigt slagit igenom, även bland de för sin frigörelse kämpande kvinnorna själva, men då för tiden väckte ett förvånande motstånd bland de radikala, både kvinnor och män:nämligen programmet att ingen frigörelsekamp kan upphäva skillnaden mellan könen, och att alltså en biologisk nödvändighet gör maka- och moderskallet eller något närliggande till kvinnans förnämsta. Skillnaden mellan Strindbergs Giftas I och Ibsens Et Dukkehjem är ej blott att Strindberg tager mannens parti och Ibsen kvinnans, utan ock att Strindberg tager rasens parti och Ibsen individens. Strindberg har över huvud ovanligt tidigt och bestämt hävdat samhällsfrågornas naturvetenskapliga bakgrund. Senare vart han emellertid en förebådare av den specifika unghögersynen på kvinnofrågan (i Skandinavien företrädd t. ex. av Hamsun, Harald Nielsen och Böök). Han vart ju en av övermänniskolärans förste förkämpar, och sällan har det profetiskt i hans ande framträtt så starkt, som däri att han färdiggjort och utsagt denna åskådning redan före Nietzsche.

Nittiotalet nalkades, och Strindberg var fortfarande en av det snart kommandes förste tolkar. Men han förebådade och inledde ej det svenska nittiotalet utan det europeiska. Den frisinnade och obestämda religiositet, den demokratiska fosterlandskärlek, den ståtliga fantasidiktning som präglade vårt 90-tal krävdes och skapades av andra än Strindberg. Vad han förebådade var först och främst hypnotismen och därmed sammanhängande forskningar i det dunkla själslivet samt symbolismen, det dikteriska uttrycket för detta dunkla själsliv. Senare greps han av den litterära omvändelse-iver, den ästetiska nykatolicism som gick genom världen. Han tillhörde ej dess förste skapare, men han var en av de förste som återupptog den medeltids färgade mysteriediktning, vilken särskilt på senare år blomstrat så starkt i Frankrike.

Först på slutet av 1890-talet övergick Strindberg — man kan säga fr. o. m. Gustav Vasa — till det svenska 90-talet. Även han vart frisinnat religiös, demokratiskt fosterländsk, lyriskt fantasirik. Hans andra lyriska diktsamling tillkom ungefär samtidigt som en ny lyrik blomstrade upp i Syd-Sverge (särskilt Skåne). Liksom denna (frånsett Ossiannilsson) var Strindbergs intim,formfri, naturkänslig; liksom Ekelunds och Ossiannilssons var den antikiserande. Att den frisinnat nationella stämningen kvarlevde hos honom liksom hos 90-talsmännen och deras yngre meningsfränder (till vilka den tiden även Ossiannilsson får räknas) röjer Midsommar.

Denna stämning avbröts dock tvärt medels Götiska Rummen. Därmed hade Strindberg förebådat den moderna samhällsroman, vilken kort efter skulle intaga ett så brett och märkligt rum i vår litteratur (Barbarskogen m. fl. verk av Ossiannilsson, Silfverstååhl-böckerna av Sven Lidman samt en lång rad verk av Ludvig Nordström, Elin Wägner m. fl.). Den förening av religiös fanatism och frän radikalism som då präglade Strindbergs verk vart dock varken skolbildande eller bestående hos honom själv. Tvärtom erfor strax senare (efter unionsupplösningen) den svenska litteraturen ett högerryck (märk de nämnda böckern av Ossiannilsson och Lidman, vidare Österlings

Nattens Röster och vissa noveller av Siwertz; samt framför allt de ledande 90-talsmännens omsvängning, i tur och ordning); även Strindberg röjde ett högerryck i Blå Böckerna. Men det gick snart över, och Strindberg vart i stället en — visserligen mer teoretisk än praktisk — tolk för den religiöst sociala stämning som sedan gjorde sig så starkt gällande i vår litteratur (Ludvig Nordström, Marika Stjernstedt, Elin Wägner, Anna Lenah Elgström samt Martin Koch, Dan Andersson m. fl. arbetsdiktare), en stämning som för övrigt var europeisk, då den gjorde sig starkt gällande både i Frankrike (Péguy) och i England (Wells, Chesterton).

*

Detta Strindbergs nära förhållande till tidsströmningarne visar att han obetingat hör till idédiktames krets. Han är ingen vetenskapsman (annat än undantagsvis), han undersöker ej metodiskt och i enskildheter det verklighetsmaterial varur idéerna framgått, och vilket de skola förklara. Han är ej heller någon ren artist som glömmeridéerna eller skjuter dem i bakgrunden för att gå upp i utarbetad individuell skönhetsnjutning. Hans diktning rör sig på ett mellanområde: på idéernas dagsklara men ej hägringsblånande område varifrån dessa skjuta rötter ner i vetenskapens jord och höja blommande grenar upp i skönhetsrymden; ett område som präglas av en viss dubbelnatur, av en viss vacklan mellan drömmar och resonemang, vadan det lätt kan bliva oartistiskt och blodlöst. Att det hos Strindberg ofta blir det förra men så gott som aldrig det senare sammanhänger med det utomordentligt starka självbiografiska draget i hans dikt. Alla diktare äro självbiografiska, de flesta (även en enstöring som Ibsen) äro det i hög grad. Men det är dock sällsynt att finna livets yttre och inre händelser så oerhört talrikt och direkt speglade i dikten som fallet är hos Strindberg. Visserligen arbetar hans diktning också med ett mycket stort och mycket direkt material hämtat utifrån, från andras liv; åtskilligt som hos honom kan te sig självbiografiskt torde faktiskt icke eller blott i någon viss skiftning vara det; men då vi känna hans eget liv så väl och hans omgivnings så föga, tro vi det gärna enbart vara fött ur hans egna livsrön, utan att tillbörligt minnas den andra möjligheten. Man får ock minnas att när Strindberg både upplever och dikteriskt skildrar en händelse, så är det visst icke sagt att upplevelsen går först och diktspeglingen sedan; ibland har bevisligen tidsföljden varit den motsatta. Ty skillnaden mellan idé och liv var alltid liten hos Strindberg. Han upplevde sina idéer med oerhörd intensitet, och han efterlevde dem långt samvetsgrannare, långt trofastare och långt hänsynslösare än vad människor i allmänhet och diktare i synnerhet bruka. Att hans yttre liv var så händelserikt och skiftande sammanhängde därför på det närmaste med den spännande och skiftningsrika karaktären hos hans inre liv, hans idéliv.

Ja om något varit skiftande och ombytligt, så är det väl Strindbergs idéliv. Just hans utomordenliga känslighet för tidens strömningar, hans förmåga att ständigtgiva tiden vad den, visserligen långt ifrån genast men dock inom kort, krävde eller tarvade medförde med naturnödvändighet att han ständigt måste gå över från den ena utpräglade ståndpunkten till den andra; ty han levde i en av mänsklighetens största och framför allt snabbaste brytningstider. Det är lätt att hos Strindberg framleta en otrolig rad av himmelsvitt skiftande åsikter.

Han har varit fanatisk, dogmtroende kristen och våldsam gudsförnekare, hatfull Kristusfiende. Han har varit självmedveten, hänsynslös aristokrat och överklassare, vilken jämnställt samhällets små med förbrytare, samt en lika hänsynslös och på ett annat sätt självmedveten underklass-demokrat, vilken bekämpat överklassen som det stora Vilddjuret; han har följaktligen varit lika ivrig socialist som antisocialist; han har ej blott inom stats- och samhällslivet utan ock inom kulturarbetet, inom hela mänsklighetens historia vacklat i grubbel huruvida det är den enskilde eller de många som skapar- och ledaräran tillkommer. Han var ena gången en human lycko- och nyttomoralist, andra gången en föraktare av alla som ej njöto av skönheten i livets stora, grymma strider. Han är trotsaren, upprorsmannen framför andra och samtidigt svenska litteraturens lidelsefullaste men ingalunda mest moraliske moralist. Han har ena gången ropat: tillbaka till naturen! — andra gången: fram från natur till kultur! Han har varit lika ärlig kvinnovän som någon och en kvinnodyrkare vilkens svärmiska eld sprängt alla mått, men lika visst har en stor del av hans livsverk bestått i rasande kamp mot kvinnan; han är kanske världslitteraturens störste kvinnohatare. Han är skaparen av den moderna, genomförda verklighetsdiktningen i Sverge, och han är vår hemskaste realist; ändå var han ständigt en obotlig romantiker och har diktat lyrisk romantik av den mest genuina stil. Han var medvetet, typiskt, nervöst modern, övermodern och en av Antikens, den klassiska

bildningens farligaste fiender; ändå kände han det, ofta med smärta, ofta ock med glädje, vara omöjligt att få Antiken ur blodet. O. s. v.Så har han svängt och sviktat. Ändå är det fullkomligt missvisande att kalla honom ombytlig. Han var ytterligt ombytlig till lynnet och kunde nog ena stunden kasta fram en viss förbluffande sats och andra stunden icke. Hans många och skarpa åsiktsombyten skedde mot hans önskan och vilja. Ingen kunde byta åskådning mindre lättvindigt än han. Mellan varje ombyte lågo år av självsstrider och lidande. Men detta syntes ej alltid för utomstående. När han under Giftas-processen förklarade sig för gudstroende men så några månader därefter uppträdde som utpräglad gudsförnekare, sade häpen Georg Brandes till Edvard: »Jag trodde han var deist!» Varpå brodern svarade: »Han blev ateist i måndags». Men ingen av bröderna Brandes kände den långa och svåra upplösningsprocess, faktiskt började redan under ynglingaåren, som Strindbergs religiositet varit underkastad, och som först efter 20-årigt grubbel »i måndags» kom till ett provisoriskt resultat. Icke heller sprang han över från ena åsiktspolen till den motsatta utan att först samvetsgrant passera en lång rad mellanlägen.

Dessutom finner man vid närmare efterseende i hur hög grad Strindbergs åskådning bakom alla skiftningar präglades av — för att citera hans egen karaktäristik av livet — »upprepning och sammanhang». Det är vissa åsikter som tydligen sammanhänga med hans väsen så djupt att han har ytterligt svårt att släppa dem och ovillkorligen måste återvända till dem. Ser man närmare på hans stora åsiktskonflikter, så finner man att av de åskådningar som två och två tävla om hans själ den ena i regeln och till sist förhärskar.

Man finner att hans själ var av naturen kristen, låt vara frisinnat, ja upproriskt kristen. Tidigt lämnande rättrogenheten var han frisinnat kristen en bit in på 70-talet, släppte sedan religionen, dock icke alldeles, återtog den i åskådningen om ock ej i utövningen vid 1880-talets början, övergick visserligen till skarp kristendomsfientlighet vid årtiondets mitt, men fick kristendomen åter med våldsammakt över sig vid medlet av 1890-talet och slöt, efter många ryck av tvivel och vissa av fanatism, såsom han börjat d. v. s. som frisinnat kristen, låt vara att det religiösa frisinnet betydde mindre och religionen mer på ålderdomen än i ungdomen.

Man finner vidare att han var en utpräglad demokrat. Han tvivlade visserligen på massan under 70-talet men var ändå politiskt frisinnad, han var demokrat av eld och lågor under 80-talets förra och större hälft; han var visserligen senare under ett knappt årtionde en lidelsefull ehuru alldeles icke ren eller rättrogen aristokrat, men så börjar strax efter omvändelsen demokratin komma igen; den har segrat redan vid det nya seklets början och efter ett svagt återfall under Blå Böckernas tid, behärskar den honom helt vid slutet av hans liv. Man må ock minnas att under sin första skaparglada och slagkraftiga tid på 1880-talet var det just på massan han trodde, och att det just var denna tro som under 1900-talet trängde fram till slutlig seger.

I viss mån skilt från problemet om massan och de få är problemet om den enskilde gentemot samfälligheten, den samfällda verksamhet. Detta problem intresserade ej Strindberg lika mycket som det nyssnämnda: teoretiskt har han huvudsakligen behandlat det under 1870- och 1880-talen. Det löstes praktiskt så att han blev och förblev en genomförd individualist men kämpade för de många. Också kampen mellan frihet och moralism löstes praktiskt. Genom att individualisten kämpar för allas frihet blir hans frihetskrav ej längre omoraliskt. Strindberg har verkligen haft tvivel på allas rätt till frihet, lätta iMäster Olof, starka i Inferno-litteraturen och i Blå Böckerna; men dessa tvivel övervunnos. Dock har Strindberg i grunden alltid varit moralist. T. o. m. då han under 80-talets senare del var för mycket naturlagstroende för att kunna direkt predika moral, så gjorde han det i alla fall indirekt. Annars gjorde han det både direkt och indirekt med den lidelsefulle moralistens hela styrka och självrättfärdighet. Därför var detså blott en tid han kunde hylla den ästetiska åskådning som såg det sköna i lidandet och grymheten.

Hans moralism gjorde honom till förkunnare av ett naturligt, alltså enkelt, sparsamt, sunt liv, en lära som behärskade hans ungdom ända till mitten av 30-åren och sedan återvände på ålderdomen. Hans naturlighet drev honom att i kvinnofrågan hävda moderskapets och hemlivets rätt men även kvinnans enskilda och samhälliga frihet. Hans nervositetsfödda kvinnohat rubbade denna åskådnings sistnämnda led vid medlet av 1880-talet och framdrev en motsatt åsikt. Efter 90-talets början och sig båda åskådningarne livet ut mot varandra. Dock är uppenbart den förra Strindbergs normala.

Mera tveksam kan man vara, vilken av de kämpande motsatserna som låg över på det formella området. Det är ytterst svårt att säga om Strindberg var mest realist eller mest romantiker; det mänger sig gärna realism i hans romantik och romantik i hans realism. Så mycket kan dock sägas att han endast under relativt korta tider, under slutet av 70-talet, under några år i mitten av 80-talet och sedan i enstaka verk, var enbart realist. Förvånande nog är det lika svårt att avgöra, om Strindberg var mer modernist än antikvän eller tvärtom. I ungdomen var han för visso mest modernist, dock med ett avbrott vid början av 70-talet. Men under 80-talet blir han mer och mer gripen av Antiken, och först på sena ålderdomen börjar tvivlet komma igen, nu dock snarare rotat på bibeltro och därmed följande kärlek till den gamla Östern än på modernism. Vad som stötte bort honom hos Antiken var mindre denna själv, allraminst Hellas, än Antiken som klassicism, som hävdvunnen och förebildlig norm; ty Strindberg tyckte ej lika bra om ästetiska normer som om moraliska. Hans opposition gällde sällan skönheten men oftast skönhetsbuden. Detta gäller även hans opposition mot romantiken. Han ogillade i regeln denna endast när den blivit något hävdvunnet och därför mer eller mindre livlöst, när den svepte ett falskt förskönande hölje kring livet. Det var med andra ord det vedertagna, det officiellt eller tyst överenskomna han ständigt ville åt. Han stred påskönhetens område mot det allmänneliga och för det personligt upplevda.

*

Då konst är det personligt upplevda i omsmält och på ett eller annat sätt harmoniserad, alltså ej i direkt form, kunde Strindberg med sin iver att strax och oförfalskat återgiva det upplevda aldrig vara enbart och ofta icke ens halvt konstnär. Men man bedrager sig, om man tror honom ha i övervägande grad försummat eller föraktat sitt konstnärskall. Han förstod att om livsintrycken återgåves direkt, i mening av formlöst, så verkade de ej på läsaren likadant som de verkat på honom själv: hade alltså ej riktigt återgivits. Därför finner man med en viss förvåning att Strindberg icke var blind för konstens krav på självständighet gentemot moralen. När år 1905 (alltså efter omvändelsen) kalendern Nornan utsände en rundfråga: I vad mån anser Ni etiska synpunkter böra göra sig gällande i det skönlitterära författarskapet? så svarade Heidenstam utan märkbar tvekan: »Från första ordet till det sista», Strindberg däremot:

Att besvara frågan är svårt, ty den är icke direkt utan innehåller ett dubitativ.

Kanske så här:

»I den mån det behagar honom, dock med risk att han får en annan måttstock för bedömandet av sitt verk, som kanske vunnit i innehåll där det förlorat i form».

Det är emellertid klart att formen hos Strindberg främst skulle stå uti intensitetens, uttrycksstyrkans tjänst. Uttrycket måste för att bliva starkt bygga på starka intryck och återgiva dessa i deras ursprungliga styrka. Nu är det visserligen så att intrycken ej nödvändigt måste vara sanna, d. v. s. ha sant uppfattat verkligheten, för att vara starka. Men de kunna icke bliva starka utan att ha uppfattat verklighet. Därför har Strindbergs oerhörda forskariver ökat hans forms kraft, ty den har genom sina fynd ofantligt ökat hans förråd av starka verklighetsintryck. Någon verklig vetenskapsman kunde han ej bliva eller rättare förbliva, ty han var för ivrig att återgiva intrycken, innan deras skärpa och must försvagats ochblekts genom den vetenskapliga kritiken. Dessutom kunde han ej nöja sig, såsom vetenskapsmannen måste eller borde, med att iakttaga och förklara yttre och inre fakta. Han ville ock ständigt, genast värdesätta dem. I hans dikt åtföljes städse och omedelbart det skildrade livsintrycket av Strindbergs själs återverkan mot intrycket. I fråga om honom sparas vi det grubbel som så mödat Ibsentolkarne, grubblet om vad författaren själv, till skillnad från sina figurer, tänker och anser. Strindberg är som diktare först och sist personlig, subjektiv. Han blir objektiv, blir verklighetsskildrande därigenom att hans personliga mottaglighet för intryck och hans personlighets drift att utvidga sig genom ständigt nya intryck voro så oerhörda.

Hans intryck kommo först och främst genom synsinnet. Han har själv karaktäriserat sig som »visör» och förtäljt att han redan i skolan lärde sig mer genom att se än genom att höra. Strindberg var ju musiker såväl som målare. Men musiker var han tydligen mera till själen än till örat. Hans versform röjer lika litet sinne för rytmens takt som mycket sinne för dess liv. Att Strindberg blott i kvantitativt ringa grad vart lyriker härrörde tydligen mest av

hans leda vid den för honom svåra verstekniken. Hans målning var ju också tekniskt bristfällig. Han hade mindre sinne för form än för färg — därför vart han målare, ej skulptör — mera sinne för de stora än för de noggranna dragen. Men måleriet gav honom vad han däri egentligen sökte: verklighetsmaterial för hans stämning — hans intensiva stämning. Jämför man honom med en annan målarpoet, Heidenstam, så finner man lätt att han saknar dennes sinne för det pittoreska. Strindberg hör över huvud ej till de särskilt bildrika poeterna. Det är typiskt att när han som t. ex. i fragmentet Armageddon skildrar en rent fantasivärld, alltså rör sig med idel poetiska bilder som dikteriskt byggnadsmaterial, så griper han ständigt till vetenskapen för att hämta sitt bildspråk därur. Vad Strindberg återgiver i sin dikt av målande bildspråk är antingen bildertagna ur verkligheten eller ock symboliska bilder, bilder som spegla en andlig verklighet, bilder med en allvarlig mening bakom. Han gjorde aldrig bilder för bildernas egen skull, därför att de roade honom, eller därför att de fängslade honom rent artistiskt.

Hans konstnärliga bearbetning av sitt verklighetsmaterial präglas framför allt av två drag: den är klar och den är drastisk. Strindberg har näppeligen i hela sitt skriftställeris jättelika arbetsprodukt skrivit en dunkel eller tvetydig sats. Även när hans sinnessjukdom angrep honom som hårdast, på hans stil rådde den icke. Klarheten tjänar intensiteten. På en natur med hans starka synsinne och starka tankelust verkade intrycken starkt, endast när de voro klara. Men för att intrycken ej i sin klara skärpa skulle bländа eller skrämma honom måste han reagera drastiskt. Han tyckte högeligen om fula och grova ord. I hans brev förekomma ständigt uttryck som brevutgivarne, när de äro hans motståndare, finkänsligt utelämna, dock välvilligt underrättande allmänheten hur gräsliga de äro. Även när Strindberg svärmar och drömmer som mest romantiskt, ligger det drastiska nära, detta just därför att svärmeriet och drömspelet hos honom är så intensivt. När dess intensitet upphörde, övergav han det genast, återvände strax till jorden och kände då gärna det behov att vara grovt jordisk som brukar åtfölja en bråd återkomst från en djärv himmelsflykt.

Strindbergs språk är drastiskt på många sätt. Det är rikt på grova ord, på vardagliga uttryck, på talspråksformer. Ändå är det i grunden och till sin huvudsakliga verkan ett vårdat, ett regelbundet språk. Det bygger på den stilkultur, den ledigt formfulländade prosa som är den liberala epokens största gåva till vår litteratur. Strindberg har skärpt ledigheten till intensitet och har sönderbrutit formen, så ofta det passat honom, men det har i stort sett icke passat honom att sönderbryta den. Avvikelserna från det vårdade skriftspråket framträda hos honom, tydligt och medvetet, som undantag. Han var teoretiskt och praktiskt emot varje normalisering avskriftspråket i talspråksriktning. Det finns i hans stil många skriftspråksformer som redan på hans tidigare tid började bortläggas och sedan ha officiellt förföljts. I stort sett kan alltså hans stil karakteriseras som ett vittnesbörd hur subjektivt lidelsefullt ett korrekt svenskt skriftspråk kan göras.

I fråga om rytm och satsfogning utmärker sig Strindbergs språk framför allt för sin svikt. Det kan taga en svikt uppåt, som ett vingslag; det kan taga en svikt nedåt, som en snärt. I de första ungdomsåren var prosan något jäktad med helst korta satser, gärna förbundna genom tankstreck. Snart försvann jäktet, åtföljt av tankstrecken men efterträtt av en ungdomligt nervös friskhet. En viss nervositet förnimmes ännu i Röda Rummets ivrigt snabba lopp genom det ena drastiska motivet efter det andra. Knappast märkbart nervös var däremot Strindbergs stil i början av 1880-talet. Det finns däri intet sönderhackat, intet staccato. Där finnas ej heller några stämningsfyllda pauser, utmärkta genom tre prickar e. d. Skildringen flyter fram i en jämn och trots farten säker ström. Dock äro satserna antingen korta eller uppdelade i korta moment, så att läsaren aldrig på en gång behöver uppfatta mer än han direkt kan fatta. Som prov må citeras ur Utopier (Återfall) skildringen av hur Paul fostrat upp en téros:

Han hade vårdat den i fem år som ett barn. Med darrande hand hade han gjort den ömtåliga operationen, då han fäste den dyra ympen han fått resa två mil efter på den vilda stammen han ur frö dragit upp. Han hade förbundit såret, tvättat det, skött den lilla telningen som en sjukling; skuggat henne, vattnat henne; tvättat hennes blad från mjöldagg; haft henne i sitt rum om vintern, där han för hennes skull försakat sin kära tobakspipa. Han hade vårdat henne i fem år; hon var en anhörig, en medlem av hans familj. Han hade sett hennes första blomsterknoppar, och hans barn hade skrikit av glädje, när hon slagit ut sina sammetslena topasgula blad, som voro mjälla som barnkinder, och hans hustru hade kysst dem.

Den längsta meningen, den tredje, är som synes uppdelad i en mängd smådelar skilda medels semikolon. Mycket ofta följer verb efter verb, anknutet icke genom *och*utan blott genom komma (asyndeton). Vidare börja alla meningame utom en med samma ord: *han* (anaphora); därigenom får man intrycket av att de födas slag i slag, ur samma tankerörelse. Märk även att relativsatsen, inledd av *som*, i sista meningen kan utan vidare skiljas ut; likaså fast mindre lätt relativsatserna utan *som* (inledda med *han*) i andra meningen. Därigenom verka dessa satser som självständiga inskott, vilka kunna uppfattas för sig och ej nedtynga meningens byggnad i dess helhet.

Nervositeten återkommer i viss mån senare under 80-talet, någon gång avlöst av trötthet. Efter omvändelsen, ja redan före densamma blir stilen mindre ungdomsfrisk och snabb, medan ett nytt element av tankfull stillsamhet tillkommer. Men den har mycket av sin gamla karaktär kvar. Man ser detta t. ex. på följande stycke taget på en höft ur hans mest lågmälda och rofyllda bok Ensam:

Det första man i ensamheten kommer till är uppgörelsen med sig själv och det förflutna. Det är ett långt stycke arbete, det, och är en hel uppfostran i självövervinnelse. Men det är ju det tacksammaste studium att känna sig själv, om detta är möjligt. Man får visserligen anlita spegeln ibland, isynnerhet nackspegeln, ty eljes kan man inte veta hur man ser ut på ryggen.

Här finns intet snabbt uppradande av verb efter verb, ingen följd av meningar som börja med samma ord; inga asyndeta eller anaphoræ. Men meningarne äro alltjämt korta. Märk ock hur andra meningen får svikt genom det lilla inkastade *det*. I slutet av tredje meningen tillsättes helt oväntat en ny liten sats: »om detta är möjligt». Däri ligger något för Strindbergs stil särdeles typiskt. Mycket ofta avslutas en mening med en eftersläng, som giver en ny skiftning åt huvudmeningen. Så är även fallet med den sista meningen som för övrigt i sin helhet är en de föregående nyanserande eftersläng. Från och med *isynnerhet* följer en oväntad tillsats som giver en lätt skämtsam biton åt det föregående djupa allvaret.

Denna smak för korta slängar eller slag är det som giver dramatikern Strindberg hans makt att forma korthuggna repliker. Det var därför som han i sin ungdomlyckades så väl med den isländska lakonismen. Det är därför som i hans äktenskapsdramer och andra tvekampsdramer replikerna bliva till svärd- och spjutstötar. Det är därför som han älskar sentenser, tankesatser; ty även dessa falla som slag, de sägas ej för sin egen skull ut i luften. Över huvud måste förkärleken för korta satser och stycken draga Strindberg till dramat.

Han var främst dramatiker även därför att dramat framvisar livet direkt, ej blott återupplivar det i en berättelse. I dramat kan vidare känslan — och tanken — få mera direkta och fristående utbrott än i berättelsens sammanhängande form. Strindbergs starka subjektivitet, hans personliga känslosyn på allt gör honom emellertid ovillig för sträng komposition. Det är ej med hans dramer som i allmänhet med Ibsens att allt är inriktat på ett enda mål. Även i hans bäst byggda stycken förekomma gärna episoder och mellanspel. De bråda omslag, oväntade händelser, skakande katastrofer som även hans dramer innehålla komma därför mer plötsliga, mindre omsorgsfullt fast hemligt förberedda än hos Ibsen.

Strindberg älskar särskilt den art av drama där endast huvudpersonen sammanhåller det hela, medan eljes scener, händelser, människor skifta fritt: det subjektiva dramat alltså. Ibland understryker han sceneriets karaktär av skiftande, symbolisk bakgrund åt huvudpersonerna genom att låta sceneriet i *ett* drama återvända, omvänt ordnat, i ett annat. När han under sin mest naturalistiska tid ville skriva objektiva (rent verkliga) dramer, gjorde han dem gärna korta. Han tyckte över huvud icke om skilda akter. Ty att komponera ihop längre objektiva stycken låg icke för honom. Just styrkan i hans intensitet var hinderlig för dess uthållighet. Därför lyckas han så ofta bäst med den första akten.

På liknande sätt var det inom prosaberättelsen. Strindbergs styrka låg dels i novellen, den episodrika novellen, dels i den subjektiva romanen, vars sammanhållande band blott huvudpersonen är. Episodrika äro i regeln 1870- och det börjande 1880-talets noveller, Röda Rummet är en typiskt subjektiv roman. I slutet av 80-talet, dåStrindberg över huvud komponerade strängast, skrev han ej blott väl sammanhållna noveller utan ock ett par enhetligt stöpta romaner: Hemsöborna ochTschandala; I Havsbandet är däremot mer subjektiv. Hans 1900-

talsromaner, såsom Götiska Rummen,Svarta Fanor (och Taklagsöl), äro avgjort subjektiva, ehuru Götiska Rummen ej har någon egentlig huvudperson. De historiska novellerna från denna tid äro mindre enhetliga och ännu mer episodrika än de äldre. Det episka lugnet förstod Strindberg på äldre dagar att beundra men ej att tillägna sig. Blott den lilla romanen Syndabocken är objektiv och väl fast osökt komponerad.

Samma intensitet som försvårade formfulländningen var det som gjorde Strindberg till en så ursprunglig diktare. Utforskandet av hans litterära påverkningar har visserligen nätt och jämnt börjats. Men även i de fall där man direkt vet Strindberg vara påverkad av någon främmande diktare har det varit ytterst svårt att upptäcka några synbara lån, ens av den indirekta art som man någon gång kan finna hos Fröding. Strindberg var en lärd man och en vetenskaplig diktare, men lika litet som han (i regeln) var vetenskapsman, lika litet var han någon lärd diktare. Hans diktning är liv.

Därför är den alltid allvar. Strindberg har hånat och skämtat mer än de flesta. Men hans skämt är antingen ett uttryck av ungdomlig livskraft eller — oftast — ett vapen svängt till värn eller till angrepp. Hans satir är gissel eller rödjarhacka. Man märker, när han blir gammal och — ibland — blidare till sinnes, hur svårt han har att skämta. Han kan icke skämta sorglöst och lugnt. Han tager varje stund av livet, även den mest uppsluppna, på allvar.

*

Detta är hans ena huvudegenskap som människa. Den andra är hans personlighets rikedom på ytterst skarpa fast genom många mellanlägen förmedlade motsatser, grundvalen till de åsiktsbrytningar som giva sådan lidelse och spänning åt hans dikt. Dessa motsatser ha delvis föttsur hans allvar, ty den som tager livet på allvar kan ej förbigå de motsatser som alltid och undantagslöst utmärka det. Framför allt har emellertid allvaret skärpt de motsatser som redan dessförutan funnos, så att de gång på gång höllo på att spränga hans själ i stycken.

Ty den första motsatsen hos Strindberg är den mellan normalitet och abnormitet samt därjämte mellan två motsatta former av abnormalitet, mellan snille och sinnessjukdom. Endast därigenom har i själva verket hans diktning till den grad som skett kunnat spegla hela människonaturen. Ty sinnessjukdomen är, eller ter sig som, en blott utveckling eller överspänning av anlag som kunna skönjas hos de mest erkänt normala människor.

Strindbergs sinnessjukdom har ännu ej gjorts till föremål för något ingående och metodiskt studium av kunnige psykiatriker. Så länge detta ej skett, är en mer ingående skildring av hans själsliv icke möjlig Såsom förarbeten må nämnas S. Rahmer, August Strindberg, eine pathologische Studie, samt Christian Claussens uppsats Det Patologiske i Strindbergs Diktning, Nordisk Tidskrift 1916, häft. 5, sid. 325 ff..

Hos Strindberg skönjdes tidigt vissa kroppsliga hämningar och vissa sjukliga skräckkänslor: tunghäfta (afasi), torgskräck (agorafobi), hundskräck (kynofobi), tydligen även människoskräck, åtminstone skräck för att vara samman med många människor (antropofobi); på detta sätt förklaras väl bäst Strindbergs under senare år så starka ensamhetsbehov; man är dessutom frestad att sammanställa Strindbergs ständiga klagan över kvinnans orenlighet och ordningsbrist med den tvångsföreställning som brukar kallas mysofobi och innebär en sjukligt överdriven smutsskräck. Dylika hämningar och skräckkänslor räknas nu icke som egentlig sinnessjukdom Jämför här och i det följande Bror Gadelius, Det Mänskliga Själslivet, Avdelning I.. Men de måste dock äga ett visst och icke ett litet sammanhang med en själssjukdom vilken i så hög grad som Strindbergs bestod i förföljelsemani.Man gör inom sinnessjukläran den grundväsentliga skillnaden mellan den skräckförföljde och den verkligt sinnessjuke att den senare betraktar sina inbillningar som verkliga, den förre däremot är medveten om dessas sjukliga natur och söker bekämpa dem. Nu var emellertid Strindberg högst medveten även om sina sinnessjuka villor och deras natur. Han led faktiskt av dylika villor redan under tid han gällde som frisk, men han föll å andra sidan aldrig helt i sinnessjukdomens våld.

I fråga om förföljelsemanin, sjukdomens mest utpräglade sida, synes han visserligen länge ha varit föga medveten därom, och detta, märkligt nog, ej minst före den svåra krisen. Under krisen skärptes denna mani fruktansvärt, men den tidigt började avlösningen ledsagades av en växande aning om sjukdomens art. Denna

aning växte aldrig till en klarhet stark nog att utrota sjukdomen, men den tynade icke heller bort utan fortlevde, alltjämt motverkande densamma. Med förföljelsemanin sammanhängde hos Strindberg envisa föreställningar (särskilt rörande kvinnan) som man väl må hava rätt att kalla tvångstankar. Till dylika tvångstankar kan väl ock i viss grad hans tro på »Makterna» räknas Tron att vara förföljd av demoner uppträder ofta hos sinnessjuka.. Men om det hör till tvångstankarnes art att de på den sjuke göra intryck av något främmande som i strid med hans vilja tilltvingar sig uppmärksamheten, så torde man få vara försiktig med att kalla Strindbergs envisa villoideer tvångstankar. Föreställningarne om kvinnans illistighet, makt, otrohet, mordlust o. s. v. tedde sig näppeligen för honom som främmande, påtvungna. Däremot kan detta i någon mån ha varit fallet med tron på Makterna, dock knappast så att denna tro tedde sig som sjuklig och i varje fall blott till en början, innan den blivit verklig religion.

I detta sammanhang må erinras om den lust att upprepa rimmande ord med ofta lösligt sammanhang vilken framträder i vissa dikter (se Ordalek och Småkonst). Denna lust, en välkänd art av sinnessjukdom,röjer ju att själens föreställningar förknippas utan den ordnande tankens kontroll. Den uppträder dock blott tillfälligt hos Strindberg.

Man brukar räkna tvångstankarne till de schizofrena företeelserna, d. v. s. fatta dem som utslag av personlighetsklyvning. Nu kunna oförtydbart sådana utslag skönjas hos Strindberg. Hans tankar syssla under Infernotiden med dubbelgångarproblemet, i Till Damaskus uppträder han i den ena av dramats gestalter efter den andra, och i början av Blå Boken diskuterar han just hur man kan se dig själv som skild från sig själv. Dock voro dylika föreställningar hos honom relativt sällsynta och synas ha övervunnits.

Högst tvivelaktigt förefaller det, om man över huvud kan säga Strindberg ha haft några hallucinationer, i vart fall sådana som hänförde sig till synsinnet Hallucinationer förmedlade av hörseln, kanske även känseln, lukten och smaken hade nog Strindberg under Infernotiden. Dock får man ej med Rahmer fatta varje egendomligt buller han omtalar som en hallucination. Bullret kan ju ofta gott ha varit verkligt.. Det skulle då vara i sådana fall som när han såg Gustav Adolf i ett kakelugnskol, när han tyckte tuppen på Nôtre Dame vilja flyga upp, och när han såg blixten teckna Jahvehs hebreiska bokstavstecken mot en mörk himmel. Men dylika föreställningar äro tydligen vad man kallar illusioner (d. v. s. förvridna själsbilder av verkliga föremål) och icke hallucinationer d. v. s. av själen — må vara med vissa yttre stöd — hopfantiserade men som verkliga fattade bilder. Att Strindberg under Infernotiden brukade tro verkliga företeelser — såsom en råtta eller ett buller — möjligen vara overkliga är ett indirekt bevis på hans vaksamhet gentemot hallucinationer. Även i fråga om minnesbilder, varvid han hade mycket svårare att kontrollera sig, synes han blott sällan och endast under den värsta tiden ha helt hittat på de händelser han trodde verkliga; i regeln ägde fantasierna en icke obetydlig verklighetsgrad. På sin ålderdom var han starkt medveten, även under Blå Bokens grubbeltider, om minnetsosäkerhet t. o. m. hos honom själv, ehuru han samtidigt visste sitt minne vara endast alltför gott.

Mindre typiskt sinnessjuka än hallucinationerna, därför ock vanligare hos Strindberg, voro hans utbrott av vrede och annat raseri, utbrott som man nödvändigt måste kalla hysteriska. De inställde sig ju redan i ungdomen (se särskilt I Röda Rummet kap. 5) Jämför ovan sid. 58 f.. Eftersom skiljelinjen mellan nervositet och sinnessjukdom i detta fall är så särskilt svår att draga, torde det i allmänhet vara säkrast att räkna Strindbergs utbrott som nervösa. Däremot har han helt visst flera gånger överskridit sinnesjukdomens gräns i sitt lynnes växlingar mellan mani och melankoli, mellan exaltation och depression eller för att tala svenska mellan å ena sidan starka lust- och kraftförnimmelser, särskilt yppande sig som stegrad självkänsla, och å andra sidan en djup känsla av olust, oförmåga, självförakt, ångest. Typiska — om ock ej nödvändigt sinnessjuka — växlingar mellan dylika känslolägen, omslag alltså från högsta stolthet till lägsta förnedring förekomma exempelvis i Till Damaskus (se Del. I, akt 2, Vid Havet samt Del II, akt 3, Krogen — Banketten). De rent kroppsliga ångestförnimmelser som bruka åtfölja melankolin gjorde sig starkt kännbara under Infernotiden. Dock var det uppenbarligen endast under denna tid som melankolin fick ett stadigvarande grepp över Strindberg. Eljes var exaltationen långt mer naturlig för honom, och då den trots sin osunda överspänning är en lustförnimmelse, var det sannolikt dess övervikt som ej minst räddade Strindberg från själslig undergång. Man har i andra ord riktigt

uttryckt detta, när man sagt räddningen ligga i hans starka självkänsla.

Dock låg den nog icke enbart däri utan, om nu en gissning får vågas, främst i en viss naturlig sundhet, en först och främst kroppslig sundhet och därnäst även en själslig, trots nervositeten. Man får icke vid studiet av Strindberg den övertygelsen att han var ofrånkomligt, naturnödvändigt sinnessjuk; därtill skilja sig hans

sjukdomssymptom för litet från de sjukliga drag som ofta återfinnas hos normale män, helst om de äro diktare. För visso låg just i Strindbergs diktarlynne en fara för sinnesjukdom. Men å andra sidan kan åtskilligt som hos honom ter sig sinnessjukt helt enkelt vara utslag av diktarlynne. En viss växelverkan förefanns uppenbart mellan hans diktarkraft och hans själssjukdom. Hans tro på mystiska uppenbarelser genom meningsfulla bilder sammanhänger självklart med den konstnärliga bildgåvan. Hans anlag för personlighetsklyvning sammanhänger med diktarens lust och tvång att personifiera sig själv i diktade gestalter. Hans förföljelsemani sammanhängde med hans diktarkänslighet, hans storhetsmani med diktskapandets salighet. Förföljelsemanin och hans andra skräckkänslor gåvo honom mer än något annat det intryck av livets förfärlighet som är en av grundvalarne för hans diktnings makt. Hans ursinniga utbrott, hans våldsamma kastningar från det ena känsloläget till det andra, röjde och skärpte den intensitet vilken gjorde hans diktning lika stor som den gjorde hans lynne förfärligt. Men just emedan diktardragen och sjukdomsdragen i så stor utsträckning äro besläktade, tycker man att under lugnare livsförhållanden de senare kunde hava tagit sig uttryck enbart i dikt och ej i sinnesförvirring — fast man kan betvivla att hans diktning då hade blivit lika väldig.

Det synes alltså sannolikt att Strindbergs nervositet icke skulle brutit ut i sinnessjukdom — låt vara att ärftliga anlag därtill funnos — om han ej haft en så svår livskamp att kämpa, om ej den eviga penningebristen och överansträngningen samt kritikens och allmänhetens oförstående eller hat förföljt honom så svårt. Man har sagt att han själv framkallat den där fientligheten, vilken ju i sin tur försvårade hans ekonomiska läge. Men han framkallade dock icke själv mottagandet av Mäster Olof, vilket för honom vart så livsavgörande, ej heller får väl t. ex. Giftas-processen, som vart så ödesdiger för hans sinnessjukdom, anses som ett nödvändigt svar på hans angrepp, då man ju ej ens, när avgörandet kom, ansåg sig böra fullfölja den till en fällande dom.Ett sannolikhetsbevis för denna sinnessjukdomens i viss mening onödvändiga karaktär ligger däri att Strindberg till sist, trots återfall och alltjämt förblivande rubbningar, lyckades återvinna känslan och erkännandet av friskhet. Att han icke tog sitt liv var, säger han själv, intet bevis på mod. Men att han lyckades ur Inferno-provet rädda sitt andliga liv, ja, ur diktarsynpunkt sett, sin andliga hälsa, det är ett dåd som i vart fall ingen svensk av sinnessjukdom hotad diktare gjort efter.

*

Man har framhållit religionen som den makt vilken gav Strindberg lugn efter hans sinnessjukdom. Detta är riktigt. Men man kan ej obetingat påstå att religionen kom som någon läkebot för hans hjärtas förkrosselse. Förkrosselsen synes han tvärtom med stor svårighet och med tvivelaktig framgång ha tvingat sig till, därför att han kände den vara ett villkor för den religion han av andra skäl tarvade. Snarare behövde han religionen för att kväsa sin storhetskänsla, för att hindra den från att växa till ett övermått som sedan slog över i sin motsats. Men framför allt behövde han religionen som skyddsmedel mot förföljelseidéerna. Han ville (som man ock anmärkt) hellre förföljas av himmelska makter än av jordiska; ty han trodde sig, trots all hans skräck för straff från ovan, kunna komma bättre ut med de förra än med de senare.

Men om alltså religionen gav honom kraftig hjälp mot sinnessjukdomen, så får man ej heller glömma den roll dess motpol i hans själ, fritänkardraget, spelade vid hans räddning. Det var visserligen detta som under slutet av 80-talet hjälpte till att driva upp hans självkänsla till något så hejdlöst och så bristfärdigt. Men det var ock detta som höll hans kritik vaken t. o. m. under den värsta tiden och därigenom räddade honom från att helt bliva sina tvångsföreställningars rov. Det var också detta drag som under de följande årens långa kastningar och själsstrider hindrade honom från att bliva en religiös hysteriker eller kanske snarare en religiös förföljelsemonoman. Det var till sist detta som åstadkom att hans levnadsaftonsreligiositet vart, åtminstone i praktiskt avseende, frisinnad.

Det är över huvud påfallande att se hur föga den så ytterligt känslostarke och känslostyrde Strindberg var böjd att

förakta tanken. Hans Rousseauism vid 80-talets början hade ett starkt intellektualistiskt drag. Han hävdar naturligheten, ty den är förnuftig. Han klandrar ruset, ty »i våra tider måste man ha tankarne klara». Han klandrar bildspråkspoesin, ty den »vaggar begreppen i en domning där verklighet och drömmar blandas». Hans obetingade förkastelsedom över känslan som ett lägre och opålitligt tankeverktyg stammar visserligen från hans mest intellektualistiska tid vid slutet av 80-talet. Men även sedan han blivit religiös, upphör ej hans tanke att göra sig påmind. Det var endast ett kort och snart övergående ögonblick han trodde sig om att kunna svälja dogmerna som ricinolja i hett kaffe. Han grubblar över dem och förklarar dem, fast han, ibland åtminstone, erkänner dem som mysterier. Han förnekar visserligen på ålderdomen förståndets rätt att skriva lagar för den religiösa känslan men tillerkänna det åtminstone den nyttiga uppgiften att riva ned teologin. Hans försök att tolka Bibeln andligt-bildligt är ett slags försök att förlika den och förnuftet. Hans angrepp på vetenskapen gälla den bestående vetenskapen — vilken han för övrigt angriper med ett slags förnuftsskäl — men ej, oftast åtminstone, all vetenskap. Han gjorde ju vad han kunde för att skapa en ny ock bättre sådan, och det var ej på grund av teoretiskt tankeförakt som han därvidlag intet kunde.

Å andra sidan, om tvivlet hjälpte till att rädda honom från vansinne, så kunde det under långa tider icke, och aldrig riktigt, rädda honom från vidskepelse. Men man får komma ihåg att det låg en hänsynslös och på sitt sätt logisk följdriktighet i hans vidskepelse. Den gängse skiljelinjen mellan religion och vidskepelse drages helt enkelt av vanan: det man är van att höra förkunnas och vad därmed stämmer kallas religion, det man är ovan att höra kallas vidskepelse. Det är visst icke vetenskapliga skäl som giva utslaget. Tron på en personlig Gud ochpå själens odödlighet, ja i viss grad även den obestämda metafysik som 90-talets stormän mer eller mindre kommo att omfatta står lika mycket i strid med den vetenskapliga världsbilden som tron att den personlige guden talar till människan genom blixten på himlavalvet och kolen i kakelugnen. Vetenskapens världsbild utgiver sig själv ej för ofelbar, men kastar man den, kan man lika väl godtaga den sistnämnda föreställningen som de förra. Det är sant att Strindbergs religion var på en gång hemskare och petigare, att den mer öppet sysslade med honom själv än den gängse moderna i dess kristna eller okristna skiftningar. Men den präglades ock av ett helt annat allvar. Den var ej skapad enligt individens behag utan trängde sig tung och manande på honom med eller mot hans vilja. Den svävade ej uppe i en sympatisk allmännelighet, där man helt bekvämt kunde taga eller släppa den, utan var direkt, levande, personlig. Den hade framför allt ett hårt och otrevligt grepp på samvetet.

Näst religionen eller ännu mer var kärleken avgörande för Strindbergs liv, för hans själs hälsa eller sjukdom. Också den avtäckte i hans själ två i yttersta grad tillspetsade motsatser samt dessutom en oändlig rad mellanlägen.

På Strindberg om någon synes Freuds teori passa in om moderskärleken som all könskärleks upphov. Hans liv ter sig såsom en enda fåfäng sökan efter den ömma och förstående moderskärlek som han ej fick men längtansfullt krävde i sin barndom. Ingen har lovsjungit kvinnan-modern varmare, ingen med sådan frihet från inlärda och vedertagna formler som han. Men när han trodde sig älska den enkla, goda, husliga, moderliga kvinnan och henne ensam, var han, såsom han ock ibland anade, offer för ett självbedrägeri. Han krävde även en sinnesretande kvinna; det idealet kan ju för en tid och på visst sätt förenas med det nyssnämnda. Han krävde vidare en kvinna som han kunde dyrka; detta begär har man ju ock sökt förklara ur barnets dyrkan av sin moder. Men icke nog därmed. Han krävdedessutom en själsligt utvecklad kvinna som kunde förstå och följa hans kamp och arbete. Med någon annan hade han faktiskt ej minsta lust att gifta sig.

Denna motsats mellan hans själs kvinnoidealer förklarar dock ingalunda alla hans kastningar mellan kvinnokärlek och kvinnohat, mellan kvinnodyrkan, kamratskapskrav och kvinnoförakt. Skälet låg djupare. Det låg i ett kroppsligt-själsligt anlag som dock knappast behövt komma till utveckling, om ej hans nerver sönderslitits och hans förstånd förmörkats. Innan så skett, levde han lycklig med en kvinnra som ganska väl tycks ha förenat drag ur alla hans kvinnoidealer. När förstörelsen skett, var all sökan efter idealet hopplös, ty felet låg ej hos den sökta utan hos sökaren. Det fanns först och främst hos honom en rent kroppslig motsatsspänning, som aldrig lät honom komma till harmoni. Han var å ena sidan vilt hänsynslös i sina erotiska krav gentemot hustrun och fruktade å andra sidan att ej kunna tillfredsställa hustruns erotiska krav på honom själv. Härtill sällade sig en

annan motsatsspänning som var mera men icke helt själslig, ity att den gällde män såväl som kvinnor: å ena sidan behov av vänskap, både den snara brorsskålens flyktiga och den livslånga samvarons grundligt prövade; å andra sidan motvilja, avsky, skräck för människor, även vännerna. Strindbergs kärleksproblem var dels ett fysiskt-erotiskt problem men dels ett vänskapsproblem, ja ett problem som innerst omfattade hans hela ställning till mänskligheten.

*

Han kunde ej komma gott ut med människorna, därför att han i sin egen person inrymde för många människor. På varje viktigare område av hans själsliv träder en hård motsatsspänning fram. Den ej minst viktiga var den mellan mod och rädsla.

Fruktan och hunger har Strindberg sagt vara sina först medvetna egenskaper. Som ovan nämnts utgjordes ock det onormala i hans själsliv av en lång rad skräckkänslor, småningom förenade i en fruktansvärd förföljelsemani. När denna svårt ansatte honom, var han uppenbarligenfysiskt feg. Han hade över huvud hela livet igenom att kämpa mot ett anlag för fysisk rädsla. En dylik rädsla måste lätt kunna övergå till moralisk, ehuru det också synes, som om den, särskilt hos nervösa människor, lätt kunde slå över till ett hejdlöst moraliskt mod. Man måste förmoda att detta särskilt skulle vara fallet med Strindberg, tack vare hans utpräglade anlag för exaltation, för uppdriven självkänsla. Men härtill kom hos honom ett annat drag som alldeles icke får förklaras ur någon själslig återverkan mot den fysiska rädslan: upprorslynnet, nydanardriften. Det finns knappast bland Sverges diktare någon till anlaget mera fysiskt rädd och till gärningen mera moraliskt modig än Strindberg. Han kastade sig ideligen i strider, ojämna, uppslitande, ekonomiskt ruinerande, hälsofarliga, livsfarliga strider, och detta, märk väl, i klart medvetande om vad han gjorde. Blott någon enda gång kunde han få ett, som alltid i dylika fall tämligen planlöst, ryck av försiktighet och inställa ett anfall. Efter omvändelsen miste han ju så tämligen lusten för litterär tvekamp. Han svarade sällan på direkta angrepp. Att detta till någon del härrörde ur känslan av hans sårbarhet, hans önskan att ej få nerverna alltför uppslitna är sannolikt. Men det var endast småstriderna, den utdragna personliga ordväxlingen han skydde. Hans lust att kämpa och slå fanns oförsvagad kvar, han angrep ideligen personer som han väl visste kunna, själva eller genom andra, slå ihållande och hårt igen eller på andra sätt kännbart skada honom. Han fortsatte ock sina anfall, oberörd eller snarare eggad av all den förbittring och hämndlust de väckte. Men till de sår som en hänsynslöst oförskräckt stridsman får mottaga hör gärna beskyllningen för feghet.

Feghet är den lägsta, mod den högsta egenskapen hos en människa. Eftersom Strindbergs väsen präglas av båda dessa drag, präglas det ock av en djupgående motsättning mellan småsinne och storsinne. Detta dels i en mera intellektuell mening: Han var med hela sitt väsen inriktad mot livets högsta och största problem, både idéproblemen, de praktiska samhällsproblemen och detenskilda livets själsproblem; men samtidigt sysslade hans intresse ideligen med småsaker, såsom mat och dryck (framför allt kaffe), toalettdetaljer, små försummelser i hushållet, ofta obetydliga smutsförnimmelser. Dels fanns samma motsättning mellan smått och stort i hans lynne. Han kunde vara petigt, envist, utstuderat klandersjuk; han kunde vara småsnål i hemmet, oresonligt upprörd över den minsta, verkligt eller inbillat, onödiga utgift; han kunde vara taktlös som få, han översvämmade sina bästa vänner och hjälpare med tiggarbrev, och han kunde svika förtroenden som ej med räddad heder kunde svikas; han miste ofta besinningen vid minsta kritik eller motsägelse och tog sedan offentligen heder och ära av den ärlige vän som motsagt honom; han var otacksam i en grad som översteg alla mått, han har icke slagit några så ursinnigt, skonlöst, oridderligt, ärelöst hårt som forna hjälpare och vänner; han var avundsjuk, på levande och döda, så som endast en diktare kan vara det, och han gjorde mycket för att även i det fallet slå världsrekordet bland diktare. Men samtidigt: ingen har hänsynslösare riskerat och bortkastat alla personliga bekvämligheter än han; ingen kunde bry sig mindre om fin och dyr föda, ehuru han väl förstod att njuta därav — han underkastade sig rentav frivilligt långa och hälsofarliga försakelseperioder; ingen kunde bry sig mindre om lyx och prydnader, ehuru han var mycket noga med dräktens prydlighet; ingen kunde ägna ömmare omtanke åt de sina; ingen kunde, samtidigt som han själv sparde, vara mer ädelmodigt frikostig åt andra; ingen kunde vara mer samvetsgrant ordentlig, ingen mer hövisk och umgängesfin; ingen sökte döma strängare om sig själv, och han sökte så länge att

det verkligen till sist någorlunda lyckades; ingen kunde lida mer av sin egen otacksamhet, ingen kunde ärligare kämpa emot den, ingen kunde bliva mer djupt och gripet tacksam för en välgärning; ingen kunde känna varmare för en vän, om än Strindberg sällan röjde något egentligt vänskapssvärmeri, och om än värmen städse hade sina minst sagt svala mellanstunder; ingen kunde slutligen ivrigare och meruppoffrande taga sig an dem världen förbisåg, ingen djupare känna orättvisan att han själv hade det relativt bra, medan andra — ringa och fattiga — fingo försaka och lida.

En tredje motsättning korsar delvis den nyssnämnda. Strindberg var på en gång grym och god. Han var i yttersta grad sårbar. Sårbarheten yppade sig på två sätt. Dels i en rasande lust att slå tillbaka hur som helst och mot vem som helst — alltså oftast mot sina närmaste, sina käraste, de mest oskyldiga. Dels i en ytterlig ömkänslighet för andras lidanden. Han kunde vara ej blott hänsynslöst utan därtill utsökt, raffinerat grym. Det hände han ej fick ro, förrän han fått till det yttersta pina någon, helst en kvinna och allra helst sin husstru, eller f. d. hustru, naturligtvis. Men samtidigt var det för honom livets värsta lidande att pina någon. Samtidigt kände han ett tärande behov av ömhet, av att giva ömhet. Det skenbart mest obetydliga lidande hos den mest fjärrstående människa kunde göra honom uppskakad in i märgen. Han är den naturliga medkänslans diktare så som knappt någon svensk. Man må ock minnas att när han var grym, så var det i regeln mot sådana som han visste eller (i fråga om kvinnorna) trodde vara starka. Mot de svaga var hans barmhärtighet städse outrotlig och under större delen av hans liv brinnande.

Om Strindberg gäller icke den över huvud mycket oriktiga regeln att hos snillena äro t. o. m. karaktärsfelen nobla. Strindbergs karaktär ägde ej blott höga och storslagna utan även småttskurna och lumpna fel. Men väl är det så att hos honom även det låga och tarvliga fick stora mått. Han förstod i gott som ont att fylla det vardagliga med intensitet, det lilla med väldighet. Redan mångfalden av hans små och stora egenskaper, räckvidden av den skala som går från de högsta punkterna av hans själ till de lägsta giver genom sin allomfattande mänsklighet ett ensamstående intryck av storhet.

Det finns emellertid en märkbar skillnad mellan Strindbergs låga och hans höga egenskaper. De senare förhärskade obetingat under hans ungdomsfriska tid. Hansfel den tiden voro fel av upprorslust, lidelse, ungdomskraftens övermått eller ofrånkomliga svaghet. Det finns intet lumpet i ungdomsdramema eller Mäster Olof; det finns visserligen elakhet och hänsynslöshet men ingen tarvlighet i Röda Rummet och Nya Riket; det finns en överströmmande godhet och en stark rättskänsla i de tidigare 80-tal sböckerna. Allt vad man vet om hans enskilda liv under denna tid styrker det intrycket. Sedan började ju redan tidigt sinnessjukdomen röja sig. Det var den som gjorde den medfödda men bekämpade fysiska rädslan till en stundtals hejdlöst frambrytande feghet; det var den som födde småsinnet och otacksamheten, som gjorde avunden stor och ful; det var den som födde elakheten och grymheten, särskilt gentemot kvinnan. Därför trängdes ock dessa drag tillbaka, när på ålderdomen sinnessjukdomen gick tillbaka, ehuru de ej då blevo lika undanskjutna som under de första lyckliga äktenskapsåren, emedan sinnet dock ej vart lika friskt som då.

Sin ungdoms tro på människorna, starkt tvivelsam redan då, fick Strindberg aldrig tillbaka. Med all sin Rousseauism har han gjort mer än de flesta att utrota tron på människans naturliga godhet. Dock är det orätt att kalla honom pessimist. Han stod visserligen nära pessimismen i Mäster Olofs versupplaga och Efterspel samt i Röda Rummet, men han var för ungdomsfrisk för att giva sig helt däråt, och i slutet av hans stora ungdomsdystra roman frambryter segrande ungdomsjublet. Ingen kunde vara mindre pessimist än han under början av 80-talet. Även under 80-talets senare svåra år var hans åskådning i sin tro på utvecklingen och de starkares seger, sitt bejakande av livets stora grymma strider optimistisk. T. o. m. under den förtvivlade tröttheten efter skilsmässan slutar han Himmelrikets Nycklar, det stycke han själv karaktäriserar som »Mörker, sorg, förtvivlan; absolut skepsis», med en livstroende maning till arbete i sanningens tecken. När sedan krisen kom med sitt förintande av tron på vetenskapen och av all livsglädje, med sin fruktansvärda skräckför nästan allt vad människor hette, då kom i stället religionen med sitt hopp om något förblivande gott och trösterikt uppöver jordelivet och människovärlden. Under de kastningar mellan ljus lycka, åtföljd av ljus människotro, och vild förtvivlan, åtföljd av vilt människohat, som sedan följde vart detta hopp allt fastare. Strindberg dog såsom optimist, så till vida som

den är optimist vilken tror på något högre bakom och därför egentligen även uti människorna.

Därför är Strindberg till sitt innersta syfte icke en nedrivande utan en uppbyggande diktare. I Mäster Olof röjer han hur nedrivargärningen skrämde tillbaka honom. När han i början av 1880-talet »rev för att få luft och ljus», får man minnas hur framför allt annat uppbyggande han, Rousseauanen, ansåg fria luften och ljuset. I Utopier strax efteråt slår han sitt stora nybyggarslag. I slutet av 1880-talet vill han uppbygga övermänniskoriket. Från 1890-talets slut och flera år framåt blir klostret hans drömda nybyggnad i stället för ungdomsårens fria, naturliga samhälle. Men han vill ej driva in alla i klostret. Han skildrar rentav svensk-historiska uppbyggargärningar. Och på ålderdomen är han åter med ungdomlig iver upptagen av att nybygga »Folkstaten».

Strindberg är mer än någon svensk diktare, ja mer än alla andra svenska diktare tillsammans, olyckans, ohygglighetens, ondskans skald. Det är därför en händelse, troligen viktigare än någon annan i Sverges kulturella historia, att hans liv och diktning utmynnade i seger för de dygder vilka han i sitt livs lyckligaste tid sade sig högst älska: mildhet och barmhärtighet; — att han sist, under sin modigt blida dödskamp kunde viska orden: Allt är försonat. Strindberg hör till de världsfrälsande diktarne. Men han hör ej till de frälsare som försona genom att lida oskyldigt. Han hör till dem som försona världens synder genom att själva utöva men ock själva i lidande utplåna dem.

*

STRINDBERGS LIV.

VIKTIGARE DATA.

Födsel

1849

Börjar skolan

1856

Modern dog

1862

Informator

1867

Student i Uppsala

»

Åter i Stockholm

1868

Läkarstudier

»

Teaterelev

1869

Åter i Uppsala

1870

Avbryter universitetsstudierna

1872

Redaktör för försäkringstidning

1873

Telegraf elev

»

Tidningsman

»

Amanuens vid Kungl. Biblioteket

1874

Möte med Siri von Essen

1875

Första franska resan

1876

Giftermål

1877

Första barnet

1880

Flyttning till Frankrike

1883

Flyttning till franska Schweiz

1884

Giftasprocessen

»

Åter i Frankrike

1885

Flyttning till tyska Schweiz

1886

Flyttning till Tyskland (Bayern)

1887

Flyttning till Danmark

»

Hemkomst

1889

Skilsmässan från Siri von Essen

1891

Flyttning till Tyskland (Berlin)

1892

Andra giftermålet

1893

Englandsresan

»

Flyttning till Paris

1894

Andra skilsmässan

»

Resa till Ystad, Österrike, Lund

1896

Åter i Paris

1897

Åter i Lund

1898

Flyttning till Stockholm

1899

Giftermålet med Harriet Bosse

1901

Definitiva skilsmässan

1904

Intima Teatern startad

1907

Flyttning till »Blå Tornet»

1908

Intima Tetern upphör

1910

Strindbergsinsamlingen startas

1911

Död

1912

*

PERIODER I STRINDBERGS DIKTNING.

I. **Före Omvändelsen.**

A. 1870-talet: Sökandets Tid.

1. 1868—73: Ungdomlig vacklan; frisinnad religiositet; politiskt frisinne, tvivel på massan; historiedramer och någon lyrik samt någon realism.

2. 1874—9: Besvikenhet och pessimism; religiöst tvivel; politiskt frisinne, tvivel på massan; verklighetsdiktning.

B. 1880-talet: Samhällskritikens Tid.

3. 1880—4: Kärlekslycka; naturdyrkan; gudstro utan positiv religiositet; radikal underklasspolitik; historisk-romantisk form med realistiska inslag.4. 1885—90: Den stora brytningen; kvinnohat; gudsförnekelse; övermänniskotro; frän realism, småningom med mystiska inslag.

C. 1890-talet: Den Stora Krisens Tid:

5. 1891—4: Ödslig stämning; diktningen avtynar; åskådning som föregående period; realism och fantasi brytas.

II. **Efter Omvändelsen.**

6. 1895—8: Krisen; ny religiositet, dock tvivel; diktningen återupplever; form självbiografisk och mystisk.

D. 1900-talet: Religionens Tid:

7. 1899—1903: Ny blomstringstid; omvändelsen slutar i kristet fritänkeri; politisk demokrati, dock föga framhävd; historisk-romantisk form med realistiska inslag.

8. 1904—7: Nya kriser; religiös fanatism; vacklan mellan radikalism och undergivenhetskrav; form dels fränt realistisk med mystiska inslag, dels historisk.

9. 1908—12: Ålderdomen; fördragsam men fast religiositet; radikal underklasspolitik; historisk-romantisk form; diktningen ersättes av andra livsintressen.

*

STRINDBERGS VIKTIGARE VERK.

(Då endast årtal utan parentes meddelas beteckna dessa tryckåren, med vilka åren för verkens författande vanligen sammanfalla; då det ena årtalet står utan men det andra inom parentes, utmärker det förra året för verkets författande, det andra originalupplagans första tryckår.)

Hermione

1869

(1871)

I Rom

1870

Fritänkaren

1870

Den Fredlöse

1871

(1880)

Mäster Olof, prosaupplagan

1872

(1880)

Mäster Olof, versupplagan

1876

(1878)

Ån Bogsveigs Saga

1872

Från Havet. — Här och Där

1880

Kulturhistoriska Studier

1881

Anno Fyrtioåtta

1875

(1881)

Han och Hon

1875—6

(1919)

Från Fjärdingen och Svartbäcken

1877

Röda Rummet

1879

Epilog till Röda Rummet

1882

Gillets Hemlighet

1880

Herr Bengts Hustru

1882

Lycko-Pers Resa

1881

(1882)

Gamla Stockholm

1880—2

Svenska Folket i Hälg och Söcken

1881—2

Svenska Öden och Äventyr

1882—3,

1884,

1890—1,

1904

Det Nya Riket

1882

Pantomimer från Gatan

1883

Sagan om Herkules

1883

Dikter på Vers och Prosa

1883

Sömngångarnätter

1884

Likt och Olikt

1884

Utopier i Verkligheten

1884—5

Giftas I

1884

Giftas II

1885

(1886)

Kvarstadsresan

1885

Fabler

1885—6

(1891)

Tjänstekvinnans Son

1886

Jäsningstiden

1886

I Röda Rummet

1886

(1887)

Författaren

1886

(1909)

En Dåres Försvarstal

1887—8

(1895)

Bland Franska Bönder

1886

(1889)

Marodörer-Kamraterna

1886

(1888)

Fadren

1887

Hjärnornas Kamp

1887

Hemsöborna

1887

Skärkarlsliv

1888

Blomstermålningar och Djurstycken

1888

Fröken Julie

1888

Fordringsägare

1888

(1890)

Tschandala

1888

(1897)

Paria

1888—9

(1890)

Den Starkare

1889

(1890)

Samum

1889

(1890)

Franska Insatser i Svenska Kulturen

1891

I Havsbandet

1890

Himmelrikets Nycklar

1892

Silverträsket

1892—8

Debet och Kredit. — Första Varningen.
— Inför Döden. — Moderskärlek

1892

(1893)

Bandet

1892 eller 1893

(1897)

Leka med Elden

1892 eller 1893

(1897)

Svensk Natur

1897

Inferno

1897

Legender

1897—8

(1898)

Till Damaskus I—II

1898

Till Damaskus III

1904

Advent

1898

(1899)

Brott och Brott

1899

Folkungasagan

1899

Gustav Vasa

1899

Erik XIV

1899

Gustav Adolf

1899

(1900)

Påsk

(1900)

1901

Kaspers Fet-tisdag

(1900)

1901

Midsommar

1901

Dödsdansen

1901

Engelbrekt

1901

Carl XII

1901

Kronbruden. — Svanevit. — Drömspelet

1902

Fagervik och Skamsund

1902

Ordalek och Småkonst

1905

Sagor

1903

Ensam

1903

Kristina

1903

Gustav III

1903

Världshistoriens Mystik

1903

Näktergalen i Wittenberg

1904

Götiska Rummen

1904

Svarta Fanor

1904

(1907)

Historiska Miniatyrer

1905

Nya Svenska Öden

1905

(1906)

Taklagsöl

1906

Syndabocken

1906

(1907)

En Blå Bok

1907

En Ny Blå Bok

1908

En Ny Blå Bok, den Tredje

»

En Extra Blå Bok

1912

Kammarspel (Oväder, Brända Tomten,
Spöksonaten, Pelikanen)

1907

Memorandum till Intima Teatern

1908

Abu Casems Tofflor

1908

Siste Riddaren

1908

Riksföreståndaren

1908

(1909)

Bjälbo-Jarlen

1909

Svarta Handsken (Jul)

1909

Stora Landsvägen

1909

Tal till Svenska Nationen

1910

Folkstaten

1910

Religiös Renässans

1910

Czarens Kurir

1912

*